

مسیر جاز و ۴

بررسی عوامل افزایش و کاهش ارتباط
نسل جوان با مسجد

مسجد جوان ۴ بررسی عوامل افزایش و کاهش ارتباط نسل جوان با مسجد

تهیه و تنظیم: مرکز رسیدگی به امور مساجد

انتشار: چاپ دوم، پاییز ۱۳۹۷

نویسنده: محمدجواد ولی زاده

ویراستار: مصطفی رضایی دیل

مدیر هنری: محسن هادی

نشانی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان دانشگاه جنوبی.

نیش کوچه عطارد، پلاک ۵.

کد پستی: ۱۳۱۶۷۱۳۴۹۹

تلفن: ۶۶۴۹۷۰۲۷

www.masjed.ir

فهرست

۱۵	پیش‌گفتار و کلیات
۲۷	فصل اول: مبانی نظری
۳۰	بخش اول: ادبیات نظری
۶۵	بخش دوم: مبانی نظری
۱۵۹	فصل دوم: ادبیات تحقیقات پیشین
۱۷۵	نتیجه‌ویرون داد تحقیقات پیشین
۱۷۹	فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق
۱۸۱	روش تحقیق
۱۸۲	ابزار تحقیق
۲۰۵	فصل چهارم: یافته‌های تحقیق
۲۰۷	بخش اول: یافته‌های کمی تحقیق (یافته‌های پرسشنامه)
۳۶۵	بخش دوم: یافته‌های کیفی تحقیق (یافته‌های مصاحبه)
۳۷۹	واژگان کانونی مصاحبه‌ها
۴۱۱	فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۴۱۳	نتیجه‌گیری
۴۲۴	پیشنهادهای تحقیق
۴۲۷	فهرست منابع

دیباچه

در طلیعه چهل سالگی انقلاب شکوهمند اسلامی و بعد از چهار دهه تلاش و مجاهدت در عرصه های اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی، فکر و کلام رسا و راسخ امام راحل به گوش می رسد که: «مسجد محلی است که از آن باید امور اداره شود. این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد. این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند. اینطور نباشد که خیال کنند که حالا دیگر ما پیروز شدیم، دیگر مسجد می خواهیم چه کنیم. پیروزی ما برای اداره مسجد است.»^۱

در تمام این سالها، فعالیت های شایان توجهی در بسیاری از نهادها و سازمان های متولی در حوزه مسجد صورت گرفته است. اما دانش تخصصی مدیریت مسجد و تدوین نظریات و تجربیات مرتبط با آن، در این دوره، امری مغفول و فراموش شده بود که در آستانه چهل سالگی انقلاب اسلامی و عطف به فرمایش امام عزیز رحمه الله که پیروزی ما برای اداره مسجد است، بر آن شدیم، داشته های خود را در مرکز رسیدگی به امور مساجد که به تعبیر مقام معظم رهبری، به عنوان «مرکز و مرجع مقبول، آگاه

و نافذ الکلمه ای در امر مساجد^۱ محسوب می شود، در حوزه های مطالعاتی، برنامه ای و عملیاتی تجمیع و تدوین نموده و به محضر صاحب نظران، دست اندر کاران و کارگزاران عرصه مسجد تقدیم نماییم.

امید است ضمن مطالعه و بهره مندی از این مجموعه، با ارائه نظرات و پیشنهادات خود، در تکمیل هر چه بهتر و کیفی محصولات در حوزه مدیریت مسجد، سهیم باشید. فراموش نکنیم «چنانچه مساجد کیفیت شایسته خود را بیابد، هزینه های مادی و معنوی بسیاری از دوش جامعه، مردم و مسئولان برداشته خواهد شد^۲».

مرکز رسیدگی به امور مساجد

۱: ابلاغیه ی رهبر معظم انقلاب به آیت الله مهدوی کنی برای تاسیس مرکز

۲: رهبر معظم انقلاب - ۱۳۹۰/۷/۱۹

مسجد و جوان ۴
بررسی عوامل افزایش و کاهش
ارتباط نسل جوان با مسجد
محمد جواد ولے زادہ

مقدمه

«یکی از مهم‌ترین راه‌های تقویت درونی، حفظ روحیه انقلابی‌گری است ... بخصوص در جوان‌ها. سعی دشمنان این است که جوان ما را لابلای بار بیاورند، نسبت به انقلاب بی‌تفاوت بار بیاورند، روحیه حماسه و انقلابی‌گری را در او بکشند و از بین ببرند؛ جلوی این باید ایستاد. جوان، روحیه انقلابی‌گری را باید حفظ کند و مسئولین کشور جوان‌های انقلابی را گرامی بدانند؛ این همه جوان‌های حزب‌اللهی و انقلابی را برخی از گویندگان و نویسندگان نکوبند به اسم افراطی و امثال این‌ها. جوان انقلابی را باید گرامی داشت، باید به روحیه انقلابی‌گری تشویق کرد؛ این روحیه است که کشور را حفظ می‌کند، از کشور دفاع می‌کند؛ این روحیه است که در هنگام خطر به داد کشور می‌رسد».^۱

اهمیت و جایگاه دوران جوانی بر کسی پوشیده نیست و مخاطرات فراوان و حساسیت‌های روحی و روانی این بازه زمانی از عمر انسان‌ها توجه و اهتمام ویژه‌ای می‌طلبد. رهبری معظم انقلاب نیز علی‌رغم همه موضوعات مهم داخلی

و خارجی به دلیل اهمیت این مسئله در طول دوران زعامتشان بیش از دو هزار بار از کلید واژه جوان در سخنان و رهنمودهایشان استفاده کرده اند. از منظر معظم له تربیت اسلامی و انقلابی جوان جزء مفروضات اصلی دستگاه‌های فعال در حوزه جوان است و همه برنامه ریزی های در این حوزه باید در راستای تربیت جوان در تراز اسلامی و انقلابی آن یا به عبارت بهتر «جوان مؤمن انقلابی» باشد؛ هدفی که طبق فرمایش ایشان، همه مسئولان کشور موظف به پیگیری آن هستند و تمام جوانان نیز باید مسیر زندگی خود را در این جهت تنظیم نمایند.

در جهت رسیدن به این مهم، روحانیت معظم و طلاب گرامی نقش ویژه و کلیدی بر عهده دارند. زیرا «آن قدر آدم سازی و پرورش انسان‌های والا و با ایمان مهم است که اگر یک روحانی همت خود را صرف کند و در طول زمان بتواند تعدادی انسان مناسب و استوار بسازد کار بزرگی را انجام داده است»^۱.

از آنجا که «اولین وظیفه ما [روحانیت] این است که این نقش روحانیت اصیل را جدی بگیریم... مسجد،... نشستن روبروی مردم، دهان به دهان و نفس به نفس با مردم حرف زدن یک نقش بی بدیل دارد و هیچ چیزی جای این را نمی گیرد و این هم مال شماس است»^۲؛ شاید سخن گزافی نباشد اگر بگوییم بهترین و مقدس ترین مکان برای تربیت جوانان مسجد است. تجربه تاریخی صدر اسلام تاکنون نیز به همین مهم اشاره دارد که همواره از ابتدای بعثت پیامبر تاکنون انسان‌های پاک، باتقوا و تأثیرگذار در دین و در جهت تعالی پرچم اسلام، در مسجد پرورش یافته و رشد نموده اند. محل پرورش انسان‌ها در زمان رسول خدا؟ ص؟ نیز مسجد بود و اساساً مسجد مبنای هر حرکت آموزشی و تربیتی بوده است. در انقلاب شکوهمند اسلامی ایران نیز، با اندک تأمل در سیره بانیان و پیشতازان آن درمی یابیم که همه، پرورش یافته مساجد بودند و شهدای گران قدر انقلاب نیز از خانه خدا مسیر عروج به ملکوت را آغاز کردند.

مرکز رسیدگی به امور مساجد با عنایت به این موضوع پراهمیت و البته با علم

۱. سخنان رهبر معظم انقلاب در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در سال ۱۳۷۹.

۲. ۱۳۸۵/۸/۱۷.

به تلاش همه جانبه نظام سلطه و دشمنان قسم خورده در به انحراف کشاندن نسل آینده فرزندان انقلاب، سال ۱۳۹۴ را سال مسجد و جوان نام گذاری نموده، در تلاش است با مجموعه‌ای از برنامه‌ها و اقدامات فرهنگی، متولیان و اثرگذاران و دغدغه‌مندان حوزه تربیت را به اهمیت و حساسیت این موضوع رهنمون سازد. امید است مساجد، این خانه‌های امید همچون گذشته مهد تربیت و اعتلای فرهیختگان و آینده‌سازان فردای روشن ایران و جهان اسلام باشند و خادمان و خدمت‌گزاران مساجد بیش از پیش در این راه قدم بردارند.

این اثر علمی نیز حاصل تلاش پژوهشگر آقای دکتر محمد جواد ولی زاده است که با هدف ارائه تحلیل‌ها و راه کارهای علمی و عملی برای جذب و رشد و پرورش همه‌جانبه شخصیت جوان، به رشته تحریر درآمده است و به حضورتان تقدیم می‌گردد.

در پایان، ضمن تشکر و قدردانی از نویسنده این اثر پژوهشی و همکاران محترم در اداره تولید و تأمین محتوای معاونت فرهنگی-اجتماعی، امیدواریم این اثر در نگاه شما گرامیان به ویژه ائمه محترم جماعات، مقبول افتد و پیشنهادهای و نظرات ارزشمند خویش را از خادمان خود در معاونت فرهنگی-اجتماعی مرکز دریغ نفرمایید.

پیش‌گفتار و کلیات

اهمیت «دوره جوانی» و «نهاد مقدس مسجد» بر کسی پوشیده نیست؛ چنان‌که «دوره جوانی» مهم‌ترین فصل از زندگی هر انسان است و نقش تعیین‌کننده در کامیابی و رسیدن به موفقیت یا شکست خوردن هر فرد دارد و نوع و نحوه زندگی در پیری، به نوع زندگی و اقدامات فرد در جوانی بستگی دارد؛ زیرا دوره پیری دوره اقدامات و تصمیم‌های بنیادین و بزرگ نیست؛ همچنان‌که دوره فراگیری مهارت‌های زندگی، اعم از دنیوی و اخروی نیست؛ بلکه همه این‌ها عمدتاً در فصل جوانی حاصل می‌شود؛ این را می‌توان به‌روشنی از آیات و روایات و کلام بزرگان دریافت؛ در قرآن کریم در مورد توانمندی انسان در دوره جوانی آمده است: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ: خداست آن کس که شما را ابتدا ناتوان آفرید؛ آن‌گاه پس از ناتوانی قوت بخشید؛ سپس بعد از قوت، ناتوانی و پیری داد. هر چه بخواهد، می‌آفریند و هموست دانای توانا».^۱ نیز: «هُوَ

الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ: و همان کسی است که شما را از خاکی آفرید؛ سپس از نطفه‌ای؛ آن گاه از علقه‌ای و بعد شما را [به صورت] کودکی برمی‌آورد تا به کمال قوت خود برسید.^۱ چنان که ملاحظه می‌شود، این توانمندی به صورت مطلق ذکر شده است و همه توانمندی‌های فیزیکی و قوای ذهنی و فکری انسان را دربرمی‌گیرد. رسول خدا ﷺ در روایتی مشهور می‌فرماید: «لَا تَزُولُ قَدَمًا عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنْ عَمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَشَبَابِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ كَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ وَعَنْ حُبْنَاهُ أَهْلَ الْبَيْتِ (ﷺ) هَرَّاهُ رَوْزَ قِيَامَتِ بَيَّيْدُ، بِنْدَهُ قَدَمٌ مِنْ قَدَمِ بَرْنَدَارِدٍ، مَكْرَ اَيْنَكِهِ مِنْ اَوْدَرْبَارِهِ چَهَار چيز پُرسِيده مي‌شود: از عمرش که در چه راه نابود کرده است؛ از جوانیش که در چه راه فرسوده است؛ از کسبش که از کجا به دست آورده و در چه راهی مصرف کرده است؛ و از دوستی ما اهل بیت». ^۲ این روایت با نظر به اهمیت دوره جوانی و انتظاراتی که از این دوره به اقتضای قابلیت‌های آن می‌رود، قابل تفسیر است.

در خصوص استعداد ذهنی انسان در دوران جوانی، پیامبر خدا ﷺ می‌فرماید: «مَنْ تَعَلَّمَ فِي شَبَابِهِ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الرَّسَمِ فِي الْحَجَرِ وَمَنْ تَعَلَّمَ وَهُوَ كَبِيرٌ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الْكِتَابِ عَلَى وَجْهِ الْمَاءِ: هر که در جوانی دانش آموزد، علم او همچون نقشی است که بر سنگ حک شود و هر که در بزرگسالی بیاموزد کارش همچون نوشتن بر روی آب است».^۳

با توجه به آنچه بیان شد، طبق جهان‌بینی دینی باید فرصت جوانی را مغتنم شمرد و قبل از زوال آن، به فکر تربیت دینی انسان‌ها در دوره جوانی بود؛ به این گزاره در متون دینی اشاره شده و برای نمونه آمده است: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَهُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اخْتَلَطَ الْقُرْآنُ بِلَحْمِهِ وَدَمِهِ؛ جوان مؤمنی که به قرأت قرآن می‌پردازد، قرآن با گوشت و خونسش درمی‌آمیزد».^۴ مردی به نام «ابوجعفر

۱. غافر: ۶۷.

۲. محمدبن علی بن بابویه، امالی، ص ۹۳.

۳. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱، ص ۲۲۲.

۴. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۶۰۳.

احول» که از مبلغان تشیع و دوستان امام صادق (علیه السلام) بود، روزی محضر آن حضرت شرفیاب شد. امام (علیه السلام) از او سؤال فرمود: «مردم بصره را در پذیرش آیین تشیع چگونه یافتی؟» عرض کرد: «عده اندکی تعالیم اهل بیت (علیهم السلام) را پذیرفتند». امام (علیه السلام) فرمود: «توجه خود را به نسل جوان معطوف دار و نیروی خویش را در راه هدایت آنان به کار انداز؛ زیرا جوانان زودتر حق را پذیرفته و سریع‌تر به هر خیر و صلاحی می‌گرایند».^۱

بنیانگذار کبیر جمهوری اسلامی ایران هم با نظر به این واقعیت می‌گوید: «جوان‌های ما، آن‌هایی که مقتدرات مملکت به دست آنها خواهد آمد، زیر دست معلمین باید تربیت شوند. اگر تربیت صالح شدند، مملکت صالح به دست ما می‌افتد و اگر خدای نخواستہ تربیت‌های غیرالهی شد، مملکت از دست می‌رود».^۲

در آن سوی قضیه «نهاد مقدس مسجد»، در جایگاه نهاد دینی، نقش تعیین‌کننده‌ای در دینداری مردم، به ویژه جوانان دارد؛ زیرا اولاً کارکرد اصلی و اولیه آن، سجده‌گاه و محل عبادت و اقامه نماز جماعت بودن است و این عبادت و نماز جماعت سبب معنویت‌بخشی و تقرب انسان به خداوند می‌شود ثانیاً برقراری ارتباط با افراد مسجدی که به تعبیر قرآن، انسان‌هایی پاک و طهارت‌دوست هستند: «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ» در آن مردانی‌اند که دوست دارند خود را پاک سازند و خدا کسانی را که خواهان پاکی‌اند دوست دارد»، سبب آشنایی با رفتارهای مطلوب دینی و الگوگیری از آن‌ها و سبک زندگی و افکار آن‌ها می‌شود ثالثاً با نظر به کارکردهای دیگر مسجد که از زمان پیامبر (صلی الله علیه و آله) وجود داشته و هیچ‌وقت به کارکرد دینی آن اکتفا نشده است، می‌توان دریافت که قابلیت مسجد در عملی کردن این کارکردها سبب رفع بسیاری از مسائل و مشکلات افراد خصوصاً جوانان می‌شود و ضمن آگاهی‌بخشی و معرفت‌دهی، بین آن‌ها و مسجد ارتباط وثیق قلبی ایجاد می‌کند

۱. همو، روضه کافی، ج ۱، ص ۱۳۴.

۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۶، ص ۱۴۰.

و تصویری مثبت و جذاب از دین و مسجد در ذهن آن‌ها شکل می‌دهد. بر همین اساس در متون دینی به ارتباط داشتن و اهل رفت و آمد بودن با مسجد توصیه فراوان شده است. حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «مَنْ اخْتَلَفَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ إِحْدَى الثَّمَانِيَةِ: أَخَا مُسْتَفَادًا فِي اللَّهِ أَوْ عِلْمًا مُسْتَطَرَفًا أَوْ آيَةً مُحْكَمَةً أَوْ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً أَوْ كَلِمَةً تَرُدُّهُ عَنْ رَدَى أَوْ يَسْمَعُ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ يَتْرُكُ ذَنْبًا خَشِيَةً أَوْ حَيَاءً: هَر كَه بَه مَسْجِد رِفْت وَ آمَد كَنَد، بَه يَكِي از اين هشت چيز دَسْت يابَد: يافْتَن بَرادري بَه خاَطِر خِدا يا دانِشي جَديد يا آيتي مُحْكَم يا رَحْمَتِي كَه آن را چِشم بَه راه بود يا سَخْني كَه او را از هِلاكَت بَرهاند يا شَنِيدَن جَمْلَه‌اي كَه او را بَه هِدايت رَهْمون شود يا آنكَه گِناهي را از ترس يا شَرَم تَرَك گويد».^۱

امام حسين (علیه السلام) هم می‌فرماید: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَدْمَنَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ الْخِصَالَ الثَّمَانِيَةَ: آيَةً مُحْكَمَةً أَوْ فَرِيضَةً مُسْتَعْمَلَةً أَوْ سُنَّةً قَائِمَةً أَوْ عِلْمًا مُسْتَطَرَفًا أَوْ أَخَا مُسْتَفَادًا أَوْ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ تَرُدُّهُ عَنْ رَدَى وَ تَرَكَ الذَّنْبَ خَشِيَةً أَوْ حَيَاءً: رَسُولُ خِدا ﷺ فَرَمُود: هَر كَه پيُوسْتَه بَه مَسْجِد رُود، بَه هِشت چيز دَسْت يابَد: آيتي مُحْكَم يا فَرِيضَه‌اي عَمَل شُدَه، يا سَنَّتِي جاري [از مَعْصومان] يا دانِشي تازَه يا بَرادري كَه بَه دَسْت آورده يا سَخْني كَه او را هِدايت كَند يا از هِلاكَت بَرهاندش و گِناه را از سَر ترس يا شَرَم تَرَك گويد».^۲

در كلام امام تقي (علیه السلام) و رهبري نيز داريم: «مسجد در صدر اسلام مركز همه تصميم‌گيري‌هاي مهم و كارهاي بزرگ بود؛ در صدر اسلام، در زمان نبي مكرم اسلام و همچنين در زمان حكومت با بركت اميرالمؤمنين، مسجد مركز همه تصميم‌گيري‌هاي مهم و كارهاي بزرگ بود. نمي‌خواهيم از لحاظ وضع زمان مسجد امروز را بَه مَسْجِد كُوفَه زمان اميرالمؤمنين تشبيه كنيم؛ زيرا اقتضاهاي هَر زمان متفاوت است. بَه‌طُور كُلي مَسْجِد بَه عنوان يَك پاينگاه دين، عبوديت و معرفت، مي‌تواند بَراي جوامع اسلامي منشأ و سرآغاز حركات بزرگ و بركات

۱ . محمد بن علي ابن بابويه، امالي، ص ۴۷۴.

۲ . محمد باقر مجلسي، بحار الانوار، ج ۸۴، ص ۳.

ماندگار باشد».^۱

«مسجد هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تأمل، هم مرکز تصفیه روح، هم مرکز خلوص و مرکز اتصال بنده به خداست».^۲ «مساجد باید مدرّس تفسیر و حدیث و منبرِ معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد».^۳

بنابراین با توجه به خصوصیات منحصربه‌فرد دوره جوانی یا خصوصياتی که در دوره جوانی بیشتر بروز و ظهور دارد و نیز با توجه به قابلیت‌های مسجد در بروز و ظهور کارکردهای آموزشی و تربیتی و سایر کارکردها در جهت سعادت بخشی واقعی به انسان و رفع مشکلات وی، ارتباط جوان با مسجد، نه یک انتخاب بلکه یک ضرورت است؛ ضرورتی که لزوم آن را به راحتی می‌توان از عبارات یاد شده، به‌طور شکل مستقیم یا تلویحی دریافت.

آنچه انجام پژوهش حاضر یعنی بررسی عوامل افزایش و موانع کاهش ارتباط جوانان با مسجد در زمان حال را ضروری و انجام آن را مفید می‌سازد، تحولات امروز جامعه ایرانی (در دو سه دهه اخیر) و افول گرایش‌ها و رفتارهای دینی، هرچند به میزان کم، در بخشی از جوانان ایرانی است. درستی این ادعا و نشانه‌ها آن را هم می‌توان در خروجی و محتوای تحقیق‌های صورت گرفته درباره این موضوع که بخشی از آن در پیشینه تحقیق خواهد آمد، مشاهده کرد و هم می‌توان آن را از نفس کثرت تحقیقات صورت گرفته در این زمینه دریافت؛ چراکه اگر موضوعی مبتلا به نباشد و مسئله روز جامعه به شمار نرود، وجود این همه تحقیق در قالب‌های مختلف طرح پژوهشی، مقاله، پایان‌نامه و کتاب برای آن بی‌معنا خواهد بود و نفس انجام این همه تحقیق، نشان از وجود واقعیت وجود مشکلات در این زمینه دارد. بر همین اساس است که مسئله ارتباط جوانان با مسجد، دغدغه عالی‌ترین مسئولان نظام قرار گرفته است چنانکه برای نمونه و در سخنان امام‌تدّیس و مقام معظم رهبری آمده است: «نباید فقط پیرمردها و

۱. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۳. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

از کار افتاده‌ها به مساجد بروند؛ مساجد باید از جوان‌ها مجتمع شود».^۱ «این جانب همه مردم، به‌خصوص جوانان را به پرکردن مساجد توصیه می‌کنم».^۲

بر این اساس در این تحقیق در نظر داریم:

اولاً به بررسی مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد پردازیم و اولویت‌های آن را مشخص سازیم. این بخش از تحقیق را با عنوان نیازسنجی نیز می‌توان مطرح ساخت؛ زیرا به بررسی آن دسته از نیازهای ارتباطی جوان با مسجد می‌پردازد که برآورده شدن آن‌ها سبب افزایش ارتباط خواهد شد.

ثانیاً به بررسی مهم‌ترین موانع تاثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد پردازیم و اولویت‌های آن را مشخص سازیم. شاید بتوان این بخش را نیز آسیب‌شناسی نامید؛ زیرا اصولاً به بررسی آسیب‌هایی می‌پردازد که سبب کاهش ارتباط جوانان با مسجد شده‌اند و با مرتفع شدن آن‌ها دیگر شاهد کاهش ارتباط جوان با مسجد نخواهیم بود.

بر این اساس اهداف این تحقیق عبارت خواهند بود از بررسی:

۱. عوامل اثرگذار بر افزایش ارتباط با مسجد و اولویت‌های آن از نظر جوانان مسجدرو؛

۲. موانع اثرگذار بر کاهش ارتباط با مسجد و اولویت‌های آن از نظر جوانان مسجدرو؛

۳. عوامل اثرگذار بر افزایش ارتباط با مسجد و اولویت‌های آن از نظر جوانان غیرمسجدی؛

۴. موانع اثرگذار بر کاهش ارتباط با مسجد و اولویت‌های آن از نظر جوانان غیرمسجدی.

در این تحقیق هم از نظرهای خود جوانان، اعم از مسجدرو و غیرمسجدی، به شکل میدانی استفاده می‌شود و هم از ایده‌های صاحب‌نظران و افراد مجرب در حوزه جوان و مسجد در قالب مصاحبه عمیق بهره گرفته می‌شود تا به سؤالات ذیل به منظور رسیدن به عوامل و موانع ارتباط جوانان با مسجد پاسخ داده شود:

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۳، ص ۳۲۵.

۲. پیام مقام معظم رهبری به ملت ایران، ۱۳۶۸/۴/۲۳.

۱. رفتار و عملکرد امام جماعت چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۲. فعالیت‌های فرهنگی و غیرفرهنگی مسجد، چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۳. رفتار نمازگزاران (اعم از هیئت امناء، خادم و مسجدی‌ها)، چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۴. وجود نهادهای فرهنگی در مسجد چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۵. حضور الگوها و چهره‌های سرشناس در مسجد چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۶. وجود مسجد و دسترسی آسان به آن چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۷. عوامل بیرونی فردی چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
 ۸. عوامل بیرونی اجتماعی چقدر و با چه اولویتی در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار است؟
- گفتنی است در موضوع ارتباط مردم و جوانان با نهادهای دینی و مسجد و سنجش میزان آن و علل و عوامل تأثیرگذار بر قلت یا کثرت این ارتباط، تحقیقات متعددی صورت گرفته است که عنوان بعضی آن‌ها عبارت است از:
۱. روش‌های پرورش احساس مذهبی نماز در کودکان و نوجوانان، توسط غلام‌علی افروز در سال ۱۳۷۱.
 ۲. اسلام و تعلیم و تربیت، توسط ابراهیم امینی در سال ۱۳۷۳.
 ۳. مسائل نوجوانان و جوانان، توسط محمد خدایاری‌فرد در سال ۱۳۷۳.
 ۴. جایگاه مساجد در فرهنگ دینی، توسط علی رضایی در سال ۱۳۸۲.
 ۵. راز نماز برای جوانان، توسط محسن قرائتی در سال ۱۳۶۸.
 ۶. عوامل مؤثر بر پایین‌بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان،

- توسط عباس کردستانی در سال ۱۳۸۳.
۷. کاوشی در راه‌های عملی ایجاد جاذبه برای مساجد، توسط ناصر مکارم شیرازی.
۸. فعالیت‌های فرهنگی مساجد، توسط محمدحسن نبوی.
۹. رفتارهای بهنجار و نابهنجار، توسط شکوه نوابی‌نژاد در سال ۱۳۷۲.
۱۰. بررسی علل عدم گرایش دانش‌آموزان به نماز در مدارس راهنمایی شهرستان اسلامشهر در سال ۱۳۹۲.
۱۱. بررسی راه‌های مؤثر در جذب دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر شیراز به نماز و معارف دینی در سال ۱۳۸۴.
۱۲. بررسی عوامل مؤثر در گرایش بیشتر دانش‌آموزان دبیرستانی به نماز جماعت در مدارس ناحیه دو و ناحیه چهار شهر اصفهان در سال ۱۳۷۵.
۱۳. بررسی عوامل درون‌مدرسه‌ای مؤثر بر شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت از دیدگاه دانش‌آموزان و مربیان پرورشی دوره اول متوسطه در سال ۱۳۹۲.
۱۴. بررسی دینداری و عوامل مؤثر بر آن در دختران مقطع پیش‌دانشگاهی شهر اهواز در سال ۱۳۸۹.
۱۵. بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر میزان دینداری جوانان در سال ۱۳۸۵.
۱۶. بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر دینداری جوانان (شهر تهران) در سال ۱۳۹۲.
۱۷. بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر دینداری جوانان در سال ۱۳۹۰.
۱۸. دینداری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن، مورد: شهر یزد در سال ۱۳۸۰.
۱۹. بررسی علل و عوامل اجتماعی، خانوادگی مؤثر بر گرایش دانش‌آموزان دبیرستانی به نماز در سال ۱۳۷۱.
۲۰. بررسی عوامل مؤثر بر افزایش گرایش به نماز در بین زندانیان، توسط علی‌حسین حسین‌زاده در سال ۱۳۹۲.
۲۱. تأثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی، توسط محمدزکی دوغان در سال ۱۳۸۴.
۲۲. عوامل انگیزشی مؤثر در ترغیب نوجوانان تهرانی به نماز، توسط داود

- حسین‌زاده، در سال ۱۳۷۸.
۲۳. عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به اقامه نماز جماعت، توسط حسن وفایی در سال ۱۳۷۸.
۲۴. عوامل مؤثر در ترغیب جوانان به اقامه نماز، توسط فریده صمدی در سال ۱۳۷۸.
۲۵. عوامل گرایش جوانان و دانشجویان به اقامه نماز، توسط ابراهیم نوری ایرانی.
۲۶. سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن، توسط هدایت‌الله نیکخواه.
۲۷. مطالعه وضعیت دینداری و عوامل مرتبط با آن در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر کرمان، توسط شیما نقیبی در سال ۱۳۸۸.
۲۸. بررسی عوامل تضعیف دینداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام) توسط علیرضا اسعدی در سال ۱۳۸۲.
۲۹. میزان دینداری دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد و عوامل مؤثر بر آن، توسط بابک نصیری در سال ۱۳۸۹.
۳۰. بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان دینداری دانشجویان، توسط جواد غریب در سال ۱۳۹۱.
۳۱. سنجش میزان دینداری نوجوانان و جوانان استان بوشهر و عوامل مؤثر بر آن، توسط مسعود دهدشتی در سال ۱۳۹۱.
۳۲. رابطه عوامل خانوادگی با دینداری دختران نوجوان، توسط فاطمه ژیان‌پناه در سال ۱۳۸۶.
۳۳. علل نمازگریزی و نقش رسانه در گسترش نماز، توسط محسن محمدی در سال ۱۳۸۳.
۳۴. حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها، توسط محمد نظیف در سال ۱۳۸۸.
۳۵. دین‌گریزی چرا، دین‌گرایی چه‌سان؟ قرآن و نظام تربیتی نسل نو، توسط ابوالفضل ساجدی در سال ۱۳۸۸.
۳۶. علت دین‌گریزی جوانان، توسط محمدحسین جلالی در سال ۱۳۸۱.

۳۷. علل دین‌گریزی و قانون‌گریزی در پرتو آیات قرآن، توسط اسماعیل سلیمی در سال ۱۳۸۷.

۳۸. عوامل و ریشه‌های دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث، توسط علی شکوهی در سال ۱۳۸۴.

۳۹. عوامل سستی مذهبی و بی‌دینی و بیان اصالت مذهب و دینداری، توسط نوری در سال ۱۳۸۳.

۴۰. عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مسجد، توسط مرکز رسیدگی به امورمساجد در سال ۱۳۸۶.

البته باید به این نکته اذعان داشت که هرچند در نگاه اول در موضوع جوانان و علل و عوامل تأثیرگذار بر گرایش آن‌ها به ارتباط با مسجد تحقیقات زیادی صورت گرفته است، با اندکی دقت مشخص می‌شود که تحقیقات مستقیم و مرتبط در این حوزه آن‌چنان که به نظر می‌آید، نیست؛ با این توضیح که:

۱. تعداد زیادی از تحقیقات صورت گرفته صرفاً مربوط به علل و عوامل گرایش «نوجوانان» و منحصرأً «دانش‌آموزان دبیرستانی» است، نه «جوانان» در همه گروه‌های سنی.

۲. اغلب تحقیقات صورت گرفته مربوط به قشر تحصیل کرده از جوانان یعنی دانش‌آموزان دبیرستانی یا دانشجویان است و چنان نیست که فراگیری لازم را برای همه جوانان داشته باشد.

۳. اغلب تحقیقات صورت گرفته در این حوزه از سنخ پایان‌نامه و پروژه دانشجویی است که هدف اولی در آن‌ها، یادگیری پیمایش و ابزارهای نظرسنجی به شکل عملی است، نه نیل به علل و عوامل واقعی؛ به‌ویژه اینکه از نوع پایان‌نامه ارشد هستند، نه رساله‌های وزین دکتری.

۴. شاید حدود نیمی از تحقیقات درباره عوامل گرایش به «دین» یا رفتن به «نماز» در نمازخانه مدرسه باشد؛ حال آنکه ارتباط داشتن با نهاد «مسجد» و رفت و آمد داشتن با آن دارای خروجی و برون‌دادهایی متفاوت و فراتر از آنچه در این تحقیقات صورت گرفته است، می‌باشد.

۵. این سنخ تحقیقات حدود دو دهه پیش و با فارغ شدن از جنگ تحمیلی و رواج یافتن مباحث مربوط به تهاجم فرهنگی شیوع بیشتری داشت؛ ولی با گذشت زمان، به تدریج تعداد آن‌ها کم شده است؛ به نحوی که در سال‌های اخیر به ندرت می‌توان تحقیقی در این خصوص یافت.

ذکر این نکته نیز خالی از وجه نیست که در این طرح در فصل مبانی نظری، کار ارزشمندی صورت گرفت و به جای استفاده مستقیم و بی‌زحمت و بی‌دردسر از نظریات غربی‌ها در حوزه رفتارشناسی، روان‌شناسی یا جامعه‌شناسی رفتاری، ضمن طرح و بررسی آن نظریه‌ها و تبیین نقاط ضعف و نارسایی‌های آن‌ها، نظریه «عمل صالح» مبتنی بر متون اصیل دینی که منطبق بر واقعیات زندگی بشر و جهان زیستی وی است، ارائه گردید؛ این نظریه که تجربه‌پذیر نیز هست، قبلاً جایی ارائه نشده است و حسب مشاهدات نگارنده، در متون قبلی اثری از آن نیست؛ لذا زحمت فراوانی در نگارش آن به عمل آمد.

انگیزه اصلی مؤلف در ورود به این بحث ورودنشده و سنگین، اجتناب وی از پایه‌ریزی مبانی نظری تحقیقات دینی بر اساس نظریات غربی و دچار التقاط شدن در محتوای تحقیق بود؛ زیرا چنان‌که در ضمن تحقیق نیز مطرح شده است، نظریات غربی بر پایه یک جهان‌بینی خاص و با نگاهی غیردینی به انسان و جهان و نیازها و منافع وی عرضه شده‌اند و از تبیین واقعی رفتارهای انسان ناتوان‌اند و ناگفته پیداست که پی‌ریزی تحقیق بر اساس آن مبانی، خروجی‌اش نیز در همان ساحت و چارچوب بوده، رنگ و بوی مدل رفتارهای غربی‌ها را خواهد داشت؛ یعنی تحلیل و سنجش رفتار «ارتباط با مسجد» بر اساس نظام فکری «هزینه و سود» در برآورده‌سازی یکی از «نیازهای» مادی دنیوی؛ حال آنکه در جهان‌بینی واقع‌گرای دینی، اولاً همه رفتارها برآمده از نیاز نیستند و ثانیاً، رفتارهای برآمده از نیاز نیز به نیازهای دنیوی محدود نمی‌شوند. این مسئله همان چیزی است که متأسفانه در برخی از حوزه‌های پژوهشی بدان مبتلا شده‌ایم و به جای بررسی مسئله از منظر داشته‌های خودی و درک واقعی چالش‌ها، با مبنا قراردادن نظریات غربی، به بیراهه رفته‌ایم و با فراموش کردن چالش‌های واقعی،

مشکلات کاذب را با آن‌ها اشتباه گرفته و کار را دشوارتر ساخته‌ایم. البته نظریه «عمل صالح» حرف اول و آخر در رفتارشناسی دینی نیست و هنوز در ابتدای کار خود است و بی‌گمان نیاز دارد تا توسط محققان دیگر پر بارتر شده، وزن‌تر از قبل ارائه گردد.

لذا هرچند این طرح پژوهشی در قالب یک طرح عرضه می‌شود، عملاً چهار طرح مجزا در آن به اجرا درآمده است: طرح مبانی نظری، طرح مصاحبه کیفی با صاحب‌نظران، طرح نظرسنجی از جوانان مسجدر و طرح نظرسنجی از جوانان غیرمسجدر و دو مورد آخر از آن جهت مجزا از هم محسوب می‌شوند که به دلیل وجود تفاوت‌های عمیق نگرشی و رفتاری بین جوانان مسجدر و غیرمسجدی، پرسش‌نامه‌هایی مجزا برای هر گروه طراحی شد و ناگزیر خروجی‌ها و تحلیل‌های متفاوتی مانند دو تحقیق مجزا به دست آمد.

در پایان بر خود واجب می‌دانم از زحمات تمام عزیزانی که گروه علمی این پژوهش را تشکیل دادند و خالصانه به انجام تمام و کمال این تحقیق یاری رساندند، تشکر و قدردانی کنم و توفیقات روزافزونشان را از خداوند منان خواستار باشم؛ از آقایان ابراهیم معظمی گودرزی مشاور عالی طرح، دکتر علی‌اصغر حائری کارشناس و مشاور تحلیلی آمار، امید عبداللهی کارشناس و مشاور تحلیلی مصاحبه و آقایان داوود صارمی، علی‌رضا تبریزی، علی باقری و رسول سرزعی کارشناسان نظرسنجی.

فصل اول: مبانی نظری

در این فصل که در دو بخش ارائه خواهد شد، در نظر است تا چارچوبی که این تحقیق در ذیل آن صورت می‌گیرد مشخص گردد؛ و به بیان دیگر گام‌های طی شده در موضوع کلی «علل و عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری رفتارها و کنش‌های انسانی»، در تحقیقات پیشین تبیین می‌شود تا تحقیق پیش رو به جای تکرار کارهای صورت گرفته، از نقطه‌ای آغاز شود که نتیجه آن، گامی دیگر به گام‌های طی شده بیفزاید.

عنوان بخش اول «ادبیات نظری تحقیق» است که در آن به ادبیاتی از مسجد و جوان که این تحقیق ذیل آن صورت می‌پذیرد، پرداخته می‌شود. در این بخش مباحثی همچون مفهوم‌شناسی علمی و عملیاتی، ماهیت‌شناسی از جنبه وجودی و کارکردی و نیز ادبیات مربوط به ضرورت ارتباط جوان با مسجد مطرح خواهد شد.

در بخش دوم با عنوان «مبنای نظری تحقیق» با تکیه بر ادبیات نظری، به بررسی تعدادی از نظریه‌های مربوطه پرداخته می‌شود و با انتخاب نظریه مختار به شکلی مدلل، ایضاح مفهومی لازم درباره جوانب و ابعاد نظریه و همچنین مؤلفه‌ها و نهایتاً شاخص‌های آن صورت خواهد گرفت.

بخش اول: ادبیات نظری

در تبیین ادبیات نظری، در وهله اول از متون و سیره معتبر پیشوایان دینی و بعد از آن تا حد امکان از مبانی نظری امام خمینی ره و مقام معظم رهبری دامتله استفاده خواهد شد. این گزینش از آن جهت است که این دو شخصیت برجسته جهان اسلام اولاً در رأس حکومت اسلامی بوده‌اند و بیش از هر شخص و نظریه‌پرداز دیگری با موضوع قشر جوان و مسجد و مدیریت خرد و کلان آن دو و نیز ضرورت‌های بهره‌گیری از مسجد در جهت حفظ هویت اسلامی جوانان آشنا بوده‌اند و هستند. این دو شخصیت بزرگ، سالیان متمادی به‌صورت ملموس از کارکردهای بروز و ظهور یافته و نیز ظرفیت‌ها و توانایی‌های شکوفانده مسجد آگاهی داشته و دارند. به ویژه اینکه در جریان انقلاب اسلامی و نیز در دو، سه دهه اخیر، کارکرد مسجد در جایگاه دژ پایدار و خاکریز مستحکم نظام اسلامی، برای آن‌ها بیش از هر شخصیت دیگری مبرهن و ملموس بوده است.

ثانیاً دیدگاه‌هایشان بیشترین هماهنگی را با دیدگاه‌های قرآن کریم و ائمه اطهار علیهم‌السلام و سیره عملی آن‌ها در خصوص جوان و ارتباط آن با مسجد دارد. ثالثاً به تناسب جایگاهشان بیشترین متن را (در قالب حکم، پیام، سخنرانی و...) در موضوع جوان و مسجد، در مقایسه با سایر علما و اندیشمندان دارند.

ادبیات نظری جوان

۱. مفهوم‌شناسی جوان

الف) مفهوم نظری جوان

واژه «جوان» یا «بُرنا» در زبان فارسی چنان‌که در فرهنگ عمید آمده است، به انسان یا حیوان یا درختی که به حد میانه عمر طبیعی خود رسیده باشد، گفته می‌شود.^۱ امام صادق علیه‌السلام نیز می‌فرماید: «إِذَا زَادَ الرَّجُلُ عَلَى الثَّلَاثِينَ فَهُوَ كَهْلٌ وَ

۱. حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۴۷۴.

إِذَا زَادَ عَلَى الْأَرْبَعِينَ فَهُوَ شَيْخٌ: هنگامی که سنّ مرد از سی سال گذشت، کهل (میانسال) است و وقتی که از چهل سال گذشت، شیخ (پیر) نامیده می‌شود.^۱ در این حدیث، جوانی به دوره بعد از کودکی و نوجوانی و قبل از میانسالی (که شروع آن سی سالگی است) اطلاق شده است.

البته در نگاه حکیمانه و در اصطلاح اهل بیت (علیهم‌السلام)، جوان و جوانی با مفهوم رایج آن، که بیشتر ملازم با قدرت جسمانی و زور بازو و محدوده سنی خاص است، یکی نیست؛ چنان که امام صادق (علیه‌السلام) از مردی پرسیدند: «ما الفتی عنکم؟ فقال له: الشاب. فقال: لا؛ الفتی المؤمن؛ إن أصحاب الکهف کانوا شیوخاً فسماهم الله عزوجل فتیه بایمانهم: فتی کیست؟ جواب داد: جوان. حضرت فرمودند: نه؛ فتی یعنی مومن؛ همانا اصحاب کهف همه بزرگسال بودند، ولی خداوند به دلیل ایمانشان، آنان را فتیه و جوانان (جوانمردان) نامیده است».^۲

ب) مفهوم عملیاتی جوان

برای انجام تحقیقات ویژه درباره جوانان و موضوع جوانی، ناگزیر از تعیین بازه سنی مشخص برای آن هستیم. دیدگاه‌های متفاوتی در مورد سن جوانی وجود دارد که با توجه به تعریف سازمان (وقت) ملی جوانان از بازه سنی جوان، به نظر می‌رسد «با توجه به شرایط فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جوانان در ایران و اقدامات انجام‌شده در گذشته و برنامه‌های پیش‌رو در آینده، پذیرش دامنه سنی ۱۵-۲۹ سال در ایران برای دوره جوانی، نه یک موضوع انتخابی بلکه امری ضروری است؛ زیرا:

۱. برنامه‌های بنیادی ازدواج، اشتغال و مسکن که دولت مکلف به رفع دغدغه‌های جوانان در این حوزه‌هاست، اغلب از دغدغه‌های اساسی افراد ۲۴ سال به بالاست.
۲. غالب مطالعات و جهت‌گیری‌های اجرایی کشور در خصوص جوانان، ناظر به طیف سنی ۱۵ تا ۲۹ سالگی است؛ لذا هرگونه تغییری منجر به ایجاد گسست

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۵۳.

۲. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۸، ص ۳۹۵.

بین مطالعات پیشین و آینده می‌شود».^۱

بر این اساس بازه ۱۵ تا ۱۸ سالگی نیز وارد در بازه سنی جوان است و دلیل آن غیر از موارد پیش شده، تطابق آن با سیاست‌ها و رویکردهای نهادهای مسئول و فعال در حوزه «ارتباطدهی جوانان با مسجد» است، با این توضیح که یکی از عمده‌ترین دلایل بررسی حضور جوانان در مسجد در کشوری چون ایران، افزایش حضور نسل‌های جدید که تازه در دایره تکلیف وارد شده‌اند، در مسجد است و این مسئله شامل افرادی که به سن تکلیف شرعی یعنی ۱۵ سالگی وارد شده‌اند، نیز می‌شود و به افراد بالای ۱۸ سال اختصاص ندارد.

نتیجه اینکه «جوان» در این تحقیق شامل تمام افرادی می‌شود که در بازه سنی ۱۵ تا ۲۹ سال و البته در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران قرار دارند. این تعریف از جوان علاوه بر سازمان ملی جوانان،^۲ مبنای عمل مرکز آمار ایران در آمارهای مربوط به اشتغال و بیکاری است.^۳

این تعریف چنان که مشاهده می‌شود، عمومیت دارد و شامل تمام افراد در این بازه سنی می‌شود؛ لذا زن و مرد بودن، دانشگاهی و غیردانشگاهی بودن، دانش‌آموز و غیردانش‌آموز بودن، باسواد و بی‌سواد بودن، شاغل یا بیکار بودن و سایر مسائل عارضی بر حقیقت انسان، تأثیری در شمول مفهوم جوان بر آن فرد نخواهد داشت. بر اساس آخرین سرشماری مرکز آمار ایران یعنی سرشماری سال ۱۳۹۰، جوانان (۱۵ تا ۲۹ ساله) ۳۱,۵ درصد معادل ۲۳,۷ میلیون نفر از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند.

۲. ویژگی‌های جوان و دوران جوانی

دوره جوانی ویژگی‌هایی دارد که یا در دوره‌های سنی دیگر وجود ندارد یا کم‌رنگ و ضعیف است. برخی از این ویژگی‌ها که حسب جهان‌بینی اسلامی، برآمده از متون معتبر دینی یا نظر اسلام‌شناسان تراز اول است و به دلیل قرین حقیقت

۱. سازمان ملی جوانان، «دیدگاه‌های نظری در مورد سنین جوانی»، پورتال رسمی سازمان ملی جوانان وقت، سال ۱۳۸۹.

۲. تعریف جوان و جوانی در مصوبات بیست و سومین جلسه شورای عالی جوانان، مورخ ۱۳۸۴/۲/۷.

۳. ر. ک: گزارش‌های فصلی و سالی مرکز آمار ایران در موضوع اشتغال و بیکاری.

بودن و فاصله‌گرفتنشان از تجربه‌های قابل خدشه بشری، ارزشی صدچندان دارند، بدین شرح هستند:

الف) جوانی، فصل توانمندی جسمانی

شاید بارزترین شاخصه جوانی همین توانمندی جسمانی و فیزیکی باشد که نیازی به استدلال و برهان ندارد و بر همگان مبرهن است: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَ شَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ: خداست آن کس که شما را ابتدا ناتوان آفرید آن گاه، پس از ناتوانی قوت بخشید؛ سپس بعد از قوت ناتوانی و پیری داد. هر چه بخواهد، می‌آفریند و هموست دانای توانا».^۱

«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ: و همان کسی است که شما را از خاکی آفرید؛ سپس از نطفه‌ای؛ آن گاه از علقه‌ای و بعد شما را [به صورت] کودکی برمی‌آورد تا به کمال قوت خود برسید».^۲

حضرت علی (علیه السلام): «أَرْبَعَةُ أَشْيَاءَ لَا يَعْرِفُ قَدْرَهَا إِلَّا أَرْبَعَةٌ: الشَّبَابُ لَا يَعْرِفُ قَدْرَهُ إِلَّا الشُّيُوخُ وَ الْعَافِيَةُ لَا يَعْرِفُ قَدْرَهَا إِلَّا أَهْلُ الْبَلَاءِ وَ الصَّحَّةُ لَا يَعْرِفُ قَدْرَهَا إِلَّا الْمَرَضِيُّ وَ الْحَيَاءُ لَا يَعْرِفُ قَدْرَهَا إِلَّا الْمَوْتَى: ارزش چهار چیز را جز چهار گروه نمی‌شناسند: [ارزش] جوانی را جز پیران نمی‌شناسند؛ [ارزش] آرامش (آسایش) را جز گرفتاران نمی‌شناسند؛ [ارزش] سلامت را جز بیماران نمی‌شناسند و [ارزش] زندگی را جز مُردگان نمی‌دانند».^۳

حضرت علی (علیه السلام): «شَيْئَانِ لَا يَعْرِفُ فَضْلَهُمَا إِلَّا مَنْ فَقَدَهُمَا: الشَّبَابُ وَ الْعَافِيَةُ: برتری (ارزش) دو چیز را جز آنان که آن‌ها را از دست دهند، نمی‌شناسند: جوانی و آرامش».^۴

۱. روم: ۵۴.

۲. غافر: ۶۷.

۳. محمد بن محمد عینائی، مواظ العدیدیه، ص ۲۷۵.

۴. عبد الواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ح ۴۲۹۲.

ب) جوانی، فصل تعلیم و تربیت

پیامبر خدا ﷺ «مَنْ تَعَلَّمَ فِي شَبَابِهِ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الرَّسَمِ فِي الْحَجَرِ وَمَنْ تَعَلَّمَ وَهُوَ كَبِيرٌ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الْكِتَابِ عَلَى وَجْهِ الْمَاءِ: هر که در جوانی دانش آموزد، علم او همچون نقشی است که بر سنگ حک شود و هر که در بزرگسالی بیاموزد، کارش همچون نوشتن بر روی آب است»^۱.

بر اساس همین ویژگی، بر لزوم علم‌آموزی در دوره جوانی تأکید شده است: امام باقر (علیه السلام) «لَوْ أُوتِيَتْ بِشَابٍّ مِنْ شَبَابِ الشَّيْعَةِ لَا تَفْقَهُ (فِي الدِّينِ) لِأَدَبَتِهِ: اگر جوان شیعه‌ای را نزد من بیاورند که علم [دین] نمی‌آموزد، او را تنبیه می‌کنم»^۲. امام صادق (علیه السلام) «لَسْتُ أَحِبُّ أَنْ أَرَى الشَّابَّ مِنْكُمْ إِلَّا غَادِيَا فِي حَالَيْنِ: إِمَّا عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا؛ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَرَطًا؛ فَإِنْ فَرَطَ ضَيَّعَ وَإِنْ ضَيَّعَ أَثِمَّ وَإِنْ أَثِمَّ سَكَنَ النَّارَ وَالَّذِي بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ: دوست ندارم جوان شما را جز در دو حال ببینم: دانشمند یا دانش‌آموز؛ زیرا اگر چنین نباشد، کوتاهی کرده و چون کوتاهی کند، ضایع گشته و چون ضایع گردد، گنهکار باشد و چون گنهکار باشد، سوگند به آن که محمد را به حق برانگیخت، در آتش جای گیرد»^۳.

ج) استعداد و قابلیت بالای شناختی و حق‌پذیری

قلب و روح جوان، بیشتر از هر گروه و سن دیگری آمادگی بالقوه و استعداد لازم را برای فهم و پذیرش حقیقت دارد. در احادیث متعدد به این مسئله اشاره شده است: حضرت علی (علیه السلام) «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ: دل جوان مانند زمین آماده‌ای است که از هر سبزه و گیاه خالی باشد؛ هر بذری که در آن افشانده شود، می‌پذیرد و در آغوش خود به خوبی می‌پرورد»^۴. امام صادق (علیه السلام) «قَلْبُ الشَّابِّ أَرْقَ مِنْ قَلْبِ الشَّيْخِ: قلب جوان رقیق‌تر از قلب پیر است»^۵.

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۲۲.

۲. احمد بن محمد بن خالد برقی، محاسن، ج ۱، ص ۲۲۸.

۳. محمد بن حسن طوسی، امالی، ص ۳۰۳.

۴. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۵. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۲، ص ۲۸۰.

امام صادق (علیه السلام): «بادروا أحداثکم بالحديث قبل أن تسبقکم اليهم المرجئه: در سخن گفتن با جوانان (در زمینه موضوعات دینی) تسريع نماييد، قبل از آنکه مرجئه (گروهی که از اباحيون بودند و از انجام تکالیف شرعی شانه خالی می کردند) بر شما پیشی گیرند و سخنان نادرست خویش را در ضمیر پاک آنان جای دهند و گمراهشان سازند»^۱.

مردی به نام «ابوجعفر احوّل» که از مبلغان تشیع و دوستان امام صادق (علیه السلام) بود، روزی محضر آن حضرت شرفیاب شد. امام (علیه السلام) از او سؤال کرد: «مردم بصره را در پذیرش آیین تشیع چگونه یافتی؟» عرض کرد: عده اندکی تعالیم اهل بیت (علیهم السلام) را پذیرفتند. امام (علیه السلام) فرمود: «توجه خود را به نسل جوان معطوف دار و نیروی خویش را در راه هدایت آنان به کار انداز؛ زیرا جوانان زودتر حق را پذیرفته، سریع تر به هر خیر و صلاحی می گرایند»^۲.

امام صادق (علیه السلام): «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَهُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اخْتَلَطَ الْقُرْآنُ بِلَحْمِهِ وَ دَمِهِ: جوان مؤمنی که به قرائت قرآن می پردازد، قرآن با گوشت و خونس درمی آمیزد»^۳.

د) شخصیت فکری رشد یافته و قابل مشورت

جوان دوره کودکی و نوجوانی را که از نظر فکری و عقلی شخصیتی وابسته دارد، سپری کرده و با به دست آوردن توانمندی لازم، صاحب فکر و اندیشه مستقل گردیده است؛ بنابراین با قدرت تجزیه و تحلیلی که دارد، می تواند در مقام مشورت دادن برآید و از این جهت پدر و مادر و دیگران می توانند به حاصل فکر و اندیشه وی تکیه کنند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) این نکته را مورد توجه قرار داده، می فرمایند: «الْوَلَدُ سَيِّدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ: فرزند هفت سال سرور و آقا است و هفت سال نوکر است و هفت سال وزیر است»^۴.

۱. محمد بن حسن طوسی، تهذیب، ج ۸، ص ۱۱۱.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، روضه کافی، ج ۱، ص ۱۳۴.

۳. همو، کافی، ج ۲، ص ۶۰۳.

۴. محمد حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۶.

هـ) جوانی فصل تزکیه و جهاد با نفس

پیامبر خدا ﷺ: «سَبَعَهُ فِي ظِلِّ عَرْشِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: إِمَامٌ عَادِلٌ وَ شَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ: هفت نفرند که در آن روز که سایه‌ای جز سایه خدا نیست، در سایه خدا جای دارند: پیشوای دادگر و جوانی که با عبادت خداوند عَزَّوَجَلَّ رشد کند»^۱.

پیامبر خدا ﷺ در روایت دیگری می‌فرماید: «مَا مِنْ شَابٍّ يَدْعُ اللَّهَ الدُّنْيَا وَ لَهَا وَ أَهْرَمَ شَبَابَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ أَجْرَ اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ صَدِّيقًا: هیچ جوانی نیست که دنیا و خوشی‌های دنیا را به خاطر خدا رها کند و جوانی‌اش را در راه طاعت خدا به پیری رساند، مگر اینکه خداوند پاداش هفتاد و دو صدیق را به او عطا فرماید»^۲.

۳. فرایند ارتباط با جوان

ارتباط با جوان فرایند خاص خود را دارد که اگر مسجد و نهاد مدیریت‌کننده آن بخواهد در این خصوص اقدام نماید، ناگزیر از توجه به عوامل مؤثر در این فرایند است. عوامل عمده این فرایند عبارت‌اند از:

الف) عوامل مربوط به ارتباط‌گیرنده

ارتباط‌گیرنده فرد یا نهادی است که برای نیل به مقصود خود یعنی ارتباط سازنده داشتن با جوانان، از روش‌ها و ابزارهای مشروع استفاده می‌کند. هر فرد یا نهادی توانایی و صلاحیت ارتباط با جوانان را ندارد؛ مگر اینکه علاوه بر داشتن مهارت‌های باطنی (معنویت و تقوا) و اخلاقی (رفتار متواضعانه و صمیمانه) دارای ویژگی‌های علمی و ظاهری ذیل باشد:

۱. تخصص علمی: هر قدر ارتباط‌گیرنده در پیامی که می‌دهد تخصص علمی داشته باشد، پیامش برای مخاطبان اعتبار بیشتری دارد و زمانی که ارتباط‌گیرندگان به تخصص و تبحر علمی فرد یا نهاد ارتباط‌گیرنده اعتماد پیدا کنند، سخنان

۱. محمد بن علی ابن بابویه، خصال، ص ۳۴۳.

۲. محمد بن حسن طوسی، امالی، ص ۵۲۵.

آن‌ها را می‌پذیرند.

۲. شناخت از جوانی و نسل جوان امروز: شناخت کافی و دقیق از دوره جوانی و نیز خلق و خوی جوان امروز، از مهم‌ترین نیازهای ارتباط‌گیرنده برای نتیجه‌بخش بودن اقدام است، همان‌طور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «اَنَا مَعَاشِرُ الْأَنْبِيَاءِ أَمْرُنَا أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدَرِ عَقُولِهِمْ: مَا بِرِئَاسَةِ مَا مَوْرِيهِمْ فِي سَطْحِ دَرْكِ مَرْدَمِ سَخْنٍ بَغْوِيهِمْ»^۱.

۳. آشنایی با سطح آگاهی جوانان: باید سطح علم و آگاهی جوانان مسجد و محله مورد توجه قرار گیرد. اصولاً اگر انتقال ارزش‌ها و هنجارها براساس معرفت و آگاهی جوانان صورت نگیرد، تلاش بی‌ثمر خواهد ماند.

۴. توجه به آمادگی ذهنی جوان: در شرایطی که هیجان، اضطراب، نگرانی و ترس بر وجود جوان حاکم است یا در وضعیت گرسنگی، تشنگی، بی‌خوابی و خستگی جسمی و روحی قرار دارد، انتقال‌دهندگان محتوا نمی‌توانند یک ارتباط مؤثر و سودمند با او برقرار کنند. همچنین اگر جوان پیش‌زمینه ذهنی منفی از ارتباط‌گیرنده داشته باشد و از نظر فکری آمادگی لازم را نداشته باشد، برقراری ارتباط بی‌ثمر خواهد بود؛ مگر اینکه قبل از آن، اقدام مناسب در جهت مرتفع ساختن پیش‌زمینه ذهنی صورت گیرد.

۵. آراستگی و زیبایی: از نظر ظاهری، شخص ارتباط‌گیرنده و مبلغ، باید به نوع و رنگ پوشش حتی نوع اصلاح سر و صورت و طرز حرکات خود توجه داشته باشد. رعایت جاذبه‌های صوری به شکل مناسب، مانع طرد جوان خواهد شد؛ لذا ارتباط‌گیرندگان باید به آراستگی و جذابیت ظاهری، پاکیزگی بدن، لباس، محل کار و زندگی، رعایت بهداشت دهان و دندان، پیراستن و شانه کردن موهای سر و صورت، پوشیدن لباس‌های متناسب با شأن و شخصیت خویش و به‌کاربردن عطر توجه خاصی داشته باشند.^۲

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱، ص ۸۵.

۲. حمید نگارش و دیگران، تبلیغ دین از منظر دین، صص ۷۵ و ۷۶.

ب) عوامل مربوط به محتوا و ابزارهای ارتباط‌گیری

استفاده از محتوای مناسب و به کارگیری ابزار و روش مناسب، از ارکان ارتباط‌گیری مؤثر و موفق است و توجه به آن‌ها از رمزهای موفقیت مبلغان و نهادهای دینی است؛ بنابراین امروزه از جمله ضروری‌ترین وظایف مدیران و نهادهای تبلیغاتی و ارتباطی، در وهله اول تنظیم مناسب محتوا و در گام بعد، شناخت انواع ابزارهای تبلیغی و نحوه تأثیرگذاری این ابزارها بر مخاطبان است. پیشرفت صنعتی، تخصصی‌شدن و تکامل روزافزون زندگی بشر و برخورد افکار و عقاید در جوامع مختلف، تنوع ابزارهای ارتباطی، تنوع ساختاری و تحول روزمره ابزارها، همگی بیانگر این مطلب بسیار حیاتی است که پیام‌دهندگان باید هرچه بیشتر خود را به اطلاعات جدید در مورد ابزارهای ارتباطی مجهز کنند و توانمندی خود را در به کارگیری و استفاده مطلوب از آنها افزایش دهند. استاد مطهری در زمینه به کارگیری ابزار تبلیغاتی مناسب می‌فرماید: «دومین شرط برای کسی که حامل یک پیام است، این است که... باید بداند چه ابزاری را مورد استفاده قرار بدهد و چه ابزاری را مورد استفاده قرار ندهد».^۱ این بحث زمانی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند که بدانیم اسلام برای رهبری و هدایت نسل جوان وسیله و روش ثابتی معین نکرده است؛ بلکه یافتن روش‌های رهبری نسل جوان می‌تواند با توجه به عامل زمان و مکان، فرهنگ، شرایط و افراد دگرگون شود. از سوی دیگر نیک است بدانیم که وسیله هدایت این نسل با نسل‌های گذشته بسیار متفاوت است. هر زمانی وسیله ارتباطی خاص آن زمان را می‌طلبد. به‌طور حتم به کاربردن ابزار ارتباطی جدید هم بر سرعت پیام‌رسانی می‌افزاید و هم به دلیل آشنایی نسل جوان با آن، بر تأثیر محتوای پیام می‌افزاید.^۲

مهم‌ترین نکات و مواردی که در خصوص ابزارها و روش‌های انتقال ارزش‌ها و هنجارها به جوانان باید مورد توجه قرارگیرد بدین شرح است:

۱. اتقان علمی پیام: اینکه خود پیام‌حاوی چه مطلبی باشد و چگونه تنظیم

۱. مرتضی مطهری، حماسه حسینی، تهران، ج ۱، صص ۳۴۹ و ۳۵۰.

۲. باقی نصرآبادی، «روش‌شناسی ارتباط با جوان»، مجله حصون، شماره ۱۱، ص ۱۷۲.

شده باشد، بسیار مهم و درخور توجه است. هر چه پیام از محتوای علمی بهتری برخوردار باشد، نقش مؤثرتری خواهد داشت.

۲. **محرک عواطف بودن:** ارتباط‌گیرندگان در فرایند ارتباطی با جوان باید پیام خود را به صورت ساده و آسان و عاطفی مطرح نمایند تا فرصت ارتباط نزدیک و صمیمی بیشتری ایجاد شود. استاد مطهری می‌فرماید: برای اینکه محتوای یک پیام غنی باشد، باید با احساسات بشر انطباق داشته باشد. توافق با احساسات و تا حدی اشباع احساسات عالی بشر و هماهنگی با نیازهای زندگی و نیازهای عملی و عینی بشر از دیگر شرایط غنی‌بودن محتوای یک پیام است. اگر پیام با نیازهای طبیعی بشر ضدیت داشته باشد، نمی‌تواند موفق باشد.^۱

۳. **روشن و گویا بودن:** استاد مطهری معتقد است: آن دعوت‌کننده‌ای در دعوت خودش به نتیجه می‌رسد که بلاغش مبین باشد و بیانش در عین اینکه در اوج حقایق است، ساده و روشن باشد.^۲

۴. **کاربردی بودن:** پیام لازم است با در نظر داشتن نیازهای امروز جوان، اعم از نیازهای معنوی و مادی بیان شود.

۵. **استفاده از روش و ابزار مناسب برای برقراری ارتباط:** حسب اقتضائات جوانان و نیز شرایط زمانی و مکانی خاص و سایر عوامل تأثیرگذار باید از بهترین شیوه در انتقال ارزش‌ها و هنجارها برای جوانان استفاده کرد.

۶. **توجه به روش تبلیغ غیرمستقیم:** استفاده مبلّغان دینی از روش مستقیم در انتقال ارزش‌ها و هنجارها به جوانان چندان آینده‌امیدبخشی ندارد؛ بلکه لازم است از روش تبلیغ پنهان یا غیرمستقیم که اصول خاص خود را دارد و نیازمند یادگیری مبلّغان است، بهره برده شود.^۳

۴. انتظارات از جوان

حسب ویژگی‌هایی که جوان و دوره جوانی دارد، انتظاراتی از وی می‌رود و به بیان

۱. مرتضی مطهری، سیری در سیره نبوی، ج ۱، ص ۱۹۷.

۲. همان.

۳. ر. ک: باقی نصرآبادی، «روش‌شناسی ارتباط با جوان»، مجله حصون، شماره ۱۱، ص ۱۶۳-۱۸۱.

دیگر حسب «هست‌ها»ی دوره جوانی، «بایدها»یی از جوانان مورد انتظار است که برخی از آنها حسب نظریات امام خمینی ره و مقام معظم رهبری دام‌طه بدین شرح است:

الف) خودسازی و تزکیه نفس

«انسان تا قوای جوانی‌اش هست و تا روح لطیف جوانی هست و تا ریشه‌های فساد در او کم است، می‌تواند اصلاح کند خودش را؛ لکن اگر چنانچه ریشه‌های فساد در انسان ریشه‌اش قوی شده، ملکه انسان شد فسادها، آن وقت است که امکان ندارد».^۱

«ضمن تقدیری که از همه شما جوانان و جوانان سراسر کشور که در جهاد سازندگی هستید و زحمت می‌کشید، لکن از شما می‌خواهم که در ضمن جهاد سازندگی جهاد نفس هم داشته باشید. اگر این کاری را که انجام می‌دهید، برای خدا خالص بشود، جهاد نفس هم تحقق پیدا کرده است».^۲

«از حالا که جوان هستید و قوای جوانی محفوظ است، جدیت کنید به اینکه هوای نفس را از خودتان خارج کنید. همه گرفتاری‌ها روی همین هوای نفس است».^۳

ب) افزایش بینش دینی و آگاهی از مسائل روز

«بیدار بشوند این جوان‌های ما. توجه کنند به مسائل روز. مسائل روز مسائل صحیح دقیق است».^۴

«باید جوانان روحانی و دانشگاهی قسمتی از وقت را صرف کنند در شناخت اصول اساسی اسلام که در رأس آن توحید و عدل و شناخت انبیای بزرگ، پایه‌گذاران عدالت و آزادی، از ابراهیم خلیل تا رسول خاتم صلی الله علیه و آله در شناخت طرز تفکر آنها از نقطه تقصای معنویت و توحید تا تنظیم جامعه و نوع حکومت و شرایط امام و اولی‌الامر و طبقات دیگر، از امرا و ولات و قضات و فرهنگیان که علما هستند و

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۷، ص ۲۱۱.

۲. همان، ج ۱۸، ص ۴۸.

۳. همان، ج ۴، ص ۱۷۰.

۴. همان، ج ۳، ص ۳۲۳.

متصدیان مالیات اسلامی و شرایط آن‌ها تا برسد به شرطه و کارمندان شهربانی و ببینند اسلام چه کسانی را برای حکومت و کارمندان آن به رسمیت شناخته و چه کسانی از شغل حکومت و شاخه‌های آن مطرود است»^۱.

«من کلاً به جوان‌ها و به خصوص به دانشجویان و طلاب توصیه می‌کنم که آگاهی‌های خودشان را افزایش دهند. بسیاری از این کجروی‌هایی که شما ملاحظه می‌کنید، ناشی از کمبود آگاهی است»^۲.

«من گمانم این است هر کسی، هر جوانی و هر دانشجویی که بداند این انقلاب و این نظام، کشور را از دست چه گرگ‌های خون‌آشامی گرفته و چه زحماتی را در این بیست و دو سال تحمل کرده تا به اینجا رسیده و چه دشمنی‌هایی با آن شده و الان هم در کمین آن است، کاملاً می‌فهمد که در این نظام چه باید بکند... بنابراین علاجی که من پیشنهاد می‌کنم، کتابخوانی، افزایش مطالعه و کشاندن اجتماعات دانشجویی به بحث‌های صحیح و حقیقی، نه بحث‌های انحرافی، است؛ البته بحث خودسازی و درون‌سازی و نورانی کردن دل و امثال این‌ها هم بحث‌های مفصلی است که در جای خود باید مورد تأکید قرار گیرد»^۳.

ج) همراهی با آرمان‌ها

«عزیزان من! جوانان! انقلابی مثبت باشید. دانشگاه باید انقلابیون مثبت پرورش دهد. این ملت و این تاریخ به شما نیاز دارد؛ باید خودتان را آماده کنید. اگر شما در میدان باشید، آینده بسیار درخشانی در انتظار این کشور است»^۴.

«جوانان دبیرستانی با هشیاری کامل توجه داشته باشند که عمال اجنبی آنان را، حتی با اسم اسلام راستین، به دام شرق و غرب نیندازند و توجه کنند آنان که از اسلام راستین دم می‌زنند، خودشان از اسلام چه می‌دانند و از قوانین و احکام اسلام چه اطلاعی دارند و به اوامر و نواهی قرآن کریم و اسلام بزرگ تا چه اندازه پایبند هستند. ای جوانان عزیز! هشیار باشید و با تفکر و تعقل فعالیت

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۹۴۴.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۹/۱۲/۲۲.

۳. همان.

۴. همان.

این منافقینِ بلندگوی غرب و منحرفینِ بلندگوی شرق را بررسی کنید»^۱.

د) تکیه بر خدا و خودباوری

«شما جوانان برومند کشور هستید که باید جبران آن نقیصه‌هایی را که در طول تاریخ این دو جنایتکار، پدر و پسر جنایتکار، به این کشور وارد شد، جبران کنید و عمده این است که شما دو جهت را در نظر بگیرید که من کراراً عرض کردم؛ یکی اعتماد به خدای تبارک و تعالی که وقتی برای او بخواهید کار بکنید، به شما کمک می‌کند و راه را برای شما باز می‌کند. در هر رشته که هستید، راه‌های هدایت را به شما الهام می‌کند و یکی اتکال به نفس، اعتماد به خودتان؛ شما خودتان جوان‌هایی هستید که می‌توانید همه کارها را انجام بدهید»^۲.

«اینکه جوان ایرانی و جوان مسلمان اعتماد به نفس داشته باشد که درباره مسائل کلی کشور، مسائل آموزش عالی، مسائل آموزش و پرورش و مسائل دانشگاه خود یا دانشگاه‌های دیگر، قرص و محکم و با اطمینان نظر خودش را بیان کند، خیلی حائز اهمیت است. ما باید این روحیه را در کنار تقویت روحیه علم‌جویی و نخبگی علمی تقویت کنیم»^۳.

ه) جدیت و دوری از تن‌آسانی

«ما از جوانان عزیزمان، چه دختران و چه پسران، توقع داریم که در مورد مسائل اساسی کشور جدی باشند و جدی برخورد کنند. پیشنهاد می‌کنم روی این مسئله «جدی بودن» فکر کنید؛ بعد خواهید دید خیلی از کارهایی که در گوشه و کنار انجام می‌گیرد، ناشی از جدی نبودن است.

خوشبختانه من می‌بینم جوان‌های ما بیدار و آگاه‌اند. حضور انجمن‌های اسلامی در این خصوص یک نشانه است. حضور جوان‌ها، چه دانش‌آموز، چه دانشجو، چه طلاب علوم دینی، در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فکر کردن آن‌ها و زمینه‌چینی‌های فکری آن‌ها برای آینده - که من نشانه‌های آن را مشاهده

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۵، صص ۱۶۱ و ۱۶۲.

۲. همان، ج ۱۸، ص ۱۸۹.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۸۳/۷/۵.

می‌کنم - همه دلیل بر این است که جوان‌های امروز ما خوب کار می‌کنند؛ منتها باید بیدار باشند. با وضع کنونی ما، رسیدن به آن قله مستلزم طی کردن یک فاصله است؛ این فاصله را باید طی کرد. با نشستن، تن‌آسانی، راحت‌طلبی و سرگرم‌شدن و مشغول‌شدن به هوس‌ها و بازیچه‌هایی که دشمن سر راه ما و جوان‌های ما قرار می‌دهد، این راه طی نخواهد شد. این نسل باید کار گذشتگان را به اکمال برساند و تمام کند. باید خوب درس بخوانید و به‌طور دقیق انضباط و نظم اجتماعی را رعایت کنید»^۱.

و) تقویت باورهای دینی

«شما جوانان محترم کوشش کنید روح ایمان به خدای تعالی را در خود و دیگران تقویت نمایید که در سایه آن از ممالک اسلامی بتوانید دفاع کنید و از این وضع رقت‌بار، خود و برادران خود را نجات دهید»^۲.

«شما جوانان در بهار زندگی خود به کسب دانش سرگرمید؛ اولاً این را مهم شمرید و هر چه می‌توانید از آن برخوردار شوید؛ ثانیاً عمق‌بخشیدن به ایمان و دست‌یافتن به معرفت دینی و مجاهدت برای حفظ طهارت و صفای دل نیز در جوانی از همیشه میسرتر است. در این نیز کوششی درخور به کار برید»^۳.

«جوانان عزیز! حضور در صحنه پرشور دانش‌اندوزی که از زیباترین و مبارک‌ترین فصول دوران جوانی است، هنگامی که با مجاهدت‌های اسلامی و تلاش در راه گسترش فهم و معرفت درست دینی و سیاسی همراه باشد، یکی از بزرگ‌ترین آمیزه‌های معنوی برای نسل جوان کشور را پدید می‌آورد»^۴.

ز) عملگرایی در کنار باورها

«ایمان همراه با عمل صالح مهم‌ترین پشتوانه برای پیشرفت در این میدان است. ایمان پاک، روشن، شفاف، مستدل و منطقی - که مواد آن خوشبختانه در معارف

۱. همان، ۱۳۸۳/۱۲/۲۴.

۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۲، ص ۴۴.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۸/۶/۲۶.

۴. همان، ۱۳۷۷/۷/۹.

اسلامی فراوان است - همراه با عمل می‌تواند به شما کمک کند. صرف ایمان کار را پیش نمی‌برد. ایمانی که به دنبال خودش عمل داشته باشد، پایبندی داشته باشد، تقید داشته باشد، لاابالی‌گری و ولنگاری از آن دور باشد، می‌تواند هم به دنیای شما کمک کند، هم به آینده کشورتان کمک کند؛ به این پردازید؛ کما اینکه من در اظهارات شماها هم دیدم».^۱

ح) حفظ هویت‌های اصیل

«نیاز عمده جوانان هویت است؛ باید هویت و هدف خودش را بشناسد. باید بداند کیست و برای چه می‌خواهد تلاش و کار کند. دشمن می‌خواهد هویت جوان ایرانی را از او بگیرد؛ اهداف را از بین ببرد؛ افق‌ها را تیره کند؛ به او بگوید تو یک موجود حقیر و محدود هستی؛ پیش من بیا تا تو را زیر بال بگیرم. معلوم است؛ کشور ثروتمند ایران و منطقه بسیار مهم و راهبردی ما و تأثیرات فراوانی که این ملت از همه‌سو می‌تواند بگذارد، همه از طریق تحقیر شخصیت جوان‌ها در مشیت دشمن می‌آید. امروز برنامه دشمن نسبت به شما جوان‌ها این است. خیلی باید بیدار باشید.

کسانی این‌طور وانمود می‌کنند که نسلی که دارد روی کار می‌آید - که اصطلاحاً به آن (نسل سوم انقلاب) می‌گویند - پشت کرده به انقلاب و رویگردان از ارزش‌های دینی است یا اگر هم نیست، به‌طور اجتناب‌ناپذیری این‌طور خواهد شد. بنده صددرصد حرف آن‌ها را رد می‌کنم. نه اینکه من عوامل فسادبرانگیز فرهنگی را نمی‌بینم یا نمی‌شناسم یا از آن‌ها خبر ندارم؛ نه، بنده از ماهواره، اینترنت، رمان‌ها، فیلم‌ها، آهنگ‌ها و حرف‌های فاسد کاملاً خبر دارم و آن‌ها را دست‌کم نمی‌گیرم».^۲

«اگر شما جوانان نگاه به قله‌های آرمانی را کنار بگذارید، برآیند غلطی به وجود خواهد آمد. برآیند آرمان‌گرایی شما و چالش مسئولان با مصلحت‌ها، برآیند معتدل و مطلوبی خواهد شد؛ اما اگر شما هم دنبال مصلحت‌گرایی رفتید و

۱. همان، ۱۳۸۴/۷/۳.

۲. همان، ۱۳۸۰/۲/۱۲.

گرایش مصلحت‌اندیشانه، یعنی صددرصد با واقعیتها کنارآمدن، وارد محیط فکری و روحی دانشجو و جوان شد، آن وقت همه چیز به هم می‌ریزد و بعضی آرمان‌ها از ریشه قطع و گم خواهد شد. دانشجویان نباید آرمان‌گرایی را رها کنند. توقع من از شما عزیزان این است که پایه‌های معرفتی خودتان را در همه زمینه‌ها عمیق و مستحکم کنید»^۱.

ط) ارتباط با الگوهای مرجع

«باید شما دانشجویان دانشگاه‌ها و سایر طبقات روحانی و غیره از دخالت دادن سلیقه و آرای شخصی خود در تفسیر آیات کریمه قرآن مجید و در تأویل احکام اسلام و مدارک آن جداً خودداری کنید و ملتزم به احکام اسلام و همه ابعادش باشید و مطمئن باشید، آنچه صلاح جامعه است، در بسط عدالت و رفع ایادی ظالمه و تأمین استقلال و آزادی و جریانات اقتصادی و تعدیل ثروت به‌طور عاقلانه و قابل عمل و عینیت، در اسلام به‌طور کامل می‌باشد و محتاج به تأویلات خارج از منطق نیست»^۲.

«توصیه این جانب آن است که نسل حاضر و آینده غفلت نکنند و دانشگاهیان و جوانان برومند عزیز هر چه بیشتر با روحانیون و طلاب علوم اسلامی پیوند دوستی و تفاهم را محکم‌تر و استوارتر سازند و از نقشه‌ها و توطئه‌های دشمن غدار غافل نباشند»^۳.

ی) دوری از مصرف‌گرایی و فرهنگ مولد آن

«از جوانان، دختران و پسران، می‌خواهم که استقلال و آزادی و ارزش‌های انسانی را، ولو با تحمل زحمت و رنج، فدای تجملات و عشرت‌ها و بی‌بندوباری‌ها و حضور در مراکز فحشا که از طرف غرب و عمّال بی‌وطن به شما عرضه می‌شود، نکنند که آنان چنانچه تجربه نشان داده، جز تباهی شما و اغفالتان از سرنوشت کشورتان و چاپیدن ذخایر شما و به بند استعمار و ننگ وابستگی کشیدن‌تان و مصرفی نمودن

۱. همان، ۱۳۸۲/۸/۱۵.

۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۳، ص ۳۲۳.

۳. همان، ج ۱۲، ص ۴۱۴.

ملت و کشورتان، به چیز دیگر فکر نمی کنند و می خواهند با این وسایل و امثال آن شما را عقب مانده و به اصطلاح آنان «نیمه وحشی» نگه دارند»^۱.

ک) تحصیل جهت دار و همراه با عمل

«قدر لحظات شیرین زندگی خود را بدانید و خودتان را برای یک مبارزه علمی و عملی بزرگ تا رسیدن به اهداف عالی انقلاب اسلامی آماده کنید... مبارزه علمی برای جوانان، زنده کردن روح جستجو و کشف واقعیت ها و حقیقت هاست و اما مبارزه علمی آنان در بهترین صحنه های زندگی و جهاد و شهادت شکل گرفته است»^۲.

«شما جوانان تحصیل کرده مردان آتیه و فردا و رجال و شخصیت های آینده اجتماعید. باید به هوش و بیدار باشید و با تمامی عوامل عقب افتادگی و تفرق و ذلت ملت های خود مبارزه کنید و اگر عمیقاً توجه کنید، پی خواهید برد که مهم ترین عامل انحطاط مسلمین دوری و بی خبری از تعالیم واقعی و حیات بخش اسلام است؛ اسلامی که در تاریک ترین ادوار تاریخ، مشعشع ترین و نورانی ترین تمدن ها را به وجود آورد و پیروان خود را به اوج عظمت و اقتدار و آقایی رسانید»^۳.

ادبیات نظری مسجد

۱. واژه شناسی مسجد

الف) مفهوم نظری مسجد

واژه «مسجد» در لغت، اسم مکان «سَجَد یَسْجُد» به معنای جایگاه سجده و محل عبادت است و هرچند در تعریف لغوی مسجد در معاجم و فرهنگ های لغت تعابیر گوناگون وجود دارد، تمامی آن ها به مفهوم گفته شده بازگشت می کند

۱. همان، ج ۱۲، ص ۷۱۴.

۲. همان، ج ۱۲، ص ۶۹.

۳. همان، ج ۲، ص ۷۷۱.

چنان که زجاج در تعریف مسجد می‌گوید: «کل موضع يتعبد فيه فهو مسجد: هر جایی که در آن عبادت شود، مسجد است».^۱ در مفردات راغب اصفهانی نیز آمده است: «المسجد موضع الصلاة اعتباراً بالسجود: مسجد به معنای محل نماز خواندن است، به اعتبار وجود مفهوم سجده کردن در ضمن لفظ مسجد که در نماز اتفاق می‌افتد».^۲

به این ترتیب مسجد که در زبان عربی اسم مکان مشتق از ریشه ثلاثی مجرد «سَجَدَ» است، در زبان فارسی به معنای جایگاه نماز و محل عبادت به کار رفته است. در اینکه چرا کلمه مسجد برای مکان عبادت و محل نماز استعمال شده است، گفته‌اند: «از آنجاکه سجود، شریف‌ترین و مهم‌ترین ارکان نماز است، در آن بیش از دیگر افعال نماز انسان به خداوند نزدیک می‌شود؛ لذا اسم مکان را از این فعل اتخاذ و بر محل عبادت و نماز اطلاق کرده‌اند».^۳

ب) مفهوم عملیاتی مسجد

در اصطلاح عرفی، مسجد عبادتگاه خاص مسلمانان است؛ ولی در قرآن کریم بر معابد اهل کتاب نیز اطلاق شده است: «قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا: آنان که به واقع احوال اصحاب کهف اطلاع یافتند، گفتند: به یادگار آنان برایشان مسجدی می‌سازیم»^۴ و «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا: پاک و منزله است خدایی که شبی بنده خود، محمد ﷺ را از مسجد حرام به مسجد اقصی که پیرامونش را مبارک و پر نعمت ساخت، سیر داد تا آیاتمان را به او بنمایانیم».^۵

در اصطلاح شرعی، مسجد به مکان معین برای نماز نیز اطلاق شده، چنان که در متون فقهی در این باب آمده است: «المراد بالمسجد المكان الموقوف علی

۱. محمد مرتضی الزبیدی، تاج العروس (من أهر القاموس)، ج ۲، ص ۳۷۱.

۲. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۲۷۱.

۳. محمد بن عبدالله زرکشی، اعلام المساجد باحکام المساجد، ص ۲۸.

۴. کهف: ۲۱.

۵. اسراء: ۱.

کافه المسلمین للصلاه: منظور از مسجد مکانی است که برای نماز خواندن هر مسلمانی در آن اختصاص یافته است.^۱ اما از حیث تعریف عملیاتی، در این تحقیق به هر مکان مقدسی که نماز جماعت در آن برگزار می‌گردد و فعالیت‌های دینی همچون معرفت‌بخشی به آموزه‌های دینی صورت می‌گیرد، «مسجد» اطلاق می‌شود؛ همچنین مراکزی که باید رویکردهای مذکور را داشته باشند، ولی به هر دلیلی، تعطیل یا نیمه‌تعطیل‌اند و فعالیت‌های مذکور در آن‌ها انجام نمی‌گیرد، همه را شامل می‌شود؛ لذا مفهوم مسجد در این تحقیق، شامل مساجد، حسینیه‌ها، حرم‌های مطهر ائمه (علیهم‌السلام)، امام‌زادگان، نمازخانه‌های مدارس، اداره‌ها، خوابگاه‌ها و امثال ذلک می‌شود.

۲. آشنایی با فضیلت و اهمیت مسجد

مطلوب‌بودن ارتباط با مسجد، خصوصاً برای جوانان که در این تحقیق، عوامل و موانع آن مورد بررسی است، مبتنی بر یک سری آموزه‌ها و گزاره‌های دینی است که نشانگر فضیلت و تقدس اصل نهاد مسجد در وهله اول و در گام بعد بیانگر مزایا و منافع ارتباط داشتن با مسجد است. بر این اساس در این قسمت از تحقیق در صدد تبیین این ادبیات خواهیم بود.

الف) مسجد، خانه خدا و بهترین مکان‌ها

قرآن کریم: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّیً وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ: وَچون این خانه را محل اجتماع مردم و جای امنی کردیم، [و فرمودیم:] از مقام ابراهیم، نمازگاهی برای خود بگیرید و به ابراهیم و اسماعیل سپردیم که خانه مرا برای طواف‌کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان پاکیزه دارید».^۲ پیامبر خدا ﷺ: «فِي التَّوْرَةِ مَكْتُوبٌ أَنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ، فَطُوبَى لِّعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي. أَلَا إِنَّ عَلَى الْمَزُورِ كَرَامَةَ الزَّائِرِ. أَلَا بَشِيرَ الْمَشَائِرِ

۱. محمد حسن النجفی، جواهر الکلام، ج ۱۴، ص ۶۱.

۲. بقره: ۱۲۵.

فِي الظُّلُمَاتِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: در تورات نوشته شده است که خانه‌های من در روی زمین مسجدهایند. پس، خوشا بنده‌ای که در خانه‌اش خود را پاکیزه کند و سپس در خانه من به دیدارم بیاید. بدانید، بر میزبان است که میهمان را گرمی دارد. هان! آنان را که در تاریکی‌های شب به مساجد می‌روند، بشارت بادا به نور درخشان در روز رستاخیز»^۱.

امام صادق (علیه السلام): «عَلَيْكُمْ بِاتِّبَانِ الْمَسَاجِدِ؛ فَإِنَّهَا بُيُوتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ وَمَنْ أَتَاهَا مُتَطَهِّرًا طَهَّرَهُ اللَّهُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَكُتِبَ مِنْ زُورِهِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَالِدُّعَاءِ: بر شما باد رفتن مساجد؛ زیرا مساجد خانه‌های خدا در روی زمین‌اند. هر که پاک و پاکیزه وارد آن‌ها شود، خداوند او را از گناهانش پاک گرداند و در زمره زائران خود قلمدادش کند. پس در مساجد نماز و دعا بسیار بگزایید»^۲.

پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) به نقل از جبرئیل از خداوند عزوجل نقل می‌کنند: «إِنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ: همانا بهترین مکان‌ها مسجدها هستند»^۳.
امام صادق (علیه السلام): «إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ مِنْ بِقَاعِ الْأَرْضِ سِتَّةَ: الْبَيْتِ الْحَرَامِ وَالْحَرَمَ وَمَقَابِرَ الْأَنْبِيَاءِ وَمَقَابِرَ الْأَوْصِيَاءِ وَمَقَاتِلَ الشُّهَدَاءِ وَالْمَسَاجِدَ الَّتِي يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ: همانا خدا از مکان‌های زمین شش مورد را برگزید: بیت‌الله الحرام، حرم، آرامگاه‌های پیامبران، آرامگاه‌های جانبینان [انان]، قتلگاه شهیدان و مسجدهایی که در آنها از نام خدا یاد شود»^۴.

امام صادق (علیه السلام): «مَنْ بَنَى مَسْجِدًا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ. قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: فَمَرَّ بِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (علیه السلام) فِي طَرِيقِ مَكَّةَ وَقَدْ سَوَّيْتُ بِأَحْجَارٍ مَسْجِدًا؛ فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، نَرْجُو أَنْ يَكُونَ هَذَا مِنْ ذَلِكَ؛ فَقَالَ: نَعَمْ: هر کس مسجدی بر پا کند، خداوند در بهشت برایش خانه‌ای بر پا خواهد کرد. امام صادق (علیه السلام) در مسیر مکه بر من گذشت، درحالی که با سنگ‌هایی مسجدی را فراهم کرده بودم. گفتم: فدایت شوم! امیدوار باشیم که این از آن جمله است؟ فرمود: آری»^۵.

۱. محمدبن علی ابن بابویه، ثواب الاعمال، ص ۲۷.

۲. محمدبن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۸۰.

۳. محمدبن علی ابن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۱۹۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۶۶.

۵. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۳، ص ۳۶۸.

ب) فضیلت رفتن به مسجد

پیامبر خدا ﷺ: «خَصَلَاتٌ سِتٌّ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ إِلَّا كَانَ ضَامِنًا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ... وَ رَجُلٌ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى مَسْجِدٍ لِصَلَاتِهِ؛ فَإِنْ مَاتَ فِي وَجْهِهِ كَانَ ضَامِنًا عَلَى اللَّهِ... شَشْ وَيُزْكَى اسْتِ كِه هِيْچ مَسْلَمَانِي بَا يَكِي اَز آن هَا نَمِي مِيرْد، مَگر آنكِه بر خداسْت تا او را وارد بهشت كند:... كُسي كِه به نيكويي وضو سازد و سپس براي نمازش روانه مسجدی شود؛ پس اگر در اين راه درگذرد، خداوند ضامن اوست»^۱

پیامبر خدا ﷺ: «إِجَابَةُ الْمُؤَذِّنِ رَحْمَةٌ وَ ثَوَابُهُ الْجَنَّةُ وَ مَنْ لَمْ يُجِبْ خَاصَّتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. فَطُوبَى لِمَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَ مَشَى إِلَى الْمَسْجِدِ، وَ لَا يُجِيبُهُ وَ لَا يَمْشِي إِلَى الْمَسْجِدِ إِلَّا مُؤْمِنٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ: پاسخ به ندای اذان گو، [مايه] رحمت و پاداش آن بهشت است و هر كس به او پاسخ ندهد، در روز رستاخيز با وی ستيز خواهيم كرد. خوشا بر آن كه فراخوان خدا را لبّيك گويد و روانه مسجد شود و چنين نخواهد كرد، جز مؤمنی از جرگه بهشتیان»^۲

پیامبر خدا ﷺ: «يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعْطِيكَ مَا دُمْتَ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ بِكُلِّ نَفْسٍ تَنْفَسَتْ فِيهِ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَ تُصَلِّيَ عَلَيْكَ الْمَلَائِكَةُ وَ يُكْتَبُ لَكَ بِكُلِّ نَفْسٍ تَنْفَسَتْ فِيهِ عَشْرٌ حَسَنَاتٍ وَ يُمَحَى عَنْكَ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ»: «ای ابوذر! تا زمانی كه در مسجد نشسته‌ای، خدای متعال برای هر نفسی كه می‌كشی، درجه‌ای در بهشت ارزانی‌ات می‌كند و فرشتگان بر تو درود می‌فرستند و برابر هر نفسی كه می‌كشی، ده نیکی نوشته می‌شود و ده بدی از تو پاک می‌گردد»^۳

پیامبر خدا ﷺ: «مَنْ مَشَى إِلَى مَسْجِدٍ يَطْلُبُ فِيهِ الْجَمَاعَةَ كَانَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ سَبْعُونَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَ يُرْفَعُ لَهُ مِنَ الدَّرَجَاتِ مِثْلُ ذَلِكَ وَ إِنْ مَاتَ وَ هُوَ عَلَى ذَلِكَ وَ كَلَّ اللَّهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يَعُودُونَهُ فِي قَبْرِهِ وَ يُؤْنِسُونَهُ فِي وَحْدَتِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ حَتَّى يُبْعَثَ: هر كه برای شركت در نماز جماعت به مسجدی رود، برای هر قدمی كه برمی‌دارد، هفتاد هزار حسنه منظور شود و به همان اندازه در جانش

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۳۷۲.

۲. همان، ج ۸۴، ص ۱۵۴.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مكارم الاخلاق، ج ۲، ص ۳۷۴.

بالا رود و اگر در آن حال بمیرد، خداوند هفتاد هزار فرشته بگمارد که در قبرش به عیادت او روند و انیس تنهایی او باشند و تا زمانی که برانگیخته شود، برایش آمرزش طلبند»^۱.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: حدیث قدسی ای را نقل می کند که می فرماید: «أَلَا طُوبَى لِعَبْدٍ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي. أَلَا إِنَّ عَلَى الْمَزُورِ كَرَامَةَ الزَّائِرِ أَلَا بَشِيرَ الْمَشَاءِ يَنْ فِي الظُّلُمَاتِ إِلَى الْمَسْجِدِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: خوشا به حال بنده ای که در خانه اش وضو گیرد، سپس مرا در خانه ام زیارت کند که در این صورت اکرام و گرمای داشت زیارت کننده بر زیارت شونده لازم است. هان! کسانی را که در تاریکی ها به سوی مساجد گام برمی دارند، به نوری درخشان در روز قیامت بشارت باد»^۲.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله: «الْمَشْيُ إِلَى الْمَسْجِدِ طَاعَةُ اللَّهِ وَ طَاعَةُ رَسُولِهِ وَ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ مَعَ الصَّادِقِينَ وَ الشَّهَدَاءِ وَ كَانَ فِي الْجَنَّةِ رَفِيقَ دَاوُدَ عليه السلام وَ لَهُ مِثْلُ ثَوَابِ دَاوُدَ عليه السلام» گام برداشتن به سوی مسجد فرمان بُردن از خدا و فرستاده اوست. هر کس از خدا و فرستاده اش فرمان بُرد، خداوند او را با صدیقان و شهیدان وارد بهشت می کند و در بهشت همدم داود عليه السلام است و پاداشی همانند داود عليه السلام خواهد داشت»^۳.

حضرت علی عليه السلام: «الْجُلُوسَةُ فِي الْمَسْجِدِ خَيْرٌ لِي مِنَ الْجُلُوسَةِ فِي الْجَنَّةِ فَإِنَّ الْجَنَّةَ فِيهَا رِضًا نَفْسِي وَ الْجَمَاعَ فِيهِ رِضَا رَبِّي: نشستن در مسجد برای من بهتر از نشستن در بهشت است؛ زیرا در بهشت خود را خشنود می سازم و در مسجد پروردگارم را»^۴.

امام سجاد عليه السلام: «الْمَسَاجِدُ بُيُوتُ اللَّهِ؛ فَمَنْ سَعَى إِلَيْهَا فَقَدْ سَعَى إِلَى اللَّهِ وَ قَصَدَ إِلَيْهِ: مساجد، خانه های خدایند. هر کس به سوی آن ها بشتابد، به سوی خدا شتافته و آهنگ او کرده است»^۵.

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۳۳۶.

۲. محمدبن علی ابن بابویه، ثواب الاعمال، ص ۲۸.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۴، ص ۱۵۴.

۴. محمدبن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۹.

۵. محمدبن علی ابن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۹۹.

امام صادق (علیه السلام): «لَا يَأْتِي الْمَسْجِدَ مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ إِلَّا وَافِدُهَا وَمِنْ كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ إِلَّا نَجِيبُهَا: به مسجد نمی‌آید از هر قبیله‌ای، مگر پیش گیرندگان و از هر خانواده‌ای مگر نجیبانش»^۱.

امام صادق (علیه السلام): «بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ إِلَى الْمَسَاجِدِ فِي ظُلَمِ اللَّيْلِ بِنُورِ سَاطِعِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ: بشارت باد کسانی را که در شب‌های تاریک آهنگ رفتن به مساجد کنند، که اینان در روز قیامت از نوری درخشان برخوردار خواهند بود»^۲.

امام صادق (علیه السلام): «مَنْ مَشَى إِلَى مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ فَلَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ خَطَايَا حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَنْزِلِهِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمَحَى عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ وَرَفَعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ: هر کس راهی را به سوی مسجدی از مساجد خداوند متعال در پیش گرفت، در برابر هر گامی که از هنگام رفتن برمی‌دارد تا زمانی که به منزلش بازگردد، برای او پاداش ده کار نیک نوشته شود و ده گناه از او محو گردد و ده درجه رفعت یابد»^۳.

ج) فضیلت و مزایای ارتباط با مساجد (مسجدرو بودن)

پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله): «لَا يَرْجِعُ صَاحِبُ الْمَسْجِدِ بِأَقْلٍ مِنْ إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا دُعَاءٍ يَدْعُو بِهِ يُدْخِلُهُ اللَّهُ بِهِ الْجَنَّةَ وَ إِمَّا دُعَاءٍ يَدْعُو بِهِ لِيَصْرِفَ اللَّهُ بِهِ عَنْهُ بَلَاءَ الدُّنْيَا وَ إِمَّا أَخٍ يَسْتَفِيدُهُ فِي اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ: شخص مسجدرو دست‌کم یکی از این سه چیز نصیبش می‌شود: یا دعایی که به درگاه خدا می‌کند و خداوند با آن، او را به بهشت می‌برد یا دعایی که به سبب آن خداوند بالای دنیا را از او برمی‌گرداند و یا برادری که به خاطر خداوند عزوجل به دست می‌آورد او نه بر اساس انگیزه‌های دنیوی و مادی»^۴.

حضرت علی (علیه السلام): «مَنْ اخْتَلَفَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ إِحْدَى الثَّمَانِي: أَخَا مُسْتَفَادَا فِي اللَّهِ أَوْ عِلْمًا مُسْتَطَرَفًا أَوْ آيَةً مُحْكَمَةً أَوْ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً أَوْ كَلِمَةً تُرَدُّ عَنْ رَدَى أَوْ يَسْمَعُ كَلِمَةً تَذْلُهُ عَلَى هُدًى أَوْ يَتْرُكُ ذَنْبًا خَشِيَهُ أَوْ حَيَاءً: هر که به مسجد

۱. محمد بن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۳.

۲. محمد بن علی ابن بابویه، ثواب الاعمال، ص ۲۸.

۳. همان، ص ۳۴۳.

۴. محمد بن حسن طوسی، امالی، ص ۴۷.

آمدو شد کند، به یکی از این هشت چیز دست یابد: یافتن برادری به خاطر خدا یا دانشی جدید یا آیتی محکم یا رحمتی که آن را چشم به راه بود یا سخنی که او را از هلاکت برهاند یا شنیدن جمله‌ای که او را به هدایت رهنمون شود یا آنکه گناهی را از ترس و یا شرم ترک گوید»^۱.

امام حسین (علیه السلام): «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَدْمَنَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ الْخِصَالَ الثَّمَانِيَةَ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ مُسْتَعْمَلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ عِلْمٌ مُسْتَطَرَفٌ أَوْ أَخَا مُسْتَفَادٌ أَوْ كَلِمَةٌ تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ تُرُدُّهُ عَنْ رَدًى وَ تَرَكَ الذَّنْبَ خَشِيَهُ أَوْ حَيَاءً: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فرمود: هر که پیوسته به مسجد رود، به هشت چیز دست یابد: آیتی محکم یا فریضه‌ای عمل شده یا سنتی جاری [از معصومان] یا دانشی تازه یا برادری که به دست آورده یا سخنی که او را هدایت کند یا از هلاکت برهاندش و گناه را از سر ترس یا شرم ترک گوید»^۲.

پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله): «سَبْعَةٌ فِي ظِلِّ عَرْشِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ... وَ رَجُلٌ خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ وَ فِي نِيَّتِهِ أَنْ يَرْجِعَ إِلَيْهِ: هَفْتُ غُرَّةً فِي سَايَةِ عَرْشِ خدای عَزَّوَجَلَّ هستند، آن روز که هیچ سایه‌ای به جز سایه او وجود ندارد... و کسی که از مسجد خارج شود و نیتش آن باشد که دوباره بدان باز گردد»^۳.

امام صادق (علیه السلام): «شَكَتِ الْمَسَاجِدُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى الَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَهَا مِنْ جِيرَانِهَا، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَيْهَا: وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي لَأَقْبِلْتُ لَهُمْ صَلَاةً وَاحِدَةً وَ لَا أَظْهَرْتُ لَهُمْ فِي النَّاسِ عَدَالَةً وَ لَا نَالَتْهُمْ رَحْمَتِي وَ لَا جَاوَزُونِي فِي جَنَّتِي: مسجدها از حاضر نشدن همسایگان در خود به درگاه خداوند متعال شکایت کردند. خداوند عَزَّوَجَلَّ به آن‌ها وحی فرمود: به عزت و جلالم سوگند که حتی یک نماز از آنان نپذیرم و عدالتی از آنان در میان مردم آشکار نکنم و رحمت من به آنان نرسد و در بهشت همسایه من نشوند»^۴.

امام صادق (علیه السلام): «ثَلَاثَةٌ يَشْكُونُ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ: مَسْجِدٌ خَرَابٌ لَا يُصَلِّي فِيهِ أَهْلُهُ

۱. محمد بن علی ابن بابویه، امالی، ص ۴۷۴.

۲. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۴، ص ۳.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، خصال، ص ۳۴۳.

۴. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۳۴۸.

و عالم بين جهال و مصحف معلق قد وقع عليه غبار لا يقرأ فيه: سه چیز نزد خداوند عزوجل شکایت کنند: مسجد خرابی که اهالی [اطراف] آن در آن نماز نخوانند و دانشمندی که در میان عده‌ای نادان قرار گرفته باشد و قرآنی که در کنار طاقچه‌ها گذاشته شده و غبار رویش را گرفته باشد و کسی آن را نخواند»^۱.

د) آباد کردن مساجد

قرآن کریم: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ: جز این نیست که مساجد خدا را آن کس آباد می‌کند که به خدا و روز واپسین ایمان داشته باشد و نماز بگزارد و زکات بپردازد و جز از خدا نترسد. امید است که اینان از رهیافتگان باشند»^۲.

پیامبر خدا ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ إِذَا رَأَى أَهْلَ قَرْيَةٍ قَدْ أَسْرَفُوا فِي الْمَعَاصِي وَ فِيهَا ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، نَادَاهُمْ جَلَّ جَلَالُهُ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ: يَا أَهْلَ مَعْصِيَتِي، لَوْ لَا مَا فِيكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ الْمُتَحَابِّينَ بِجَلَالِي، الْعَامِرِينَ بِصَلَاتِهِمْ أَرْضِي وَ مَسَاجِدِي، الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ خَوْفًا مِنِّي، لَأَنْزَلْتُ بِكُمْ عَذَابِي ثُمَّ لَا أَبَالِي»: هرگاه خداوند باشکوه، مردم دیاری را غرق در نافرمانی ببیند، درحالی که در آن دیار سه مؤمن نیز حضور دارد، او که باشکوه است و نام‌هایش مقدس، آنان را چنین ندا می‌دهد: ای نافرمانان از من! اگر نبودند در میان شما ایمان‌آوردگانی که به یاد جلالت و شکوه من با یکدیگر دوستی می‌ورزند، آنان که با نمازشان زمین و مساجد مرا آباد می‌کنند و در سحرگاهان به خاطر ترس از من آمرزش می‌طلبند، بی‌تردید، عذابم را بی‌آنکه پروا کنم، بر شما فرو می‌فرستادم»^۳.

حضرت علی علیه السلام: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِذَا أَرَادَ أَنْ يُصِيبَ أَهْلَ الْأَرْضِ بِعَذَابٍ قَالَ: لَوْلَا الَّذِينَ يَتَحَابُّونَ بِجَلَالِي وَيَعْمُرُونَ مَسَاجِدِي وَيَسْتَغْفِرُونَ بِالْأَسْحَارِ، لَوْلَاهُمْ لَأَنْزَلْتُ عَذَابِي: هرگاه خداوند تبارک و تعالی بخواهد که زمینیان را عذاب کند،

۱. محمد بن علی ابن بابویه، خصال، ص ۱۴۲.

۲. توبه: ۱۸.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، امالی، ص ۲۶۷.

می‌فرماید: اگر نبودند کسانی که به پاس بزرگی و عظمت من یکدیگر را دوست می‌دارند و مسجدهایم را آباد می‌کنند و سحرگاهان آمرزش می‌طلبند، بی‌تردید عذابم را فرو می‌فرستادم»^۱.

۳. سیاست‌های کارکردی مسجد

با توجه به فضایل و مزایایی که برای مسجد و اهل مسجد و مسجدرو بودن ذکر شد، طبیعی است که سیاست‌گذاری‌های لازم توسط حکومت اسلامی به منظور ارتباط دادن مردم با مسجد شکل بگیرد که چنین هم شده است؛ بر این اساس در اینجا به برخی از سیاست‌ها و راهبردهای نظام جمهوری اسلامی حسب نظریات امام خمینی و مقام معظم رهبری در خصوص مواجهه با موضوع مسجد و نحوه استفاده بهینه از کارکردهای آن در جهت پیش‌برد اهداف والای نظام اسلامی پرداخته می‌شود:

الف) مسجد، بهترین بستر سخت‌افزاری برای دین

«نهضت فلسطین و بسی نهضت‌های دیگر امروزه از مساجد نیرو و توان می‌گیرد. ملت‌های مسلمان اکنون در همه جای عالم با بهره‌گیری از تجربه ملت ایران به مساجد و شعائر دینی اهتمام خاصی نشان می‌دهند»^۲.

«مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکت‌های اسلامی بوده... از مسجد تبلیغات اسلامی شروع می‌شده است؛ از مسجد حرکت قوای اسلامی برای سرکوبی کفار و وارد کردن آن‌ها در [زیر] بیرق اسلام بوده است»^۳.
«انقلاب از خانه مذهب یعنی مسجد و مدرسه دینی آغاز شد»^۴.

«از علل پیروزی این انقلاب مبارک در ایران اسلامی و یا لاقلاً سهولت این پیروزی این بود که مردم به مساجد اقبال پیدا کردند؛ جوانان مساجد را پر کردند و علمای اعلام مساجد را به عنوان مرزی برای تعلیم، تربیت، روشنگری

۱. همو، من‌لایحضره‌الفقیه، ج ۱، صص ۴۷۳ و ۴۷۴.

۲. پیام مقام معظم رهبری به ملت ایران، مورخ ۱۳۶۸/۴/۲۳.

۳. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۷، ص ۶۵.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۶۸/۱/۲۰.

افکار و اذهان مورد استفاده قرار دادند و مسجد مرزی برای حرکت، آگاهی، نهضت و افشای اسرار زمامداران فاسد و خودفروخته رژیم طاغوت شد. در دوره مشروطیت هم همین طور بوده است؛ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم تا حدودی همین طور بود؛ در زمان انقلاب هم این مسئله به حدّ اعلی رسید.^۱ «قیام مردم کشورهای شمال آفریقا که مسلمان هستند، مثل الجزایر و دیگر کشورهای که سال‌ها در زیر سلط نظامی استعمار فرانسوی‌ها بودند، از مساجد شروع شد که به پیروزی هم رسید و کشورها استقلال پیدا کردند».^۲ «مساجد از جمله عواملی است که در تداوم انقلاب نقش تعیین‌کننده داشته است».^۳

«مسجد در صدر اسلام مرکز همه تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود؛ در صدر اسلام، در زمان نبی مکرم اسلام و همچنین در زمان حکومت بابرکت امیرالمؤمنین، مسجد مرکز همه تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود. نمی‌خواهیم از لحاظ وضع زمان، مسجد امروز را به مسجد کوفه زمان امیرالمؤمنین تشبیه کنیم؛ زیرا اقتضاهای هر زمان متفاوت است. به‌طور کلی مسجد به عنوان یک پایگاه دین، عبودیت و معرفت، می‌تواند برای جوامع اسلامی منشأ و سرآغاز حرکات بزرگ و برکات ماندگار باشد».^۴ «در همه مراحل تاریخ پرافتخار انقلاب اسلامی، مساجد همیشه پایگاه دینداری و حرکت مردم در جهت دین بوده است».^۵

ب) کارکرد مدیریتی و سیاستگذاری مسجد

«مسجدالحرام و مساجد در زمان رسول اکرم مرکز جنگ‌ها و مرکز سیاست‌ها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده. این‌طور نبوده است که در مسجد پیغمبر همان مسائل عبادی نماز و روزه باشد؛ مسائل سیاسی‌اش بیشتر بوده. هر وقت که

۱. همان، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۲. همان.

۳. پیام مقام معظم رهبری به ملت ایران، مورخ ۱۳۶۸/۴/۲۳.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۵. همان، ۱۳۷۰/۱۰/۱۴.

می‌خواستند به جنگ بفرستند اشخاص را و بسیج کنند مردم را برای جنگ‌ها، از مسجد شروع می‌کردند این امور را».^۱

«مسجد مرکز تبلیغ است. در صدر اسلام از همین مسجدها جیش‌ها، ارتش‌ها راه می‌افتاده. مرکز تبلیغ احکام سیاسی اسلامی بوده. هر وقت یک گرفتاری را طرح می‌کردند، صدا می‌کردند: «الصلوه مع الجماعة» اجتماع می‌کردند، این گرفتاری را طرح می‌کردند، صحبت‌ها را می‌کردند».^۲

«شما که از اهالی مسجد و از علمای مساجد هستید، باید پیروی از پیغمبر اسلام و اصحاب آن سرور کنید و مساجد را برای تبلیغ اسلام و حرکت اسلامی و برای قطع ایادی شرک و کفر و تأیید مستضعفین در مقابل مستکبرین قرار بدهید».^۳

ج) کارکرد عبادی و معنوی مسجد

اولین و مهم‌ترین فلسفه وجودی مسجد ارتباط دادن مردم با خدا و ترویج یاد خداست. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «(این چراغ پرفروغ) در خانه‌هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده دیوارهای آن را بالا برند (تا از دستبرد شیاطین و هوسبازان در امان باشد)؛ خانه‌هایی که نام خدا در آن‌ها برده می‌شود و صبح و شام در آن‌ها تسبیح او می‌گویند»^۴ و می‌فرماید: «و مساجدی که نام خدا در آن بسیار برده می‌شود».^۵ همچنین می‌فرماید: «و کیست ستمکارتر از آن کس که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرد و در ویرانی آن‌ها تلاش کرد...».^۶ در برخی از روایات با تعبیری لطیف از مسجد به عنوان «بازار آخرت» یاد شده است؛ به این معنا که همان‌گونه که بازار محل خرید و فروش و مبادله کالا و متاع‌های دنیوی است، مسجد نیز محل کسب امور معنوی و اسبابی است که در سرای آخرت دارای کاربرد و تأثیر بسیار است. در سخنی از رسول‌الله ﷺ آمده است: «مسجدها بازاری از بازارهای آخرت هستند. از کسانی که به آن وارد

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۸، ص ۵۲.

۲. همان، ج ۱۰، صص ۱۶ و ۱۷.

۳. همان، ج ۷، ص ۶۵.

۴. نور: ۳۶.

۵. حج: ۴۰.

۶. بقره: ۱۱۴.

می‌شوند، با مغفرت و آمرزش پذیرایی می‌کنند و تحفه و هدیه آن‌ها بهشت است.^۱ بر این اساس «نماز گزار... نماز را تا می‌تواند در مسجد و تا می‌تواند به جماعت بگزارد».^۲ «نماز در مسجد و با جماعت مؤمنان، همگانی نشستن بر گرد سفره میهمانی خداوند است و این خود، بارش رحمت الهی را انبوه‌تر و دلنشین‌تر می‌سازد».^۳

د) نقش مؤثر مسجد در وحدت و انسجام اجتماعی

علی‌رغم گسترش ابزارها و فناوری‌ها در دنیای امروز، نهاد مسجد همچنان در تحکیم وحدت و انسجام اجتماعی نقشی اساسی ایفا می‌کند. مسجد افراد مختلف، اعم از زن و مرد و بزرگ و کوچک را با افکار و اندیشه‌های مختلف یک جا گرد می‌آورد. کارهایی مانند جمع‌آوری کمک برای نیازمندان، پرداخت وام، اعطای خدمات درمانی، انجام اقدامات برای تسهیل ازدواج زوج‌های جوان، برنامه‌ریزی برای عیادت و سرکشی از بیماران و اموری از این دست، همگی از مصادیق تعاون بر «پَر و تقوا»ست. مساجد با بسیج امکانات و نیروهای مردمی، سعی در رفع نیازها و کمک‌رسانی در مواقع مورد نیاز به نیازمندان و آسیب‌دیدگان کرده‌اند. امام خمینی رحمه‌الله در این خصوص می‌فرماید: «مسجد به عنوان پایگاهی برای رتق و فتق امور مسلمین در صدر اسلام بوده است».^۴ «مساجد بهترین سنگرها و جماعات مناسب‌ترین میدان تشکل و بیان مصالح مسلمین می‌باشند».^۵

ه) کارکرد تربیتی و آموزشی مسجد

پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم: «مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ، كَانَ لَهُ أَجْرٌ مُعْتَمِرٍ تَامَ الْعُمْرَةِ وَمَنْ رَاحَ إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ، فَلَهُ أَجْرٌ حَاجٌّ تَامَ الْحَجَّةِ: کسی که صبحگاهان روانه مسجد شود، تنها بدین خاطر که خیری را فراگیرد یا آموزش دهد، پاداش کسی را دارد که عمره کاملی

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۸۱، ص ۴.

۲. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۲/۶/۱۳.

۳. همان، ۱۳۹۰/۰۷/۱۹.

۴. پیام امام خمینی به حجاج بیت الله الحرام، ۱۳۶۸/۰۴/۱۴.

۵. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۳۳۸.

را به جا آورده است و کسی که شبانگاه روانه مسجد شود، تنها با این هدف که خیری را فراگیرد یا آموزش دهد، اجر کسی را دارد که حجّ کاملی را به جا آورده است».^۱

«این مساجد باید مرکز تربیت صحیح باشد و مساجد بحمدالله اکثراً این طور است. اشخاص که در مسجد می‌روند، باید تربیت بشوند به تربیت‌های اسلام».^۲ «مسجد، هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تأمل، هم مرکز تصفیه روح، هم مرکز خلوص و مرکز اتصال بنده به خداست».^۳ «مساجد باید مدرّس تفسیر و حدیث و منبر معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد».^۴

«اولین حوزه‌های درسی دینی و اعتقادی در کنار کعبه در مسجدالحرام بود. در دوره‌های بعد اهل حدیث، حلقه‌های خود را در مسجد برپا می‌کردند. در حقیقت مسجد محل عرضه اولین تشکلهای آموزشی عمومی بود. هنوز هم جلسات و حلقه‌های درس و بحث طلبگی در مساجد دایر است».^۵

پس از هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه و بنا کردن مسجدالنبی، فصل نوینی در آموزش و فعالیت‌های فرهنگی مسلمانان آغاز شد. با بنای مسجدالنبی درواقع نه تنها معبد و پرستش‌گاهی ساخته شد، که دانشگاهی فعال و سرشار از شور و نشاط علمی نیز پی‌ریزی گشت. حضور منظم و پیوسته مسلمانان در این مسجد به منظور برپا داشتن نماز، بهترین فرصت را برای کارهای تبلیغی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فراهم می‌آورد. آن حضرت با توجه به اوضاع و احوال و رعایت حال حاضران در مسجد از این فرصت‌ها به خوبی بهره‌برداری می‌کرد و پس از برگزاری نمازها برای مردم سخن می‌گفت. پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ائمه علیهم السلام نیز برای حفظ جنبه‌های آموزشی مسجد تلاش‌های ارزنده‌ای انجام دادند. پس از پیدایش مدرسه نیز تا سال‌ها مدرسه در دامن مسجد بنا می‌شد؛ از همین رو در بیشتر کتاب‌هایی که درباره مسجد به نگارش درمی‌آمد، از مدرسه بسیار

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱، ص ۱۸۵.

۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۲، ص ۵۰۰.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۴. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۵. عبدالحسین زرین‌کوب، کارنامه اسلام، ص ۱۴۶.

سخن گفته می‌شد که این به سبب ارتباط بسیار نزدیک مسجد و مدرسه است.^۱

ارتباط جوان با مسجد و نهادهای تربیتی سالم

در دو مبحث قبلی با جوان و مسجد آشنا شدیم؛ همچنین با اینکه چه چیزهایی از جوان مورد انتظار است و با توجه به قابلیت‌هایش چه بایدهایی را باید مدنظر قرار دهد و نهایتاً با جایگاه بی‌بدیل مسجد از حیث کارکردی آن آشنا شدیم. حال می‌خواهیم به ادبیاتی که در خصوص ارتباط این دو عنصر باهمدیگر یعنی «ارتباط جوان با مسجد»، وارد شده و در صدد استفاده از کارکردهای مسجد در جهت به فعلیت رساندن استعدادهای متعالی جوان است، بپردازیم؛ بر این اساس بعد از تعریف عملیاتی «ارتباط با مسجد»، ادبیات امام و رهبری را در این خصوص به صورت سرفصل وار می‌آوریم:

۱. مفاهیم عملیاتی

الف) مفهوم عملیاتی «ارتباط با مسجد»

ارتباط فرایندی است که در آن بین دو چیز پیوند برقرار می‌شود. این تعریف را می‌توان از تعریف حرف ربط استنباط نمود که دهخدا در مورد آن می‌گوید: «حرف ربط واژه‌ای است که دو عبارت یا دو واژه را به یکدیگر پیوند دهد»؛^۲ بنابراین اولاً ارتباط می‌تواند انواع مختلف داشته باشد؛ مانند ارتباطات بین انسان‌ها (در انواعی مانند ارتباطات غیرکلامی، تصویری، کلامی و نوشتاری) و ارتباطات غیرانسانی (دارای انواعی چون ارتباطات حیوانات، گیاهان و قارچ‌ها با همدیگر) و نیز ارتباطات انسان با غیرانسان (مانند ارتباط انسان با ابزارها و نهادهای اجتماعی مانند ارتباط با کتاب، مدرسه، مسجد)؛ ثانیاً دلایل پیوند و ارتباط می‌تواند متعدد و مختلف باشد، همچنان که ابزارهای آن متعدد و مختلف است.

۱. نک: محمدزمان تبریزی، فرائدالفوائد در احوال مدارس و مساجد، ص ۱۷۳-۱۸۶.

۲. علی‌اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۵، ص ۸۸۵۵.

آنچه در این تحقیق از مفهوم «ارتباط» جوان با مسجد مدنظر است، عبارت است از ارتباط با دو شاخص که عبارت‌اند از: ۱. ارتباط فیزیکی از طریق حضور در نماز جماعت، ۲. ارتباط ارزشی از طریق انتقال مفاهیم اسلامی از نهاد مسجد به جوان که البته نفس حضور در نماز جماعت، حداقل‌های ارتباط ارزشی را زمینه‌سازی می‌کند؛ بنابراین حضور در مسجد به واسطه شرکت در مراسم ختم یا حتی اشتغال در مسجد همچون خادم مسجد بودن، در صورتی که در نماز جماعت یا برنامه‌های فرهنگی آن حضور نیابند و انتقال ارزش (به‌صورت بالقوه نه لزوماً بالفعل) رخ ندهد، «ارتباط» محسوب نخواهد شد.

ب) مفهوم عملیاتی «مسجدرو» و «غیرمسجدی»

این تحقیق در بخش میدانی، روی دو گروه از افراد جوان و به‌صورت مجزا صورت گرفته است؛ بنابراین پرسشنامه‌های مجزا برای آن‌ها طراحی و یافته‌های متفاوتی از این دو گروه از نمونه‌ها حاصل شده است. این دو گروه عبارت‌اند از: گروه جوانان «مسجدرو» که شامل جوانانی می‌شود که حسب گزینه‌های سؤال اول و دوم پرسشنامه، هر روز یا چند روز یک بار و یا هفته‌ای یکبار در نماز جماعت مسجد شرکت می‌کنند؛ لذا هر گونه شرکت کردن و به هر میزان حضور یافتن در نماز جماعت مسجد، جوان و فرد نمونه مورد مطالعه را جزء افراد «مسجدرو» قرار نمی‌دهد.

گروه دیگر گروه جوانان «غیرمسجدی» است که عبارت است از جوانانی که حسب گزینه‌های سؤال اول و دوم پرسشنامه، یا اصلاً در نماز جماعت شرکت نمی‌کنند یا به‌صورت ماهانه یا سالی چند بار شرکت می‌کنند؛ لذا جوانان و نمونه‌هایی که تحت عنوان غیرمسجدی مشخص می‌شوند، لزوماً افرادی نیستند که اصلاً در نماز جماعت مسجد شرکت نمی‌کنند.

۲. ادبیات مربوط به ارتباط جوان با مسجد

الف) لزوم تربیت دینی جوانان

«نه یک دانشگاه داشتیم، نه می توانستند جوان های ما را تربیت صحیح بکنند این ها؛ این ها را عقب نگه داشتند»^۱

«این اسلام آمده است که به ما راه تربیت را نشان بدهد؛ ما هم باید به تبع اسلام تربیت کنیم جوانان خودمان را»^۲

«جوان های ما، آن هایی که مقتدرات مملکت به دست آن ها خواهد آمد، زیر دست معلمین باید تربیت شوند. اگر تربیت صالح شدند، مملکت صالح به دست ما می افتد و اگر خدای نخواستہ تربیت های غیرالهی شد، مملکت از دست می رود»^۳

«شما می توانید که جوان ها را تربیت کنید، به یک تربیتی که تقوا در آن باشد»^۴

ب) نقش ایفا کردن نهادها در تربیت جوانان

«باید یک مملکتی که عهده دار تربیتش دانشگاه هست، چه دانشگاه روحانی و چه دانشگاه شما، عهده دار انسان سازی باشد که وقتی این جوان ها از دانشگاه بیرون آمدند، انسان بیرون آمده باشند؛ غربی نباشند، اسلامی باشند»^۵

«ما با سینماهایی که برنامه های آن ها فاسدکننده اخلاق جوانان ما و مخرب فرهنگ اسلامی باشد، مخالفیم؛ اما با برنامه هایی که تربیت کننده و به نفع رشد اسلام اخلاقی و عامی جامعه باشد موافق هستیم»^۶

«نقش مطبوعات در کشورها منعکس کردن آرمان های ملت است. مطبوعات باید مثل معلمینی باشند که مملکت را و جوانان را تربیت می کنند و آرمان ملت را منعکس می کنند»^۷

۱. سیدروح الله خمینی، صحیفه نور، ج ۵، ص ۴۸.

۲. همان، ج ۵، ص ۲۸۳.

۳. همان، ج ۶، ص ۱۴۰.

۴. همان، ج ۶، ص ۲۴۹.

۵. همان، ج ۷، ص ۸۳.

۶. همان، ج ۲، ص ۲۵۹.

۷. همان، ج ۶، ص ۱۹۱.

«این جمهوری اسلامی باید همه چیزش اسلامی باشد؛ نه اینکه لفظ جمهوری اسلامی و محتوا غیراسلامی و این بسته به عمل همه است؛ خصوصاً قشر دانشجو و قشر اساتید دانشگاه. استادهای دانش سراها و آنهایی که جوان اند و در صدد تعلم و دانش هستند و دانشجو هستند».^۱

ج) ارتباط گیری جوانان با مسجد

«نباید فقط پیرمردها و از کار افتاده ها به مساجد بروند؛ مساجد باید از جوان ها مجتمع شود».^۲

«این جانب همه مردم، به خصوص جوانان را به پر کردن مساجد و حضور در نمازهای جمعه و جماعت و گرم نگه داشتن مراسم عزاداری سالار شهیدان حسین بن علی توصیه می کنم».^۳

د) ارتباط گیری مسجد با جوانان

«مسجد باید رابطه خود را با کسانی که به موفقیت های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می یابند، با صاحب همّتان که کمک به دیگران را وجهه همّت می سازند، با غم دیدگانی که غم گساری می جویند، برقرار و مستحکم کند».^۴

ه) ارتباط گیری مسجد با مراکز آموزشی

«میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته ای برقرار گردد».^۵

«مسجد باید رابطه خود را با جوانانی که ازدواج می کنند و حتی با نوزادانی که متولد می شوند، برقرار و مستحکم کند».^۶

۱. همان، ج ۸، ص ۵۰.

۲. همان، ج ۱۳، ص ۳۲۵.

۳. پیام مقام معظم رهبری به ملت ایران، ۱۳۶۸/۴/۲۳.

۴. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۷/۲۰.

۵. همان.

۶. همان.

و) ارتباط‌گیری مراکز آموزشی با مسجد

«آقایان سعی کنید در دانشگاه پرچم اسلام را بالا ببرید؛... مسجد بسازید؛ اجتماعاً نماز بخوانید؛ تظاهر به نماز خواندن نکنید».^۱

«شما دانشگاهی‌ها، شما دانشجوها، همه‌تان مساجد را بروید پر کنید؛ سنگر است اینجا؛ سنگرها را باید پر کرد».^۲

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱، ص ۲۶۷.

۲. همان، ج ۱۲، ص ۳۹۳.

بخش دوم: مبانی نظری

بحث‌مبنایی در ضرورت انسجام اجتماعی و جامعه‌پذیری

مسجد رفتن جوانان و ارتباط آنان با مسجد، از سنخ «رفتار» و «کنش» است؛ لذا مبانی نظری تحقیق باید در این چارچوب مورد بررسی و انتخاب قرار گیرد. برای تبیین مبانی نظری در خصوص کنش ارتباط جوانان با مسجد، ناگزیر از پرداختن به بحث‌مبنایی و مقدمه‌ای تحت عنوان «ضرورت وحدت، همبستگی و انسجام اجتماعی» هستیم؛ بحثی که بدون تبیین آن و مبانی نظری مربوط به آن، بحث از مبانی نظری «رفتار» و اینکه چرا باید به دنبال رفتار «ارتباط‌داشتن جوانان با مسجد» باشیم، ناقص و مبهم خواهد بود. بر این اساس گفتنی است که انسجام و وحدت اجتماعی در تمام جوامع، از جمله در جامعه اسلامی و بر اساس آموزه‌های اسلام یک ارزش محسوب می‌شود، البته با دو تفاوت عمده بین این دو نوع جوامع؛ تفاوت اول اینکه مطابق تعالیم دینی، انسجام اجتماعی مسلمانان ارزش ابزاری دارد، نه بالذات و تفاوت دوم اینکه وحدت و انسجام اسلامی حول محور حق و رفتارهای دینی از جمله مسجد رفتن و ارتباط با نهاد دینی مسجد است، نه گزاره‌های اعتباری و اجتماعی.

توضیح تفصیلی آنچه گفته شد، در چند مرحله قابل تبیین است:

۱. مفهوم انسجام و همبستگی اجتماعی

در ادبیات اسلامی از این بحث بیشتر تحت عنوان وحدت و همبستگی اجتماعی یاد می‌شود. وحدت در لغت به معنای یگانگی، یکپارچگی و یکی شدن است^۱ و در اصطلاح یعنی ملت و امت اسلام هماهنگ، یکنواخت و هم‌صدا باشند.^۲ در ادبیات غربی نیز انسجام یا همبستگی اجتماعی معمولاً مفهومی را می‌رساند که بر پایه آن، در سطح یک گروه یا یک جامعه اعضا به یکدیگر وابسته‌اند و

۱. اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، ج ۲، ص ۵۴۷.

۲. سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت (مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری)، ج ۴، ص ۹۱.

به‌طور متقابل نیازمند یکدیگر.^۱ انسجام اجتماعی همچنین نوعی احساس ارتباط، گرایش و تعامل با دیگران است و منظور از آن «احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند».^۲ انسجام اجتماعی در این معنا، درواقع احساس همبستگی، پیوند و تعهد عاطفی است که اعضای جامعه به یکدیگر دارند.^۳

این برداشت از انسجام که به برداشت روان‌شناسان اجتماعی از این مفهوم نزدیک است، آن را عمدتاً به‌صورت احساس نزدیکی عاطفی با افراد دیگر تعریف می‌کند؛ اما به نظر می‌رسد، انسجام اجتماعی مفهومی فراتر از احساس نزدیکی یا ارتباط عاطفی افراد با یکدیگر داشته باشد؛ درواقع در مقابل این تفسیر از وحدت و انسجام، انسجام و همبستگی اجتماعی مورد نظر قرآن کریم قرار دارد که بر پایه‌های تغییرناپذیر توحیدی که امری فطری و تغییرناپذیرند، استوار است. مبنای توحیدی و فطری همبستگی اجتماعی در قرآن، نه در محدوده زمانی محصور می‌شود و نه در تنگنای مرزهای جغرافیایی؛ ازاین‌رو مواردی از هنجارها و قواعد حقوقی برآمده از ارزش‌های ثابت و استوار، همواره ثابت خواهند بود. مواردی هم که بر ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و قواعد حقوقی مبتنی بر عرف و قراردادهای اجتماعی تنظیم شده‌اند، با تغییر و دگرگونی روبرو خواهند بود. تکیه همبستگی اجتماعی مورد نظر قرآن کریم بر امور فطری و تکوینی مشترک بین همه انسان‌ها، علاوه بر وجه ماندگاری آن، از عمق خاصی نیز برخوردار است؛ چنان که سید قطب در خصوص همبستگی اجتماعی ناشی از اسلام اشاره کرده، می‌گوید: همبستگی در آموزه‌های دینی همراه با تألیف قلوب است؛ این نوع همبستگی و اتحاد، از عمق قابل توجهی برخوردار است و ماندگاری آن بیش از انواع دیگر است.^۴ لذا قرآن کریم ضمن پاسداشت همبستگی اجتماعی، نقطه عزیمت متفاوتی را برمی‌گزیند تا به جای دستگاہی لرزان بر بنیان‌های اعتباری،

۱. آلن بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی، ص ۴۰۰.

۲. همان.

۳. محمدجواد وزیری، «بررسی تأثیر انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده بر شکل‌گیری هویت در جوانان شهر شیراز»، فصلنامه مطالعات جوانان، شماره ۷، ص ۱۱۸.

۴. سیدبن قطب‌بن‌ابراهیم شاذلی، فی ظلال القرآن، ج ۱، ص ۴۴۳.

نظریه خود در این باره را بر شالوده‌های فطری و تکوینی استوار سازد. قرآن کریم اصلی‌ترین عامل همبستگی را دین الهی قرار می‌دهد که ریشه آن فطری و تکوینی است.^۱

۲. ادبیات وحدت و انسجام در متون دینی

صریح‌ترین آیه‌ای که به موضوع همبستگی اجتماعی اشاره دارد، آیه ۱۰۳ سوره آل عمران است که می‌فرماید: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» و همگی به ریسمان خدا (قرآن و اسلام و هرگونه وسیله ارتباط دیگر) چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت (بزرگ) خدا را بر خود به یاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او برادر شدید و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد؛ این چنین خداوند آیات خود را برای شما آشکار می‌سازد؛ شاید هدایت شوید.^۲

چنان‌که ملاحظه می‌شود، در این آیه فقط دین خدا و چنگ‌زدن به ریسمان الهی محور وحدت و انسجام دانسته شده و به ویژگی‌های جسمانی انسان‌ها همچون مشترکات قومی، خونی، نژادی و زبانی اشاره واقع نشده است؛ چراکه عوامل غیرفطری و عارضی، هرچند در مواردی موجب هم‌گرایی و انسجام می‌شوند، قابلیت و استعداد بالقوه آن‌ها در خارج نمودن تعداد زیادی از افراد از دایره همبستگی زیاد است و درواقع شاید پتانسیل گسستشان بیش از همبستگی باشد.

از نکات مهم دیگر این آیه، دستور چنگ‌زدن به ریسمان الهی به صورت جمعی و با هم است. جالب است که برخی از مفسران در تفسیر این آیه آورده‌اند: مردی به نام «شاس بن قیس» که بزرگ‌شده دوران جاهلیت بود، کینه و حسد مسلمانان در سینه‌اش شعله می‌کشید؛ یک جوان یهودی را تحریک کرد که

۱. ر. ک: فاضل حسامی، «همبستگی اجتماعی در قرآن»، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال دوم، شماره ۴، ص ۲۹ - ۴۸.

۲. آل عمران: ۱۰۳.

میان دو قبیله بزرگ اسلامی اوس و خزرج اختلاف ایجاد کند. این یهودی میان این دو قبیله آمد و جنگ‌ها و درگیری‌های زمان جاهلیت را به آنان یادآوری کرد و آتش فتنه را روشن ساخت؛ به طوری که افراد دو قبیله شمشیر به دست گرفتند و در برابر هم صف‌آرایی کردند. همین که رسول گرامی صلی الله علیه و آله از این قضیه مطلع شد، به همراه تعدادی از مهاجرین و انصار در محل درگیری حاضر شد و فرمود: «ای مسلمانان! آیا خدا را فراموش کرده‌اید و شعار جاهلیت سر می‌دهید، با اینکه هنوز در میان شما حضور دارم. پس از آنکه خداوند شما را به نور اسلام هدایت کرد و به شما ارزش داد و فتنه‌های دوران جاهلیت را ریشه‌کن ساخت و از کفر‌رهایی بخشید و میان شما الفت و برادری برقرار کرد، شما دوباره می‌خواهید به دوران کفر جاهلی برگردید؟» در اثر سخنان رسول گرامی صلی الله علیه و آله متوجه شدند که این فتنه توطئه شیطانی است؛ از این کار خویش پشیمان شدند و سلاح‌ها را زمین گذاشتند و در حالی که اشک از دیدگان‌شان جاری بود، دست در گردن هم انداختند و همدیگر را غرق بوسه ساختند و به همراه رسول گرامی صلی الله علیه و آله به طرف منازل خود بازگشتند.^۱

در ادامه یعنی در آیات ۱۰۴ و ۱۰۵ سوره آل عمران، به دو نکته مهم دیگر در باب همبستگی مسلمانان اشاره شده است: اول آنکه وظیفه حکومت اسلامی و یا حداقل گروهی از امت اسلامی در جهت عملی شدن اعتصام بالله و همبستگی اسلامی، به کار بستن راهکار کلیدی «امر به معروف، یعنی دعوت به رفتارهای دینی مطلوب همچون نماز خواندن و ارتباط با مسجد» و «نهی از منکر یعنی نهی نمودن از رفتارهای ناصواب» است تا باورهای درست و رفتارهای صحیح اسلامی از این طریق فراگیر شود که این خود، سبب یکدلی و نزدیک شدن دل‌ها به هم می‌شود؛ همچنان که دوری از رفتارهای شیطانی و زشت، این همدلی و همبستگی را بیش از پیش تقویت می‌کند: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان

۱. برای نمونه، ر.ک: به محمد بن جریر طبری، جامع البیان، ج ۴، ص ۲۲.

رستگاران اند».^۱ آنگاه در آیه بعدی و شاید در مقام جمع‌بندی مجموع چند آیه قبل، به نکته دوم یعنی تهدید بودن تفرقه و اختلاف اشاره و دوری از آن را به مسلمانان گوشزد می‌کند: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» و مانند کسانی نباشید که پراکنده شدند و اختلاف کردند (آن هم) پس از آنکه نشانه‌های روشن (پروردگار) به آنان رسید! و آنها عذاب عظیمی دارند».^۲

از دیگر آیاتی که به همبستگی اجتماعی اشاره دارد، آیه ۲۰۰ سوره آل عمران است که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» ای کسانی که ایمان آورده‌اید، (در برابر مشکلات و هوس‌ها) استقامت کنید و در برابر دشمنان (نیز) پایدار باشید و از مرزهای خود مراقبت کنید و از خدا بپرهیزید؛ شاید رستگار شوید».^۳ در این آیه به دو نکته اجتماعی توجه شده است: می‌فرماید: «صابروا و رابطوا». واژه «صابروا» از باب مفاعله حکایت از صبر و مقاومت اجتماعی دارد و از آنجایی که اعضای جامعه، مقاومت‌های خود را به مقاومت و تحمل دیگران تکیه می‌زنند، موجب هم‌افزایی تحمل آن‌ها شده، دوام می‌یابد. تکیه کردن تحمل‌های اعضا به یکدیگر و هم‌افزایی‌ها، به همبستگی آنان کمک کرده، ضمن عمق‌بخشیدن به آن، بقا و دوام آن را به دنبال دارد.^۴ «رابطوا» در آیه نیز به آمادگی دفاعی مسلمانان و ارتباط تنگاتنگ آنان در مقابل دشمنان دلالت دارد؛ به این معنا که مسلمانان می‌باید، همان‌گونه که دهانه اسب‌ها را به یکدیگر گره می‌زدند و دیواری نسبتاً مقاوم از اسب‌ها ایجاد می‌کردند تا مانع نفوذ دیگران به محدوده‌ای خاص شوند، می‌باید با گره‌خوردن به یکدیگر، مقاومت خود را در مقابل نفوذ دیگران افزایش دهند.^۵

۱. آل عمران: ۱۰۴.

۲. همان: ۱۰۵.

۳. همان: ۲۰۰.

۴. سید محمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۹۱.

۵. محمدبن طاهر بن عاشور، التحریر و التنویر، ج ۳، ص ۳۱۸؛ محمدبن علی شوکانی، فتح القدیر، ج ۱، ص ۴۷۵.

۳. اهمیت و ضرورت انسجام اجتماعی

وحدت و همبستگی یکی از مواردی است که تداوم و پایداری نظام‌ها و ملت‌ها به آن بستگی دارد؛ به همین دلیل تمامی ملل برای وحدت و همبستگی اهمیت خاصی قائل شده‌اند و برای حفظ این امر خطیر برخی امور را در فرهنگ خود مقدس و مهم شمرده، آن‌ها را محور همبستگی خود قرار داده‌اند؛ برای نمونه وقتی به تاریخ جنگ‌های صلیبی که علیه مسلمانان بر پا شد، دقت کنیم، می‌بینیم که بهترین حربه‌ای که مسیحیان برای اتحاد خود به کار بستند، دین بوده است یا در جنگ جهانی دوم، آلمان‌ها برای همبستگی خود از عنوان نژاد برتر استفاده کردند. در این خصوص دین مبین اسلام نیز از سایر ادیان مستثنا نبوده، اهمیت خاصی برای این موضوع قائل شده است؛ قرآن کریم نیز بر این نکته تأکید کرده که وحدت مایه استواری و نیرومندی و اختلاف موجب شکست و سستی و از کف دادن قوت و قدرت است. در سوره مبارک انفال، در مقام بحث از جنگ بدر که در جریان آن تعداد مسلمانان کمتر از یک‌سوم مشرکان بود و توشه و سلاح و آمادگی کمتری نیز داشتند، اما سرانجام پیروزی از آن مسلمانان گشت، می‌خوانیم: «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِیْحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ: و از خدا و فرستاده او (در فرامین مولوی آن‌ها) فرمان برید و با هم نزاع و ستیزه مکنید که سست و بی‌مناک می‌گردید و تسلط و حکومتان از میان می‌رود و نسیم پیروزی بر شما نمی‌وزد و شکیبایی کنید که همانا خدا با شکیبایان است»^۱؛ لذا یکی از اقدامات اساسی و برنامه‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ایجاد وحدت و الفت و اخوت بین مسلمانان بوده است: «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا: و نعمت خدا را درباره خود به یاد آرید؛ آن‌گاه که با هم دشمن بودید، پس میان دل‌های شما الفت افکند، پس به نعمت او برادر یکدیگر شدید»^۲.

بر همین مبنا ابن عباس می‌گوید: «إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ: «مَا اخْتَلَفَتْ

۱. انفال: ۴۶.

۲. آل عمران: ۱۰۳.

امه بعد نبیها الا ظهر اهل باطلها علی اهل حقها: ابن عباس گوید: از پیامبر ﷺ شنیدم که فرمود: هیچ امتی بعد از پیامبر خود اختلاف ننمود، جز آنکه اهل باطل بر اهل حق پیروز گشتند؛^۱ همچنین حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «وَأَلْزَمُوا السَّوَادَ الْأَعْظَمَ؛ فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ عَلَى الْجَمَاعَةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْفَرْقَةَ فَإِنَّ الشَّاذَّ مِنَ النَّاسِ لِلشَّيْطَانِ كَمَا أَنَّ الشَّاذَّ مِنَ الْغَنَمِ لِلذَّبِّ: ملازم جامعه اسلامی باشید؛ چون دست خدا همواره با جماعت است و از تفرقه بپرهیزید؛ زیرا گروه اندک طعمه شیطان می شود؛ همان طوری که گله اندک نصیب گرگ می شود».^۲

آن حضرت در جای دیگر می فرماید: «امم پیشین مادامی که با هم ید واحد بوده اند، همواره در حال پیشرفت و شکوفایی بوده و به عزت و اقتدار و خلافت و وراثت زمین نائل گشته، رهبر و زمامدار جهانیان شده اند و از آن هنگام که خدا را فراموش کرده و به ما دیگری روی آورده، دچار خودبرتربینی و تعصبات قومی و فرقه ای و تشّت و پراکندگی گشته، با هم به نبرد پرداخته اند، خداوند لباس کرامت و عزت و خلافت را از تنشان بیرون آورده و خیر و برکت و وفور نعمت را از آنان سلب و به ذلّت و استعمار مبتلا کرده است؛ به عنوان نمونه بنی اسرائیل در اثر تفرقه، کسرها و قیصرها بر آنان مسلط شدند و آن ها را به بردگی گرفتند و از سرزمین های آباد و کناره های دجله و فرات به بیابان های کم گیاه و بی آب و علف تبعید کردند و به ذلّت و فقر و مسکنت و جهل و پراکندگی دچار ساختند. خداوند با نعمت پیامبر اکرم ﷺ و اسلام، بنی اسماعیل و سایر مسلمانان را متحد و برادر ساخت و پر و بال کرامت خود را بر آن ها گشود؛ نهرهای مواهب خود را به سوی شان جاری گرداند و آنان را به نعمت و قدرت و عظمت و عزّت رساند و حکومتی پایدار نصیب شان ساخت؛ به طوری که کسی قدرت درهم شکستن نیروی آنان را نداشت. متأسفانه پس از چنین هجرتی باشکوه، مسلمانان به احزاب و فرقه های گوناگون تقسیم شدند».^۳

ایشان همچنین یکی شدن را لازمه اصلی پیکره اسلام دانسته، به آن امر

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ص ۲۷۰.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۷.

۳. همان، ۱۹۲.

می فرماید: «الزموا الجماعه و اجتنبوا الفرقة: همیشه ملازم جماعت و اجتماعات اسلامی باشید و از تنهایی و تفرقه جویی دوری کنید»^۱ و در مقام عمل به فرموده خود می گوید: «هیچ کس از من بر اتحاد و همبستگی امت محمد حریص تر نیست. من در این کار خواستار پاداشی نیکو از جانب خداوند و بازگشت به جایگاه نیکو هستم».^۲

حضرت علی (علیه السلام) درباره ضرورت وحدت نیز می فرماید: «فایاکم و التلّون فی دین الله؛ فان جماعه فیما تکرهون من الحق خیر من فرقه فیما تحبون من الباطل و ان الله سبحانه لم یعط احداً بفرقه خیراً ممّن مضی و لا ممّن بقی؛ مبادا در دین متلّون و دورنگ باشید. همبستگی و اتحاد در راه حق، اگرچه از آن کراهت داشته باشید، بهتر از پراکندگی در راه باطلی است که شما بدان مایلید؛ زیرا خداوند سبحان، به هیچ کس، نه گذشتگان و نه آن ها که هم اکنون هستند، در اثر تفرقه، چیزی نبخشیده است».^۳

ایشان در نهج البلاغه نیز می فرماید: «ان الشیطان یسنّی لکم طرقه و یرید ان یحل دینکم عقده و یعطیکم بالجماعه الفرقة: همانا شیطان راه های خود را بر شما هموار می کند و می خواهد تا پیوند شما را با دین قطع کند و جماعت شما را به تفرقه مبدل سازد».^۴

آن حضرت در پاسخ شخصی که درباره سنت و بدعت می پرسد، می فرماید: «السنه ما سن رسول الله و البدعه ما احدث من بعده و الجماعه اهل الحق و ان کانوا قلیلاً و الفرقة اهل الباطل و ان کانوا کثیراً: سنت عمل کردن به سیره و روش پیامبر و اقتدا به آن حضرت است و بدعت چیزهایی است که دیگران پدید می آورند و جماعت اهل حق است اگرچه اندک باشند و بدعت تفرقه اهل باطل است، اگرچه تعدادشان زیاد باشد».^۵

۱. عبدالواحدین محمد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ج ۷۸۲۹.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۲.

۳. همان، ۱۷۶.

۴. همان، ۱۲۱.

۵. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۸، ص ۴۸.

۴. وحدت و انسجام حول محور حق و رفتارهای دینی

در جامعه دینی محور همبستگی خدا و دین اوست؛ چنانکه همبستگی اجتماعی بر محور دین و ریسمان الهی علاوه بر ایجاد وحدت و انسجام اجتماعی، افزایش نیرو و توان و در نتیجه دستیابی به نتایج بهتر و بیشتر را به دنبال خواهد داشت.^۱

در قرآن کریم نیز مدار همبستگی اجتماعی، ایمان به خدا، دین و رفتارهای دینی دانسته شده است: «لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» هیچ قومی را که ایمان به خدا و روز رستاخیز دارند، نمی‌یابی که با دشمنان خدا و رسولش دوستی کنند، هرچند پدران یا فرزندان یا برادران یا خویشاوندانشان باشند؛ آنان کسانی هستند که خدا ایمان را بر صفحه دل‌هایشان نوشته و با روحی از ناحیه خودش آن‌ها را تقویت فرموده و آن‌ها را در باغ‌هایی از بهشت وارد می‌کند که نهرها از زیر (درختانش) جاری است. جاودانه در آن می‌مانند؛ خدا از آن‌ها خشنود است و آنان نیز از خدا خشنودند؛ آن‌ها حزب الله‌اند. بدانید حزب الله پیروزان و رستگاران‌اند.^۲ با همین دیدگاه است که پیامبران الهی در مواردی از اقوام خود برائت جسته‌اند؛^۳ زیرا قومشان کافر یا مشرک شده و از توحید الهی رویگردان شده‌اند.^۴

در آیات دیگر، قرآن به صراحت انجام برخی از واجبات دینی و فضایل اخلاقی را شرط و عامل برقرارشدن همبستگی و برادر دینی شدن معرفی می‌کند؛ اعمالی همچون نماز و پرداخت زکات: «فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَأِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» پس اگر توبه کنند و نماز برپا دارند و زکات دهند، در این صورت برادران دینی شما می‌باشند و ما آیات [خود] را برای

۱. محمدبن طاهر بن عاشور، التحریر و التنویر، ج ۳، ص ۱۷۴.

۲. مجادله: ۲۲.

۳. ممتحنه: ۴.

۴. وهبه بن مصطفى زحیلی، تفسیر الوسیط (زحیلی)، ج ۳، ص ۲۶۳۶.

گروهی که می‌دانند، به تفصیل بیان می‌کنیم»^۱.

بر این اساس، اولاً وحدت خودبه‌خود یک ارزش مطلق در کنار ارزش‌های الهی و انسانی نیست؛ بلکه ابزاری برای پیشرفت بهتر است. وحدت می‌تواند هدفی را تقویت کند، اما ممکن است آن هدف مطلوب یا نامطلوب باشد. کفار هم در جنگ احزاب برای این که اسلام را ریشه‌کن کنند، با هم متحد شده بودند؛ اما آیا این وحدت مطلوب بود و آن ایده‌آل اخلاقی تحقق پیدا می‌کرد؟ روشن است که وحدت، ابزار و به مثابه شمشیری دولبه است؛ یعنی اگر وحدت در راه حق به کار برود، مطلوب است و اگر در راه باطل محقق شود، مضر است؛ پس ارزش وحدت و اتحاد ارزشی ابزاری است.^۲ ثانیاً در مقام عمل و به منصفانه ظهور رسیدن همبستگی و انسجام، مردم در جامعه دینی باید در بارورها و ارزش‌ها و نیز رفتارهای دینی وحدت عمل و رویه داشته باشند؛ باید فرهنگ و سبک زندگی همه مردم به سمت یکرنگی از نوع اسلامی برود. همه باید با گرایش‌ها و رفتارهای دینی انس ذهنی و عملی داشته باشند.

مهم‌ترین محورهای همبستگی از نظر قرآن از قرار زیر است:

۱. توحید و یکتاپرستی: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا: بگو: ای اهل کتاب بیایید به سوی سخنی که میان ما و شما یکسان است، که جز خداوند یگانه را نپرستیم و چیزی را همتای او قرار ندهیم».^۳

۲. قرآن: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا: و به ريسمان الهی چنگ زنید و پراکنده و متفرق نشوید»؛^۴ نیز می‌فرماید: «وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ: ما قرآن را بر تو نازل نکردیم، مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف دارند، برای آنها روشن کنی».^۵

۳. اطاعت از پیامبر و اهل بیت (علیهم‌السلام): قرآن کریم: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا

۱. توبه: ۱۱.

۲. محمدتقی مصباح یزدی، «مراتب وحدت در اصول‌گرایی»، پایگاه اطلاع‌رسانی آثار آیت‌الله مصباح یزدی، ۱۳۹۰/۵/۶.

۳. آل عمران: ۶۴.

۴. همان: ۱۰۳.

۵. نحل: ۶۴.

وَحَيُّ يُوحَى: و هرگز از روی هوای نفس سخن نمی‌گوید. آنچه می‌گویند، چیزی جز وحی که بر او نازل شده، نیست».^۱ و می‌فرماید: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ» و (فرمان) خدا و پیامبرش را اطاعت نمائید و نزاع (و کشمکش) نکنید که سست شوید و قدرت و (شوکت) شما از میان برود».^۲

۴. موازین اخلاقی و رفتارهای دینی: از دیدگاه اسلام، رعایت موازین اخلاقی به طور کلی اصل اساسی و مهمی است که در کنار مسائل گوناگون عقیدتی و روابط اجتماعی و سیاسی، برای دستیابی انسان به تکامل جمعی و فردی در دنیا و آخرت باید مدّ نظر قرار گیرد. اصولاً محتوای کلی تعلیم اسلامی محتوایی اخلاقی است؛ چنان که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «أَمَّا بَعَثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ: مَنْ بَرَأَنِيْغِيْخْتَهُ شَدَدَهُامْ كَهْ فَضِيلَتِهَايْ اخْلَاقِيْ رَا بَهْ أَوْجْ بَرَسَانِمِ»^۳ از این رو دریافتنی است که موازین اخلاقی و رفتارهای دینی، بستری مهم جهت شکل‌گیری وحدت اسلامی است؛ علاوه بر این قرآن کریم به طور کلی از نقش اخلاق در پدیدارشدن وحدت و به طور خاص از شاخصه‌های روابط حاکم بر جامعه سخن گفته است؛^۴ در واقع بقا و استمرار این وحدت و همبستگی اجتماعی در گرو حفظ الگوها و رفتارهایی است که موجب پیدایش آن شده است؛ به همین دلیل باید همواره بر فرایند اجتماعی کردن و تقویت آن و نیز نظارت اجتماعی متناسب با این ارزش‌ها تاکید داشت.^۵

۵. جامعه‌پذیری رفتارهای دینی از سوی جوانان

هرچند اصل مفهوم جامعه‌پذیری موضوع جدید و نامأنوسی برای ما نیست؛ عبارت جامعه‌پذیری بیشتر در ادبیات غربی رایج بوده و از آنجا به متون ما راه یافته است. در تعریف جامعه‌پذیری آمده است: جامعه‌پذیری هم‌نمایی فرد است با هنجارهای گروهی و هر یک از اعضای جدید گروه به حکم جامعه‌پذیری،

۱. نجم: ۳ و ۴.

۲. انفال: ۴۶.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۸۲.

۴. جواد محمدیان، «محورهای همبستگی ملی از نگاه قرآن»، ماهنامه پاسدار اسلام، شماره ۲۸۷، ص ۲۲.

۵. ر. ک: فاضل حسامی، «همبستگی اجتماعی در قرآن»، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال دوم، شماره چهارم، ص ۲۹-۴۸.

رفتار خود را موافق مقتضیات گروه درمی آورد و دانسته یا نادانسته، راه و رسم زندگی گروهی را می پذیرد. این جریان از طریق کنش متقابل اجتماعی صورت می پذیرد و مردم به وسیله آن، شخصیت خود را به دست آورده، شیوه زندگی جامعه خود را می آموزند. جامعه پذیری فرد را به آموختن هنجارها، ارزش ها، زبان ها، مهارت ها، عقاید و الگوهای فکر و عمل که همگی برای زندگی اجتماعی ضروری می باشد، قادر می سازد.^۱

این روند جامعه پذیری از آغاز تولد شروع می شود و در تمامی طول حیات ادامه می یابد و پایانی نمی شناسد مگر با مرگ؛ بنابراین هدف از جامعه پذیری، همسازی و همنوایی فرد با ارزش ها، هنجارها و نگرش های گروهی و اجتماعی است؛ به مفهوم دیگر جامعه پذیری فرایندی است که به واسطه آن، هر فرد دانش و مهارت های اجتماعی لازم را برای مشارکت مؤثر و فعال در زندگی گروهی و اجتماعی کسب می کند.^۲

جامعه پذیری دارای هدف ها و مقاصد مشترکی است که به مهم ترین آن ها می پردازیم: ۱. یکی از مقاصد جامعه پذیری آموزش قواعد و نظامات اساسی، از آداب و عادات و رفتار روزمره گرفته تا روش های علمی به افراد است (فارغ از اینکه کدام ارزش ها و رفتارها مثبت هستند یا منفی).

۲. فرایند جامعه پذیری برای فرد هویت می آفریند و فقط با اکتساب و یادگیری مهارت هاست که افراد می توانند در جامعه منشأ اثر واقع شوند.^۳

چنان که ملاحظه می شود، حسب نگاه غربی، محتوای فرایند جامعه پذیری امری نسبی است و خوب و بد ندارد؛ بلکه در هر جامعه آنچه آداب و رسوم و هنجارهای آن به شمار می رود، یاد دادن و انگیزش ایجاد کردن درباره آن، مطلوب و خوب به حساب می آید؛ با اینکه ممکن است همان آداب و رسوم در جامعه ای دیگر ناهنجاری به شمار بیاید و آموزش آن ها در تضاد با جامعه پذیری افراد به حساب آید؛ اما در نظام فکری دینی، محتوای فرایند جامعه پذیری دینی یک فرایند مطلق و ارزشی است که تغییرات زمانی

۱. یان رابرتسون، درآمدی بر جامعه، ۱۱۲.

۲. علی علاقه بند، جامعه شناسی آموزش و پرورش، ص ۹۱.

۳. همان، ۹۲-۹۴.

و مکانی تأثیری بر آن نمی‌گذارد؛ هرچند مسائل ثانویه و برخی فروعات و نیز عرف‌های نامغایر با شرع، ممکن است حسب اقتضائات زمانی و مکانی تغییراتی سطحی در آن به وجود آورند. بر این اساس حسب نگاه غربی گفته می‌شود: محتوای فرایند جامعه‌پذیری به گوناگونی جامعه‌های انسانی است؛ بدین معنا که هر جامعه با توجه به شرایط و مقتضیات مختلف خود، افراد متفاوتی را پرورش می‌دهند.

با در نظر داشتن تفاوت یادشده، گفتنی است که ارتباط بحث همبستگی اجتماعی با جامعه‌پذیری از آن جهت است که همبستگی حول محور رفتارهای دینی همچون ارتباط با مسجد زمانی عملی خواهد شد که افراد جامعه و در این تحقیق جوانان جامعه، پذیرای فرهنگ دینی حاکم بر جامعه و رفتارهای برآمده از آن باشند؛ بنابراین آنچه وظیفه فرد فرد مؤمنان و افراد جامعه اسلامی است، تلاش در جهت متقاعد ساختن جوانان در جهت پذیرش فرهنگ و هنجار جامعه در موردی مانند ارتباط داشتن با مسجد است که این مسئله می‌تواند و باید بر اساس سیاست‌ها و روش‌های مختلف شکل بگیرد و گرنه در صورت فاصله گرفتن یک خرده‌گروه اجتماعی یا یک قشر از افراد جامعه از هنجارها و ارزش‌های آن، شکاف فرهنگی به وجود خواهد آمد که خوف آن می‌رود که وسیع‌تر و عمیق‌تر گردد و وحدت و همبستگی جامعه دینی را با خطر مواجه سازد؛ لذا همواره در جوامع، به منظور حفظ انسجام و وحدت و یکپارچگی، ارزش‌ها و گرایش‌ها و رفتارهای گروه‌های مختلف اجتماعی و قشرهای سنی آن مورد رصد قرار می‌گیرد تا ضمن جلوگیری از بروز شکاف فرهنگی و هنجاری، مواردی را که با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه فاصله گرفته‌اند و جامعه‌پذیری آن‌ها کاهش یافته است، به روشی معقول، درمان و کنترل نمایند.

در همین راستا مطالعه رفتارهای جوانان در دو سه دهه اخیر که توسط محققان و جامعه‌شناسان متعدد صورت گرفته و در قسمت پیشینه تحقیق بدان‌ها اشاره خواهد شد، نشانگر فاصله گرفتن جوانان جامعه از رفتار دینی «ارتباط با نماز جماعت و مسجد» است و کاهش جامعه‌پذیری قشر جوان را در این خصوص از ارزش‌ها و هنجارهای جامعه دینی ایرانی نشان می‌دهد. بر این اساس بحث جامعه‌پذیری جوانان در مصداق خاص «ارتباط با نهاد دینی مسجد» به عنوان

کانون معنویت و معرفت‌بخشی، با نگرانی و دغدغه مسئولان همراه شده است که در همین راستا و در این تحقیق تلاش می‌شود که اولاً علل و عوامل و نیازهایی که مرتفع ساختن آن‌ها سبب افزایش جامعه‌پذیری جوانان می‌شود، شناسایی شود و ثانیاً علل و عوامل و موانعی که وجود آن‌ها سبب کاهش جامعه‌پذیری جوانان می‌گردد، مشخص گردد تا در گام‌های بعدی، اقدامات متناسب به منظور ایجاد عوامل افزایش‌دهنده و رفع موانع کاهنده جامعه‌پذیری صورت گیرد.

مبانی نظری مرتبط با موضوع تحقیق

حال و پس از مشخص شدن بحث وحدت و انسجام اجتماعی و به تبع آن لزوم جهت‌دهی به رفتارهای جوانان به منظور جامعه‌پذیری جوانان، نوبت آن است که مبانی نظری موجود در این خصوص، مورد بحث و بررسی و نهایتاً انتخاب و گزینش قرار گیرد؛ به تعبیر دیگر در این مرحله به دنبال آن هستیم که ببینیم در خصوص اینکه رفتارهای اجتماعی جوانان چگونه و تحت چه عواملی شکل می‌گیرد، چه نظریاتی مطرح شده است؟

بر این اساس ابتدا به مبانی نظری مطرح‌شده در غرب حول این موضوع که چطور می‌شود انسان‌ها یا حسب تحقیق، جوانان را جامعه‌پذیر نمود و «رفتار» آن‌ها را با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه سمت و سو داد، پرداخته می‌شود و آن‌گاه مبانی نظری مطرح‌شده در معارف دینی و نیز توسط اندیشمندان دینی، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و نهایتاً چارچوب نظری مختار تعیین و تبیین خواهد شد.

۱. نظریه مبادله جورج کاسپر هومنز^۱

در نظریه مبادله هومنز، بیش از آنکه روابط گروهی و نهادی قابل طرح باشند، رابطه فرد با فرد مطرح می‌شود و تأکید اساساً بر فرد یا روابط میان دو فرد است؛ لیکن هر نظریه جامعه‌شناختی باید به واحدهای جمعی بیش از دو نفر

1. George Casper Homans.

نیز توجه کند. هومنز نیز از سطح مبادله فرد با دیگری فراتر رفته و در نظریه خود، مسئله نهادها، گروه‌ها و زیرنهادهای را هم مورد بررسی قرار داده است.^۱ هدف هومنز تبیین رفتار و نه توصیف آن است. وی تلاش دارد تا در نهایت بگوید، تبیین رفتار بر اساس متغیرهای وابسته به تأمل، احساس، عاطفه و فعالیت صورت می‌گیرد.^۲ وی برای رفتار اجتماعی چندین خصوصیت را برمی‌شمرد، که عبارت‌اند از:

الف) رفتار باید اجتماعی باشد؛ یعنی وقتی یک شخص در یک موقعیت خاص دست به کنش می‌زند، در مقابل فرد دیگر قرار گرفته باشد.

ب) عمل اجتماعی با پاداش یا مجازات فرد دوم همراه باشد. عمل اجتماعی با پاداش یا مجازات فرد دوم، نه شخص دیگری که در موقعیت عمل نبوده است، توأم باشد.

ج) عمل و رفتار باید واقعی باشد؛ یعنی تنها آنچه در کتاب، نوشته‌ها و اقوال وجود دارد، ملاک نیست.^۳

نظریه مبادله هومنز دارای این ویژگی‌هاست:

۱. موضوع اصلی آن مبادله است.

۲. در نظریه مبادله، تنوع روش و موضوع وجود دارد و گرایش‌های مختلف از اقتصاد و روان‌شناسی و... تا جامعه‌شناسی در شکل‌دهی آن نقش داشته‌اند.

۳. مسئله اصلی مورد مطالعه و علاقه همه نظریه‌پردازان مبادله، وابستگی درونی روابط بین افراد و جریان واقعی رفتار اجتماعی است.

۴. روش‌های متعددی در نظریه مبادله از قبیل مقیاس‌های اقتصادسنجی ایستاری، مطالعه کتابخانه‌ای و مشاهده ارتباط در موقعیت‌های واقعی رفتار، دوستی و روابط خانوادگی به کار رفته است.

۵. نظریه مبادله اجتماعی در جهت توزیع و تبیین رابطه بین رفتار بر اساس پاداش یا مجازات است.

۱. تقی آزاد ارمکی، نظریه‌های جامعه‌شناسی، ص ۲۴۷؛ جورج ریتزر، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ص ۴۱۴.

۲. تقی آزاد ارمکی، نظریه‌های جامعه‌شناسی، ص ۲۵۰.

۳. همان، ص ۲۵۱.

۶. مفاهیم و فرضیات مورد استفاده در دیدگاه مبادله، در مطالعات تجربی و نظری رفتار خانوادگی، عشق و ازدواج گسترش بیشتری یافته است.^۱ هومنز در تبیین رفتار انسان‌ها، قضایای عامی را مطرح می‌نماید که به شرح ذیل است:

۱. قضیه موفقیت: هرچه فعالیت یک فرد در زمان معینی پاداش بیشتری به شخص برساند، به همان نسبت فرد آن فعالیت را تکرار خواهد کرد و در میان کنش‌های فرد، هر چه کنش خاصی به پاداش منتهی شود، احتمال زیاد وجود دارد که شخص به انجام آن دست بزند. در اینجا هومنز مفهوم کثرت وقوع فعالیت‌ها را معرفی می‌کند. در نتیجه بین رفتارهای پاداش‌دهنده و کثرت پاسخ‌ها برای پاداش رابطه مستقیمی دیده می‌شود.

۲. قضیه انگیزه: اگر در گذشته وقوع وضعیتی مشخص سبب شده است که فعالیت فرد به پاداش منتهی شود، هرچه وضعیت کنونی شبیه گذشته باشد، احتمال اینکه فرد به فعالیتی مشابه آن دست بزند، زیادتر است.^۲

انگیزش و مسائل مربوط به آن از دل مشغولی‌های مهم مدیران و رهبران در عصر حاضر است؛ به همین علت صاحب‌نظران نظریه‌ها و الگوهای مختلفی در این حوزه معرفتی ارائه کرده‌اند. دهه ۱۹۵۰ میلادی یکی از دوره‌های بسیار پربار از نظر ارائه مفاهیم و نظریه‌های انگیزش است که گرچه از نظر اعتماد و اعتبار مورد حمله‌های بسیار شدید قرار گرفتند، از دو جهت بسیار مهم‌اند: نخست آنکه این نظریه‌ها زیربنای سایر نظریه‌های انگیزش هستند؛ دوم آنکه در مرحله عمل در سازمان‌ها، مدیران برای توجیه انگیزه کارکنان خود از این نظریه‌ها و اصطلاحات فنی مربوط به آن استفاده می‌کنند.^۳

۳. قضیه ارزش: هرچه نتایج یک کنش برای شخص باارزش‌تر باشد، احتمال بیشتری دارد که همان کنش را دوباره انجام دهد؛ پس بین کثرت و تکرار فعالیتی که پاداش دربردارد و میزان ارزش هر پاداش رابطه مستقیمی وجود دارد.

۱. همان، صص ۲۴۹ و ۲۵۰؛ جان‌تاتان اچ ترنز، ساخت نظریه جامعه‌شناختی، صص ۳۰۳ - ۳۰۵.

۲. ر. ک: ادیبی حسین و عبدالمعبود انصاری، نظریه‌های جامعه‌شناسی، صص ۲۴۷-۲۴۸.

۳. استیفن پی رابینز، مبانی رفتار سازمانی، ص ۷۳.

۴. قضیه محرومیت - سیری: یک شخص هرچه در گذشته نزدیک، پاداش معینی را بیشتر دریافت کرده باشد، همان پاداش در آینده برایش کم‌ارزش‌تر خواهد شد.^۱

۵. قضیه پرخاش (تجاوز) - تأیید: بخش اول می‌گوید: هنگامی که رفتار فرد پاداش مورد نظرش را دریافت نمی‌کند یا با تغییری که انتظارش را نداشته روبرو می‌شود، فرد عصبانی شده، بیشتر به انجام دادن رفتار پرخاشگرانه متمایل می‌شود و نتایج چنان رفتاری برایش ارزشمندتر می‌گردد. بخش دوم می‌گوید: وقتی عمل فرد پاداش مورد انتظار به ویژه پاداشی بیشتر از آن را دریافت می‌کند یا تنبیه مورد انتظار را دریافت نمی‌کند، در این حالت فرد «متلذذ» خواهد شد و بیشتر به انجام عمل پسندیده متمایل خواهد گردید و نتایج چنان عملی برایش ارزشمندتر خواهد شد.^۲

به‌طور خلاصه، هومنز سعی دارد قضایای نظریه مبادله را در تبیین انواع رفتارهای اجتماعی، اعم از رفتارهای ساده بین دو نفر یا رفتارهای نهادی شده بسیار پیچیده گروهی به کار گیرد و از طریق استنتاج منطقی، پدیده‌هایی مانند تأثیر افراد بر یکدیگر، قدرت، احترام، رقابت و همنوایی را تبیین کند.^۳

نظریه هومنز توسط برخی نظریه‌پردازان غربی و به دلیل تأکیدش بر صرف تبادل دونفره یا دوگانه و چشم‌پوشی از الگوهای تبادل پهن‌دامنه‌تر مورد انتقاد قرار گرفته است؛ همچنین نظریه هومنز به ندیده گرفتن هنجارها و ارزش‌هایی که به گونه ای نمادین به روابط تبدالی شکل می‌بخشند، متهم شده است.^۴ پارسونز^۵ نیز می‌گوید که هومنز اصول رفتاری جانوری را در مورد انسان‌ها به کار برده است، در حالی که به عقیده او، اصول رفتاری ناشی از بررسی رفتار کبوتران نمی‌تواند کیفیت رفتار انسان‌ها را تبیین کند و در اینجا باید از اصول متفاوت دیگری استفاده کرد. پارسونز، بر خلاف هومنز، معتقد است که اصول بنیادین

۱. جورج ریتنرز، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ص ۴۲۸-۴۳۰.

۲. غلام‌عباس توسلی، نظریه‌های جامعه‌شناسی، ص ۴۰۳-۴۰۵.

۳. همان، ص ۴۱۳.

۴. جورج ریتنرز، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ص ۴۲۳.

5. Talcott Parsons.

رفتار فردی انسان‌ها نمی‌تواند نظام‌های پیچیده کنش اجتماعی را تبیین کنند و این اصول هرچند در تبیین رفتار فردی ممکن است به کار آیند ولی در تبیین رفتار اجتماعی انسان‌ها هیچ دردی را دوا نمی‌کنند.^۱

رفتارهای انسان‌ها صرفاً جنبه عقلانی و بر اساس حساب و کتاب سود و هزینه نیستند و عناصر به ظاهر غیرعقلانی و احساسی نیز تأثیر عمده‌ای در وقوع یا عدم وقوع کنش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و غیره دارند. که این جنبه از عوامل تأثیرگذار تا حدودی از دید نظریه‌پردازان رویکرد مبادله مورد غفلت قرار گرفته است.

۲. نظریه کنش‌های اجتماعی پارسونز

پارسونز که از منتقدان نظریه هومنز است، برخلاف وی، می‌کوشد نظریه کنش را از رفتارگرایی جدا سازد، به نظر وی نظریه‌ای مانند رفتارگرایی که انسان‌ها را بدون توجه به جنبه ذهنی‌شان در نظر می‌گیرد، نمی‌تواند نظریه کنش قلمداد شود.

پارسونز در تشریح منظور خود از مفهوم کنش، ملاک‌هایی را برای آن ذکر کرده است که به شرح ذیل هستند:

۱. کنش مستلزم وجود یک عامل یعنی یک کنشگر است.
 ۲. کنش بنا بر تعریف، مستلزم داشتن هدف است.
 ۳. کنش باید در وضعیتی آغاز شود که سیر امور در آن از یک یا چند جنبه مهم، از وضعیت امور در مقصد کنش، یعنی هدف، متفاوت باشد.
 ۴. بسته به گزینه‌هایی که موقعیت فراهم می‌کند، راه‌های بدیلی به سوی هدف وجود خواهد داشت. در مواردی که گزینه‌های جانشین وجود نداشته باشد، جهت‌گیری هنجاری برای کنش وجود خواهد داشت.
- اجزای چهارگانه نظام کنش پارسونز عبارت‌اند از:
۱. ارگانیسم رفتاری: پارسونز ارگانیسم رفتاری را زیاد توضیح نداده است.

۱. ویلیام اسکیدمور، تفکر نظری در جامعه‌شناسی، ص ۱۰۲.

۲. **نظام اجتماعی:** پارسونز نظام اجتماعی را این گونه تعریف می کند: یک نظام اجتماعی از مجموعه ای از کنشگران فردی ساخته می شود که در موقعیتی که دست کم جنبه ای فیزیکی یا محیطی دارد، با یکدیگر کنش متقابل دارند. این کنشگران بر حسب گرایش به ارضای حد مطلوب برانگیخته می شوند و رابطه شان با موقعیت هایشان و نیز با همدیگر، بر حسب و به واسطه یک نظام ساختار بندی شده فرهنگی و نهادهای مشترک مشخص می شود.^۱

هدف اصلی پارسونز در بحث سیستم اجتماعی، طرح سیستم واحدی است که ترجیحاً در آن کلیت عمل کنشگر در سیستم تجلی می یابد. تحلیل پارسونز با متوجه این است که چگونه سیستم، کنشگر را کنترل می کند، نه اینکه چگونه سیستم کنشگر را خلق یا ایجاد می کند.^۲

مفهوم نظام به عنوان ابزاری تحلیلی در تشریح واقعیت، مبین توازی انتزاعی نظام های فیزیکی، زیستی، روانی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است. از این نگاه نظام اجتماعی معرف شبکه تعاملات افرادی است که طبق آن، دو یا چند کنشگر با یکدیگر ارتباط یافته، یکدیگر را متأثر کرده و حتی الامکان جمعی عمل می کنند؛ به عبارت دیگر نظام اجتماعی مرکب از کنشگران کثیری است که با یکدیگر در وضعیتی با ابعاد فیزیکی و محیطی به تعامل می پردازند، تمایلاتشان را وفق انگیزه بیشینه سازی لذت جهت می دهند و روابط آن ها با وضعیتی که شامل دیگران نیز هست، در نظامی از ساخت های فرهنگی و ارزش های مشترک صورت می گیرد؛ بنابراین می توان گفت نظام اجتماعی یعنی مجموعه تعاملات کنشگرانی انگیز دار و هدفمند و مرتبط در محیط و وضعیتی فرهنگی - اجتماعی. نظام اجتماعی از دیدگاه پارسونز الگوی تعاملی است برآمده از نقش ها، پایگاه ها، انتظارات و هنجارهای اجتماعی در عرصه های مختلفی نظیر خانواده، حزب، بازار، دانشگاه و بیمارستان و غیره.^۳

پارسونز نظام اجتماعی را به یک موجود زنده تشبیه می کند. همان گونه که بدن

۱. جورج ریتزر، نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر، ص ۱۳۴.

۲. همان، ص ۷۶.

۳. پیتر همپلتون، تالکوت پارسونز، ص ۱۱۹.

انسان برای زنده ماندن نیازهایی دارد و در قبال آن اعضایی دارد که نیازهایشان را برآورده می‌کنند، یک نظام اجتماعی نیز نیازهایی دارد که باید ارضا شوند تا آن نظام پابرجا باشد و اجزایی دارد که برای رفع آن نیازها عمل می‌کنند؛ بنابراین همه نظام‌های زنده، به تعادل یا نوعی رابطه پایدار و متوازن میان اجزا و حفظ خویش جدا از نظام‌های دیگر گرایش دارند. تأکید پارسونز همواره بر ثبات و نظم است و در حقیقت نظریه اجتماعی از منظر وی، کوششی است برای پاسخ به این سؤال که نظم اجتماعی چگونه امکان‌پذیر است؟^۱

۳. نظام فرهنگی: پارسونز فرهنگ را نیروی عمده‌ای می‌انگاشت که عناصر گوناگون جهان اجتماعی یا به تعبیر خودش، نظام اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. فرهنگ میانجی، کنش متقابل میان کنشگران است و شخصیت و نظام اجتماعی را با هم ترکیب می‌کند. فرهنگ این خاصیت ویژه را دارد که کم و بیش می‌تواند بخشی از نظام‌های دیگر گردد.

پارسونز فرهنگ را نظام الگودار و سامان‌مندی از نمادهایی می‌داند که هدف‌های جهت‌گیری کنشگران، جنبه‌های ملکه ذهن‌شده نظام شخصیتی و الگوهای نهادمند نظام اجتماعی را دربرمی‌گیرد. فرهنگ چون بسیار نمادین و ذهنی است، به آسانی از یک نظام به نظام دیگر انتقال می‌یابد. همین خاصیت به فرهنگ اجازه می‌دهد که از طریق اشاعه از یک نظام اجتماعی به نظام دیگر و از طریق فراگیری و اجتماعی شدن، از یک نظام شخصیتی به نظام شخصیتی دیگر حرکت کند.

فرهنگ یکی از الگوهای اجتماعی در جامعه است. فرهنگ درواقع از مجموعه‌ای از الگوهای کوچک‌تر تشکیل شده است که می‌توانیم آن‌ها را قواعد باورها و ارزش‌ها بنامیم. برای اینکه همکاری وجود داشته باشد، باید قواعد وجود داشته باشند و افراد باید مایل باشند کنش‌هایشان را طبق این قواعد هدایت کنند. جوامع به وسیله آداب و رسوم هدایت می‌شوند و همین‌طور تابوها و هنجارهایی که تعیین شده است. فرهنگ از مجموعه‌ای از باورهای مشترک تشکیل شده

۱. حسین ادیبی، جامعه‌شناسی طبقات اجتماعی، ص ۱۳۱.

است. مردم ممکن است معتقد باشند که کار سخت به موفقیت مادی می‌انجامد یا اینکه تحصیلات دانشگاهی به یافتن شغلی خوب منجر می‌شود.^۱

۴. **نظام شخصیتی:** پارسونز شخصیت را نظام سازمان‌یافته‌ای از جهت‌گیری و انگیزش کنش کنشگر فردی می‌انگارد. عنصر سازنده بنیادی شخصیت، تمایل نیازی است. پارسونز و شیلر تمایلات نیازی را از کشش‌ها متمایز کردند. به نظر آن‌ها، کشش‌ها همان گرایش‌های فطری و در انرژی جسمانی هستند که کنش را امکان‌پذیر می‌سازند.

پارسونز در بحث از نظام اجتماعی به رابطه کنشگران و ساختارهای اجتماعی نیز توجه دارد. وی تلفیق الگوهای ارزشی با تمایلات مبتنی بر نیاز را قضیه بنیادی و پویای جامعه‌شناسی می‌خواند. در این تلفیق، شیوه‌های انتقال هنجارها و ارزش‌های یک نظام به کنشگران مانند فراگردهای اجتماعی کردن و درونی‌ساختن را دارای اهمیت اساسی می‌داند؛ درواقع افراد با ملکه ذهن ساختن ارزش‌ها و هنجارها، بدین شکل که آن‌ها را جزئی از وجود و وجدان خود می‌سازند، ضمن دنبال کردن منافع خود، به مصالح کل نظام نیز خدمت می‌کنند.^۲

در انتهای تبیین این نظریه قابل ذکر است که از نظر پارسونز، اجتماعی کردن فراگرد محافظه‌کارانه‌ای است که طی آن تمایلات نیازی افراد، آن‌ها را به نظام اجتماعی پیوند می‌دهد و نظام اجتماعی نیز وسایل برآورده‌شدن تمایلات را برآورده می‌سازد. اجتماعی شدن نوعی هم‌رنگی به نظام اجتماعی می‌بخشد؛ اما تنوعات فردی نیز در جامعه وجود دارد. وجود برخی مکانیسم‌های نظارت اجتماعی، درواقع تنوعات را کنترل کرده، افراد را به سمت هم‌رنگی می‌کشاند. نظارت اجتماعی خط دوم دفاع از نظام را تشکیل می‌دهد؛ اما نظارت‌ها نیز باید انعطاف‌پذیر اجرا شود و تاب برخی از تنوعات را در جامعه داشته باشد. نظارت اجتماعی باید فرصت‌های نقش گسترده‌ای را برای اعضایش فراهم کند تا شخصیت‌های گوناگون بتوانند بدون تهدید یکپارچگی نظام ابراز وجود کنند.

۱. ر. ک: جوئل شارون، ده پرسش از دیدگاه جامعه‌شناسی.

۲. جورج ریتزر، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ص ۱۹۸۱.

اجتماعی کردن و نظارت اجتماعی مکانیسم‌های اصلی برای حفظ توازن نظام هستند و نظم اجتماعی را در نظام اجتماعی پارسونز عجین می‌سازند. همچنین سازمان‌ها و سیستم‌های اجتماعی در پی بهنجار کردن رفتارها هستند. کارکردگرایان ساختاری تذکر داده‌اند که اختلال در یکی از عناصر سیستم اجتماعی منجر به اختلالاتی در کل سیستم خواهد شد. پارسونز معتقد بود که جامعه در فرایند جامعه‌پذیری و تا حدی با اعمال زور، در پی حفظ تعادل است و از کنشگران انتظار می‌رود، نقش خود را به‌درستی ایفا کنند.^۱ در نقد این نظریه گفتنی است که برخی آن را نوعی خلط مبحث و سردرگمی می‌انگارند. ناتوانی پارسونز در رها کردن مواضع نظری پیشین خود یا بر اثر عدم توفیق در تلفیق شایسته آن مواضع با مواضع شدیدتر، کار او را دچار نوعی سردرگمی کرده است.^۲

۳. نظریه نظام اجتماعی فرهنگی بارویکرد اتیک^۳ و امیک^۴؛ گیرتز^۵

دو مفهوم اتیک و امیک در انسان‌شناسی توسط کیلفورد گیرتز وارد شده است و روشی جدید را به همراه دارد. در رویکرد اتیک، به مطالعه مردم‌شناختی یک اثر یا یک موضوع پرداخته می‌شود؛ درواقع نگاه به موضوع پژوهش یک نگاه از بیرون است. محقق تلاش می‌کند که نه احساسات خود را درباره موضوع پژوهش دخالت دهد نه زبان توصیف و تحلیل خود را مطابق زبان موضوع پژوهش ارائه کند. به عبارت دیگر محقق برای توصیف و تحلیل داده‌های خود، ادبیاتی به اصطلاح علمی (زبان علم) برمی‌گزیند. در رویکرد اتیک (دیدگاه محققان) گروه را از طبقه بندی‌ها، اصطلاحات، توضیحات و تفاسیر محلی، به آنچه مربوط به انسان‌شناسان است، منتقل می‌کنند. رویکرد اتیک می‌گوید: مردم محلی آن قدر با آنچه انجام می‌دهند، درگیر هستند که نخواهند توانست فرهنگشان را تفسیر کنند. محقق باید بر آنچه خودش به عنوان بیننده متوجه می‌شود، تأکید کند؛

۱. ر. ک: تیم دیلینی، نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی.

۲. جورج ریتزر، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ص ۵۳۲.

3. etic.

4. emic.

5. Clifford Geertz.

اما در رویکرد امیک، هدف محقق این است که از طریق تکنیک‌های مشاهده مشارکتی غرق در موضوع پژوهش شود و معانی و دلیل‌های رفتارها و اعمال موضوع پژوهش را درک کند. این اتفاق زمانی می‌افتد که محقق تا اندازه‌ای در سوژه خود مستحیل شود تا بتواند به فهم برسد. محقق سعی می‌کند معانی و دلیل‌های رفتار و اعمال موضوع پژوهش را درک کند. در این رویکرد به این نکات توجه می‌شود که مردم محلی چگونه فکر می‌کنند، چگونه درک می‌کنند، چگونه جهان را طبقه‌بندی می‌کنند، قوانین رفتاری آنها چیست، چه معناهایی برای آنها وجود دارد و چگونه اشیاء را تصور می‌کنند و توضیح می‌دهند. در رویکرد امیک (دیدگاه محلی) معناداری هر چیز، از دیدگاه مردم محلی بررسی می‌شود. این اتفاق زمانی می‌افتد که محقق تا اندازه‌ای در موضوع مورد پژوهش خود غرق شود تا بتواند به فهم برسد. اصطلاح «مشاور فرهنگی» به افرادی گفته می‌شود که در میدان برای دانستن اطلاعات از آنها استفاده می‌شود. این افراد کسانی هستند که دیدگاه امیک را فراهم می‌آورند.

مثال: مردم عادی ممکن است معتقد باشند که سرما و کوران مسبب سرماخوردگی است؛ چیزی که دانشمندان معتقدند توسط میکروب به وجود آمده است. در فرهنگ‌هایی که فاقد تئوری میکروب برای بیماری‌هاست، بیماری‌ها به طور امیک با دلایل متفاوتی از جمله، ارواح سرگردان، اجداد و جادوگران توضیح داده می‌شود. در رویکرد امیک بیماری به درک فرهنگی از فقدان سلامتی برمی‌گردد؛ درحالی‌که در رویکرد اتیک، بیماری به توضیح علمی فقدان سلامتی شامل دلایل شناخته‌شده برمی‌گردد. مطابق آنچه مردم در هر فرهنگی برجسته کرده‌اند، ما هم از تمارض (بیماری که فکر می‌کنیم داریم) و هم از بیماری (آنچه واقعاً داریم) رنج می‌کشیم که این دو مانند هم نیستند. فقدان سلامتی، هم ریشه‌های امیک دارد و هم ریشه‌های اتیک.

نمونه‌ای دیگر: شواهد و مدارک معتبری در ارتباط با وجود برخی تعصبات نژادی در روان‌شناسی ارائه شده است. پس از بررسی تمامی مباحث مجله‌های روان‌شناسی اجتماعی و کلینیکی بریتانیا طی سال‌های ۱۹۶۲ تا ۱۹۸۰ با نهایت حیرت مشخص

شد که در بررسی شخصیتی افراد فرهنگ‌های غیرغربی از تست‌های غربی که هیچ تناسبی با فرهنگ‌های مذکور نداشتند، استفاده شده است، به بیان دیگر هیچ تلاشی در جهت فهم ساختارهای شخصیتی فرهنگ‌های دیگر (مثلاً غنایی‌ها یا چینی‌ها) از طریق دیدگاه‌های موجود در همان فرهنگ‌ها صورت نگرفته بود و آنچه ارائه شده بود، بررسی این فرهنگ‌ها با ملاک‌های غربی و نامربوط بوده است.

بررسی‌ها نشان دادند که پژوهشگران این مجلات، فرهنگ‌ها را بر مبنای غربی‌بودن یا غربی‌نبودن دسته‌بندی کرده‌اند. در تقسیم‌بندی آن‌ها، تمامی فرهنگ‌های غربی در یک گروه و بقیه فرهنگ‌های جهان در گروه دیگر قرار می‌گیرند. آن‌ها فرهنگ‌های دیگر را بر مبنای تکنولوژی و دستاوردهای فرهنگی اروپا و آمریکا ارزیابی کرده‌اند. به گفته آن‌ها، «فرهنگ‌هایی که دارای استانداردهای مستبدانه اروپامحور نیستند، اغلب با عناوین «ابتدایی» و «توسعه نیافته» یا در بهترین حالت، با عنوان «در حال توسعه» توصیف می‌شوند. در این دسته‌بندی نژادپرستانه، تمامی اخلاقیات، آیین‌های قومی مذهبی و غیره نادیده انگاشته شده‌اند. این نوع نگرش نتیجه‌ای جز برترشمردن سفیدپوستان از یک سو تأیید شیوه‌های زندگی آن‌ها و محرومیت سیاه‌پوستان و دیگر اقلیت‌ها و تحقیر فرهنگ ایشان از سوی دیگر به همراه نداشته است.

رویکرد انسان‌شناسی در نظریه اتیک و امیک^۱:

رویکرد اتیک و امیک دو شاخص تفاوت میان روش‌شناسی انسان‌شناسی با جامعه‌شناسی است. در رویکرد اتیک که بیشتر در جامعه‌شناسی معمول است، محقق واقعیت اجتماعی را از منظر قاعده‌مندی‌ها و رده‌بندی‌های علمی خود مورد بررسی قرار می‌دهد و این ظرف جامعه‌شناسی است که مظلوف یعنی واقعیت بیرونی را در خود شکل می‌دهد؛ بنابراین ترمینولوژی جامعه‌شناختی که از قبل تعریف و تصویب شده است، عناصر شناختی میدان مطالعه را به تصویر

۱. ر. ک: ناصر فکوهی، «نگاهی به رویکرد تفسیری کلیفورد گیرتز با تأکید بر تفسیر او از پدیده دینی»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۱، ص ۱۰۳-۱۲۴؛ عبدالله گیویان، «کلیفورد گیرتز و دیدگاه تفسیری او در باب دین و فرهنگ»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال سوم، ش ۱۰، ص ۱-۲۷.

می‌کشد؛ اما در انسان‌شناسی رویکرد امیک و اتیک هر دو، توأمان، به عنوان طیفی از مراحل پژوهش اتخاذ می‌شوند. در رویکرد امیک، محقق با واقعیت اجتماعی جامعه مورد پژوهش درگیر می‌شود. «مشاهده مشارکتی» در واقع درگیر شدن محقق با واقعیات ملموس و انتزاعی جامعه مورد بررسی است، به نحوی که محقق دنیا را از چشم بومیان ببیند. در مرحله بعد، محقق از بینش امیک به اتیک رجعت می‌کند و ترمولوژی و نظریه‌پردازی انسان‌شناسی در مورد جامعه تازه شروع می‌شود.

این دیدگاه گیرتز به معنای نقد شدید روش‌های کمی در علوم اجتماعی است که ادعا دارند می‌توانند فرهنگ‌ها را اندازه‌گیری کرده، آن‌ها را محک بزنند یا درباره‌شان تصمیم‌گیری کنند. شاید برای اثبات همین روش‌ها است که انسان‌شناس ناتوان از درک کامل موضوع، دست به تقلیل برخی از جنبه‌های آن می‌زند یا برعکس با بزرگ‌نمایی و تعمیم برخی دیگر از زوایای موضوع، به دنبال اثبات فرضیه‌ای کمابیش از قبل مشخص است.

کلیفورد گیرتز البته این فرایند را به حساب درک‌ناپذیری مطلق موضوع نمی‌گذارد و عقیده دارد، آنچه غیرقابل درک است، کل یک فرهنگ در تمامیت آن است و وظیفه انسان‌شناس آن است که با بررسی پهنه‌های کوچک به دنبال درک جزئیات موضوع باشد و به این ترتیب کار خود را نه یک کار کامل، بلکه بخشی از یک مجموعه بزرگ به حساب بیاورد که به تدریج شکل خواهد گرفت. می‌توان گفت، گیرتز در پی یافتن معمایی برمی‌آید که باید آن را محلی‌بودن درک انسان‌شناختی در مقابل جهان‌شمول بودن ابزارهای ادراکی آن یعنی فلسفه و علوم اجتماعی تعریف کرد.

«اسلام آن گونه که مشاهده می‌شود» از کتاب‌های گیرتز است که در آن به مقایسه اسلام اندونزی و اسلام مراکش می‌پردازد. وی در این کتاب به دنبال تعریف و چپستی اسلام نیست؛ بلکه می‌خواهد تأثیر اندونزی‌بودن یا مراکشی‌بودن را در مسلمان بودن مردمان آن کشورها دریابد.

او با نگاهی بیرونی و تطبیقی، در پی پاسخگویی بدین پرسش است که چه باورها و

رفتارهایی، کدامین ایمان را در کدام اوضاع و احوال اجتماعی پشتیبانی می‌کنند؟ برای رسیدن به پاسخ، فقط توضیح و تفسیر باورها، عقاید و نهادها کافی نیست. باید چگونگی ماندگاری این باورها، رفتارها و نهادهای ویژه و زنده‌ماندن، مردن یا مانع‌شدن آن‌ها برای ایمان‌های دینی روشن شود. او مدعی نیست که در این مطالعه، یک انسان‌شناس دینی است و سخنان او ناگزیر از دیدگاه انسان‌شناسی ادا نمی‌شود. پرسش اصلی گیرتز این است که چنین واکنش‌هایی به کمک چه ابزارها و در چه فرایند و چه اوضاع اجتماعی و فرهنگی صورت می‌پذیرند؟ مردم‌نگاری تفسیری گیرتز به همان اندازه که به سوی روش تفسیری و کیفی می‌گراید، از دقت و اثبات‌گرایی کمی‌گرایی در علوم اجتماعی دور می‌شود. او این رویکرد ذره‌گرا یا میکروسکوپی را با رویکردی امیک در پژوهش خود همراه می‌کند که پیامد ناگزیرش، همان «خاص‌گرایی فرهنگی» است. به همین سبب می‌توان او را یگانه مدافع نظریه محلی بودن درک انسان‌شناختی، در برابر جهان‌شمولی بودن ابزارهای ادراکی آن یعنی دین، فلسفه و علوم اجتماعی دانست.

۴. نظریه سلسله‌مراتب نیازهای آبراهام مازلو^۱

به عقیده مازلو، هر فرد دارای تعدادی نیازهای ذاتی است که فعال‌کننده و هدایت‌کننده رفتارهای اوست. این نیازها غریزی‌اند یعنی ما با آن‌ها به دنیا می‌آییم؛ اما رفتارهایی که ما برای ارضای آن‌ها به کار می‌بریم، اکتسابی هستند.^۲ این نیازها بر اساس اهمیت به ترتیب زیر قرار می‌گیرند:

۱. نیازهای فیزیولوژیکی؛

۲. نیاز به ایمنی؛

۳. نیازهای عشق و تعلق داشتن؛

۴. نیاز به احترام؛

۵. نیاز به خودشکوفایی؛

۱. Abraham Maslow.

۲. یوسف کریمی، روان‌شناسی شخصیت، ص ۱۷۲.

نیازهای فیزیولوژیکی شامل نیاز به غذا، آب، هوا، خواب و رابطه جنسی است. نیازهای ایمنی شامل نیاز به امنیت، ثبات، نظم و رهایی از ترس و اضطراب است. این نیازها در نوزادان و بزرگسالان روان‌رنجور، بیشترین اهمیت را دارد. نیازهای تعلق‌داشتن و عشق، از طریق روابط عاطفی با شخص یا اشخاص دیگر برآورده می‌شود.

نیازهای احترام شامل بهره‌مندی از عزت نفس و احترام از سوی دیگران است. نیاز خودشکوفایی شامل تحقق توانایی‌های بالقوه و قابلیت‌های شخص بوده، مستلزم داشتن دانش واقع‌بینانه به نقاط ضعف و قوت خود است. هر نیازی که در پایین‌ترین مرتبه سلسله‌مراتب قرار گیرد، قوت، توانایی و اولویت آن بیشتر است؛ برای نمونه نیازهای فیزیولوژیک جزء بنیادی‌ترین و قوی‌ترین نیازها هستند و قادر به بازداري کامل همه نیازهای دیگرند.^۱

ناتوانی در برآورده کردن نیازهای سطح پایین‌تر، نوعی نارسایی در فرد ایجاد می‌کند؛ به همین جهت آن‌ها را نیازهای کمبود یا نارسایی نیز می‌نامند. اگرچه نیازهای سطوح بالاتر برای بقا، برآورده شدن آن‌ها می‌تواند به بقا و ترقی شخصی کمک و سلامت بهتر، عمر طولانی‌تر و به‌طور کلی کارایی زیست‌شناختی بیشتری را ایجاد کند؛ از همین رو آن‌ها را نیازهای رشد یا بودن نیز نامیده‌اند. در ضمن ارضای این نیازها مستلزم پیش‌شرط‌های بیشتر، پیچیدگی زیادتر و شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بهتر است.

مازلو معتقد بود مجموعه دیگری از نیازها (نیاز به دانستن و فهمیدن) وجود دارند، که یک سلسله‌مراتب نیازهای شناختی را تشکیل می‌دهند. این نیازها سائق‌های ذاتی هستند و در اوایل زندگی (اواخر دوره نوزادی و اوایل کودکی) به‌صورت کنجکاو طبیعی کودک ظاهر می‌شوند. عدم توفیق در برآوردن این نیازها زیان‌بار است و می‌تواند از رشد و کارکرد کامل شخصیت جلوگیری کند. نیاز به دانستن، قوی‌تر از نیاز به فهمیدن است و باید حداقل تا حدودی ارضا شود تا نیاز به فهمیدن بتواند ظاهر شود؛ همچنین بدون ارضای این نیازها،

۱. همان، صص ۳۶۲، ۳۶۳ و ۳۸۷.

رسیدن به خودشکوفایی غیرممکن است.^۱

۵. نظریه عوامل بهداشت روانی و انگیزاننده‌ها

فردریک هرزبرگ^۲ برای بیان نظریه‌های رفتاری خود بر عوامل انگیزشی و عوامل بهداشتی یا محیطی تأکید می‌کند و می‌گوید: نیازهای اساسی تحت عنوان دو عامل طبقه‌بندی شده‌اند:

۱. عوامل انگیزشی که موجب رضایت فرد برای اجرای کار می‌شوند، عبارت‌اند از: کامیابی، معرفت، مسئولیت ارتقای نفس کار؛

۲. عوامل بهداشتی یا محیطی که مربوط می‌شوند به محیط کار و عبارت‌اند از: حقوق و دستمزد، سرپرستی، ارتباطات بین همکاران و شرایط کار.^۳ هرزبرگ می‌گوید: نارضایتی از کار نقطه مخالف رضایت نیست. اگر عوامل نارضایتی از محیط کار حذف شود، الزاماً سبب رضایت شغلی نخواهد شد؛ بلکه فقط نارضایتی برطرف می‌شود، اما رضایت هم نیست. ویژگی‌هایی مثل مدیریت و سیاست شرکت، سرپرستی، روابط بین افراد، شرایط کاری و حقوق عوامل بهداشتی شناخته شده‌اند. این عوامل اگر در وضع مناسبی باشند، افراد ناراضی نخواهند بود و در سازمان آرامش ایجاد خواهد شد، ولی رضایت ایجاد نخواهد نمود. اگر بخواهیم زمینه انگیزش افراد را در سازمان فراهم آوریم و موجب تحریک آن‌ها شویم، باید بر مسئله پیشرفت، شناخت و کسب شهرت، ماهیت کار، مسئولیت و رشد که ایجاد رضایت می‌کند، تأکید ورزیم.^۴

عوامل بهداشتی یا نگهدارنده عبارت‌اند از: حقوق، مقام، شرایط کاری، سرپرستی، خط‌مشی‌ها، مدیریت سازمان، روابط متقابل افراد و.... عوامل انگیزاننده عبارت‌اند از شرایط ذاتی یک شغل که می‌تواند منجر به رضایت شغلی افراد گردد، مانند موفقیت کاری، شناخت و قدردانی از افراد و کار آن‌ها، پیشرفت و توسعه شغلی، ماهیت کار و وظایف محوله، رشد فردی و ماهیت و مسئولیت‌های محوله.

هرزبرگ در مدل ایجاد انگیزه خود، نیازها را به دو دسته عوامل جداگانه تقسیم

۱. همان، صص ۱۷۴ و ۳۶۷.

۲. Fredrick Hertzberg.

۳. مصطفی عسکریان، روابط انسانی و رفتار سازمانی، ص ۶۵.

۴. ر. ک: پاول هرسی و کنت بلانچارد، مدیریت رفتار سازمانی، ج ۱، ص ۳۳۲.

کرده است:

یک گروه عوامل و شرایطی که فقدان آن‌ها موجب نارضایتی می‌گردد، ولی تأمین آن‌ها باعث ایجاد انگیزه شدید و قوی نمی‌شود، بلکه فقط از بروز نارضایتی جلوگیری می‌کند. دسته دوم عوامل مؤثر در ایجاد انگیزه هستند که وجود آن‌ها موجب انگیزش و رضایت افراد می‌شود، ولی فقدان آن‌ها تنها نارضایتی ضعیفی را ایجاد می‌کند؛ بنابراین فقدان عوامل گروه دوم مترادف با عدم نگرش تلقی می‌گردد.

در مقایسه بین سلسله‌مراتب نیازهای مازلو و عوامل انگیزشی - بهداشتی هرزبرگ، احتیاجات فیزیولوژیک، امنیت، وابستگی به اجتماع و جزئی از نیاز به احترام کلاً عوامل سلامت بهداشتی هستند. نیاز به احترام از این نظر تقسیم شده است که در اصل بین مقام و بازشناسی اختلاف زیادی وجود دارد. مقام مربوط است به موقعیتی که شخص اشغال کرده، حال این امکان هم وجود دارد که این موقعیت از راه زدوبندهای فامیلی یا قشرهای اجتماعی به دست آمده باشد که در آن صورت ممکن است دیگر نه بازتابی از توفیق شخصی و نه بازشناسی کسب شده باشد. بازشناسی از راه شایستگی و توفیق به دست می‌آید و چیزی است اکتسابی که دیگران به انسان می‌بخشند؛ نتیجه آنکه مقام در رده نیازهای فیزیولوژیک، امنیت و نیازهای وابستگی به اجتماع است که علامت سلامت (بهداشتی) می‌باشد؛ در حالی که بازشناسی در رده نیاز به احترام است که جزء محرک‌ها (عوامل انگیزشی) است.^۱

۶. نظریه انگیزشی کار کلایتون آلدرفر^۲

این نظریه نیز بر اساس نیازها پایه‌ریزی شده و با وجود تفاوت‌هایی که بین آن و نظریه سلسله‌مراتب نیازها وجود دارد، از جهاتی آن را کامل و اصلاح کرده است. به عقیده آلدرفر، نیازهای انسان در سه طبقه به شرح زیر جای می‌گیرند:

۱. نیازهای وجودی یا حیاتی: نیازهایی هستند که برای ادامه حیات انسان لازم‌اند؛ بنابراین دربرگیرنده نیازهای فیزیولوژیکی و ایمنی هستند.

۱. همان، ص ۱۱۳.

2. Clayton Alderfer.

۲. **نیازهای وابستگی:** این سطح بستگی به این دارد که مردم چگونه با یکدیگر و محیط اجتماعی اطراف خود ارتباط دارند و شامل نیازهای اساسی اجتماعی و ارتباطات میان اشخاص می شود.

۳. **نیازهای رشد:** این دسته که بالاترین طبقه نیازها به شمار می آید، شامل نیازهای احترام و خودشکوفایی است.

در این نظریه نیازهای انسان به سه قسمت یادشده تقسیم شده است و بسته به شخصیت انسان و بستر فرهنگی که در آن رشد کرده، هر یک از این نیازها می تواند به عنوان عوامل محرک و انگیزاننده برای عملکرد او باشد.

تفاوت نظریه مازلو و آلدرفر در این است که مازلو عقیده دارد فرد آن قدر در طبقه بعدی می ماند تا نیازهایش ارضا شود؛ ولی آلدرفر عقیده دارد فردی که در ارضای نیازهای سطح بالاتر ناکام می ماند، در نهایت به سطح قبلی نیازهای خود بازمی گردد.^۱

نقد نظریه: نگاهی دقیق به این نظریه بیانگر آن است که تقسیم بندی نیاز انسان در سه گروه تا حدی تصویری ساده انگارانه از انسان است؛ چه بسا نیازها، طرز تلقی ها، گرایش ها و عوامل و متغیرهای متعددی می تواند محرک فعالیت و تلاش انسان باشد.

در این نظریه بر خلاف سایر تئوری ها، یک سلسله مراتب و اولویت برای نیازها تعیین نشده است و به مباحث مربوط به تفاوت های فرهنگی نیز اشاره شده است که این موارد را می توان مزیت های این نظریه به حساب آورد؛ اما تبیین دقیقی از آثار فرهنگ بر طرز تلقی ها، نگرش ها و انگیزه های افراد نشده است.^۲

۷. **نظریه نیازهای دیوید مک کلند^۳**

مک کلند توجه به نیازهای زیر را عامل افزایش انگیزش می داند:

۱. **نیاز به کسب موفقیت:** یعنی تلاش برای کسب هدف با توجه به برنامه ها و

۱. گریفین و مورهد، رفتار سازمانی، ص ۱۲۵.

۲. محمد یزدان شناس، نقد تئوری مدیریت (تئوری وجود، وابستگی، رشد از آلدرفر)، وبلاگ شخصی، پست ۵.

3. David McClelland.

استانداردهایی که موفقیت را تضمین می‌نماید. از نظر مک کلند، این نیاز سبب می‌شود که افراد به تعریف و تکذیب دیگران در انجام کار توجه نداشته باشند و تنها پاداش مؤثر برای آن‌ها، تحقق اهداف و آرزوهایشان در خصوص انجام کار است.

۲. نیاز به کسب قدرت: یعنی کسب توانایی برای اعمال نفوذ بر دیگران و کنترل آن‌ها. این نیاز سبب می‌شود که افراد مسئولیت‌های دیگران را بر عهده بگیرند و بر آن‌ها اعمال نفوذ نمایند و در وضعیت رقابتی به انجام کار بپردازند و همواره در پی کسب شهرت، اعتبار و تشخیص باشند و بیش از آنکه به عملکرد مؤثر فرد توجه کنند، به اعمال نفوذ بر دیگران توجه داشته باشند. در مقایسه با نظریه مازلو، صاحب‌نظران معتقدند که نیاز به قدرت، بین نیاز به احترام و نیاز به خودشکوفایی قرار دارد.

۳. نیاز به کسب دوستی و روابط: یعنی تمایل به کسب دوستی، حمایت دیگران و ایجاد روابط صمیمی با آن‌ها. بر اساس این نیاز افراد تمایل دارند مورد پذیرش دیگران واقع شوند و در شرایطی که تعاون حاکم است و روحیه همکاری و تفاهم وجود دارد، به کار اشتغال داشته باشند. افرادی که دارای این نیاز هستند، اغلب به عضویت در باشگاه‌ها، مؤسسات اجتماعی و فعالیت‌های گروهی گرایش دارند. این نیاز، با نیاز به تعلق یا نیاز اجتماعی در مراتب نیازهای مازلو شباهت دارد. نیاز به کسب موفقیت، ایجاد ارتباط با دیگران و نیاز به کسب قدرت تقریباً هشتاد درصد نیروی محرک و انگیزش تمام افراد است. هرکس می‌تواند این سه محرک را در درجات مختلفی داشته باشد. محرک‌های یکسان برای افراد مختلف رفتارهای متفاوتی به دنبال دارد؛ درواقع مردم فکر می‌کنند تصویرهای ثابت و مشخص، معانی یکسانی برای افراد مختلف دارند؛ در صورتی که چنین نیست.^۱

۸. نظریه انتظار ویکتور روم^۲

فرض اول این نظریه که به وسیله ویکتور روم ارائه شده، این است که انگیزش

۱. ر. ک: استیفن پی رابینز، مبانی رفتار سازمانی.

2. Victor Vroom.

به میزان علاقه شخص به دستیابی به چیزی و احتمالی که برای تحقق آن قائل است، بستگی دارد؛ به عبارت دیگر میزان تولید مورد نظر فرد در یک زمان مشخص، به هدف خاص او و پنداشت یا برداشت وی از ارزش نسبی عملکرد بستگی دارد. بر اساس این نظریه، یک فرد زمانی دست به تلاش می‌زند که بداند اولاً این کوشش به رسیدن به هدف می‌انجامد؛ ثانیاً آن هدف برای او مهم باشد؛ ثالثاً به دست آوردن آن هدف یک نیاز او را ارضا کند و برآوردن آن نیاز، ارزش این مقدار تلاش را برای او داشته باشد.^۱

۹. نظریه تقویت رفتار برس فرد یک اسکینر^۲

اسکینر که از دانشمندان مکتب رفتاری است، پیشنهاددهنده این نظریه است. اسکینر معتقد است که اغلب رفتارهای انسان و حیوان از طریق شرطی‌سازی کنشگر آموخته و یادگیری می‌شوند. در نظر بگیرید که چگونه بچه‌ها یاد می‌گیرند. یک بچه ابتدا یک رفتار تصادفی از خود نشان می‌دهد که در اطراف والدین و دیگران مورد تقویت قرار گرفته، ادامه می‌یابد؛ ولی اگر رفتار وی مورد تقویت قرار نگیرد، خاموش می‌شود و این رفتار دیگر از او سر نخواهد زد. به اعتقاد اسکینر دو نوع تقویت‌کننده وجود دارد:

۱. تقویت‌کننده اولیه: تقویت‌کننده‌ای است که ذاتاً تقویت‌کننده محسوب می‌شود و سائق‌های اساسی ارگانیسم را برآورده می‌کند. غذا، آب و رابطه جنسی جزء تقویت‌کننده‌های اولیه هستند.

۲. تقویت‌کننده شرطی یا ثانوی: محرکی است که به دلیل همراهی با یک تقویت‌کننده اولیه، ارزش تقویت‌کنندگی می‌یابد. پول و تحسین از شایع‌ترین تقویت‌کننده‌های شرطی هستند.^۳

اسکینر به وجود دو نوع تقویت معتقد بود:

۱. تقویت مثبت: نوعی تقویت که در آن از طریق ارائه یک محرک خوشایند،

۱. آرتور فینچ جیمز و همکاران، مدیریت، سازماندهی، رهبری، کنترل، ج ۲، ص ۷۷۹.

۲. Burrhus Frederic Skinner.

۳. Hockenbury Don h. & Hockenbury Sandra E. - Discovering Psychology.

احتمال تکرار پاسخ افزایش می‌یابد.

۲. تقویت منفی: نوعی تقویت که در آن از طریق حذف یک محرک ناخوشایند و آزاردهنده، احتمال تکرار پاسخ افزایش می‌یابد. غالباً این تقویت به اشتباه نوعی تنبیه تلقی می‌شود. در تنبیه بر خلاف تقویت منفی، از طریق ارائه یک محرک ناخوشایند و آزاردهنده، احتمال تکرار یک پاسخ نامطلوب کاهش می‌یابد.^۱

بررسی نظریه‌ها و بیان چارچوب نظری مختار

چنان که ملاحظه می‌شود، تقریباً رویکرد تمام نظریات طرح‌شده، در وهله اول انسان محوری و در گام بعدی تحلیل رفتارهای انسان بر اساس «منافعی» است که می‌توانند «نیازهای» او را برآورده سازند؛ لذا این نظریات دو پیش‌فرض عمده دارند که یکی از آن‌ها از اساس اشتباه است و محدودیت در افق دید دارد و دیگری ناقص است و جامعیت لازم را برای شمول تمام مصادیق ندارد. توضیح تفصیلی دو پیش‌فرض آنکه:

پیش‌فرض اول این نظریات آن است که هر رفتاری که از انسان سر می‌زند، باید یک توجیه عقلانی مبنی بر سود و منفعت داشته باشد و بتواند نیازی از نیازهای وی را برآورده سازد و گرنه انسان عاقل، کار و رفتاری را که نفعی برایش در پی نداشته باشد یا هزینه و ضررش از سود و نفعش بیشتر باشد، انجام نمی‌دهد. در همین راستا موضوع «منفعت» در رفتار، با «نیاز» انسان ارتباط تنگاتنگ دارد و مفهوم منفعت داشتن یک چیز یا رفتار، صرفاً بر حسب میزان برآورده ساختن «نیاز» انسان تعریف می‌شود؛ لذا این نظریات بررسی انگیزه‌های انسان در انجام «رفتار» را از مسیر «نیاز» پی گرفته‌اند؛ برای نمونه حسب این نظریات و در موضوع تحقیق، یک جوان زمانی «رفتار» مسجد رفتن و ارتباط با مسجد را از خود بروز می‌دهد که برایش سود و منفعت علی‌حده داشته باشد یا حداقل سود آن بیشتر از هزینه‌اش باشد که این هم از طریق بررسی نیازهای جوان به دست می‌آید؛ بدین صورت که حسب این مبانی نظری، باید نیازهای انسان و فرد جوان

۱. هارولد کاپلان، خلاصه روانپزشکی علوم رفتاری، ج ۱، ص ۲۶۴.

را ابتدا تشخیص داد و تعیین نمود و آن‌گاه بررسی کرد که رفتار «ارتباط داشتن با مسجد»، در برآورده ساختن کدام یک از نیازهای وی و چه مقدار نقش ایفا می‌کند و در نفع و سودرسانی به او چه تأثیری دارد و متقابلاً این رفتار، وصول به کدام نیازها را سخت‌تر می‌کند یا با مشکل مواجه می‌سازد و هزینه‌های مادی و غیرمادی برایش به وجود می‌آورد؟ نهایتاً با حساب و کتاب این مسائل است که مشخص می‌شود، حسب میزان سود و نفع، چه میزان رغبت و انگیزه برای انجام عمل در شخص پیدا خواهد شد.

این پیش‌فرض از اساس اشتباه است و مشکل آن در محدود نمودن همه رفتارهای انسانی به انگیزه «رفع نیاز» است و چنان می‌نماید که هر رفتاری خارج از این اسلوب و بدون اینکه برای رفع نیاز شخص باشد، یا امکان وجودی ندارد یا عملی سفیهانه و غیرقابل اعتناست؛ این در حالی است که بخش قابل توجهی از رفتارهای انسان، به‌ویژه در جامعه دینی، خارج از تئوری «نیاز» است و برای برآورده ساختن نیازهای خود شخص و نیل به سود و منفعت نیست؛ برای نمونه بخشی از رفتارها که برخاسته از فضائل اخلاقی و برآمده از فطرت پاک انسانی است، توجیه اقتصادی ندارند و حتی آن‌ها را به برآورده ساختن نیاز روانی فرد نیز - که در برخی نظریات دیده می‌شود - نمی‌توان تعمیم داد.

نقطه تمرکز و تکیه‌گاه اصلی این نظریات که منشأ و مسبب چنین خروجی‌هایی شده است، همان دیدگاه امانیستی و انسان‌محوری است که با اصل قرارداد «انسان»، وی را مختار مطلق دانسته‌اند و چنین فرض کرده‌اند که انسان به تعبیر عامیانه، آقابالاسر ندارد و خودش صاحب اختیار مطلق خودش است و بیشتر و بهتر از هر کس دیگری می‌تواند و باید برای مصالح و منافع خود تصمیم بگیرد و در این امر اختیار مطلق دارد؛ مگر برخی محدودیت‌های اجتماعی و قانونی که آن هم با اختیار خود انسان و برای نیل به منافع بهتر و بیشتر وضع کرده است.

در این جهان‌بینی و پیش‌فرض، همه چیز حول محور سود و منفعت انسان و برآورده شدن نیازهای وی و نیل به لذت‌های مادی و حسی بیشتر تفسیر و تبیین

می‌شود؛ حال آنکه این دیدگاه کاملاً در تضاد با جهان‌بینی خدامحور است که انسان را مخلوق خدا و موجودی مکلف به پیروی از منطق و حقیقت و عقل و خدا می‌داند. در جهان‌بینی اسلامی، همه رفتارها لزوماً برخاسته و با توجیه رفع نیاز انسان نیست؛ هرچند ممکن است برخی یا بخش قابل توجهی از رفتارها، نیازی از نیازهای انسان را نیز برآورده سازد. در این جهان‌بینی اولاً انسان به سبب محدودیت‌هایی که دارد، عاجز از تشخیص همه نیازها و مصالح و مفاسد واقعی رفتارهای خود است؛ ثانیاً در بررسی محور رفتارهای انسانی باید منطق و شعور انسانی و مکلف‌بودن وی محور قرار گیرد. بسیاری از رفتارها هستند که در جامعه دینی رخ می‌دهند و باید رخ دهند فقط به این دلیل که خدا انسان را مکلف به انجام آن‌ها کرده است و ما ممکن است هیچ نیاز و رفع نیازی را در انجام آن رفتار تشخیص ندهیم. بسیاری از رفتارها برخاسته از وجه تمایز انسان با حیوان یعنی منطق و عقل و شعور وی است؛ درحالی که از نظر مادی و حسی، نیازی را بر نمی‌آورد و با دیدگاه اومانستی جز هزینه و ضرر چیز دیگری ندارد؛ چنان که می‌فرماید: «إِلَهِي مَا عَبْدْتُكَ خَوْفًا مِنْ عِقَابِكَ وَلَا طَمَعًا فِي جَنَّتِكَ وَ لَكِنْ وَجَدْتُكَ أَهْلًا لِلْعِبَادَةِ فَعَبَدْتُكَ: خدایا، تو را به جهت ترس از عذابت و طمع در بهشت عبادت نکردم؛ بلکه تو را شایسته عبادت یافتم و آن‌گاه به عبادت تو برخاستم».^۱

پیش‌فرض دوم، محدودنمودن نیازها و سودها و هزینه‌ها به نیازها و سودهای جسمانی و مادی و لمسی است و چنان نشان می‌دهد که نیازها و سود و هزینه انسان، غیر از این دنیا و زندگی روزمره آن، جای دیگری قابل تعریف نیست. این پیش‌فرض برآمده از جهان‌بینی هوس‌مدار، مشکل عدم جامعیت دارد و همه نیازها و سودها و هزینه‌ها را شامل نمی‌شود و بر همین مبنا، از جهان‌بینی اسلامی فاصله زیادی دارد؛ زیرا سودها و هزینه‌های عظیم سرای اخروی را که سود و زیان این دنیا در برابر آن رقمی نیست، به هیچ می‌انگارد و از منظر آن، نیازهای انسان عمدتاً حسی و مربوط به زندگی حیوانی است؛ چنان که برخی از

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۱، ص ۱۴.

منتقدان نیز بدین مسئله اشاره داشته‌اند و در ضمن بیان نظرها آمده بود؛ حال آنکه نیازهای معنوی و روحی همچون حقیقت‌گرایی و خضوع در برابر حق مطلق و پرستش وی، بخشی انکارناپذیر از نیازهای انسان در جهان‌بینی اسلامی است. نیاز به کمال و انجام رفتارهایی برای نیل به کمال واقعی، در بالاترین سطح از نیازهای انسان فهمیم و عاقل - و نه انسان هوس‌مدار - قرار دارد که در این نظریات مغفول واقع شده است.

حال بر اساس آنچه گفته شد، مبنای نظری خود را بر اساس جهان‌بینی اسلامی و مستخرج از کتاب آسمانی و هدایت‌گر آن اخذ می‌نماییم؛ کتابی که بر اساس شناخت کامل جایگاه انسان در نظام خلقت، نیازها و منافع او و نیز توانایی‌ها و قابلیت‌های بالفعل و بالقوه وی نازل شده است. گشت و گذار در محتوای آسمانی این کتاب و دیدگاه‌های انسان‌شناختی آن، ما را به نظریه دینی «عمل صالح» رهنمون می‌سازد که مطابق آن، علل، عوامل و زمینه‌های متعددی در بروز و ظهور یک رفتار دینی یا عدم شکل‌گیری آن تأثیرگذار هستند؛ بنابراین در این نظریه نیز همچون نظریات غربی که در پی یافتن علل و منشأ رفتارهای انسان‌ها بودند، همان مسیر پیموده می‌شود؛ لیکن از منظر جهان‌بینی اسلامی که با دو مزیت عمده نسبت به آن‌ها، یعنی جامعیت و نیز قرین واقعیت بودن و تجربی نبودنش همراه است. توضیح آنکه مبنای نظری در موضوع رفتارشناسی از انسان و قوانین، سنت‌ها، ضرورت‌ها و شرایطی بحث می‌کند که بر روی رفتارهای انسان و نحوه تحول آن تأثیر می‌گذارد و نحوه تغییر و تحول در آن‌ها را ارائه می‌کند که بر این اساس، انواع گزاره‌های تجویزی درباره رفتار و جامعه‌پذیری آن شکل می‌گیرد و قابل تأیید و اجرا می‌شود.^۱

۱. به‌طور کلی می‌توان مبنای نظری این مسئله را به دو بخش تقسیم کرد:

الف) بعضی از مبانی از سنخ قضایای فلسفی و مدلی هستند که در جهان‌بینی و نظام ارزشی معتبر و مقبول جامعه (یا به تعبیر دیگر در دین و ایدئولوژی مورد پذیرش آن اجتماع)، اموری مسلم و مفروض‌اند. از این گروه مبانی می‌توان بیشترین بهره‌برداری در استنباط گزاره‌های مربوط به تعریف تربیت و بیان غایت، اهداف و اصول آن برد؛ لذا این دسته، از بنیادی‌ترین گزاره‌های علوم رفتاری به شمار می‌روند و باید آن‌ها را «مبانی اساسی رفتارشناسی» نامید.

ب) برخی دیگر از مبانی رفتاری، گزاره‌های توصیفی - تبیینی یا تجویزی (اما قابل آزمون تجربی و عملی) هستند که از علوم تجربی و کاربردی مرتبط با تربیت سرچشمه می‌گیرند. هرچند برای تبیین و تجویز تفصیلی روش‌ها و برنامه‌های رفتاری و تعیین جزئیات چگونگی تحقق انواع رفتار، می‌توان و باید از این سنخ مبانی بهره‌مند شد، در تبیین فلسفی جریان رفتار که به مباحث کلی و بنیادی مربوط به این جریان می‌پردازد، نمی‌توانیم به این مبانی تکیه نماییم (مبانی نظری تحول بنیادین

مبانی نظری غربی در حوزه تحلیل رفتار انسان‌ها اولاً نگاه محدود دارند و همه رفتارهای انسانی را با یگانه انگیزه «منافع» و «رفع نیاز»، تحلیل و سنجش می‌کنند و ثانیاً خود انگیزه برآورده شدن نیاز نیز جامعیت ندارد و نیازها و منافع معنوی و اخروی انسان و نیز جنبه ملکوتی روح و فطرت انسانی را که منشأ بسیاری از رفتارها در رفع نیازهای روحی و قدسی انسان است، نادیده می‌گیرد.

مؤلفه‌های نظریه «عمل صالح»

هرچند مؤلفه‌ها و عوامل بی‌حد و حصری را می‌توان یافت که در رفتارهای انسانی و انجام یا عدم انجام آن تأثیر دارند، طبق نظریه جامع «عمل صالح»، یک‌سری مؤلفه عمده و کلیدی وجود دارند که رفتارها و کنش‌های انسان‌ها تحت تأثیر آن‌ها بروز و ظهور پیدا می‌کند. عنوان کلی و توضیح این مؤلفه‌ها به شرح ذیل است:

۱. نوع معرفت از «هستی»، «انسان» و نقطه رشد و کمال انسانی؛
۲. شناخت و آگاهی از «اخلاق و رفتار دینی و غیردینی»؛
۳. میزان ارتباط قلبی و عاطفی با عمل‌کننده (مقبولیت قلبی و هیجانی)؛
۴. وجود الگوهای عینی و عملی برای عمل‌کننده؛
۵. میزان به‌کارگیری تفکر و تعقل و گوش شنوا داشتن در مورد حقیقت؛
۶. آمادگی روحی خود انسان از طریق انجام اعمال صالح و متقابلاً گناه‌نکردن؛
۷. ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی فرد و جامعه (در همه حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی)؛
۸. شرایط اقتصادی خود فرد، افراد مرتبط و کلان جامعه؛
۹. شخصیتی (شخصیت ژنتیکی وراثتی و اکتسابی متأثر از روزی حلال یا حرام)؛
۱۰. شرایط اجتماعی (سلامت جسمی و روانی و ایمنی از آسیب‌های اجتماعی) فرد و جامعه؛
۱۱. وجود ظرف لازم به تناسب مظلوف رفتار؛

در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ص ۴۵-۴۶.

۱۲. فعال و پرجنب و جوش بودن مبلّغ رفتار.

نکته کلیدی: قبل از توضیح این مبنای نظری لازم است به این نکته کلیدی توجه شود که میزان تأثیرگذاری هر یک از این عوامل در شکل‌گیری رفتارها، در افراد مختلف متفاوت است؛ چنانکه مثلاً عامل شرایط اقتصادی در افرادی که جهان‌بینی مادی دارند و همه مسائل زندگی را بر اساس نظام منافع و برآورده‌شدن نیازهای دنیوی تفسیر می‌کنند، تأثیرگذاری بیشتری در انتخابشان دارد.

بر این اساس بیشتر رفتارهای انسان‌های خدامحور، رنگ مناسبی به خود می‌گیرد؛ زیرا هر عملی را به نوعی در قابلیت بهبود یا تخریب سرنوشت و آخرت خود تأثیرگذار می‌بینند، حتی رفتارهای برخاسته از نیازهای روزمره زندگی را؛ متقابلاً با فاصله گرفتن از خدامحوری و با نزدیک شدن به دیدگاه انسان‌محوری، بیشتر رفتارها صبغه غیرمناسکی می‌یابد و فرد خود را آزاد می‌پندارد و در اعمال خود بیشتر به انگیزش‌های اقتصادی و لذت‌های مادی و میزان آسایش تن و جسم که آن رفتار در بر دارد، توجه می‌کند؛ بنابراین با این ملاحظه، این نظریه قابل تسری به تمام افعال انسانی، اعم از مناسبی و غیرمناسکی است.

۱. نوع معرفت از هستی و انسان و نقطه رشد و کمال انسانی

بدون تردید کلیدی‌ترین عنصر در بروز و ظهور رفتارهای از سنخ دینی این عامل است:

اینکه شخص چه معرفتی از جهان هستی داشته باشد و آن را دارای خالق مدبر و حکیم و علیم و قادر بداند یا نه، در رفتارهایش تأثیرگذار است.

اینکه خدا را محور هستی و اوامرش را لازم‌الاجرا بداند یا انسان را محور و دارای اختیار تام و تمام در افعالش (بدون هیچ‌گونه عقاب و ثواب و مؤاخذه) بداند، در نحوه بروز و ظهور رفتارهای او بسیار اثرگذار است.

اینکه هدف از زندگی و نقطه بلوغ و کمال زندگی انسان را نیل به معرفت‌الله و متخلق شدن به کمالات اخلاقی و دوری از رذائل بداند یا اینکه آن را در رسیدن

به لذت‌های دنیوی و بهره‌برداری هر چه بیشتر از داشته‌های این سرا تفسیر نماید، در جهت‌گیری رفتاری‌اش اثر دارد.

اینکه نیازهایش را صرفاً نیازهای جسمی و نهایتاً روانی از سنخ آرامش روح و روان قلمداد کند یا فراتر از این‌ها، نیازهای روحی و کمال‌یابی آن را نیز احصا نماید، تأثیرگذار است.

اینکه زاویه نگاهش از روزنه «نیاز» باشد و هر عملی را به دلیل اینکه نیازی از نیازهایش را برآورده می‌سازد، انجام دهد (حتی نیازهای قدسی) یا اینکه خارج از این نظرگاه، حق‌طلبی و متابعت از حقیقت نیز در زاویه تصمیماتش قرار گیرد، متفاوت خواهد بود؛ همچنان که فرمود: «تو را چون لایق عبادت دیدم، می‌پرستم» و در چنین نظرگاهی است که رفتارهای اخلاقی، به خاطر ارزشمند بودن و کار صحیح بودن آن‌ها و نه به خاطر مزایا و منفعتی که دارند، انتخاب می‌شوند.

اینکه فرد لذت‌ها و نیل به آن‌ها را فقط به این دنیا محدود بداند و دنیا را اولین و آخرین محل بهره‌برداری از لذت‌ها بیندارد، با اینکه شخص دایره لذت‌هایش را فراتر از لذت‌های این دنیا تعریف کند و این دنیا را مزرعه و کشتزاری بداند که قرار است لذت استفاده از محصول آن را در سرای دیگری بچشد، بسیار تفاوت دارد. اینکه نوع لذت‌های شخص صرفاً لذت‌های مادی و جسمانی باشد یا لذت‌های روحی و معنوی نیز شاملش بشود، در انتخاب نوع رفتار انسان بسیار مؤثر خواهد بود.

بر همین اساس قرآن کریم و متون روایی معتبر، در تبیین معرفت صحیح از هستی و انسان و نیز نشان دادن هدف متعالی زندگی انسانی، بیشترین تلاش را دارند و به طرق مختلف (گاه با براهین عقلی، گاه روش جدلی، گاه بیان دلسوزانه و از نوع موعظه) و با رویکرد ارائه الگوهای متعدد، بیان شواهد تاریخی و یادآوری و تذکر و تکرار، به این امر مهم اهتمام ورزیده‌اند و متقابلاً بسیاری از رفتارهای ناصحیح و غیراخلاقی را ناشی از زاویه‌داشتن با تفکر و معرفت صحیح می‌دانند؛ چنان که برخی از آیات و روایاتی که ناظر به این مؤلفه هستند و مواردی از آن

توسط نگارنده در مقاله «ضرورت ارائه تعریف بومی (اسلامی- ایرانی) از سبک زندگی»^۱ نیز آمده است، به شرح ذیل می‌باشد:

الف) محور بودن خداوند در نظام هستی و صفات والای او

«هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ: اوست آن کس که آسمان‌ها و زمین را در شش هنگام آفرید؛ آن‌گاه بر عرش استیلا یافت. آنچه در زمین درآید و آنچه از آن برآید و آنچه در آن بالا رود [همه را] می‌داند و هر کجا باشید، او با شماست و خدا به هر چه می‌کنید، بیناست»^۲.

«وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ: و با خدای یکتا خدای دیگری مخوان؛ خدایی جز او نیست؛ همه چیزها (ی ممکن‌الوجود) قابل هلاکت و فناست؛ جز ذات او (که واجب‌الوجود است)»^۳.
«وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ: و مشرق و مغرب (زمین و همه گراتی که خاور و باختر دارد) از آن خداست، پس به هر سو رو کنید (در هر دعا و عبادتی)، همان‌جا روی خداست. بی‌تردید خداوند گسترده (وجود و گسترده قدرت و رحمت) و داناست»^۴.

«أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ: قدرت و نیرو همه از آن خداست و خدا سخت‌کیفر است (به‌شدت پشیمان خواهند شد)»^۵.

«لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ: چرا به آیات و نشانه‌های خدا کفر می‌ورزید؛ درحالی‌که خدا بر آنچه عمل می‌کنید، گواه است»^۶.
«وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ: و اوست مسلط و چیره بر بالای سر

۱. محمدجواد ولی‌زاده، «ضرورت ارائه تعریف بومی اسلامی ایرانی از سبک زندگی»، مهندسی فرهنگی، شماره ۷۵، ص ۳۰ - ۵۵.

۲. حدید: ۴.

۳. قصص: ۸۸.

۴. بقره: ۱۱۵.

۵. بقره: ۱۶۵.

۶. آل‌عمران: ۹۸.

بندگان و اوست حکیم (در اداره امورشان) و آگاه (از ظاهر و باطنشان)»^۱

«قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ: بگو خدا آفریدگار همه چیز است و اوست یگانه و غالب»^۲

«وَهُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ: اوست خدای یکتا که جز او خدایی نیست پادشاه [بسزا و راستین]، پاک از هر عیب (و وصفی که در خور نباشد)، ایمنی‌بخش، نگاهبان [بر همه چیز]، توانای بی‌همتا، بر همه چیره، در خور کبریا و بزرگی؛ پاک و منزّه است خدای از آنچه [با او] انباز می‌گیرند»^۳

«شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ: خدای یکتا، الله، که همیشه به عدل و داد بود و باشد، گواهی داد که جز او خدایی نیست و فرشتگان و دانشمندان نیز [گواهی دادند] جز او خدایی نیست که توانای بی‌همتا و دانای استوار کار است»^۴

ب) وجود زندگی اخروی و حساب و کتاب اعمال

«اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا: خدای یکتاست که جز او خدایی نیست. به یقین شما را (از قبورتان) به سوی (حساب) روز قیامت که شکی در آن نیست، گرد خواهد آورد و چه کسی در سخن از خدا راست‌گوتر است»^۵

«رَعِمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ: کسانی که کفر ورزیدند، گمان کردند که هرگز مبعوث نخواهند شد. بگو: آری، به پروردگارم سوگند که همه شما مبعوث خواهید شد؛ سپس به آنچه عمل کرده‌اید، قطعاً خبر داده خواهید شد و این بر خداوند آسان است»^۶

۱. انعام: ۱۸.

۲. رعد: ۱۶.

۳. حشر: ۲۳.

۴. آل عمران: ۱۸.

۵. نساء: ۸۷.

۶. تغابن: ۷.

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ: و کسانی که کفر ورزیدند، گفتند: هرگز بر ما روز قیامت نخواهد آمد. بگو: چرا؛ سوگند به پروردگارم که حتماً بر شما خواهد آمد؛ همان خدایی که دانای غیب است (و) از علم او هموزن ذره‌ای نه در آسمان‌ها و نه در زمین پنهان نیست و (چیزی) کوچک‌تر از آن و بزرگ‌تر از آن نیست؛ جز آنکه در کتاب آشکار (لوح محفوظ) ثبت است».^۷

«وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا: و اینکه کسانی که به آخرت ایمان نمی‌آورند، برای آن‌ها عذابی دردناک آماده کرده‌ایم».^۸

«وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ: همانا قیامت آمدنی است و شکی در آن نیست و خداوند تمام کسانی را که در قبرها آرمیده‌اند، زنده خواهد کرد».^۹

«وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ: آنان را از روز حسرت [= روز رستاخیز که برای همه مایه تأسف است] بترسان؛ در آن هنگام که همه چیز پایان می‌یابد و آن‌ها در غفلت‌اند و ایمان نمی‌آورند».^{۱۰}

«أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ: آیا انسان می‌پندارد که استخوان‌های او را جمع نخواهیم کرد؟ آری قادریم که حتی خطوط سر انگشتان او را موزون و مرتب کنیم».^{۱۱}

«حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ: (آن‌ها در شرک و کفر به سر می‌برند) تا آن‌گاه که مرگ یکی از آنان فرا رسد (در قبضه فرشتگان به خداوند) گوید: پروردگارا، مرا باز گردانید شاید عمل صالحی در آنچه (در دنیا) واگذاشته‌ام (از ایام عمر و اموال دنیا) انجام دهم. چنین نیست؛ آن سخنی است

۷. سبأ: ۳.

۸. اسراء: ۱۰.

۹. حج: ۷.

۱۰. مریم: ۳۹.

۱۱. قیامت: ۷۵.

که او گوینده آن است (ولی تحقق نمی‌پذیرد) و پیش روی آن‌ها (عالم) برزخ است تا روزی که برانگیخته شوند».^۱

«إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَرَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ: به یقین ما مردگان را زنده می‌کنیم و آنچه را از پیش فرستاده‌اند و تمام آثار آن‌ها را می‌نویسیم و همه چیز را در کتاب آشکارکننده‌ای برشمرده‌ایم».^۲

«يَوْمَئِذٍ يَصُدُّ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ: آن روز مردمان از گورها گروه‌گروه بازگردند تا کردارهایشان را بدیشان بنمایند؛ پس هر که همسنگ ذره‌ای، یا مورچه‌ای خرد، نیکی کند، آن را ببیند و هر که همسنگ ذره‌ای بدی کند، آن را ببیند».^۳

ج) هدفدار بودن زندگی و عبث و بیهوده نبودن آن

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ: همانا در آفرینش آسمان‌ها و زمین و آمد و شد شب و روز خردمندان را نشانه‌هاست؛ همان کسان که ایستاده و نشسته و بر پهلوها خفته، خدای را یاد می‌کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند [و گویند]: پروردگارا، این را به گزاف و بیهوده نیافریدی؛ تو پاکی (از اینکه کاری به گزاف و بیهوده کنی) پس ما را از عذاب آتش دوزخ نگاه دار».^۴

«الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا: خدایی که مرگ و زندگی را آفرید تا ببازماید شما را که کدام یک نیکوکار می‌شوید».^۵

«مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ: جن و انس را نیافریدم، مگر اینکه مرا عبادت کنند (و از این طریق تکامل یابند و به من نزدیک شوند)».^۶

«وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ: و (به یاد آرید) هنگامی که از

۱. مؤمنون: ۹۹.

۲. یاسین: ۱۲.

۳. زلزال: ۸-۶.

۴. آل عمران: ۱۹۰ و ۱۹۱.

۵. ملک: ۲.

۶. ذاریات: ۵۶.

بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که هرگز جز خدا را نپرستید»^۱.

د) زندگی دنیوی، ابزاری برای نیل به زندگی اخروی

در جهان بینی الهی، زندگی واقعی زندگی اخروی است و زندگی دنیوی همچون ابزار و مزرعه‌ای است که باید تا می‌توان در آن کشت کرد تا در جهان دیگر درو نمود و به هدف اصلی رسید. حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «اجْعَلُوا عِبَادَ اللَّهِ اجْتِهَادَكُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا التَّزَوُّدَ مِنْ يَوْمِهَا الْقَصِيرِ لِيَوْمِ الْآخِرَةِ الطَّوِيلِ؛ فَإِنَّهَا دَارُ عَمَلٍ وَالْآخِرَةُ دَارُ الْقَرَارِ وَالْجَزَاءِ: بندگان خدا! بکوشید تا از چند روزه دنیا برای آخرت که دوره‌اش دراز و طولانی است، توشه بگیرید؛ چه، دنیا سرای عمل است و آخرت سرای بقا و جزا»^۲.

حضرت علی (علیه السلام): «إِنَّمَا الدُّنْيَا دَارُ مَجَازٍ وَالْآخِرَةُ دَارُ قَرَارٍ؛ فَخُذُوا مِنْ مَمَرِّكُمْ لِمَقَرِّكُمْ: همانا دنیا سرای گذر است و آخرت سرای ماندن؛ پس، از گذرگاه خود برای اقامتگاهتان توشه بگیرید»^۳.

حضرت علی (علیه السلام): «إِنَّمَا الدُّنْيَا مُنْتَهَى بَصَرِ الْأَعْمَى؛ لَا يُبْصِرُ مِمَّا وَرَاءَهَا شَيْئاً وَالْبَصِيرُ يَنْفُذُهَا بَصَرُهُ وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّارَ وَرَاءَهَا، فَالْبَصِيرُ مِنْهَا شَاخِصٌ وَالْأَعْمَى إِلَيْهَا شَاخِصٌ وَ الْبَصِيرُ مِنْهَا مُتَزَوِّدٌ وَالْأَعْمَى لَهَا مُتَزَوِّدٌ: همانا دنیا آخرین دیدرس انسان کور است و فراتر از آن را نمی‌بیند؛ اما شخص بینا و بابصیرت نگاهش را از دنیا فراتر می‌برد و می‌داند که سرای حقیقی در ورای این دنیا است. پس بینا از دنیا دل برکند و کور به آن روی آورد. شخص بابصیرت از آن توشه برمی‌دارد و کور برای آن توشه فراهم می‌آورد»^۴.

ه) بازیچه و بی‌ارزش بودن زندگی مادی دنیوی

اگر دنیا ارزشی دارد، از آن حیث است که می‌تواند ابزاری باشد برای نیل به سعادت اخروی و زندگی واقعی و گرنه به سبب زوال‌پذیری و و توأم‌بودن آن با

۱. بقره: ۸۳.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۸، ص ۱۷۴.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳.

۴. همان، خطبه ۱۳۳.

سختی‌ها و... ارزش واقعی ندارد و جز بازیچه‌ای موقتی برای کسانی که از خدا غافل شده‌اند، نیست: «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ: این زندگانی دنیا چیزی جز سرگرمی و بازی نیست. زندگانی واقعی سرای آخرت است، اگر می‌دانستند».^۱

«بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى: بلکه زندگی دنیا را برمی‌گزینند؛ درحالی که آخرت بهتر و ماندگارتر است».^۲

«فَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى: پس هر که طغیان کرده و زندگی این جهانی را برگزیده، جهنم جایگاه اوست».^۳

«وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهُوٌّ وَلِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ: و زندگی دنیا چیزی جز بازیچه و لهو نیست و سرای آخرت برای پرهیزگاران بهتر است؛ آیا نمی‌اندیشید؟»^۴

(و) پرهیز از دلبستگی و توجه افراطی به زندگی دنیوی

استفاده از مواهب مادی در حد نیاز، نه‌تنها اشکالی ندارد، بلکه ضرورت و مقتضای تداوم حیات مادی است؛ ولی هرگونه دلبستگی و توجه افراطی بدان، مورد نکوهش واقع شده است.

رسول اکرم ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعْطِي الدُّنْيَا عَلَى نِيَّةِ الْآخِرَةِ وَأَبَى أَنْ يُعْطِيَ الْآخِرَةَ عَلَى نِيَّةِ الدُّنْيَا: خداوند متعال دنیا را با نیت آخرت [به آدمی] می‌دهد؛ اما از دادن آخرت با نیت دنیا ابا دارد».^۵

رسول اکرم ﷺ: «مَنْ أَصْبَحَ وَأَمْسَى وَالْآخِرَةُ أَكْبَرُ هَمِّهِ جَعَلَ اللَّهُ الْغِنَى فِي قَلْبِهِ وَجَمَعَ لَهُ أَمْرَهُ وَلَمْ يَخْرُجْ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَسْتَكْمِلَ رِزْقَهُ وَ مَنْ أَصْبَحَ وَأَمْسَى وَ الدُّنْيَا أَكْبَرُ هَمِّهِ جَعَلَ اللَّهُ الْفَقْرَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ شَتَّتَ عَلَيْهِ أَمْرَهُ وَ لَمْ يَنْلُ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا قُسِمَ لَهُ: هر آن کس که در شب و روز بزرگ‌ترین همش آخرت باشد،

۱. عنکبوت: ۶۴.

۲. اُعلیٰ: ۱۶ و ۱۷.

۳. نازعات: ۳۷ و ۳۹.

۴. انعام: ۳۲.

۵. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۳، ص ۲۵.

خداوند بی‌نیازی را در دل او جای می‌دهد و کارش را سامان می‌بخشد و از دنیا نمی‌رود، مگر وقتی که روزی‌اش را کامل دریافت کرده باشد و هر آن کس که شب و روز، بزرگ‌ترین هم‌ش دنیا باشد، خداوند فقر را در بین دو چشم او قرار می‌دهد (همیشه چشمش گرسنه دنیا است) و کارش را پریشان می‌سازد و از دنیا به چیزی بیش از قسمت خود نمی‌رسد»^۱.

امام صادق (علیه السلام): «مَنْ أَحَبَّ الْحَيَاةَ دَلَّ: هر که شیفته زندگی شود، خوار گردد»^۲.

ز) آخرت، مقصد حیات

بر حسب جهان‌بینی الهی، انسان در زندگی دنیایی مسافری بیش نیست که مقصدش زندگی آخرت است و زندگی دنیا، منزلگاه و مسافرخانه سر راهی اوست و ناگفته پیداست که راحتی هر مسافری در سبک‌بالی اوست: رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم): «اعْمَلْ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا: برای دنیای خود چنان کار کن که گویی تا ابد زنده‌ای و برای آخرت چنان کار کن که گویی همین فردا خواهی مُرد»^۳.

«وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ: این زندگانی دنیا چیزی جز سرگرمی و بازی نیست. زندگانی واقعی سرای آخرت است، اگر می‌دانستند»^۴.

ح) مذمت دلبستگی و فریفته‌شدن به زینت‌ها و جاذبه‌های مادی زندگی

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا: دارایی و فرزندان زیورهای زندگی دنیا هستند و کردارهای نیک که همواره بر جای می‌ماند، نزد پروردگارت بهتر و امید بستن به آن‌ها نیکوتر است»^۵.

«كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ: هر نفسی مرگ را می‌چشد

۱. همان، ج ۷۷، ص ۱۵۱.

۲. محمد بن علی بن بابویه، خصال، ص ۱۲۰.

۳. حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۱۴۶.

۴. عنکبوت: ۶۴.

۵. کهف: ۴۶.

و به تحقیق در روز قیامت مزد اعمال شما را به تمامی خواهند داد و هر کس را از آتش دور سازند و به بهشت درآورند، به پیروزی رسیده است و این زندگی دنیا جز متاعی فریبنده نیست»^۱.

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ: ای مردم! وعده خدا حق است. مبادا زندگی دنیا شما را بفریبد و آن شیطان فریبنده، به خدا مغرورتان بگرداند»^۲.

«ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا وَغَرَّتْكُمْ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ: و این به کیفر آن است که آیات خدا را به مسخره می گرفتید و زندگی دنیوی شما را بفریفت. پس، امروز کسی از این آتش بیرونشان نبرد و کسی عذرشان را نپذیرد»^۳.

ط) دوری از صاحبان نگاه ناصواب به زندگی

جهان بینی الهی نه تنها تصویر زیبا و دقیقی از زندگی دنیوی را به خداپرستان ارائه می نماید، بلکه از مصاحبت و نزدیکی با افرادی که تحت لوای جهان بینی مادی هستند، نیز بر حذر می دارد؛ به دلیل آنکه این افراد به سبب وجود افکار و اندیشه های غلط و شیطانی در قلوبشان، همچون افراد مریض هستند و مرضشان مسری است؛ لذا توصیه به تولا و تبرا در اینجا به گونه خاص خود جریان دارد: «فَاعْرِضْ عَنْ مَّن تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَن اهْتَدَى: پس تو نیز از کسی که از سخن ما رویگردان می شود و جز زندگی دنیوی را نمی جوید، اعراض کن؛ منتهای دانش آنان همین است. پروردگار تو به آنکه از راهش گمراه می شود یا به راه هدایت می افتد، داناتر است»^۴.

۱. آل عمران: ۱۸۵.

۲. فاطر: ۵.

۳. جاثیه: ۳۵.

۴. نجم: ۲۹ و ۳۰.

ی) ارسال انبیا و کتاب‌های آسمانی به منظور معرفت بخشی

«ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ: این کتاب هیچ شکی در آن نیست؛ راهنمای پرهیزگاران است».^۱

«وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ: (به یاد آرید) زمانی که به موسی کتاب (آسمانی) و جداکننده (بین حق و باطل) دادیم؛ شاید هدایت یابید».^۲
«فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا: همانا ما به خاندان ابراهیم کتاب و حکمت (نبوت و شریعت و معارف عقلی) دادیم و آن‌ها را حکومتی بزرگ عطا کردیم».^۳

«وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ: یقیناً به موسی و هارون [کتابی که] جداکننده [حق از باطل] و نور و مایه یادآوری برای پرهیزکاران [است] عطا کردیم».^۴

«خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ: و [به یاد آرید] آن گاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سرتان گذاشتیم. آن [کتاب] را که به شما دادیم با همه نیرو و توان بگیرید و آنچه را که در آن است، به یاد آرید؛ شاید که پرهیزگار شوید».^۵

«إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا: همانا او را به راه راست (در ابعاد زندگی‌اش به هدایت تکوینی و تشریعی) راهنمایی کردیم؛ خواه سپاسگزار باشد، خواه ناسپاس».^۶

«وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ: و ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز و مایه هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است».^۷

در پایان و در مقام جمع‌بندی یادآور می‌شویم که معرفت و شناخت صحیح از

۱. بقره: ۲.

۲. همان: ۵۳.

۳. نساء: ۵۴.

۴. انبیاء: ۴۸.

۵. بقره: ۶۳.

۶. انسان: ۳.

۷. نحل: ۸۹.

هستی و انسان، از عوامل عمده تأثیرگذار در رفتار آدمی است و صاحب‌نظران دینی و غیردینی بر این نکته صحنه گذاشته‌اند؛ چنان‌که در کتاب «مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت کشور» که توسط صاحب‌نظران حوزه علوم انسانی نگارش یافته، آمده است: «یادگیری یکی از ظرفیت‌های وجودی آدمی و منشأ اصلی بسیاری از تحولات در ابعاد وجودی اوست. یادگیری قابلیت مادام‌العمر آدمی است؛ لذا آدمی می‌تواند در تمامی مراحل زندگی تغییر کند. البته نوع، روش و منابع انگیزشی انسان‌ها برای یادگیری در مراحل مختلف متفاوت است؛ بر همین اساس انگیزش و میل درونی بر پایه شناخت و اراده، از مبادی مهم عمل آدمی است؛ لذا توجه مناسب به انگیزه اعمال جایگاه خاصی در حیات وی دارد».^۱

همچنین در نظریات غربی‌ها داریم: «جامعه‌پذیری از سه طریق عمده تقلید، آموزش و انگیزش صورت می‌گیرد. تقلید، نسخه‌برداری از رفتار، ارزش‌ها و نگرش‌های دیگر افراد یا گروه‌های دیگر است. آموزش، یادگیری کم و بیش عمدی رفتار مناسب از طریق تحصیلات رسمی و به‌طور کمتر رسمی از طریق گروه‌های بحث و مطالعه و فعالیت‌های دیگر مانند کارآموزی حرفه‌ای است».^۲ انگیزش معمولاً بعد از گام آموزش و کسب معرفت است و عمدتاً از طریق آگاهی از مصالح و مفسد رفتارها و مزایا و منافع و احیاناً مضرات و آسیب‌های آن‌ها حاصل می‌شود که از نظر عاطفی و هیجانی سبب دوست‌داشتن یا تنفر نسبت به یک عمل یا رفتار می‌شود؛ برای نمونه ما در گام اول از وجود یک رفتار دینی تحت عنوان «نماز جماعت» و نحوه ادای آن مطلع می‌شویم که این به خودی خود صرفاً یک معرفت دینی است و چندان هیجان و حس عاطفی را به همراه ندارد؛ اما وقتی از فواید دنیوی و اجر و پاداش اخروی نماز جماعت گفته شود و تأثیرات عظیم آن در رسیدن انسان به کمال و پرورش معنوی روح آدمی تبیین گردد و اینکه خداوند چقدر نماز جماعت‌خوان‌ها را دوست دارد بیان شود،

۱. مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۱۹-۲۲۰.

۲. مایکل راش، جامعه و سیاست: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی، ۱۱۶.

احتمال به وجود آمدن «حس عاطفی» و «دوست داشتن» این رفتار در انسان زیاد می شود.

۲. شناخت و آگاهی از اخلاق و رفتار دینی و غیردینی

بعد از شناخت اصل جهان بینی اسلامی، شناخت از نفس اخلاقیات ضرورت دارد؛ بدین معنا که اولاً انسان بداند که رفتارهای توصیه شده دینی، اعم از مناسکی و غیرمناسکی، کدام ها هستند و از کدام رفتارها احتراز شده است و ثانیاً به منظور ایجاد انگیزش و علاقه به امتثال رفتار دینی، لازم است از مزایای دنیوی و اخروی رفتارهای مطلوب و مصالح موجود در آن ها و نیز مضرات و عواقب ناخوشایند رفتارهای نامطلوب در دنیا و آخرت، آگاهی بخشی و معرفت دهی صورت گیرد؛ زیرا بدون شناخت کافی از اصل و ماهیت رفتار و نیز فواید آن و احیاناً ضررهای ترک آن، ایجاد انگیزش و رغبت به انجام رفتارهای مطلوب تقریباً غیرممکن خواهد بود؛ بر این اساس بخشی از آیات قرآن که بدین امر مهم و تبیین رفتارهای مطلوب دینی و فواید و منافع و مصالح آن ها دلالت دارند، عبارت اند از:

۱. بدی را با نیکی پاسخ دادن: «وَلَا تَسْتَوِی الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ: وَ هِرْگَزِ امْرَ نِیک (از اعتقاد و کردار و گفتار) با امر بد یکسان نیست (پس بدی هایی را که به تو می رسد) با بهترین روش دفع کن».^۱

۲. تواضع و برخورد سالم با جاهلان: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا: بندگان خاص خداوند رحمان کسانی هستند که با آرامش و بی تکبر بر زمین راه می روند و هنگامی که جاهلان آن ها را مخاطب می سازند، به آن ها سلام می گویند».^۲

۳. عدل و احسان: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى: خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می دهد».^۳

۴. ترجیح دادن دیگران بر خود: «وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ: و

۱. فصلت: ۳۴.

۲. فرقان: ۶۳.

۳. نحل: ۹۰.

- آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند؛ هرچند خودشان بسیار نیازمند باشند».^۱
۵. سادگی در برخورد: «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ: و من از متکلفین نیستم. سخنم همواره روشن و همراه با دلیل است».^۲
۶. تواضع: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا: بندگان خاص خداوند رحمان کسانی هستند که با آرامش و بی‌تکبر بر زمین راه می‌روند».^۳
۷. نماز: «اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي: (خداوند خطاب به حضرت موسی می‌گوید): نماز را به خاطر یاد من برپا دار».^۴
۸. امانت: «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ: و اگر به یکدیگر اطمینان کامل داشته باشید، باید کسی که امین شمرده شده است، امانت و بدهی خود را به موقع بپردازد».^۵
۹. آداب سخن گفتن: «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ: از آنچه بدان آگاهی نداری، پیروی نکن».^۶
۱۰. خدمت به مردم: «وَعَاهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعَاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ: و به ابراهیم و اسماعیل سفارش کردیم که خانه مرا برای طواف‌کنندگان و مجاوران (یا اعتکاف‌کنندگان) و رکوع و سجده‌کنندگان پاکیزه نمایید».^۷

۳. میزان ارتباط قلبی و عاطفی با عمل‌کننده (مقبولیت قلبی و هیجانی)

هرچند داشتن معرفت دینی و آگاهی و شناخت از رفتارهای دینی و مزایا و منافع آن‌ها، شرط لازم برای شکل‌گیری آن رفتار است، لیکن کافی نیست و با وجود این مؤلفه‌ها، به‌تنهایی نرمی و لینی دل برای امتثال رفتار حاصل نمی‌شود؛

۱. حشر: ۹.

۲. قصص: ۸۶-۸۷.

۳. فرقان: ۶۳.

۴. طه: ۱۴.

۵. بقره: ۲۸۳.

۶. اسراء: ۳۶.

۷. بقره: ۱۲۵.

بنابراین در اغلب موارد نیاز به مؤلفه‌های مهم دیگری نیز وجود دارد که یکی از آن‌ها مؤلفه‌ای است که از سنخ ارتباط قلبی با عمل‌کننده یا کنشگر است؛ پس تا ارتباط عاطفی و قلبی بین مبلغ و آگاهی‌دهنده با مکلف یا عمل‌کننده حاصل نشود و شخص مجری قلباً و از نظر عاطفی و هیجانی، شخص هدایت‌کننده و راهنما را قبول نداشته باشد، نباید امید چندانی به عملی‌شدن هدایت‌ها و بروز و ظهور رفتارهای مطلوب دینی داشت.

باید شخصیت فرد یا نهاد هدایت‌گر در ذهن و اندیشه عمل‌کننده، جذاب و مورد قبول باشد؛ لذا کوچک‌ترین تردید در صلاحیت اخلاقی شخص یا نهاد هادی، کار تبلیغ و ترویج را عقیم خواهد گذاشت؛ بر این اساس است که حتی در مواردی، شخص از یک رفتار و خوب و بد بودن آن اطلاع و آگاهی ندارد؛ لیکن چون انجام آن را از شخصی که محبوب اوست، نظاره می‌کند، وی نیز آن عمل را امثال می‌کند، بدون آگاهی و توصیه و تبلیغ؛ همچنان که عکس این مطلب نیز صادق است.

قرآن کریم به این مطلب اشاره می‌کند؛ آنجا که می‌فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ: پس تو به لطف و رحمت الهی با آنان نرمخو شدی و اگر درشتخوی و سختدل بودی، بی‌شک از گرد تو پراکنده می‌شدند؛ پس از ایشان درگذر و برایشان آموزش بخواه و با آنان در کار (جنگ) مشورت کن و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن».^۱ درواقع پیروزی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تبلیغ اسلام، هرچند با تأیید و امداد الهی بود، عوامل مادی و ظاهری زیادی در آن تأثیر داشت که یکی از مهم‌ترین آن‌ها جاذبه اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله بود.

آن‌چنان صفات عالی انسانی و مکارم اخلاق در پیامبر صلی الله علیه و آله جمع بود که دشمنان سرسخت را تحت تأثیر قرار می‌داد و به تسلیم وادار می‌کرد و دوستان را سخت مجذوب می‌ساخت. نمونه‌ای از این معجزه اخلاقی در فتح مکه نمایان گشت.

۱. آل عمران: ۱۵۹.

آنجا که در سال هشتم هجرت، هنگامی که سپاه اسلام به فرماندهی پیامبر اسلام ۷ مکه را فتح نمودند و مسلمین بر همه اوضاع آن سامان مسلط شدند، پیامبر ﷺ خطاب به مردم مکه که مشرک بودند فرمود: «ای قریشیان به گمان شما من درباره شما چه فرمانی می‌دهم؟» آن‌ها در پاسخ گفتند: «خیراً، اخ کریم و ابن اخ کریم و قد قدرت: ما جز خیر و نیکی از تو انتظار نداریم؛ تو برادر بزرگوار و بخشنده و فرزند برادر بزرگوار ما هستی و اکنون قدرت در دست تو است». پیامبر ﷺ با کمال بزرگواری به آن‌ها رو کرده، فرمود: «من در مورد شما همان را گویم که برادرم یوسف به هنگام پیروزی بر برادرانش گفت: لَا تَثْرِبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ: امروز سرزنشی بر شما نیست».^۱

در تاریخ ابن‌هشام نیز نقل شده است که وقتی سپاه اسلام به نزدیکی مکه رسیدند، در حالی که سعد بن عبادہ رئیس خزرجیان، پرچم سپاه اسلام را در دست داشت؛ همین که در برابر ابوسفیان قرار گرفت، خطاب به او این شعر را سرود: «الیوم یوم الملحمه الیوم تستحل الحرمه الیوم اذل الله قریشا: امروز روز نبرد است؛ امروز جان و مال شما حلال شمرده می‌شود؛ امروز روز ذلت قریش است». ابوسفیان تا چشمش به پیامبر ﷺ افتاد، عرضه داشت: «پدر و مادرم به فدایت؛ آیا دستور داده‌ای قومت را قتل عام کنند که سعد چنین شعار می‌دهد؟ در حالی که تو مهربان‌ترین افراد به مردم هستی». پیامبر ﷺ از شنیدن این سخن سخت ناراحت شد و برای آنکه یأس و ناامیدی در میان مردم مکه راه نیابد و وعده‌های بخشش او حمل بر توطئه و خدعه نگردد، بلافاصله فرمود: «الیوم یوم المرحمه: الیوم اعز الله قریشا؛ الیوم یعظم الله فیہ الکعبه: امروز روز رحمت است؛ امروز روز عزت قریش است، امروز روزی است که خداوند به کعبه عظمت بخشید»؛ سپس به علی (علیه السلام) دستور داد، فوراً به سوی سعد بشتابد و پرچم اسلام را از او بگیرد و بدین ترتیب ارتش نیرومند اسلام با ده‌هزار نیروی مسلح با پرچمداری علی (علیه السلام) و با شعار رحمت، وارد مکه معظمه شدند.^۲

۱. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۴، صص ۲۲۵ و ۲۲۶.

۲. عبدالملک بن هشام، سیر هالنویه، ج ۴، ص ۸۶۵.

پیامبر آنقدر دلسوز بود که گاه از ایمان نیاوردن کافران نزدیک بود جاننش را نثار کند؛ چنان که در آیه ۶ سوره کهف می خوانیم: «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا: گویی می خواهی خود را از غم و اندوه به خاطر اعمال آن ها هلاک کنی؛ چرا که آن ها به این قرآن ایمان نیاورده اند».^۱

پیامبر اکرم ﷺ دارای شرح صدر بود؛ چنان که خداوند می فرماید: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ: آیا ما سینه تو را فراخ نکردیم».^۲ همچنین خداوند در سوره قلم آیات ۱ تا ۷ با اشاره به اخلاق پیامبر اکرم ﷺ می فرماید: «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ: ن، سوگند به قلم و آنچه را با قلم می نویسند، به برکت نعمت پروردگار تو مجنون نیستی و برای تو اجر و پاداشی عظیم و همیشگی است و تو اخلاق عظیم و برجسته ای داری و به زودی تو می بینی و آن ها نیز می بینند که کدام یک از شما مجنون هستید. پروردگار تو بهتر از هر کس می داند، چه کسی از راه او گمراه شده و هدایت یافتگان را نیز بهتر می شناسد».^۳

خداوند در آیه ۱۲۸ سوره توبه، مهربانی پیامبر اکرم ﷺ را در برابر مؤمنان چنین بیان می کند: «عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ: به رنج افتادنتان بر او گران و دشوار است؛ به شما دلبسته است و به مؤمنان دلسوز و مهربان»^۴ و در آیه ای دیگر مهربانی اش با مؤمنان را در کنار جدیت و سرسختی آن حضرت در برابر کافران یک جا ذکر می کند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ: محمد فرستاده خداست و کسانی که با اویند، بر کافران سرسخت و در میان خود مهربان اند».^۵

در همین راستا لازم است، علاوه بر کسب جذایب باطنی از طریق متخلق بودن به اخلاق والای انسانی، برای کسب جذایب ظاهری نیز که مکمل و لازم و

۱. کهف: ۶.

۲. انشراح: ۱.

۳. قلم: ۱-۷.

۴. توبه: ۱۲۸.

۵. فتح: ۲۹.

ملزوم جذابیت باطنی است، از طریق توجه به ویژگی‌های ظاهری شخص یا نهاد هادی، همچون آراستگی و نظافت و پاکیزگی اقدام مناسب صورت گیرد؛ بر همین اساس و به دلیل مطلوب بودن این امر در نزد پروردگار، ائمه معصومین (علیهم‌السلام) پاکیزه‌ترین افراد در زندگی شخصی، در اجتماع و در ارتباط با خدا بودند. به همین جهت روایات زیادی از آن بزرگواران راجع به نظافت و پاکیزگی بدن و لباس و محل زندگی وارد شده است که در اینجا برای نمونه به چند نمونه اشاره می‌شود:

پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم): «بئس العبد القاذوره: بد بنده‌ای است، بنده کثیف و لا قید».^۱
 امام علی (علیه‌السلام): «النجیف من الثیاب یذهب الهم والحزن و هو طهور للصلاه: لباس پاکیزه غم و اندوه را می‌برد و موجب پاکیزگی نماز است».^۲

امام صادق (علیه‌السلام): «مسواک زدن دوازده ویژگی دارد: سنت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) است، دهان را پاک و پاکیزه می‌کند، روشنی چشم را افزون می‌کند، موجب خشنودی خداوند است، دندان‌ها را سفید می‌کند، ریزش و ساییدگی دندان را از بین می‌برد، لثه‌ها را محکم می‌کند، اشتها و میل به خوردن غذا را زیاد می‌کند، بلغم را از بین می‌برد، حافظه آدمی را می‌افزاید، باعث دوبرابر شدن حسنات می‌گردد، فرشتگان خدا را شاد می‌کند».^۳

امام صادق (علیه‌السلام): «رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) سر مبارکش را با سدر می‌شست و می‌فرمود: سرهایتان را با برگ سدر بشوئید؛ زیرا هر فرشته مقرب و هر پیامبر مرسلی آن را پاکیزه شمرده است. هر کس سر خود را با برگ سدر بشوید، خداوند تا هفتاد روز وسوسه شیطان را از او دور می‌کند و کسی که خداوند تا هفتاد روز وسوسه شیطان را از او دور کند، گناه نمی‌کند و کسی که گناه نکند، وارد بهشت می‌شود».^۴

رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمود: «خداوند بر جوانی که زیاد در آئینه نگاه کند و با هر

۱. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۶، ص ۴۳۹.

۲. همان، ص ۴۴۴.

۳. محمدبن علی بن بابویه، ثواب الأعمال، ص ۱۸.

۴. همان، ص ۲۰.

نگاهی سپاس خداوندی را به جای آورد، بهشت خود را واجب کرده است»^۱.
رسول خدا ﷺ «هر کس در روز پنجشنبه، شب جمعه، مسجدی را جارو کند و خاک آن را بربود و بیرون ببرد، حتی اگر به مقدار سرمه چشم باشد، خداوند گناهان او را می‌بخشد»^۲.

۴. وجود الگوهای عینی و عملی

وجود الگو همواره تأثیر بسزایی در مقابله با استبعاد انجام یک رفتار دارد و نشانی واضح از شدنی بودن آن امر است؛ لذا وجود الگو راه و مسیر را پیمودنی نشان می‌دهد و انجام رفتار یا عمل را آسان جلوه می‌نماید؛ بر این اساس سهم بسزایی در تصمیمات انسان برای انجام رفتارها دارد. قرآن کریم به این مهم توجه نموده و در حد اعجاب‌آوری از این روش استفاده نموده است؛ طوری که جای‌جای قرآن پر است از شرح حال زندگی پیامبران و انسان‌های صالحی که الگو و اسوه خوبی در انجام اعمال صالح و رفتارهای مطلوب دینی هستند. در قرآن کریم علاوه بر ذکر عملی الگوهای فراوان، دوبار کلمه «اسوه» و درباره دو نفر از پیامبران بزرگ الهی یعنی حضرت ابراهیم (علیه السلام) و پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) بیان شده و امر به انحصار الگوگیری از انسان‌های صالح شده است؛ به بیان دیگر خداوند متعال در قرآن کریم الگوهای ناشناخته و ناشایست را به شدت رد می‌کند و مهر بطلانی بر آن‌ها می‌زند و تمامی مسلمین را، در هر سن و سالی که باشند، به الگوگیری از رسول خدا، حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) فرا می‌خواند. در مورد پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) آمده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ اليَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا: همانا برای شما در روش و سیره رسول خدا الگو و سرمشقی نیکوست؛ البته برای کسانی که به خداوند و روز قیامت امید دارند و خدا را زیاد یاد می‌کنند»^۳ و درباره حضرت ابراهیم (علیه السلام) می‌خوانیم: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ: به یقین برای شما در (روش) ابراهیم

۱. همان، ص ۲۵.

۲. همان، ص ۳۱.

۳. سبأ: ۵۲.

و کسانی که همراه او بودند، سرمشق خوبی است».^۱

در قرآن کریم همچنین از مردان و زنانی به عنوان الگوی مؤمنان و اهل ایمان یاد شده است. از جمله از همسر فرعون، آسیه بنت مزاحم، به عنوان سرمشق و نمونه برای همه انسان‌ها ذکر شده است: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنَ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ: خداوند برای کسانی که ایمان آورده‌اند، همسر فرعون را مثال زده است؛ آن هنگامی که به پروردگار عرض کرد: پروردگارا! برای من از نزد خود خانه‌ای در بهشت بساز و مرا از فرعون و عمل او نجات بخش و مرا از قوم ظالم نجات ده».^۲

خداوند پس از معرفی همسر فرعون به عنوان الگوی انسان‌های مؤمن، در آیه بعد حضرت مریم را معرفی می‌فرماید: «وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَوَاتِينِ: و مریم دختر عمران را، که خود را پاکدامن نگاه داشت و در او از روح خود دمیدم و سخنان پروردگار خود و کتاب‌های او را تصدیق کرد و از عبادت‌پیشگان بود».^۳ از طرفی به دلیل استثنایی بودن فرصت جوانی برای انسان و نیاز وافر به وجود الگو برای این سنین، خداوند در قرآن کریم بارها این مسئله را مورد توجه قرار داده و الگوهایی برای جوانان ارائه نموده است.

قرآن با اشاره به دوران جوانی حضرت ابراهیم (علیه السلام) و بت‌شکنی او در دوران جوانی می‌فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ: و در حقیقت پیش از آن به ابراهیم رشد [فکری] اش را دادیم و ما به [شایستگی] او دانا بودیم؛ آن‌گاه که به پدر خود و قومش گفت: این مجسمه‌هایی که شما ملازم آن‌ها شده‌اید، چیستند؟»^۴ «فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا إِنَّهُ

۱. ممتحنه: ۴.

۲. تحریم: ۱۱.

۳. همان: ۱۲.

۴. انبیاء: ۵۱ و ۵۲.

لِمَنِ الظَّالِمِي قَالُوا سَمِعْنَا فَتَى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: پس آن‌ها را (بت‌ها) جز بزرگ‌ترشان را ریزریز کرده باشد که ایشان به سراغ آن بروند؛ گفتند: چه کسی با خدایان ما چنین [معامله‌ای] کرده که او واقعاً از ستمکاران است. گفتند: شنیدیم جوانی از آن‌ها [به بدی] یاد می‌کرد که به او ابراهیم گفته می‌شود.^۱ داستانی دیگر در قرآن کریم که اشاره به دوران نوجوانی دارد، داستان حضرت اسماعیل (علیه السلام) و قدم‌نهادن او در مسیر مأموریتی است که خداوند به پدر بزرگوارش حضرت ابراهیم (علیه السلام) داده بودند: «فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعَى قَالَ يَا بَنِيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ: پس او را به پسری بردبار مژده دادیم و وقتی با او به جایگاه سعی رسید، گفت: ای پسرک من، من در خواب [چنین] می‌بینم که تو را سر می‌برم؛ پس بین چه به نظرت می‌آید؟ گفت: ای پدر من، آنچه را مأموری بکن؛ ان شاء الله مرا از شکیبایان خواهی یافت. پس وقتی هر دو تن در دادند [و همدیگر را بدرود گفتند] و [پسر] را به پیشانی بر خاک افکند، او را ندا دادیم که ای ابراهیم رؤیا [ی خود] را حقیقت بخشیدی؛ ما نیکوکاران را چنین پاداش می‌دهیم».^۲

همچنین خداوند در قرآن کریم می‌فرماید که در دوران جوانی به حضرت یوسف (علیه السلام) حکمت و علمی عظیم بخشیده است و او در پناه خداوند متعال از امتحانی که در آن قرار گرفته بود، سربلند بیرون آمد: «وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَرَأَوْدَتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ وَ لَقَدْ هَمَمْتُ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ: و چون به حد رشد رسید، او را حکمت و دانش عطا کردیم و نیکوکاران را چنین پاداش می‌دهیم و آن [بانو] که وی در خانه‌اش بود،

۱. همان: ۵۸-۶۰.

۲. صافات: ۱۰۱-۱۰۵.

خواست از او کام گیرد و درها را [پیاپی] چفت کرد و گفت: بیا که از آن توام! [یوسف] گفت: پناه بر خدا او آقای من است؛ به من جای نیکو داده است؛ قطعاً ستمکاران رستگار نمی‌شوند و درحقیقت [آن زن] آهنگ وی کرد و [یوسف نیز] اگر برهان پروردگارش را ندیده بود، آهنگ او می‌کرد. چنین [کردیم] تا بدی و زشتکاری را از او بازگردانیم؛ چراکه او از بندگان مخلص ما بود.^۱

۵. میزان به کارگیری تفکر و تعقل و گوش شنوا داشتن نسبت به حقیقت

اینکه انسان چقدر از قوه تعقل و تفکر خود بهره بگیرد و به خروجی تصمیم آن‌ها گوش فرا دهد، تأثیر اساسی در جهت‌گیری انتخاب‌های رفتاری انسان دارد و لذا از نظر قرآن کریم، پست‌تر از هر حیوان کسی است که فکر دارد، ولی تفکر ندارد؛ عقل دارد، ولی تعقل ندارد؛ چشم و گوش بسته است و بدون تفکر و تعقل، رفتار می‌کند: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ: حَقًّا که بدترین جنبندگان در نزد خدا، مردم کر و لالی (از شنیدن و گفتن حق) هستند که نمی‌اندیشند».^۲ اساساً تفاوت بین انسان و حیوان نیز از همین ناحیه نشأت می‌گیرد؛ انسان صاحب عقل و فکر است و حیوان‌ها فاقد عقل و فکر و شعور هستند. حال اگر انسان تعقل و تفکر نداشته باشد، یعنی به جای استفاده از فکر و عقل، طبق شهوت خود عمل کند، نه تنها از انسانیت خارج می‌شود، بلکه به تعبیر قرآن، از هر حیوان و جنبنده‌ای پست‌تر خواهد شد.

قرآن کریم در آیات فراوانی با عباراتی چون «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»، «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»، «لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»، «لَا يَفْقَهُونَ» و «لَا يَشْعُرُونَ»، بر به کارگیری عقل، فکر و فهم تأکید می‌ورزد و از آدمیان می‌خواهد که آگاهانه تصمیم بگیرند و عمل کنند. گاهی نیز با استفهام توییخی، اهمیت تفکر و تعقل را بیان می‌دارد و بی‌توجهی به آن را ملامت می‌نماید؛ چنان‌که با جملاتی نظیر «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»، «أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ» و «أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ» به‌طور مکرر به مذمت رفتار بدون عقلانیت و خردورزی پرداخته است؛ افزون بر این قرآن کریم از افراد غافل که از عقل خود استفاده

۱. یوسف: ۲۲-۲۴.

۲. انفال: ۲۲.

نمی‌کنند، با لحنی تند یاد کرده، می‌فرماید: «وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ: گویا بعضی از مردم برای جهنم خلق شده‌اند و دوان دوان به سوی آن می‌شتابند. این افراد کسانی هستند که تفکر و تعقل ندارند و چشم و گوش بسته‌اند و بدون تفکر حرف می‌زنند و بدون تعقل رفتار می‌کنند. سپس می‌فرماید: آن‌ها حیوان هستند. بعد تأکید می‌کند: از حیوان هم پست‌ترند؛ چراکه ایشان غافل و بی‌فکر هستند».^۱ خداوند متعال در قرآن کریم به اهل عقل و فهم بشارت داده، می‌فرماید: «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ؛ بر این اساس، دست عنایت خداوند متعال بر سر افراد عاقل است؛ زیرا آنان با تفکر خود، خوب و بد را تمیز می‌دهند، بدی‌ها را رها کرده، خوبی‌ها را می‌گیرند».^۲

در آیات دیگری اشاره می‌کند که هر چیزی را از روی علم و تفکر بپذیرید نه از روی ظن و گمان: «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا: برخی جز در پی گمان و پندار نمی‌روند؛ در حالی که ظن و گمان در فهم حقیقت هیچ سودی ندارد».^۳

قرآن کریم به ذکر گوش و چشم به عنوان دو حس اصلی از ابزارهای شناخت به منظور انتخاب راه درست، تأکید ویژه دارد و می‌فرماید: «وَلَقَدْ مَكَّنَّا هُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ أَبْصَارًا وَ أَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لَا أَبْصَارُهُمْ فِيهِ وَ جَعَلْنَا لَهُمْ وَ لَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ: و به آن قوم (عاد) تمکین و قوتی دادیم که شما امت را چنان نیروی بدنی ندادیم و با آنکه بر آن‌ها گوش و چشم و قلب مدرک قرار دادیم، هیچ این قوای مدرک آن‌ها را از عذاب نرهانید. بدین جهت که آیات

۱. اعراف: ۱۷۹.

۲. زمر: ۱۸.

۳. نجم: ۲۸.

خدا را انکار می کردند و آنچه را استهزا کردند، به آن‌ها فرا رسید.^۱ خداوند در قرآن کریم از قول جهنمیان می فرماید: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ: و آن‌گاه (اهل دوزخ با تأسف و حیرت با هم) می گویند که اگر ما (در دنیا) سخن انبیا را می شنیدیم یا به دستور عقل رفتار می کردیم، امروز از دوزخیان نبودیم». ^۲ در بسیاری از آیات قرآن واژه «سَمِعَ» به معنای فهم و تدبّر و تعقّل و به تعبیر عامیانه «گوش شنوا داشتن» به کار رفته است: «وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ: و چون آیاتی را که به رسول فرستاده شد بشنوند، اشک از دیده آن‌ها جاری می شود، زیرا حقانیت آن را شناخته و گویند: بارالها ما (به رسول تو، محمد ﷺ) کتاب آسمانی او، قرآن) ایمان آوردیم. ما را در زمره گواهان صدیق او بنویس». ^۳

۶. آمادگی روحی انسان از طریق انجام اعمال صالح و گناه نکردن

نتایج رفتارهای خوب و بد انسان صرفاً به ثواب و عقاب اخروی یا حتی ثمرات مثبت و منفی دنیوی محدود نمی شود؛ بلکه در افکار و اندیشه های انسان و جهت گیری های بعدی آن، اثر تام و تمام دارد؛ طوری که هر رفتار مطلوب و بافضیلت، یاری گر قوه تصمیم و اختیار انسان در انتخاب راحت تر عمل صالح بعدی و بی رغبتی انسان در توجه به اعمال ناصالح است و متقابلاً ارتکاب هر گناهی، سوق دهنده میل و انگیزه انسان به ارتکاب گناه های بعدی و تسهیل کننده تصمیم گیری در این خصوص و از طرفی بازدارنده یا به نوعی دشوار کننده انتخاب رفتارهای صحیح بعدی است. این مطلب به صراحت در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است؛ چنان که در داستان گناه های متعدد قوم بنی اسرائیل پس از ذکر نافرمانی های متعدد آن‌ها می فرماید: «ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ

۱. احقاف: ۲۶.

۲. ملک: ۱۰.

۳. مائده: ۸۳.

فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَلْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ: سپس دل‌های شما پس از آن (معجزات) سخت گردید و مانند سنگ‌پاره‌ها یا سخت‌تر شد، زیرا پاره‌ای از سنگ‌ها هست که از آن‌ها نهرها می‌جوشد (مانند سنگ موسی و سنگ‌های چشمه‌ها) و پاره‌ای از آن‌ها می‌شکافد و آب از آن می‌تراود و پاره‌ای از آن‌ها از ترس (تکوینی) خدا (از کوه‌ها) فرو می‌ریزد (تأثر موجودات از اراده خدا ترس تکوینی و اطاعت آن‌هاست و غرض آنکه سنگ‌ها متأثر می‌شوند؛ اما از دل‌های ایشان حالت تسلیم دیده نمی‌شود) و خدا از آنچه انجام می‌دهید، غافل نیست»^۱.

در جای دیگر و پس از بیان گناه انکارکنندگان می‌فرماید: «لَا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ: نه؛ این حرف‌ها بهانه است؛ علت اصلی تکذیبشان این است که در اثر اعمال زشتشان دل‌هایشان زنگار بسته»^۲.

خداوند تأثیر گناه را بر قلب که مرکز تصمیم‌گیری است، به صراحت در آیه ۳۵ مؤمن چنین بیان می‌کند: «كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ: این‌گونه خداوند بر قلب هر متکبر طغیانگری مهر می‌نهد»^۳.

برخی موارد دیگر بدین شرح‌اند:

«خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ: خداوند بر دل‌های آن‌ها مهر نهاده و همچنین بر گوش‌های آن‌ها و بر چشم‌هایشان پرده‌ای فرو افتاده و برای آن‌ها عذاب بزرگی است»^۴.

«فَأَنَّهُمْ لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ: چشم‌های ظاهر نابینا نمی‌شود؛ بلکه دل‌هایی که در سینه‌ها جای دارد نابینا می‌گردد»^۵.

«ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاوُوا السَّوْأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ: فرجام کسانی که بدی کردند، آن شد که آیات خدا را تکذیب نمودند و آن‌ها را

۱. بقره: ۷۴.

۲. مطففین: ۱۴.

۳. مؤمن: ۳۵.

۴. بقره: ۷.

۵. حج: ۴۶.

مسخره کردند».^۱

«هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ؛ اوست که این کتاب را بر تو فرو فرستاد که برخی از آن آیه‌های محکم به لفظ صریح (و به معنای روشن) است، که آن‌ها مادر و اساس کتاب‌اند، (ابهام آیات دیگر با آن‌ها رفع می‌شود) و برخی دیگر آیه‌های متشابه است (چندپهلوی است و معنای آن به واسطه عموم محتوا و عمق معنا و تعدد مراد در بدو نظر روشن نیست و باید به وسیله آیات محکم و عقل سلیم تفسیر شود)؛ اما کسانی که در دل‌های آنان انحراف (از حق) است، برای فتنه‌جویی و طلب تأویل (یافتن معنی نادرست)، از این کتاب از آنچه متشابه است پیروی می‌کنند، در حالی که تأویل (و بازگشت معنای حقیقی) آن را جز خدا نمی‌داند و آنان که رسوخ در دانش دارند می‌گویند: ما بدان ایمان آوردیم، همه از جانب پروردگار ماست (چه محکم و چه متشابه و چه معنای آن را بدانیم و چه ندانیم) و جز صاحبان خرد ناب متذکر نمی‌شوند».^۲

«فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ؛ در دل‌های آن‌ها بیماری‌ای (از کفر و شک و نفاق) است، خدا هم بر بیماری‌شان بیفزود و بیفزاید و آن‌ها را در مقابل آنکه دروغ می‌گفتند، عذابی دردناک است».^۳

۷. سنت‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی فرد و کل جامعه (در همه حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی)

هرچند نباید انسان تحت تأثیر جامعه و افکار اکثریت قرار بگیرد و بلکه باید ملاک تصمیم‌گیری و اقدام خود را حقیقت برآمده از عقل و دین قرار دهد. نمی‌توان انکار کرد که ارزش‌ها و هنجارهای جامعه و آنچه در بین افکار عامه

۱. روم: ۱۰.

۲. آل عمران: ۷.

۳. بقره: ۱۰.

عمومیت یافته است (چه در حوزه مسائل فرهنگی و آداب و رسوم، چه در مسائل اجتماعی و چه حتی در مورد مسائل اقتصادی)، سهم بسزایی در جهت گیری های انسان و انتخاب مسیرش دارد.

در واقع هر چند قرآن در مقام تبیین بایدها، از اینکه عمل اکثریت و رواج یک اندیشه مبنای عمل باشد، آن را به شدت مورد انتقاد قرار می دهد. در مقام هست ها، از تأثیر گذاری این مورد در جهت گیری رفتاری بسیاری از جوامع و ملل پرده برمی دارد. در آیات زیادی به این موضوع اشاره شده و تقلید کورکورانه و تبعیت و پیروی از اکثریت، بدون وجود برهان و دلیل عقلی شدیداً مورد نکوهش قرار گرفته است. نمونه ای از این آیات در ذیل می آید:

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ: و چون به آن ها گفته می شود که از آنچه خدا فرو فرستاده پیروی کنید، گویند: بلکه از آنچه پدران خویش را بر آن یافته ایم، پیروی می کنیم. آیا (از آن ها پیروی می کنند)، هر چند از پدرانشان چیزی نمی فهمیدند و رهیافته نبودند»^۱

«قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ: به موسی گفتند: آیا نزد ما آمده ای تا ما را از آن چه پدرانمان را بر آن یافته ایم، بگردانی و بزرگی در این سرزمین شما دو تن را باشد؟ ما هرگز به شما ایمان نمی آوریم»^۲.

امام صادق (علیه السلام) به یکی از یاران خویش توصیه می کنند که امعه مباحث و آن گاه توضیح می دهد که امعه بودن آن است که «تقول: انا مع الناس و انا كواحد من الناس: امعه بودن آن است که بگویی من با مردم و پیرو آنانم و من همانند یکی از مردم (هر چه دیگران گفتند، من هم می گویم و هر چه کردند من هم می کنم)»^۳.

حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «النَّاسُ ثَلَاثَةٌ: فَعَالِمٌ رَبَّانِي وَ مُتَعَلِّمٌ عَلَى سَبِيلِ نَجَاهٍ

۱. همان: ۱۷۰.

۲. یونس: ۷۸.

۳. محمد بن علی بن بابویه، معانی الاخبار، ص ۲۶۶.

وَهَمَّجَ رَعَاغَ أَتْبَاعُ كُلِّ نَاعِقٍ يَمِيلُونَ مَعَ كُلِّ رِيحٍ لَمْ يَسْتَضِيئُوا بِنُورِ الْعِلْمِ وَلَمْ يَلْجَأُوا إِلَى رُكْنٍ وَثِيقٍ: مردم سه گروه‌اند: دانشمند خداشناس، دانشجوی در راه رستگاری و فرومایگانی بی‌اراده و سرگردان که هر دعوتی را اجابت می‌کنند و به هر طرف که باد بیايد، به همان طرف می‌روند، از نور دانش روشنائی نمی‌گیرند و به پایگاه محکمی پناه نمی‌برند».^۱

انسان نباید استحکام عقاید دینی خود را بر مبنای تقلید از دیگران پایه‌ریزی کند؛ چراکه در چنین حالی تغییر عقیده یا انحراف فکری یافتن آن شخصیت، سبب انحراف و تغییر انسان مقلد نیز خواهد شد، امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «مَنْ دَخَلَ هَذَا الدِّينَ بِالرِّجَالِ أَخْرَجَهُ مِنْهُ الرِّجَالُ كَمَا ادْخَلُوهُ فِيهِ وَمَنْ دَخَلَ فِيهِ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَنِ زَالَتِ الْجِبَالُ قَبْلَ أَنْ يَزُولَ: آن کس که به واسطه تقلید از شخصیت‌ها وارد دین شود، با تقلید از شخصیت‌ها نیز از آن خارج می‌شود و کسی با کتاب و سنت به دین گرایش یابد، کوه‌ها از جای خود کنده می‌شود، پیش از آن که عقیده او از او جدا شود».^۲

فضای فکری خانواده و گروه‌های همسال نیز بر تصمیمات رفتاری انسان و افکارش تأثیر می‌گذارد؛ چنان‌که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با توجه دادن به تأثیر فضای تربیتی خانه و هنجارهای حاکم بر آن می‌فرماید: «كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وَابَوَاهُ يَهُودَانَهُ وَنَصْرَانَهُ وَيُمَجَّسَانَهُ: هر نوزادی با فطرت خدایی به دنیا می‌آید، ولی پدر و مادر هستند که او را به کیش یهودیت، نصرانیت و مجوسیت می‌کشانند».^۳

خداوند نیز در قرآن مجید با صراحت به این خاستگاه مهم تربیتی چنین اشاره می‌کند: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَإِخْرَجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ: سرزمین پاکیزه، گیاه آن به فرمان پروردگار درآید و آن زمین که ناپاک است، (گیاه آن) جز به سختی درنیاید. بدین‌سان آیه‌ها را برای گروهی که سپاس می‌دارند، گوناگون می‌کنیم».^۴

۱. نهج البلاغه، قصار ۱۴۷.

۲. بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۰۵.

۳. همان، ج ۳، ص ۲۸۱.

۴. اعراف: ۵۸.

همچنین امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «لَا تَصْحَبِ الشَّرِيرَ فَإِنَّ طَبْعَكَ يَسْرِقُ مِنْ طَبْعِهِ شَرًّا وَأَنْتَ لَا تَعْلَمُ: از همنشینی با افراد فاسد و شر پرهیز؛ چون طبیعتت به طور ناخودآگاه، بدی و ناپاکی را از طبع منحرف او می‌دزدد و تو از آن بی خبری»^۱.

در تبیین خطرات دوست ناباب در قرآن آمده است: «وَيَوْمَ يَعَضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا: و روزی که ستمکار (مشرک) دو دست خود را (از روی حسرت) به دندان می‌گزد و می‌گوید: ای کاش با پیامبر همراه می‌شدم. ای وای بر من! کاش فلانی را دوست خود نمی‌گرفتم»^۲. جالب اینکه در قرآن، خداوند از زبان برادران یوسف، این عامل را بدون اینکه رد نماید، مورد توجه قرار می‌دهد: «قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَّهُ مِنْ قَبْلُ: (برادران) گفتند: اگر او [بنیامین] دزدی کند، (جای تعجب نیست، چون) برادرش (یوسف) نیز قبل از او دزدی کرد»^۳.

به هر حال تأثیر فضا و محیط فکری‌ای که انسان در آن استنشاق می‌کند، غیر قابل انکار است؛ هرچند انسان باید مراقب باشد تحت تأثیر چنین فضاهایی قرار نگیرد یا از آن‌ها دور باشد.

۸. شرایط اقتصادی خود فرد، افراد مرتبط و کلان جامعه

اگرچه مسئله فقر و مشکلات اقتصادی یک مفهوم نسبی است و حسب مکان‌ها و زمان‌های مختلف تفاوت می‌کند و از همه مهم‌تر اینکه برخی اوقات تحت تأثیر فرهنگ مادی و اشرافی و با رفاه‌زدگی که بر جامعه حاکم می‌شود، فقر افراد و جامعه از نوع کاذب می‌شود، لیکن به هر حال فقر یک امر مذمومی است که تأثیرات علی‌حده در تصمیم‌گیری‌های غالب افراد جامعه و انتخاب مسیر صحیح زندگی‌شان دارد. بر این اساس بخشی از رفتارهای افراد را می‌توان متأثر از وضعیت اقتصادی خود یا جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند و لاجرم متأثر از آن هست، تفسیر نمود. چنان‌که جهان‌بینی اسلامی نیز به این مسئله توجه

۱. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۷۲.

۲. فرقان: ۲۸ و ۲۷.

۳. یوسف: ۷۷.

نموده، تأثیر منفی فقر را از آیه‌ای که شیطان همراه با وعده به فقر، امر به فحشا می‌نماید، می‌توان دریافت: «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ: شیطان کسی است که به شما وعده فقر می‌دهد و امر می‌کند شما را به فحشا».^۱

حضرت علی (علیه السلام) در خصوص تأثیر فقر بر عقل و دین انسان خطاب به فرزندان محمد حنفیه می‌فرمایند: «ای فرزندان! من از تهیدستی بر تو هراسناکم، از فقر به خدا پناه ببر که همانا فقر دین انسان را ناقص و عقل را سرگردان و عامل دشمنی است».^۲

آن حضرت همچنین می‌فرمایند: خدایا آبرویم را با بی‌نیازی نگه دار و با تنگدستی شخصیت مرا لکه‌دار مفرما که از روزی خواران تو روزی خواهم و از بدکاران عفو و بخشش طلبم! مرا در ستودن آن کس که به من عطایی فرمود، موفق فرما و در نکوهش آن کس که از من دریغ داشت، در صورتی که در پشت پرده اختیار هر بخشش و دریغی در دست توست و تو بر همه چیز توانایی».^۳

آن حضرت در تبیین خطرات فقر برای عقل و دین و حکمت می‌فرمایند: «فقر، مرگی بزرگ است».^۴ آن حضرت خطاب به امام حسن (علیه السلام) می‌فرماید: «ای فرزندم) انسانی را که به دنبال به‌دست‌آوردن غذای خویش است سرزنش مکن. زیرا کسی که قوت و غذایش فراهم نباشد، خطا و لغزشش زیاد است»^۵ و در جای دیگر آمده: «کسی که به فقر مبتلا گشت، به کمی حیا و آبرو نیز مبتلا می‌گردد».^۶

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «لولا رحمه ربی علی فقراء امتی کاد الفقر أن یکون کفرا: اگر رحمت پروردگارم بر تهیدستان امتم نبود، نزدیک بود فقر به کفر بینجامد».^۷ آن حضرت همچنین می‌فرمایند: «الفقر اشد من القتل: فقر سخت

۱. بقره: ۲۶۸.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۱۹.

۳. همان، خطبه ۲۲۵.

۴. همان، حکمت ۱۶۳.

۵. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۲، حدیث ۵۸.

۶. همان، ج ۷۳.

۷. همان، ج ۷۸، ص ۱۲.

تر و بدتر از کشتن است»^۱.

روی همین مسئله، قرآن به برچیدن فقر از جامعه اهتمام خاص ورزیده و با وضع قوانین متعدد مالی اعم از واجب و مستحب سعی در کمرنگ کردن و از بین بردن آن نموده است. برخی از این احکام را می‌توان در لابه‌لای صدها آیه‌ای که مربوط به خمس و زکات و مالیات و انفاق و صدقه و برّ و برپا نمودن حکومت قسط و عدل در نظام اسلامی هستند، مشاهده نمود؛ لذا خداوند در هر مالی که مردم به دست می‌آورند، مقداری را به عنوان حقوق فقیران معین کرده تا از سوی مؤمنان دارا و ثروتمند پرداخت شود؛ مانند حق احسان^۲ همچنین فقیران و بینوایان حق برخورداری از صدقات و انفاق توانگران را دارا می‌باشند؛^۳ همچنین فقیران در اموالی که حکومت اسلامی به عنوان زکات کسب می‌کند، شریک می‌باشند؛^۴ همچنین در غذای توانمندان و دارندگان حقی برای فقیران قرار داده شده و بر توانمندان است که از طعام خویش به فقیران بدهند^۵ یا اینکه کسانی که کفاره‌ای چون کفاره افطار روزه بر گردن دارند، باید با اطعام مسکین و فقیر از این کفاره رهایی یابند.^۶

۹. شرایط اجتماعی (سلامت جسمی و روانی و ایمنی از آسیب‌های اجتماعی) فرد و

جامعه

همان‌گونه که فقر و نقصان مالی سبب تأثیر در سیستم تفکر و تصمیم‌گیری انسان می‌شود، بدون تردید سایر آسیب‌های اجتماعی نیز همین تأثیرات را کم و بیش دارند؛ لذا قرآن با مصادیق روز آن، به شدت مقابله نموده، برچیده شدن آن‌ها از فرد و جامعه را مطالبه نموده است.

شاید عمده‌ترین موارد آسیب‌های اجتماعی که فکر و روان انسان را مختل می‌نماید - غیر از فقر و موارد برآمده از فقر مانند تداوم مرض جسمانی ناشی از

۱. همان، ج ۹۶، ص ۷۴.

۲. بقره: ۳۸ و ۱۷۷؛ نساء: ۶۳.

۳. بقره: ۲۷۲ و ۲۷۳.

۴. توبه: ۶۰.

۵. بلد: ۱۴ و ۱۶؛ ماعون: ۳ و ۱.

۶. بقره: ۱۸۴.

ضعف مالی - مصرف مشروبات الکلی باشد که به شدت از آن نهی شده است: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ: درباره شراب و قمار از تو سؤال می کنند، بگو: در آن ها گناه و زیان بزرگی است و منافعی (از نظر مادی) برای مردم در بر دارد. (ولی) گناه آن ها از نفعشان بیشتر است و از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: از مازاد نیازمندی خود. این چنین خداوند آیات را برای شما روشن می سازد، شاید اندیشه کنید»^۱.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: ای کسانی که ایمان آورده اید، شراب و قمار و بت ها و ازلام (که یک نوع بخت آزمایی بوده) پلیدند و از عمل شیطان اند از آن ها دوری کنید تا رستگار شوید»^۲.

نکته بسیار مهمی که قابل ذکر است آن است که فلسفه حرمت استفاده از مشروبات الکلی عمومیت دارد و شامل هر آنچه این آثار را در پی داشته باشد و نقصان عقل را موجب شود، خواهد بود؛ لذا اعتیاد به مواد مخدر نیز همین حکم را دارد.

قرآن در آیه ای دیگر، انسان ها را از هر چیزی که سبب زوال اندیشه و حواس در پیشگاه خدا شود و موجب گردد که انسان نفهمد چکار می کند، بر حذر داشته است. این را می شود از آیه ۴۳ سوره نساء فهمید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ: ای کسانی که ایمان آورده اید، در حالی که مست هستید، به نماز نزدیک نشوید تا بدانید چه می گوئید»^۳. لذا قرآن با هر چیزی که سلامت روانی افراد را در تصمیم گیری مختل نماید و مشکل ایجاد کند، مقابله نموده است. آیات قرآن پر است از احتراز دادن از غضب و نزاع و درگیری و خصومت ها و متقابلاً در کنار قصاص، دعوت کردن به عفو و

۱. همان: ۲۱۹.

۲. مائده: ۹۰.

۳. نساء: ۴۳.

اغماض و صبر و بردباری:

«وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ: و البته کسی که (با وجود قدرت بر انتقام) صبر کند و درگذرد، حقا که آن از کارهای مهم است».^۱

«وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ: و [همان] کسانی که از گناهان بزرگ و از کارهای زشت دوری می کنند و هنگامی که [به مردم] خشم می گیرند، راه چشم پوشی و گذشت را برمی گزینند».^۲

همچنین قرآن حفظ کانون گرم خانواده را اهتمام می ورزد و طلاق به عنوان یک آسیب عمده اجتماعی را چه به شکل رسمی و چه عاطفی، نامطلوب قلمداد می کند؛ بنابراین می فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا: خداوند از خانه های شما محل سکونت و آرامش برایتان قرار داد». واژه «سکن» به معنای هر چیزی است که انسان به وسیله ی آن تسکین یابد.^۳ یا اینکه: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ: از نشانه های او این است که از خود شما جفت هایی برای شما آفرید تا نزد ایشان آرامش یابید و میان شما دوستی و مهربانی برقرار ساخت. همانا در این نشانه هایی است برای آنان که می اندیشند».^۴

خانواده محل رابطه ای قدسی است چنان که می فرماید: «فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مَبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ: مقصود از سلام کردن بر خود، سلام بر اهل خانه است»؛ لذا حسب معارف قرآنی رابطه زن و شوهر بهتر است در راستای اصلاح باشد، که اگر چنین شد خدا نیز کمک می کند: «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا: و اگر از جدایی و شکاف میان آن دو همسر بیم داشته باشید، یک داور از خانواده شوهر و یک داور از خانواده زن انتخاب کنید. اگر این دو داور تصمیم به اصلاح داشته باشند، خداوند به توافق آن ها کمک می کند؛

۱. شوری: ۴۳.

۲. همان: ۳۷.

۳. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ماده سکن.

۴. روم: ۲۱.

زیرا خداوند دانا و آگاه است. او از نیات همه باخبر است»^۱.

۱۰. شخصیتی (شخصیت ژنتیکی وراثتی و اکتسابی متأثر از روزی حلال یا حرام)

در خصوص تأثیر ژنتیک و وراثت باید گفت، از منظر اسلام صفات و خصوصیات منتقله از این طریق از حد اقتضاء تجاوز نمی‌کند؛ به بیان دیگر اثر ویژگی‌های ژنتیکی انسان تا حدی نیست که اختیار عمل را از او سلب کند و انسان قادر به انجام اعمال نیک و پسندیده یا ترک افعال زشت و قبیح نباشد؛ ولی به هر حال قرآن تأثیر آن را نفی ننموده است: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا»؛ و سرزمین پاک گیاهش به خواست پروردگارش، بیرون آید- یعنی فراوان و پر بار- و زمین ناپاک گیاهش بیرون نیاید مگر اندکی»^۲. «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ»؛ هر کس طبق روش (و خلق و خوی) خود عمل می‌کند»^۳.

اما از منظر متون دینی، تأثیر لقمه حلال یا حرام بر افکار و اندیشه‌های انسان اولاً قطعی است و در ثانی قابل مقایسه با تأثیر ژنتیک نیست و بسیار فراتر از آن است. شاید دلیل عمده این تفاوت در وجود عنصر اختیار در انتخاب روزی حلال یا حرام توسط خود انسان باشد که در ژنتیک چنین اختیاری وجود ندارد. لقمه حرام آثار منفی زیادی دارد؛ ولی در اینجا به تناسب بحث که تأثیر عوامل مختلف بر «رفتار» انسان و نحوه «تصمیم‌گیری» وی برای انجام رفتارهای دینی است، به تأثیر لقمه حرام در تصمیم‌گیری بر انجام رفتارهای مطلوب و نامطلوب پرداخته می‌شود. بر این اساس گفتنی است که سنگدلی و قساوت قلب، یکی از آثار شومی است که بر اثر مال و لقمه حرام وجود انسان را فرا می‌گیرد و او را در ورطه شقاوت و بدبختی گرفتار می‌کند. امام حسین (علیه السلام) در روز عاشورا وقتی دید که کلام حقش در دل سخت‌تر از سنگ کوفیان اثر نمی‌کند، فرمود: «وَيْلَكُمْ مَا عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْصِتُوا إِلَيَّ فَتَسْمَعُوا قَوْلِي وَإِنَّمَا أَدْعُوكُمْ إِلَى سَبِيلِ الرَّشَادِ

۱. نساء: ۳۵.

۲. اعراف: ۵۸.

۳. اسراء: ۸۴.

فَمَنْ أَطَاعَنِي كَانَ مِنَ الْمُرْشِدِينَ وَمَنْ عَصَانِي كَانَ مِنَ الْمُهْلَكِينَ وَكُلُّكُمْ عَاصٍ لِّأَمْرِي غَيْرُ مُسْتَمِعٍ قَوْلِي فَقَدْ مَلِئْتُ بُطُونَكُمْ مِنَ الْحَرَامِ وَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِكُمْ: وای بر شما! چرا ساکت نمی‌شوید تا گفتارم را بشنوید! همانا من شما را به راه هدایت و رستگاری فرامی‌خوانم. هر کس از من پیروی کند، سعادت‌مند است و هر کس نافرمانی‌ام کند، از هلاک‌شدگان است. شما همگی نافرمانی‌ام. می‌کنید و به سخنم گوش نمی‌دهید، آری شکم‌های شما از حرام پُر و بر قلب‌هایتان مهر زده شده است»^۱.

لقمه حرام بر روی حب و بغض انسان نسبت به اولیای الهی که از عوامل اساسی در رفتارهای دینی است، تأثیر می‌گذارد؛ امیرالمومنین (علیه السلام) می‌فرمایند: «لَيْسَ بَوْلِيَّ لِي مَنْ أَكَلَ مَالَ مُؤْمِنٍ حَرَامًا: کسی که به حرام، مال مؤمنی را بخورد، هرگز دوستدار من نیست»^۲.

آثار منفی حرام خواری در وجود شخص خلاصه نمی‌شود؛ بلکه در نسل او نیز استمرار می‌یابد. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «كَسَبُ الْحَرَامِ يُبَيِّنُ فِي الذَّرِّيَّةِ: آثار کسب حرام در نسل آدمی آشکار می‌شود»^۳.

در قرآن و در بیان داستان اصحاب کهف بعد از بیدار شدن آن مردان الهی از خواب ۳۰۰ ساله و بعد از آنکه قصد نمودند تا یکی از همراهانشان را برای تهیه طعام به شهر بفرستند، از قول آنان چنین آمده است: «فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ: پس یکی از خود را با این پولتان به شهر بفرستید و بنگرد که کدامشان طعام پاک‌تر دارند و خوردنی‌ای از آن برایتان بیاورد»^۴. بر این اساس، قرآن به توجه نمودن به طعام توصیه اکید نموده و فرموده است: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ: پس انسان باید به خوراک خود بنگرد»^۵.

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۵، ص ۸.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۱۴.

۳. همان، ج ۵، ص ۱۲۴.

۴. کهف: ۱۹.

۵. عبس: ۲۴.

۱۱. وجود ظرف لازم به تناسب مظهر و رفتار

برخی از رفتارها اعم از دینی و غیر دینی نیاز به فراهم بودن بسترهای سخت‌افزاری دارند تا بتوانند امتثال شوند و بروز و ظهور پیدا کنند و گرنه در صورت فقدان ظرف لازم برای مظهر و رفتار، حتی در صورت تمایل کنشگر بر انجام آن، عملی و اقدامی صورت نخواهد گرفت.

مانند موضوع این تحقیق و رفتار مورد بررسی در آن یعنی «ارتباط با مسجد» در قشر جوان، که از جمله رفتارهای نیازمند زمینه و بستر خارجی است و تا زمانی که مسجد یا محل عبادتی در عالم خارج و در دسترس مومنان وجود نداشته باشد، ارتباط‌گیری با آن بی‌مفهوم و غیرممکن خواهد بود. لذا بخشی از تحلیل رفتارهای افراد، متأثر از وجود داشتن یا نداشتن ظرف لازم برای مظهر و رفتار در خارج است و وجود نداشتن برخی رفتارها ناشی از فقدان بسترهای سخت‌افزاری است.

بر این اساس، این مؤلفه در آموزه‌های دینی مورد توجه قرار گرفته است، چنان‌که ۲۸ بار واژه مسجد فقط در قرآن کریم (در موضوع اهمیت و جایگاه رفیع مسجد در اسلام، پاره‌ای از احکام مسجد و مسجد الحرام و احکام خاص آن، مسجد الاقصی و مسجد اصحاب کهف)، مورد اشاره واقع شده است.

در قرآن به بنای خانه کعبه به عنوان والاترین مکان عبادت اشاره شده و آمده است: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ: همانا نخستین خانه‌ای که برای عمومی مردم قرار داده شد، همان است که در مکه قرار دارد و مایه برکت و هدایت جهانیان است».^۱ و در سفارش بعدی، نحوه نگهداری از آن در جهت بهره‌برداری برای عبادت خداوند را مورد توجه قرار داده و می‌فرماید: «به خاطر بیاورید هنگامی که ما خانه کعبه را مرکز امن و امان برای مردم قرار دادیم و (فرمان دادیم که) از مقام ابراهیم، محلی برای نماز خود انتخاب کنید و ما به ابراهیم و اسماعیل علیه السلام امر کردیم که خانه‌ما را برای طواف‌کنندگان و مجاوران و سجده‌کنندگان پاک و پاکیزه کنید».^۲

۱. آل عمران: ۹۶.

۲. بقره: ۱۲۵.

در اهمیت جایگاه مسجد به عنوان کانون توحید و لزوم بسترسازی برای ارتباط‌گیری با آن همین بس که قرآن می‌فرماید: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا؛ و کیست ستمکارتر از آن که منع کرد و بازداشت مردم را از مساجد و در خرابی آن‌ها کوشید تا نام خدا را در آنجا بر زبان نیاید و بزرگ نشود»^۱.

و در آیه دیگر می‌فرماید: «إِنَّمَا يُعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»: «جز این نیست که مساجد خدا را آن کس آباد می‌کند که به خدا و روز واپسین ایمان داشته باشد و نماز بگذارد و زکات بپردازد و جز از خدا نترسد. امید است که اینان از رهیافتگان باشند»^۲.

در روایات نیز به بحث احداث مسجد و آباد و مجهز نگه‌داشتن آن برای مومنان و نمازگزاران توصیه‌های فراوان شده است؛ چنان‌که داریم: کافی به نقل از هشام بن حکم، از ابوعبیده حذاء می‌گوید: «سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع) يَقُولُ: مَنْ بَنَىٰ مَسْجِدًا بَنَىٰ اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ، قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: فَمَرَّ بِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي طَرِيقِ مَكَّةَ، وَقَدْ سَوَّيْتُ بِأَحْجَارٍ مَسْجِدًا، فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ، نَرَجُو أَنْ يَكُونَ هَذَا مِنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: نَعَمْ؛ از امام صادق (ع) شنیدم که می‌فرمود: «هر کس مسجدی بر پا کند، خداوند در بهشت برایش خانه‌ای بر پا خواهد کرد. امام صادق (ع) در مسیر مکه بر من گذشت، در حالی که با سنگ‌هایی مسجدی را فراهم کرده بودم. گفتم: فدایت شوم! امیدوار باشیم که این، از آن جمله است؟ فرمود: آری»^۳.

حضرت علی (ع) «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُصِيبَ أَهْلَ الْأَرْضِ بِعَذَابٍ قَالَ: لَوْلَا الَّذِينَ يَتَحَابُّونَ بِجَلَالِي، وَيَعْمُرُونَ مَسَاجِدِي، وَيَسْتَغْفِرُونَ بِالْأَسْحَارِ، لَوْلَاهُمْ لَأَنْزَلْتُ عَذَابِي: هرگاه خداوند تبارک و تعالی بخواهد زمینیان را عذاب کند، می‌فرماید: اگر نبودند کسانی که به پاس بزرگی و عظمت من، یکدیگر را دوست

۱. همان: ۱۱۴.

۲. توبه: ۱۸.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۳، ص ۳۶۸؛ محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۵.

می‌دارند و مسجدهایم را آباد می‌کنند و سحرگاهان آمرزش می‌طلبند، بی‌تردید، عذابم را فرو می‌فرستادم».^۱

پیامبر خدا ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ إِذَا رَأَى أَهْلَ قَرْيَةٍ قَدْ أَسْرَفُوا فِي الْمَعَاصِي، وَفِيهَا ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، نَادَاهُمْ جَلَّ جَلَالُهُ وَتَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ: يَا أَهْلَ مَعْصِيَتِي، لَوْ لَا مَا فِيكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ الْمُتَحَابِّينَ بِجَلَالِي، الْعَامِرِينَ بِصَلَاتِهِمْ أَرْضِي وَمَسَاجِدِي، الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ خَوْفًا مِنِّي، لَأَنْزَلْتُ بِكُمْ عَذَابِي ثُمَّ لَا أَبَالِي: هرگاه خداوند باشکوه، مردم دیاری را غرق در نافرمانی ببیند، در حالی که در آن دیار، سه مؤمن نیز حضور دارد، او که باشکوه است و نام‌هایش مقدس، آنان را چنین ندا می‌دهد: ای نافرمانان از من! اگر نبودند در میان شما ایمان‌آوردگانی که به یاد جلالت و شکوه من با یکدیگر دوستی می‌ورزند، آنان که با نمازشان زمین و مساجد مرا آباد می‌کنند و در سحرگاهان به خاطر ترس از من، آمرزش می‌طلبند، بی‌تردید، عذابم را بی‌آنکه پروا کنم، بر شما فرومی‌فرستادم».^۲

۱۲. فعال و پرجنب و جوش بودن مبلغ رفتار

اینکه شخص مبلغ و مروج رفتار بنشیند و صبر کند که پذیرنده و انجام‌دهنده رفتار، خود اقدام به اخذ آگاهی و معرفت و انگیزش‌یابی در خصوص رفتار نماید، کار اشتباهی است و به احتمال زیاد امیدش ناامید خواهد شد. زیرا حسب گزاره‌های دینی و تجربه، چنین اتفاقی که رغبت از طرف متعلم و فراگیرنده باشد (خصوصاً در ابتدای امر) در نگاه کلان، بسیار ضعیف است و روی همین قاعده در متون دینی، از اقدام مبلغ و رفتن وی به سوی فراگیر سخن به میان آمده است؛ چنان‌که سراسر قرآن پر است از رفتن پیامبران به سوی مردمان زمان خود جهت هدایت آن‌ها و اصرار و سخت‌کوشی آن‌ها در این امر.

در همین راستا، حضرت علی (علیه السلام) در وصف پیامبر ﷺ می‌فرماید: «طَبِيبٌ دَوَّارٌ بِطَبِّهِ قَدْ أَحْكَمَ مَرَاهِمَهُ وَ أَحْمَى مَوَاسِمَهُ يَضَعُ ذَلِكَ حَيْثُ الْحَاجَةُ إِلَيْهِ مِنْ قُلُوبٍ عُمَى وَ آذَانٍ صُمٍّ وَ أَلْسِنَةٍ بَكْمٍ مُتَتَّبِعٌ بِدَوَائِهِ مَوَاضِعَ الْغَفْلَةِ وَ مَوَاطِنَ

۱. همو، من لا يحضره الفقيه، ج ۱ ص ۴۷۴.

۲. همو، علل الشرائع، ج ۱، ص ۲۴۶.

الْحَيْرَةُ: پیامبر ﷺ طبیبی است که برای درمان بیماران سیار است. مرهم‌های شفابخش او آماده و ابزار داغ کردن زخم‌ها را گذاخته. برای شفای قلب‌های کور و گوش‌های ناشنوا و زبان‌های لال، آماده و با داروی خود در پی یافتن بیماران فراموش‌شده و سرگردان است؛^۱ لذا مبلغ دینی و کسی که در صدد جا انداختن یک رفتار مطلوب در افراد جامعه و انگیزه‌یابی آنان است، ناگزیر باید خود فعال و پرجنب و جوش باشد؛ نه اینکه منتظر فعال بودن و اقدام شخص فراگیر بماند. خصوصاً در این زمانه که بر فرض مثال در موضوع مورد تحقیق، نهادهای تربیتی هم‌عرض امامان جماعت و مساجد، آن‌قدر زیاد و البته فعال شده‌اند که حرکات و فعالیت‌های غیرجهادی و از نوع معمولی ثمره‌ای نخواهد داشت.

در متون دینی از آنچه گفته شد، بیشتر تحت عنوان جهاد و سخت‌کوشی سخن به میان آمده است؛ چنان‌که امام حسین (علیه السلام) در خطبه‌ای درباره اقسام جهاد می‌فرماید: «الجهاد علی اربعة اوجه: فجهادان فرض و جهاد سنی لا یقام الا مع فرض، و جهاد سنی... و اما الجهاد الذی هو سنی، فکل سنی اقامها الرجل و جاهد فی اقامتها و بلوغها و احیائها؛ فالعمل و السعی فیها من افضل الاعمال، لانها احیاء سنی و قد قال رسول الله ﷺ، من سن سنی حسنی فله اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیامه، من غیر ان ینقص من اجورهم شیئاً: جهاد چهارگونه است: دو جهاد واجب است، و جهادی که بدان اقدام نشود، جز با واجب شدنش و جهادی نیز جهاد سنت است... اما جهادی که سنت است، بر پا داشتن هر سنت (نبوی) است که انسان بر پای دارد و در راه بر پا داشتن و بر آوردن و زنده کردن آن مبارزه کند. پس کار و تلاش در راه آن، بهترین اعمال است، زیرا زنده داشتن سنت (نبوی) است».^۲

به عنوان حسن ختام این بخش به کلام الهی متبرک می‌شویم که در موضوع مورد بحث پیامبرش را مورد خطاب قرار داده و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ: ای کشیده ردای شب بر سر، برخیز و بترسان»^۳ بنابراین بخش قابل

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

۲. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۳.

۳. مدثر: ۲۰۱.

توجهی از شکل‌گیری رفتارها متأثر از میزان جهاد و سخت‌کوشی و فعال بودن ترویج‌دهنده رفتار است.

فرضیه‌های تحقیق

۱. به نظر می‌رسد نوع و میزان آگاهی و شناخت جوانان از معارف و آموزه‌های دینی و نیز از نماز و مسجد، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۲. به نظر می‌رسد میزان ارتباط عملی با مسجد از دوران کودکی و تربیت عملی خانواده و مدرسه از کودکی برای حضور در مسجد، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۳. به نظر می‌رسد میزان و نوع ارتباط قلبی و عاطفی مسجد و عوامل آن با جوانان، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۴. به نظر می‌رسد نوع عملکرد الگوهای مرجع جوانان (اعم از الگوهای داخل مسجد همچون امام جماعت و خارج مسجد همچون شخصیت‌های اجتماعی)، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۵. به نظر می‌رسد آمادگی روحی خود جوانان (متأثر از محیط‌های گذران اوقات فراغت و نیز رفتارهای صالح یا ناصالح آن‌ها)، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۶. به نظر می‌رسد نوع ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی فرد و جامعه، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۷. به نظر می‌رسد شرایط اجتماعی و اقتصادی خود فرد و نیز جامعه، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۸. به نظر می‌رسد، نوع عملکرد متولیان جامعه و خصوصاً دین‌آموزان و و نیز میزان دور بودن رفتار و گفتار آن‌ها از تناقض، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.
۹. به نظر می‌رسد نوع معیشت و کسب روزی حلال یا احیاناً شبهه‌ناک بودن آن

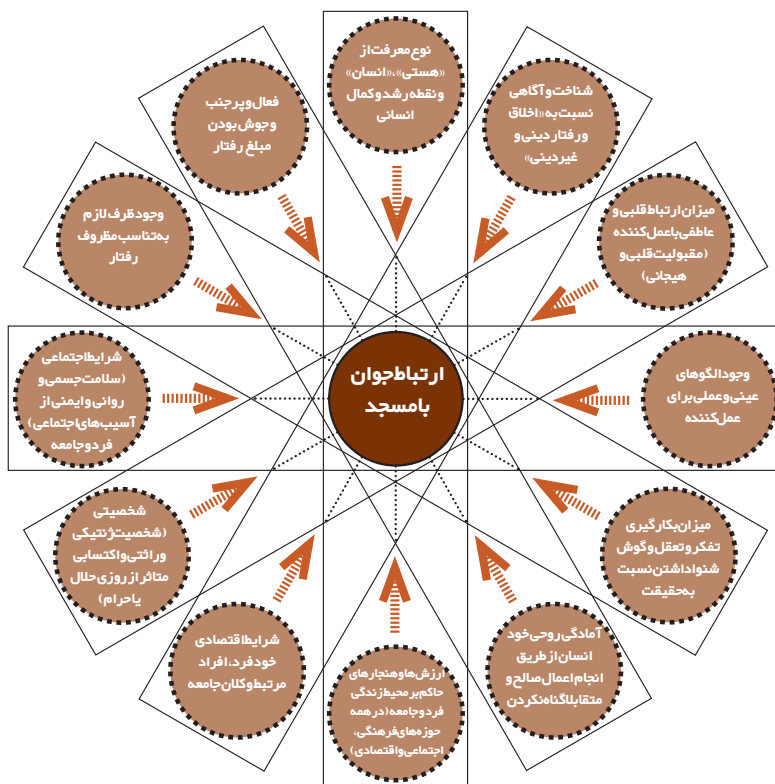
توسط جوانان و خانواده‌های آن‌ها، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.

۱۰. به نظر می‌رسد وجود مسجد مجهز و در دسترس برای جوانان، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.

۱۱. به نظر می‌رسد نوع و میزان فعالیت‌های ترویجی (از سوی امام جماعت، هیئت امناء، نهادهای فرهنگی داخل مسجد و عوامل خارج از مسجد همچون رسانه‌ها)، در افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.

۱۲. به نظر می‌رسد دوری از رفتارهای انحصارطلبانه و مالک‌مآبانه و متقابلاً مشارکتهی جوانان در فعالیت‌های مسجد، در میزان جذابیت‌آفرینی برای مسجد و افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد مؤثر است.

نمودار شماره ۱: مدل تحلیلی تحقیق

در این قسمت در نظر است تا آنچه در مورد مؤلفه‌ها گفته شد با موضوع ارتباط جوانان با مسجد تطبیق داده شود و با توجه نمودن به چارچوب نظری «عمل صالح»، شاخص‌ها و ملاک‌های ارتباط جوانان با مسجد استخراج شود. شاخص‌ها و ملاک‌هایی که در کنار علل و عوامل استخراج شده از سایر تحقیقات که در فصل بعدی آورده می‌شود، تا حدود زیادی مشخص‌کننده گویه‌های پرسش‌نامه نظرسنجی خواهند بود.

برای این کار که طبیعتاً مستلزم توجه به وضعیت کنونی نهاد مسجد در این عصر و زمانه و کارکردهای مطلوب و مورد انتظار از آن در خصوص جوانان است؛ در کنار مبنا قرار دادن متون دینی که حکایت‌کننده از واقعیات لایتغیر هستند، به مبانی نظری امام و رهبری - به عنوان دو عالم بزرگ و نواندیش دینی - در موضوع و ارتباط جوانان با مسجد توجه شده است، بنابراین در کنار عوامل و موانع آتی‌الذکر در فصل بعدی، توجه به شاخص‌های ذیل نیز لازم و ضروری می‌باشد. قبل از بیان شاخص‌ها، توجه به این نکته لازم است که رویکرد این تحقیق - که از طرف مرکز رسیدگی به به امور مساجد انجام می‌گیرد - تمرکز بر آن دسته از عوامل و موانع تأثیرگذار در ارتباط جوانان با مسجد است که با مدیریت مساجد و عوامل مربوط به مسجد، در ارتباط باشد لذا این تحقیق هرچند عوامل خارج از مجموعه مسجد، مانند عوامل اجتماعی و اقتصادی و حتی عوامل مربوط به تغذیه حلال و گناه نکردن شخص جوان را مورد توجه قرار داده است؛ لیکن در آن‌ها، به جزئیات ورود نمی‌کند؛ زیرا این عوامل تحت اختیار مسجد و نهادهای مدیریت‌کننده مسجد نیستند و مسجد کار چندانی در خصوص آن‌ها نمی‌تواند انجام دهد؛ پرداختن به جزئیات این‌ها و حجیم شدن بخش‌های مربوط به آن‌ها، طرح را از صبغه عملیاتی و کاربردی بودن دور خواهد ساخت و بیشتر از نوع و شبیه بیان درددل‌ها و دغدغه‌ها خواهد شد.

مؤلفه‌های نظریه عمل صالح از حیث ارتباط یا عدم ارتباط با مسجد و عوامل دخیل در مسجد، در جدول ذیل مشخص شده‌اند:

جدول شماره ۱.

مؤلفه‌های‌های نظریه عمل صالح از حیث ارتباط مستقیم و غیرمستقیم با مسجد و عوام‌لش

عنوان مؤلفه		ارتباط مستقیم و مؤثر با مسجد و فعالیت‌های آن
دارد	ندارد	
		۱. نوع معرفت از «هستی»، «انسان» و نقطه رشد و کمال انسانی
		۲. شناخت و آگاهی نسبت به «اخلاق و رفتار دینی و غیردینی»
		۳. میزان ارتباط قلبی و عاطفی با عمل کننده (مقبولیت قلبی و هیجانی)
		۴. وجود الگوهای عینی و عملی برای عمل کننده
		۵. میزان به کارگیری تفکر و تعقل و گوش شنوا توسط خود شخص
		۶. آمادگی روحی خود انسان از طریق انجام اعمال صالح و متقابلاً گناه نکردن
		۷. ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی فرد و جامعه (در همه حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی)
		۸. شرایط اقتصادی خود فرد، افراد مرتبط و کلان جامعه
		۹. شخصیتی (شخصیت ژنتیکی وراثتی و اکتسابی متأثر از روزی حلال یا حرام)
		۱۰. شرایط اجتماعی (سلامت جسمی و روانی و ایمنی از آسیب‌های اجتماعی) فرد و جامعه
		۱۱. وجود ظرف لازم به تناسب مظلوف رفتار
		۱۲. فعال و پر جنب و جوش بودن مروج رفتار

۱. شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌های اول و دوم

به دلیل کارکرد عمده مسجد در معرفت بخشی، این دو مؤلفه، جزء مؤلفه‌های مرتبط با مسجد محسوب می‌شوند که شاخص‌های مربوط به آن‌ها به صورت یکجا - به دلیل آنکه هر دو از نوع شناخت هستند - به شرح ذیل می‌باشد:

الف) آگاهی‌دهی نهادهای آموزشی از نماز و مسجد

نپرداختن شایسته به نماز در کتاب‌های درسی، نپرداختن به پاکیزگی و بهداشت

در مساجد، نپرداختن امام جماعت به تماس و رابطه با مأمومین و هر کمبود دیگری از این قبیل‌ها، نقاط ضعفی است که باید همت‌های بلند بر زدودن آن برانگیخته شود و نشان ایمان صاحبان تمکّن یعنی اقامه نماز، در جامعه اسلامی ما روز به روز نمایان‌تر گردد.^۱

ب) ایفای نقش معرفت‌دهی توسط امامان جماعت

«ائمه محترم جماعات، ... آموزش ترجمه و مفهوم و روح نماز را به شکل نوین و جذاب، در برنامه‌های خود بگنجانند»^۲

«امامت جماعت... در هر وعده نماز، یا لااقل در هر شبانه‌روز یک وعده نماز، با مردم حرف بزنید و افکار را باز کنید. با ذکر حقایق دین و مناقب ائمه دل‌ها را روشن کنید؛ دل‌ها روشن می‌شود».^۳

ج) توجه به پویایی برنامه‌های معرفت‌بخش مسجد

«اینجانب همه مردم بخصوص جوانان را به پُر کردن مساجد و حضور در نمازهای جمعه و جماعت و گرم نگهداشتن مراسم عزاداری سالار شهیدان حسین بن علی توصیه می‌کنم... حضرات ائمه محترم جمعه و جماعات و گویندگان مذهب نیز تا سرحد امکان باید برای پُر بار کردن و محتوا بخشیدن به این مراسم تلاش کنند و این کانون‌های معنویت و صفا را گرم نگه دارند».^۴

د) افزایش بینش و آگاهی دینی توسط خود جوان

«باید جوانان روحانی و دانشگاهی قسمتی از وقت را صرف کنند در شناخت اصول اساسی اسلام که در رأس آن توحید و عدل و شناخت انبیای بزرگ، پایه‌گذاران عدالت و آزادی، از ابراهیم خلیل تا رسول خاتم صلی الله علیه و آله و در شناخت طرز تفکر آن‌ها از نقطه تقصای معنویت و توحید تا تنظیم جامعه و نوع حکومت و شرایط امام

۱. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۹۲/۶/۱۳.

۲. همان، ۱۳۷۶/۰۷/۰۷.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۹۱/۰۷/۱۹.

۴. پیام مقام معظم رهبری به ملت ایران، مورخ ۱۳۶۸/۴/۲۳.

و اولی الامر و طبقات دیگر، از امرا و ولات و قضات و فرهنگیان که علما هستند و متصدیان مالیات اسلامی و شرایط آن‌ها تا برسد به شرطه و کارمندان شهربانی و ببینند اسلام چه کسانی را برای حکومت و کارمندان آن به رسمیت شناخته و چه کسانی از شغل حکومت و شاخه‌های آن مطرود است.^۱

«من کلاً به جوان‌ها و به‌خصوص به دانشجویان و طلاب توصیه می‌کنم که آگاهی‌های خودشان را افزایش دهند. بسیاری از این کجروی‌هایی که شما ملاحظه می‌کنید، ناشی از کمبود آگاهی است. نسل امروز - به‌ویژه نسل جوان ما - باید از تاریخ کشورش اطلاع داشته باشد؛ به‌خصوص از زمان مشروطیت به این طرف را بداند».^۲

۲. شاخص‌های مربوط به مؤلفه سوم

شاخص‌های مربوط به رفتارآفرینی از طریق ارتباط عاطفی و جاذبه‌دار مسجد با جوانان بدین شرح است:

الف) توجه به عوامل درونی مؤثر در ارتباط قلبی

«زمزمه محبت متولیان و مدیران و امنای مساجد، باید دل‌های پاک جوانان را مجذوب و مشتاق کند».^۳

«پیش‌نماز باید ابرویش گشاده و با مردم و جوانان مرتبط باشد؛ ... [شما ائمه جماعت] پذیرای جوان‌ها باشید. با روی خوش هم پذیرا باشید؛ با سماحت، با مدارا».^۴

«همیشه گرم‌ترین نماز جماعت‌ها متعلق به پیش‌نمازهای مردمی است: با مردم گرم می‌گیرند؛ با مردم خوش اخلاقی می‌کنند؛ بی‌حوصلگی نشان نمی‌دهند؛ بدخلقی نشان نمی‌دهند، جواب مسئله‌شان را می‌دهند؛ یک وقت اگر کسی بیماری و مشکلی داشته باشد، اگر با پول نتوانند، با اخلاق آن مشکل را تسکین می‌دهند».^۵

۱. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۳، ص ۳۲۳.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۹/۱۲/۲۲.

۳. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۲۳ و ۱۳۹۱/۰۷/۱۹.

۵. همان، مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

«روحانی پرهیزگار، خردمند، کارشناس و دلسوز در مسجد، همچون پزشک و پرستار در بیمارستان، روح و مایه حیات مسجد است».^۱

در بیانات امام رحمه الله حتی به تأثیر منفی‌ای که زرق و برق ساختمان مسجد می‌تواند روی ارتباط مردم با مسجد داشته باشد توجه شده و آمده است: «سادگی مصلّا باید یادآور سادگی محل عبادت مسلمانان صدر اسلام باشد و شدیداً از زرق و برق ساختمان‌های مساجد اسلام آمریکایی جلوگیری شود».^۲

ب) توجه به عوامل خارجی مؤثر در ارتباط قلبی

وجود آرایه‌های ظاهری و معنوی در مسجد: «عمران مساجد و پرداختن به آرایه‌های معنوی و ظاهر آن، وظیفه همگان است و هر کس به اندازه توان و همت باید در آن سهم‌گردد. مردم، شهرداری‌ها و دستگاه‌ها دولت هر یک در آن باید سهم ایفا کنند و روحانی دانا و مسئولیت‌پذیر و پرهیزگار می‌تواند و می‌باید محور این منظومه تلاش مقدس باشد».^۳

پاکیزه، زیبا و آرام‌بخش بودن مسجد: «مسجد در همه جا باید پاکیزه، زیبا و آرام‌بخش باشد».^۴

«سنت احیای مساجد، عطرافشانی و تنظیف مساجد»^۵ مسئله تنظیف و تطهیر و پاکسازی و غبارروبی و عطرافشانی مساجد همه جزو کارهای خوب است».^۶

«سفارش اینجانب آن است که مسجد را نیز همچون دل‌های جوان، پاکیزه و پیراسته، و لبریز از شور و انگیزه و نشاط کنید».^۷

«مساجد و نمازخانه‌ها، پاکیزه و مرتب و رغبت‌انگیز باشد».^۸

«برای مسجد، جاذبه درست کنید تا بچه‌ها، جوانان و زن و مرد محله، مجذوب

۱. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۲. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۱۸۹.

۳. پیام به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۴. همان، ۱۳۹۰/۰۷/۱۹.

۵. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۷/۰۹/۲۳.

۶. همان، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۹.

۷. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۸/۰۸/۱۲.

۸. همان، ۱۳۷۰/۰۷/۱۵.

مسجد شوند».^۱

«آباد کردن مسجد ملاک است؛ چون تأثیر بسزایی دارد؛ طبق بینش ما، یادگارهای اسلامی عزیزند. می‌شد اسلام به مردم بگوید بروید در زمین صافی بایستید و نماز بخوانید و عبادت کنید؛ در صورتی که به عمارت مسجد دستور داده است؛ انما یعمر مساجد الله^۲ آباد کردن مسجد ملاک است و تجسم و تجسد خارجی این کار مورد نظر اسلام می‌باشد؛ چون تأثیر بسزایی دارد».^۳

نظم و انضباط و با برنامه بودن: «مساجد و حسینیه‌ها و مجالس عزاداری را بایستی خوب اداره کرد. باید از سوی خود علما و مسئولان روحانی، نظمی برای این مراکز به وجود آید».^۴

لازم به ذکر است که بی‌تردید، از جمله مصادیق دیگر نظم و انضباط، حضور منظم امام جماعت در نماز و نیز ثبات و عدم تغییر زود به زود وی توسط مدیریت مسجد یا سایر عوامل است.

اذیت نکردن مردم توسط مسجد: «مسجد باید در هر منطقه و محل مأمن و مایه خیر و برکت باشد و به طریق اولی، وسیله زحمت و آزار مجاوران نگردد. پخش صداهای آزاردهنده به‌ویژه در شب و هنگام آسایش مردم، کاری ناروا و در مواردی خلاف شرع است. تنها صدایی که باید از مسجد در فضا طنین بیفکند، بانگ اذان با صوت خوش و دلنواز است».^۵

۳. شاخص مربوط به مؤلفه چهارم

شخصیت‌های برجسته، هنرمندان، بازیگران، ورزشکاران و مانند این‌ها هر کدام الگوهای جوانان هستند که حضورشان در نماز جماعت و مسجد، خیلی بر حضور جوانان تأثیرگذار خواهد بود بر این اساس در سخنان رهبری به این مسئله اشاره شده و شاخص‌های آن چنین آمده است:

۱. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۱/۰۸/۲۷.

۲. توبه: ۱۸.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۶۸/۴/۲.

۴. همان، مورخ ۱۳۶۸/۰۵/۱۱.

۵. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

الف) حضور الگوها در نماز

«در هر محیطی، برجستگان و بزرگان آن بر دیگران پیش قدم شوند و عملاً اعتنا به نماز را به دیگران بیاموزانند».^۱

در کنار چهره‌های بیرونی، عوامل درون مسجد (امام جماعت و مسئولان مسجد که در واقع داعیه‌دار ترویج دین‌اند) نیز به عنوان نماد اخلاق و دیانت در نظر جوانان مطرح هستند؛ لذا در شاخص‌هایی چند، به این نکته اشاره شده و آمده است:

ب) توجه به الگوی دیانت و تقوا بودن امام جماعت

«من در جوانی در یکی از شهرهای اینجا وقتی که رفتم، دیدم که مردم اینجا صالح‌اند. فرق دارند با جاهای دیگر. خوب‌اند مردمشان. کم در آن‌ها پیدا می‌شود که منحرف باشد. بعد که توجه پیدا کردم دیدم که عالم آنجا عالم خوب، علمای آنجا علمای خیلی خوب بودند. مردم چشمشان و گوششان و همه هوششان توجه دارد به اینکه این آقا این امام جماعت، این چه جور است».^۲

«اگر این امام جماعت و آقا، آقای وارسته‌ای باشد، توجه به دنیا نداشته باشد، توجه به خدا داشته باشد، مردم تبعیت از او می‌کنند. از این جهت یک تکلیف زاید بر همه تکالیف به عهده طبقه روحانیین است».^۳

«ائمه جماعت خیلی توجه داشته باشند که ترک اولی نکنند؛ آن‌هایی که مخالف‌اند با روحانیت، می‌خواهند که یک نقطه ضعفی پیدا بکنند، این نقطه ضعف را بزرگ بکنند... توجه بکنند که خدا نخواست از بعض جوان‌ها، از بعض طلبه‌های جوان، از بعض علمای جوان، یک وقتی چیزی که بر خلاف مذاق است و خدا نخواست بر خلاف شرع است این، پیدا نشود که اسباب دست بشود برای آن‌هایی که می‌خواهند نگذارند این کشور آرام باشد».^۴

۱. همان، ۱۳۷۰/۰۷/۱۵.

۲. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۱، ص ۲۵۰.

۳. همان.

۴. همان، ج ۱۵، ص ۳۷۹.

ج) توجه به الگوی دیانت و تقوا بودن نمازگزاران و مسئولان مسجد

«شکی نیست که حفظ قداست مساجد و تقویت هماهنگ جنبه‌های معنوی و انقلابی و تعلیمی و تبلیغی آن، نیازمند سلامت و امنیت محیط آن و دور ماندن از منازعات و مناقشات داخلی در آن است».^۱

د) توجه به نقش الگویی مسئولان جامعه و دین‌آموزان

«ما باید به هر سفارتخانه‌ای که دارید، به جای آن خرج‌های طاغوتی که در آن وقت (دوران ننگین پهلوی) می‌شد، آن مهمانی‌های طاغوتی، که همه‌اش برخلاف اخلاق اسلامی بود، و آن خرج‌های دیگری که خود شما هم می‌دانید که در آن جا می‌شد، آن مخارج را صرف تبلیغات بکنید و به دنیا بفهمانید که اسلام چطور است... تمام انبیا این‌طور بودند و تاریخ همه آن‌ها را نشان می‌دهد که با وضع بسیار ساده‌ای عمل می‌کردند... در عین حالی که وضعشان آن‌طور بود که وقتی یک کسی از خارج می‌آمد، در مسجد رسول الله ﷺ و این افراد نشسته بودند، نمی‌شناخت که کدام یک این‌ها رسول الله ﷺ هستند... برای اینکه، نه بالایی بود نه پایینی، دور می‌نشستند... لیکن عظمتشان، عظمتی بود که دنیا را تحت تأثیر قرار داد... شما آقایانی که در سفارتخانه‌ها هستید، موظفید عقلاً و شرعاً به اینکه هر چه ساده‌تر، سفارتخانه‌اتان، هر چه ساده‌تر باشد».^۲

مسئله دیگر، مسئله تشریفات حوزه‌های روحانیت است که دارد زیاد می‌شود. وقتی تشریفات زیاد شد، محتوا کنار می‌رود. وقتی ساختمان‌ها و ماشین‌ها و دم و دستگاه‌ها زیاد شد، موجب می‌شود بنیه فقهی اسلام صدمه ببیند؛ یعنی با این بساط‌ها نمی‌شود شیخ مرتضی و صاحب جواهر تحویل جامعه داد این موجب نگرانی است... این تشریفات اسباب آن می‌شود که روحانیت شکست بخورد».^۳

«از اهم مسائلی که باید تذکر بدهم، مسئله‌ای است که به همه روحانیت و دست‌اندرکاران کشور مربوط می‌شود و همیشه نگران آن هستم... کیفیت زندگی

۱. حکم انتصاب آیت‌الله مهدوی کنی به سمت مسئول مرکز رسیدگی به امور مساجد توسط مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۶۸/۷/۱۷.

۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۳، ص ۲۶۲-۲۶۳.

۳. همان، ج ۱۹، ص ۵۰.

اهل علم است. اگر خدای نخواست، مردم بینند که آقایان وضع خودشان را تغییر داده‌اند، عمارت درست کرده‌اند و رفت و آمدهایشان مناسب شأن روحانیت نیست... از دست دادن آن همان و از بین رفتن اسلام و جمهوری اسلامی همان... آن چیزی که مردم به آن توجه دارند و موافق مذاق عامه است اینکه زندگی شما ساده باشد، همان طوری که سران اسلام و پیغمبر اسلام و امیرالمؤمنین و ائمه ما زندگی‌شان ساده و عادی بود، بلکه پایین‌تر از عادی».^۱

ه) توجه به نقش الگوهای دوران کودکی

اولین الگوهای جوانان برمی‌گردد به زمان کودکی که در آن زمان خانواده و معلم عمدتاً نقش الگویی برای آنان دارند (و لو به صورت ناخواسته) لذا در این خصوص داریم:

«شما اگر بتوانید این بچه‌ها را تربیت کنید به طوری که از اول خداخواه بار بیایند، توجه به خدا داشته باشند، شما اگر عبودیت الله را و پیوند با خدا را به این بچه‌ها تزریق کنید، این بچه‌ها زود قبول می‌کنند. اگر عبودیت خدا را و تربیت الهی را و آنکه هرچه هست از اوست به این‌ها القا کنید و آن‌ها بپذیرند، خدمت کرده‌اید به این جامعه».^۲

«من اعتقاد دارم ما می‌توانیم بهتر، عینی‌تر، دقیق‌تر و سریع‌تر کار کنیم و نگذاریم. ما جوانان خودمان را تربیت کنیم. سعی کنید بچه‌ها را باایمان کنید؛ ایمان به خدا، ایمان به حقیقت مطلق و ایمان به اسلام. اگر این بچه‌ها باایمان پرورش پیدا کردند و شما توانستید بذر ایمان را در دلشان بکارید، در آینده می‌شود از آن‌ها هر شخصیت عظیمی ساخت و برای هر کاری مناسب‌اند».^۳

«ما در درجه اول باید به ساختن و پرداختن شکل روحی کودکانمان اهتمام بورزیم. اگر توانستیم هویت انسانی این کودک را از آغاز کودکی شکل بدهیم و خلقیاتی را در آن به وجود بیاوریم، این برای همیشه به درد خواهد خورد.

۱. همان، ج ۱۹، ص ۱۸۸.

۲. همان، ج ۱۴، ص ۴۰.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۷/۲/۲۳.

عوارضی وجود دارد، معمولاً این عوارض اخلاقیات را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ اما اگر چنانچه شخصیت کودک از آغاز ساخته شد و شکل گرفت، تأثیرات عوارض کمتر خواهد بود و عوامل کمک‌کننده هم در بین راه کمک خواهد کرد.^۱

۴. شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌های بیرونی

مؤلفه‌های پنجم تا دهم چون مربوط به عوامل خارج از مسجد هستند و مسجد نیز تأثیر مستقیم چندانی در این خصوص نمی‌تواند داشته باشد، شاخص‌های آن عمدتاً به صورت کلی -و نه جزئی، مانند شاخص‌های سایر مؤلفه‌ها- در نظر گرفته شده‌اند.

الف) تحت تأثیر شایعات و تصورات عامه نبودن (مربوط به مؤلفه پنجم و هفتم)

امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری دام‌ظله، در کنار توصیه نهاد مسجد و مسئولان آن‌ها بر بروز بودن خدمات و معارف آن‌ها، جوانان را همواره مورد تأکید قرار می‌دادند که از آگاهی‌های اصیل بهره‌مند شوند و تحت تأثیر جو روانی و شایعات رایج در جامعه، در مورد نظام و مسائل دینی قرار نگیرند:

«عوامل استعمار که می‌دانند با آشنایی ملت‌ها، به خصوص نسل جوان تحصیل کرده به اصول مقدسه اسلامی، سقوط و نابودی استعمارگران و قطع دست آنان از منافع ملت‌ها و کشورهای استعمارشده قطعی خواهد بود، به کارشکنی پرداخته و می‌کوشند که با سمپاشی و آلوده ساختن اذهان و افکار جوانان، از جلوه‌گر شدن چهره تابناک اسلام جلوگیری نمایند و با عناوین فریبنده و مکتب‌های رنگارنگ، جوانان ما را منحرف سازند».^۲

«من کلاً به جوان‌ها و به‌خصوص به دانشجویان و طلاب توصیه می‌کنم که آگاهی‌های خودشان را افزایش دهند. بسیاری از این کجروی‌هایی که شما ملاحظه می‌کنید، ناشی از کمبود آگاهی است».^۳

«من گمانم این است هر کسی، هر جوانی و هر دانشجویی که بداند این انقلاب

۱. همان، ۱۳۹۱/۷/۲۰.

۲. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۲، ص ۴۳۶.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۱۲/۲۲.

و این نظام، کشور را از دست چه گرگ‌های خون‌آشامی گرفته و چه زحماتی را در این بیست و دو سال تحمل کرده تا به اینجا رسیده و چه دشمنی‌هایی با آن شده و الان هم در کمین آن است، کاملاً می‌فهمد که در این نظام چه باید بکند... بنابراین علاجی که من پیشنهاد می‌کنم، کتابخوانی، افزایش مطالعه و کشاندن اجتماعات دانشجویی به بحث‌های صحیح و حقیقی - نه بحث‌های انحرافی - است»^۱.

ب) تهذیب نفس و دوری از گناهان (مربوط به مولفه ششم)

«شما می‌دانید که این نهضت با قدرت اسلامی و با قوت ایمان پیش بُرد و گر نه ما در مقابل آن‌ها چیزی نداشتیم... ما قدرت ایمانی داشتیم شما جوان‌ها با قدرت ایمان این نهضت را تا اینجا آوردید و به پیروزی رساندید»^۲.
«نیروی پیروزمندانه، نیروی اسلام بود نیروی ایمان جوانان ما به اسلام و به خدای تبارک و تعالی بود؛ توجه به مقصد واحد که آن اسلام و جمهوری اسلام و احکام اسلام است بود»^۳.

«آن کسانی که شما دیدید روز جنگ احد آن‌ها جور به دشمن پشت کردند و فاجعه درست کردند و موجب شهادت حمزه سیدالشهدا و بزرگانی از اصحاب شدند - انما استزلهم الشیطان ببعض ما کسبوا - لغزش آن‌ها را شیطان از ناحیه آنچه که قبل‌ها انجام داده بودند، زمینه‌سازی کرد؛ یعنی گناهانشان. از این قبیل آیه در قرآن آیات متعددی داریم. پرهیز نکردن ما از گناه، اثرش را در مدیریت امور کشور اگر داشته باشیم، مدیریت یک بخشی اگر داشته باشیم، اگر در میدان جنگ حاضر شویم، اگر در یک آزمون مالی و اقتصادی گیر کنیم، در همه این‌جاها نشان می‌دهد»^۴.

«امروز تلاش تبلیغی و گسترده‌ای از سوی دشمنان ایران و اسلام به کار می‌رود تا مایه اصلی استقلال و سربلندی و پیشرفت کشور را که همان ایمان و تعهد به

۱. همان.

۲. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۹، ص ۲۲۲.

۳. همان، ج ۷، ص ۶۲.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۸۹/۵/۳۱.

اصول انقلاب است از ذهن و عمل جوانان بزدايند.

همه در جهان دانسته‌اند که شکست تاريخی جبهه استکبار در مقابل انقلاب اسلامی بیش از همه، از ايمان صادقانه جوانان، نشأت گرفته است و دشمن با هزار زبان و هزار وسیله، به تهاجم بر این سنگر استوار دست زده است.^۱

ج) فراهم شدن شرایط اقتصادی و اجتماعی برای انجام رفتارهای مطلوب دینی (مربوط به

مؤلفه هشتم و دهم)

توصیه‌های امام و رهبری در خصوص فراهم‌سازی زمینه‌های لازم برای دیندار شدن جوان، منحصر به یکی دو مورد نیست؛ بلکه صدها مورد را شامل می‌شود که بخشی از آن را می‌توان در توصیه‌های این دو شخصیت بزرگ برای مسئولان جامعه و خصوصاً مسئولان دانشگاه‌ها در فراهم‌سازی فضای دینی از طریق اهتمام نمودن به امر مسجدسازی و مسجدپر دازی که در بخش اول اشاره شد، مشاهده نمود. همچنین تمام انتصاب‌های ائمه جمعه در سال‌های اخیر توسط مقام معظم رهبری، حاوی توصیه ایشان به جوانان و فراهم آوردن زمینه‌های جذب آن‌ها به دین است؛ اما مه‌تر از همه این‌ها توصیه‌های فراوان آنان به بحث اقتصاد سالم و توانمند در جامعه و نیز حل مشکلات ازدواج و اشتغال جوانان است. این مسئله تا جایی اهمیت دارد که از منظر مقام معظم رهبری، بحث اقتصاد و فشارهای اقتصادی توسط دشمن، یکی از راهکارهای دشمن برای دل‌سرد کردن مردم از نظام دینی و به تبع، دوری از رفتارهای دینی است و بر این اساس نام چندین سال را مرتبط با موضوعات اقتصادی نهادند، لذا از ایشان داریم:

«مسئله اقتصاد - که ما مکرراً بر روی آن تکیه کرده‌ایم - امروز بیش از دوره بیست و دو ساله گذشته حائز اهمیت است». ^۲ «جنگ اقتصادی هم یکی دیگر است. می‌خواهند ملت ایران را از لحاظ مسائل اقتصادی در تنگنا قرار دهند. من عرض می‌کنم میدان برای تحرک اقتصادی ملت ایران باز است». ^۳ «به نظر

۱. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس انجمن‌های اسلامی، مورخ ۱۳۷۷/۵/۱۰.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۸/۰۷/۲۱.

۳. همان، ۱۳۸۰/۰۴/۱۰.

صاحب نظران، امروز در این برهه از زمان، مسئله اقتصادی از همه مسائل کشور فوریت و اولویت بیشتری دارد».^۱

«جهاد اقتصادی متوجه یک نکته اساسی است در مسئله اداره کشور و مدیریت کشور و آن این است که امروز دشمن برای مبارزه با اسلام و جمهوری اسلامی، بر روی مسئله اقتصاد متمرکز شده است. نه اینکه عرصه‌های دیگر را فراموش کردند؛ نه، در زمینه فرهنگ و در زمینه امنیت و در زمینه سیاست».^۲

۵. شاخص‌های مربوط به مؤلفه یازدهم

وجود مسجد مجهز و آماده، نقش بنیادی در شکل‌گیری ارتباط دارد؛ لذا در سخنان امام و رهبری مورد توجه بسیار قرار گرفته و به شاخص‌هایی چند در این زمینه اشاره شده است:

الف) مسجدسازی و ایجاد دسترسی به مسجد در همه جا

«هم اکنون با وجود ده‌ها هزار مسجد در کشور، جای هزاران مسجد دیگر در روستاها، شهرها، شهرک‌ها و مجتمع‌های مسکونی خالی است».^۳ «در شهرها و شهرک‌هایی که تازه ساخته می‌شود، مسجد جامع، نخستین بنا و مرکز حقیقی شهر قرار گرفته و ساخته شود».^۴ «به مدیران آموزش و پرورش و علوم یادآوری می‌کنم که سهم مسجدسازی و مسجدپردازی باید در اعتبارات فعالیت‌های فوق برنامه، در ردیف اول و بیش از سهم دیگر بخش‌های این سرفصل باشد».^۵ «هیچ‌یک از ما نباید و نمی‌توانیم خطری را که از کمبود مسجد یا ضعف و نارسایی مساجد، جامعه و جوانان و خانواده‌ها و نسل‌های آینده را تهدید می‌کند، غافل بمانیم».^۶

۱. همان، ۱۳۸۶/۱/۱.

۲. همان، ۱۳۹۰/۱/۱.

۳. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۴. همان، ۱۳۷۵/۰۶/۳۱.

۵. همان، ۱۳۸۰/۰۶/۱۵.

۶. همان، ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

«دسترسی آسان به مسجد، نیاز ضروری مؤمنان و جوانان و نوجوانان ماست».^۱
 «در همه بناهای عمومی و جای‌هایی که همواره به طبع حال، مردمی در آن گرد می‌آیند مانند فرودگاه‌ها و ایستگاه‌های قطار و بندرها و عزیمت‌گاه‌های خودروهای همگانی و ادارات دولتی و بوستان‌های شهری و مانند این‌ها نمازخانه‌ها یا مساجدی بنا کنند».^۲ «در میان جاده‌های بیابانی، مسجد به قدر کافی ساخته شود».^۳

ب) باز بودن مساجد

«در شهرهای سر راه در همه بیست و چهار ساعت، مسجد باز و آماده وجود داشته باشد».^۴

۶. شاخص‌های مربوط به مؤلفه دوازدهم

امام و رهبری، شاخص‌های مربوط به جنب و جوش و فعال بودن را در چند حوزه بیان فرموده‌اند:

الف) فعال و پر جنب و جوش بودن امام جماعت

«پیش‌نمازی یعنی آدم مسجد را واقعاً محل کار خودش بداند؛ قبل از وقت، حتی قبل از دیگران، به آنجا برود؛ اوضاع مسجد را ببیند؛ اگر اشکالاتی در وضع ظاهری مسجد هست، برطرف کند».^۵ «پیش‌نماز مسجد، باید مسجد را خانه خود، جایگاه خود و اداره خود بداند؛ وقتی وارد مسجد شد، «کالسمک فی الماء» باید باشد؛ احساس کند که اینجا جای اوست و عجله‌ای برای بیرون رفتن... این اولین وظیفه ماست و این را باید قدر بدانیم».^۶

«پیش‌نماز... سجاده‌اش را پهن نماید؛ منتظر مردم بماند که بیایند؛ با یک یک افرادی که می‌آیند، تا آنجایی که می‌تواند، تماس بگیرد؛ به آن‌ها محبت بکند؛

۱. همان.

۲. همان، ۱۳۷۱/۰۶/۱۶.

۳. همان، ۱۳۷۵/۰۶/۳۱.

۴. همان.

۵. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۶۹/۰۷/۰۸.

۶. همان، ۱۳۸۵/۰۸/۱۷.

از آن‌ها احوال‌پرسی نماید؛ اگر مشکلی دارند، در آن حدّی که برایش میسر است، برطرف کند، نه اینکه پادوی کارهای خدماتی مردم بشود. در بعضی از مساجد چنین چیزهایی وجود دارد که قطعاً غلط است؛ در آنجا بنشیند، مردم به او مراجعه نکنند، درددل نکنند، خودش را بر مردم عرضه کند، در معرض مراجعات مردم قرار بدهد؛ نماز را که تمام کرد، برای مردم مسئله و تفسیری بگوید،... یعنی این‌طور، ساعتی از وقت خودش را در اینجا صرف بکند».^۱

ب) فعال و پرجنب و جوش بودن مسجد و نیروهای فرهنگی آن

«در دوره‌های پیش از انقلاب، عالم به مسجد می‌رفت، نماز می‌خواند و مسئله‌ای می‌گفت؛ در ایام مخصوص هم یک منبری دعوت می‌شد و سخنرانی می‌کرد. اگر امروز که روز حاکمیت اسلام و ارزش‌های اسلام است. مساجد به همان شکل، بلکه در مواردی با افت کیفی و کمی اداره بشود، آیا این مقتضای حق و مصلحت است؟ آیا این پیشرفت است؟»^۲

«ما بارها، مکرر به آقایان ائمه جمعه، ائمه جماعت و روحانیون محترم در شهرستان‌ها، در تهران توصیه کردیم که مساجد باید آباد باشد؛ صدای اذان باید از مساجد بلند شود. باید همه نشانه‌های توجه به نماز و اقامه نماز را در شهر اسلامی - به خصوص در شهرهایی مثل تهران و شهرهای بزرگ کشور - ببینند، باید احساس کنند؛ هم مردم خودمان، هم کسانی که وارد این شهرها می‌شوند».^۳ «حضور جوانان و روحیه‌های بسیجی باید محیط مسجد را زنده و پرنشاط و آینده‌پو و لبریز از امید سازد».^۴ «شما و امام جماعت آن مسجد هر کسی که هست، مشترکاً مسجد را حفظ کنید».^۵

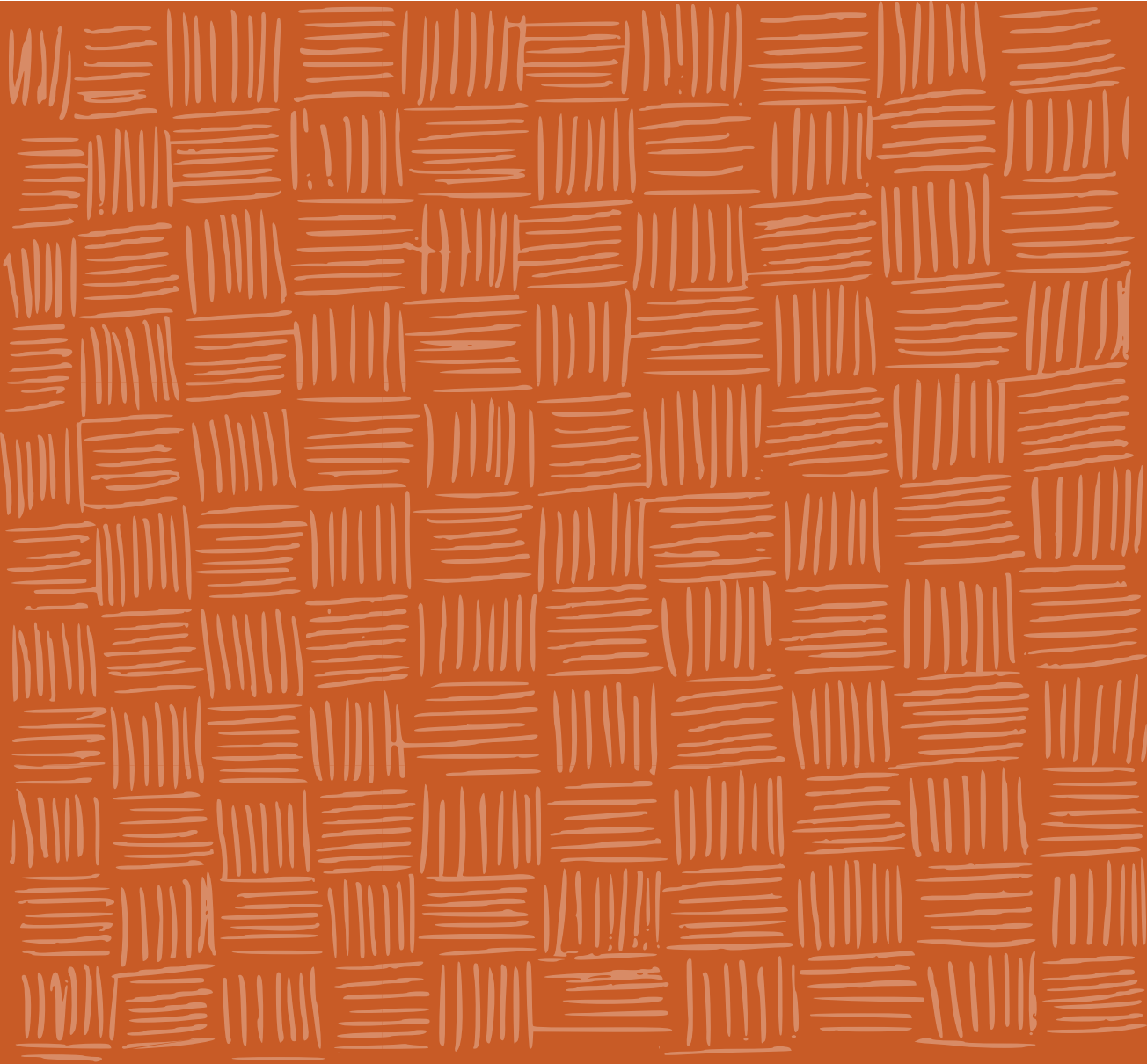
۱. همان، ۱۳۶۹/۰۷/۰۸.

۲. همان، ۱۳۷۰/۱۲/۱۴.

۳. همان، ۱۳۸۷/۰۸/۲۹.

۴. پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز، مورخ ۱۳۸۹/۰۷/۲۰.

۵. بیانات مقام معظم رهبری، مورخ ۱۳۷۱/۰۸/۲۷.

فصل دوم: ادبیات تحقیقات پیشین

هرچند در بخش طرح تحقیق کیفی استفاده از ادبیات پیشینه تحقیق در جهت‌گیری طرح تحقیق چندان اثر بخش نیست و هدایت تحقیق را رقم نمی‌زند؛ به هر حال از آن، جهت غنی کردن گزارش تحقیق استفاده می‌شود، ضمن اینکه این پژوهش، شامل هر دو تحقیق کمی و کیفی است؛ لذا توجه به ادبیات پیشینه تحقیق، لازم و ضروری است. با این حساب در این فصل با عنوان «ادبیات موجود در پیشینه تحقیق»، به محتوای کلی تحقیقات صورت گرفته و گام‌های طی شده توسط آن‌ها اشاره می‌شود؛ در این فصل به تبیین محتوای مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته در حوزه ارتباط جوانان با دین پرداخته می‌شود. حسب بررسی صورت گرفته توسط نگارنده، در موضوع ارتباط جوان و نوجوان با دین، مسجد و سایر نهادهای دینی، تحقیقات تقریباً زیادی صورت گرفته است که لیست عناوین آن‌ها در پیشینه تحقیق و در بخش کلیات ذکر شد. در اینجا در صدیم ببینیم در تحقیقات پیشین چه راه‌هایی طی شده است و این تحقیق باید کار خود را از کجای مسیر شروع کند. در این مقام به مباحثی همچون ادبیات نظری، جامعه و نمونه آماری و خروجی توصیفی و غیرتوصیفی تحقیقات صورت گرفته پرداخته می‌شود.

نکته: به دلیل کثرت تحقیقات -هرچند غالبشان مربوط به سال‌های گذشته است و انجام تحقیقاتی از این نوع در سال‌های اخیر کم‌رنگ شده است- اولاً موارد برتر و مهم آن‌ها انتخاب می‌شود و ثانیاً سعی می‌شود تا از هر سنخ از تحقیقات، نمونه‌ای آورده شود و صرفاً بر فرض مثال به تحقیقات میدانی که در موضوع مسجد هستند، اشاره نشود؛ بلکه طرح‌ها و پروژه‌های سازمانی، پایان‌نامه‌های دانشگاهی، مقالات و کتاب‌های شخصی به صورت کتابخانه‌ای یا پیمایشی، همه با ذکر نمونه‌ای آورده می‌شود؛ حتی به تحقیقاتی که در موضوع ارتباط دادن جوانان غربی با دین و کلیسا انجام گرفته است، نیز اشاره می‌شود.

۱. مطالعات نظری و تحقیقات میدانی سازمان تبلیغات

سازمان تبلیغات اسلامی در سال ۱۳۷۴ در مطالعه‌ای نظری به بررسی علل کاهش حضور مردم در مساجد پرداخت که مبنای نظری این مطالعه دیدگاه کارکردگرایی بود. در این تحقیق که فاقد هرگونه بررسی تجربی است، از تغییر نیازهای مردم و نداشتن تناسب کارکردهای مسجد با نیازهای فعلی مردم به عنوان علل خلوت بودن مساجد در حال حاضر یاد شده است. این سازمان همچنین در تحقیقی که در سال ۱۳۷۶ در تهران انجام داده است، به بررسی مسئله حضور جوانان در مسجد، وضع مساجد موجود از دیدگاه جوانان و نگرش جوانان درباره مسجد پرداخته است. این تحقیق که از نوع تحقیقات توصیفی است، به روش پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه بر روی یک نمونه ۶۵۰ نفری شامل جوانان ۱۵ تا ۲۵ ساله صورت گرفته است. طبق یافته‌های این تحقیق، با افزایش سن و میزان تحصیلات از میزان حضور در مساجد کاسته شده است. در مجموع میزان رفتن والدین به مسجد بر میزان حضور جوانان تأثیری مثبت دارد و مردان بیش از زنان در مساجد حضور می‌یابند. (۶۶/۶ درصد برابر ۶۱ درصد) در مجموع بیش از چهل درصد پاسخگویان به مسجد نگرشی منفی دارند و به موازات افزایش سطح تحصیلات، این نگرش منفی نیز افزایش می‌یابد.

۲. عوامل مؤثر بر پایین بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان

عباس کردستانی در تحقیقی که با عنوان «عوامل مؤثر بر پایین بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان» در سال ۱۳۸۲ و روی یک نمونه نهصد نفری از جوانان ۱۶ تا ۲۵ ساله در ده شهر این استان انجام داده، به نتایج جالب توجهی رسیده است: طبق نتیجه به دست آمده، هرچه افراد نگرش موافق تری درباره استفاده ابزاری از مسجد داشته باشند، میزان ارتباطشان با مسجد بیشتر خواهد بود و گرایش دینی عرفی نیز از طریق همین متغیر و به صورت غیرمستقیم بر میزان ارتباط با مسجد تأثیری مثبت دارد؛ اما در عوض هرچه دینداری فرد جدیدتر باشد، میزان ارتباط وی با مسجد پایین تر خواهد بود. البته عکس این نتیجه صادق نیست. یعنی دینداری سنتی فاقد تأثیر معنادار بر میزان ارتباط با مسجد است. میزان ارتباط با نهادهایی که ما از آن‌ها به نام نهادهای رقیب مسجد یاد می‌کنیم، تأثیری مثبت بر میزان ارتباط فرد با مسجد دارد و در واقع نوعی رابطه خطی میان این دو برقرار است؛ یعنی نهادهایی همچون حسینیه، نمازخانه، مهدیه و امثال آن به علت آنکه کارکردهایی مشابه مسجد دارند، در جامعه‌پذیری دینی افراد، به‌ویژه جوانان تأثیری انکارناپذیر و ماندگار دارند و همچنان که نتایج تحقیق نشان می‌دهد، هرچه افراد با این نهادها بیشتر ارتباط داشته باشند، میزان حضورشان در مسجد نیز بالاتر خواهد بود. فقدان نهادهای مشابه مسجد فقط موجب حاضر نشدن افراد در مراسم مذهبی می‌شود و چنین نیست که اگر فردی به نهادهای مشابه مسجد نرفت، لزوماً به مسجد خواهد رفت. دینداری مدرن بر متغیر وابسته تأثیرگذار است. به این ترتیب که هرچه سطح تحصیلات فرد بالاتر باشد، دینداری وی مدرن تر خواهد بود و هرچه دینداری فرد مدرن تر باشد، میزان ارتباط وی با مسجد محدودتر خواهد بود. این پژوهشگر معتقد است: «تأثیر منفی دینداری مدرن بر میزان ارتباط با مسجد صرف‌نظر از ماهیت فردگرایانه این نوع از دینداری از یک سو و محدود بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد از سوی دیگر، مؤید این واقعیت است که جو اجتماعی - فرهنگی حاکم بر مساجد در حال حاضر چندان جوان‌پسند و

مدرن نیست و قرائت سنتی و برداشت‌های انحصارگرایانه از دین، سلطه‌ای بارز بر مساجد دارند. البته راه برونرفت از این بن‌بست چنان‌که بسیاری تاکنون پیشنهاد کرده‌اند، تبدیل مساجد به مکان‌هایی برای تحقق فعالیت‌های عرفی جوان‌پسند از قبیل ورزش، رایانه، فیلم و غیره نیست، به نظر می‌آید که جاذبه‌های مساجد برای جوانان نه از سنخ جاذبه‌های عرفی، بل از نوع جاذبه‌های معنوی‌ای هستند که قادرند خلأهای معنوی زندگی در دنیای مدرن را به سادگی پر کنند».

۳. بررسی عوامل مؤثر در ترغیب دانش‌آموزان به نماز

نتایج به‌دست‌آمده از برآیند مقوله‌های مثبت و منفی در این تحقیق نشان می‌دهد که در مجموع نگرش دانش‌آموزان به «اصل نماز» مثبت و بیش از حد متوسط است. مهم‌ترین عوامل مؤثر در عدم گرایش بعضی از نوجوانان به اصل نماز به ترتیب عبارت‌اند از:

- نداشتن انگیزه قوی برای خواندن نماز؛
- عادت نداشتن به نماز از دوره کودکی؛
- ندانستن فلسفه و اسرار نماز؛
- ترجیح دادن تفریح و سرگرمی (به علت جاذبه بیشتر آن در نزد این عده)؛
- نبود درک کامل از مبانی اعتقادی مانند: توحید، نبوت، معاد و غیره نزد این گروه از نوجوانان.

۴. بررسی عوامل مؤثر بر میزان حضور دانشجویان در نماز جماعت

تحقیق «بررسی عوامل مؤثر بر میزان حضور دانشجویان در نماز جماعت» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد توپسرکان و در سال ۱۳۹۰ صورت گرفته است. این پژوهش به بررسی تأثیر عوامل مؤثر بر میزان مشارکت دانشجویان در نماز جماعت دانشگاه می‌پردازد. جامعه آماری این پژوهش ۱۴۰۰ نفر است که از بین آن‌ها ۳۰۰ نفر به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شده‌اند تا به سؤالات پرسشنامه محقق ساخته از نوع بسته پاسخ جواب دهند، که نتایج آن به شرح

زیر است:

الف) بین مشارکت کارکنان دانشگاه و آموزش نماز با میزان حضور دانشجویان در نماز رابطه مستقیمی وجود دارد.

ب) بین مکان، زمان و امکانات فیزیکی مناسب با میزان مشارکت دانشجویان رابطه مستقیم وجود دارد.

ج) بین روحانی بودن امام جماعت و تشویق دانشجویان به نماز با میزان مشارکت آن‌ها رابطه مستقیم وجود دارد.

۵. متغیرهای مرتبط با جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت از نظر عوامل مدرسه

هدف این مطالعه که در سال ۹۱ منتشر شده است، تعیین متغیرهای مرتبط با جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت از نظر عوامل مدرسه در دوره تحصیلی متوسطه است. نمونه این مطالعه ۲۴۷ نفر از عوامل مدرسه بوده است که به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای از بین کلیه عوامل مدرسه (معلم، مربیان، امامان جماعت، مدیران و معاونان) مقطع متوسطه در استان اردبیل در سال تحصیلی ۸۹-۹۰ انتخاب شده‌اند. در قالب روش تحقیق توصیفی از نوع همبستگی، از پرسشنامه ارزشیابی عوامل مرتبط با گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت مدرسه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان می‌دهد که از نظر عوامل مدرسه، هفت عامل، بار عاملی معنادار دارد که به ترتیب اولویت، عامل حسن روابط معلمان و مربیان، امکانات فیزیکی مدرسه و نمازخانه، ایمان فردی خانوادگی، همسالان، وضعیت اقتصادی-اجتماعی خانواده، تبلیغات رسانه‌ها و جنسیت و پایه تحصیلی در گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت مدرسه تأثیر دارند.

۶. واکاوی عوامل جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت مدارس

هدف این پژوهش بررسی عوامل جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت مدارس است. روش تحقیق، توصیفی-پیمایشی و جامعه آماری، دانش‌آموزان مدارس

راهنمایی ناحیه دو آموزش و پرورش قم است که ۳۶۰ نفر از آن‌ها به صورت تصادفی طبقه‌ای به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه محقق‌ساخته، با پایایی ۰/۸۱ است. تحلیل اطلاعات بر اساس آزمون‌های خی دو، Z-تک گروهی و T برای میانگین دو گروه مستقل نشان داد که:

۱. بین عوامل جذب دانش‌آموزان مدارس دخترانه و پسرانه به نماز جماعت تفاوت معناداری وجود دارد.

۲. گرایش‌های مذهبی و مشارکت والدین و متولیان مدارس در نماز جماعت، انگیزه حضور دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد.

۳. بین شناخت دانش‌آموزان از فواید نماز و نماز جماعت و مشارکت آنان در مجالس مذهبی با رویکرد آنان به نماز جماعت مدارس رابطه مثبت وجود دارد.
۴. نحوه تقویت و تفویض مسئولیت برگزاری نماز جماعت به آنان، در افزایش علاقه و مشارکت در نماز جماعت مؤثر است.

۵. بین شخصیت و نفوذ امام جماعت و نوع ارتباط او با فراگیران، امکانات، شرایط نمازخانه‌ها و گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت رابطه معناداری وجود دارد.

۷. گسترش ارزش‌های اسلامی در ایالات متحده آمریکا

ایوان یازبک و آدبرث لومیس^۱ در سال ۱۹۸۳ میلادی مطالعه‌ای درباره مساجد در آمریکا انجام داده‌اند. در این تحقیق که گزارش آن در قالب کتابی با عنوان «گسترش ارزش‌های اسلامی در ایالات متحده آمریکا» (۱۳۷۱ش) منتشر شده است، محققان مذکور، فعالیت‌های پنج مسجد از سه ناحیه آمریکا شامل نیویورک، میدوست و سواحل شرقی را مطالعه کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بین سن و میزان مشارکت در فعالیت‌های مسجد رابطه‌ای معنادار دیده می‌شود. بدین ترتیب که جوانان بیشتر از افراد مسن به مسجد می‌روند و همچنین افراد متأهل بیشتر از مجردها در مسجد حضور می‌یابند.

1. Ivan Yazbk and Dbars Loomis.

۸. بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه اسلام

حسب تحقیقی که با عنوان «بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه اسلام» صورت گرفته، این نتیجه حاصل شده است که نهاد کلیسا برای متمایل ساختن مردم و جوانان به دین مسیحیت و نیز ارتباط برقرار ساختن بین آن‌ها با کلیسا، روش‌های عمده‌ای را مورد استفاده قرار می‌دهد که بدین شرح است:

الف) روش مستقیم (چهره‌به‌چهره): این روش به سبب نداشتن کارآیی لازم، به‌ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد و مبلغان معتقدند در برخی موارد نتیجه معکوس می‌دهد.

ب) روش غیر مستقیم: برخی از شیوه‌های پیام‌رسانی غیرمستقیم مبلغان مسیحی عبارت است از:

۱. تلاش و تبلیغ گسترده در پوشش هیئت‌های پزشکی، بهداشتی، علمی، پژوهشی، نظامی، جهانگردی، روزنامه‌نگاری، شرکت‌های بازرگانی، مؤسسه‌های خیریه و انجمن‌های حمایتی و خدماتی و پوشش به تناسب نیاز مخاطبان؛ برای مثال بهترین دلیل مبشران مسیحی برای بهره‌برداری از حرفه پزشکی این است که هر جا بشر باشد، بیماری وجود دارد. بیمار نیازمند پزشک است و هر جا پزشک نیاز باشد، فرصت مناسبی برای تبشیر و تبلیغ پدید می‌آید.

۲. نفوذ در مراکز فرهنگی، رادیو و تلویزیون و دیگر رسانه‌ها برای آیین مسیحیت.

۳. انتخاب و تربیت مبلغان: مسیحیان در جهت بهتر شدن کیفیت و کمیت ابزارهای تبلیغاتی می‌کوشند با ایجاد مراکز آموزشی و دانشکده‌های گوناگون به افزایش توان علمی، تخصصی و حرفه‌ای مبلغان خود اهتمام ورزند.

۴. توجه به روش و آداب زندگی، آموختن زبان‌های گوناگون و تعلیم هنرهای مختلف مانند موسیقی.

۵. ارتباط و گفتگو: مبلغان، با دیدار و گفتگوهای مکرر با افراد علاقه‌مند ارتباط برقرار می‌کنند و کتاب‌ها و جزوه‌های گوناگون به آن‌ها ارائه می‌دهند.

۶. دخالت در امور اجتماعی: برخورد انسان‌دوستانه با مشکلات اجتماعی و اقتصادی نیز از اموری است که روحانیان مسیحی را در جلب توجه مردم و

دوستی با آن‌ها یاری می‌دهد. در این راستا مبشران بیشتر به جوانان مجرد یا بیکار عنایت دارند.^۱

۹. کتاب کلیساهای پویا

کتاب کلیساهای پویا^۲ که اثر رجینالد بایبی^۳ استاد جامعه‌شناس دانشگاه لثبریج^۴ است، اطلاعات مفیدی درباره پیشرفت و توسعه دین در کانادا ارائه می‌کند. نویسنده معتقد است که مذهب در حال بازگشت به کانادا است. او این ادعا را با ارائه اعداد و ارقام همراه می‌کند. نویسنده با ارائه گزارش‌های رسانه‌ها نشان می‌دهد که تمایل جوانان و بزرگسالان کانادایی برای ارتباط با کلیسا بیشتر شده و تعداد معتقدان به خدا افزایش یافته است.

این مطالعات نتیجه تحقیقات فشرده وی بین سال‌های ۱۹۷۵ تا ۲۰۰۰ میلادی در مورد بزرگسالان و جوانان کانادایی است. همچنین او از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۲ در مورد گروه‌های نمونه ۲۰۰ نفری در سراسر کشور مطالعه کرده است. نویسنده امیدوار است که نتایج به‌دست‌آمده حس معنویت خوانندگان را افزایش دهد و زندگی آنان را بهتر کند. او می‌خواهد در این کتاب نشان دهد چگونه کلیساهای کانادا می‌توانند در تجدید حیات دینی در این کشور سهیم باشند.

کتاب «کلیساهای پویا» دارای یک مقدمه، هفت فصل و یک سخن پایانی است. وی در مقدمه تصریح می‌کند که هدف این کتاب به‌طور عمده، پیشرفت و توسعه دین مسیحیت در کانادا است.

در فصل سوم نویسنده با عنوان «شناخت چهار استلزام مهم برای روحانیت مسیحی» بیان می‌کند که موقعیت مذهبی مردم کانادا برای به‌دست‌آوردن معنویت مسیحی به دست کم چهار استلزام نیازمند است. اول نیازمندی به یافتن خداوند است. اینکه ۸۰٪ مردم کانادا به خداوند ایمان دارند و معتقدند خداوند حافظ آن‌هاست، مسئله بسیار بالارزشی به حساب می‌آید. دومین استلزام از

۱ ر. ک: مرتضی نظری، بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه اسلام، ص ۱۰۵، ۱۰۷، ۲۰۶، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۵۳.

2. Restless Churches.

3. Reginald w. Bibby.

4. Lethbridge.

دیدگاه نویسندگان، نیاز به درک و شناخت هویت مذهبی است. وی مهم‌ترین یافته خود را پس از سی سال مطالعه در زمینه مذهب در کانادا، هویت مذهبی مداوم می‌داند؛ اینکه مردم هویت دینی خود را چگونه حفظ می‌کنند، امر بسیار مهمی است. حفظ هویت مذهبی مردم باعث همبستگی میان مردم مذهبی یک گروه در برابر بیگانگان آن گروه مذهبی می‌شود.

در سومین قسمت این بخش، نویسندگان به استلزام شرکت افراد در کلیساها اشاره می‌کند. چهارمین استلزام نیز به ارتباط دینی یک گروه با دیگر گروه‌ها برمی‌گردد. چنان که تحقیقات نشان می‌دهد، در طول سال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۹۵ میلادی حدود ۹۵٪ کاتولیک‌ها و ۸۵٪ با خانواده مذهبی خود مرتبط بوده‌اند. در قسمت چهارم کتاب به موانعی که بر سر راه معنویت مسیحی وجود دارد، اشاره شده است. یکی از این موانع، یافتن ملاک و معیار درست معنویت مذکور است و این بدان خاطر است که درک هر یک از گروه‌های مذهبی از معنویت با دیگر گروه‌ها متفاوت است.^۱

۱۰. حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها

کتابی تحت عنوان «حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها» در سال ۱۳۸۸ توسط محمد نظیف منتشر شده که در آن ضمن بیان حکمت‌های نماز، به علل کم‌توجهی جوانان به نماز پرداخته شده است. در بخش علل کم‌توجهی، در ضمن بیان عوامل رایج که بخش عمده آن در تحقیقات قبلی ذکر شد، عوامل دیگری آمده که قابل توجه است؛ این عوامل عبارت‌اند از: کاهلی و تبلی، برآورده نشدن دعا و خواسته‌های مادی، احساس تفکر عقب‌ماندگی مسلمانان، رفاه زیاد و توجه زیاد به دنیا. این کتاب توسط مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله منتشر شده است.

۱. ر.ک: رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در اتاوا، «گزارش یک کتاب کلیساهای پویا (مطالعه‌ای در زمینه پیشرفت و توسعه دینی در کانادا)»، چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، شماره ۱۸، ص ۷۷-۷۸.

۱۱. عوامل و ریشه‌های دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث

کتاب «عوامل و ریشه‌های دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث» توسط علی شکوهی در سال ۱۳۸۴ تألیف شده است که عوامل عمده ذیل به عنوان ریشه‌های دین‌گریزی جوانان ذکر شده است: خشونت، دفاع نابخردانه از دین، معرفی نادرست دین، اکراه و اجبار در دین، شیوه‌های نادرست تبلیغی، غفلت از تفاوت ظرفیت‌ها و استعدادها در هدایت و تربیت.

۱۲. نقشه مهندسی فرهنگی کشور

کتابچه «نقشه مهندسی فرهنگی کشور» آخرین و البته مهم‌ترین کتابی است که با نگاه نهادی و مدیریتی به مسجد پرداخته است. در این کتابچه هر چند صدها موضوع فرهنگی دیگر نیز مورد بحث و بررسی قرار گرفته، موضوع مسجد و تقویت جایگاه آن و نیز ارتقای سطح ارتباط مردم با این نهاد مقدس مورد توجه واقع شده است؛ به نحوی که در جاهای مختلف و به تناسب، از لزوم توجه به آن در اشکال مختلف سخن به میان آمده است.

عمده محورهای نقشه مهندسی فرهنگی که به شکل مستقیم بدین موضوع پرداخته و باید‌ها و نبایدها را مشخص کرده، به شرح ذیل است:

۱. حفظ و تقویت عناصر هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی که عبارت‌اند از: انتظار منجی، قرآن و عترت، نماز و مسجد، ولایت فقیه، فرهنگ بسیجی، ایثار و جهاد و شهادت، زبان، ادبیات و خط فارسی.

۲. برنامه‌ریزی برای زمینه‌سازی و نهادینه کردن انس با نماز جماعت و مسجد و احیای کارکردهای فرهنگی-اجتماعی آن متناسب با نیازهای زمان و مخاطبان.

۳. بهره‌گیری از تعامل سازنده خانواده، مدرسه و مسجد در تحکیم خانواده.

۴. نهادینه‌سازی ارتباط و تعامل مؤثر خانواده، مسجد، مدرسه، محله با پلیس و بسیج در مقوله نظم و امنیت اجتماعی.

۵. طراحی و استقرار نظام تعامل و همکاری خانواده، مسجد، مدرسه، بسیج و پلیس برای ایجاد نظم و امنیت اجتماعی و محله سالم.

۶. تدوین و اجرای سند ملی توسعه، گسترش و تقویت نهاد مسجد و سامان بخشی و راهبری آن در سطح ملی و بین‌المللی.
۷. حفظ و تقویت محوریت مساجد در فعالیت‌های نظام فرهنگی، تربیتی، آموزشی و تبلیغ دینی و ارتقای جایگاه و نقش راهبری نهاد مسجد در نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و در حل مسائل عمومی.
۸. تدوین و اجرای برنامه ملی توسعه اقامه نماز جماعت در مساجد و نمازخانه‌ها و بهره‌گیری هم‌افزا از ظرفیت‌های آموزشی، پژوهشی، تبلیغی، رسانه‌ای و هنری در تبیین و ترویج احکام، اسرار و آثار فردی و اجتماعی نماز بر طهارت ظاهری و باطنی و آرامش روحی و روانی برای همه اقشار جامعه.
۹. فرهنگ‌سازی برای پیشگیری از ناهنجاری‌ها و تعارضات درون خانواده و حل آن‌ها با استفاده از حکمت قرآنی، معتمدین فامیلی، محلی و مساجد و مراکز امداد و ارشاد خانواده و حمایت از خانواده‌های آسیب‌دیده یا در معرض آسیب.
۱۰. طراحی و اجرای برنامه انجام عبادات جمعی و تعامل محلی با محوریت مساجد و تقویت و گسترش ارتباطات خویشاوندی و حمایت از صلح ارحام.
۱۱. تهیه طرح جامع ایجاد و گسترش تعاون و مشارکت عمومی و مدیریت کلان تشکلهای مردمی و شبکه‌های اجتماعی و ارتقای کارکردهای آن در سطوح محله، روستا، شهر، منطقه و کشور مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و انقلابی با تأکید بر محوریت مساجد.
۱۲. حمایت از ایجاد، توسعه و فعالیت مساجد، مراکز، مؤسسات و تشکلهای بومی پیرو مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) با تأکید بر بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی.
۱۳. حمایت از گسترش و تقویت نهادهای اصیل دینی مروج فرهنگ اسلامی مانند بقاع متبرکه، مساجد، هیئت‌ها و وقف با استفاده از ظرفیت روحانیت و نهاد حوزه علمیه.
۱۴. بهبود شرایط مساجد موجود و گسترش مساجد متناسب با آمایش سرزمینی و محیطی در سطح شهرها، روستاها، راه‌ها، شهرک‌ها، مجتمع‌ها و سازمان‌ها و نهادهای دولتی، عمومی و خصوصی و فضاهای عمومی.

۱۵. ارتقای مشارکت مردم در آبادانی و اداره مساجد و افزایش حضور و انس آحاد مردم و اقشار اجتماعی، به ویژه نوجوانان و جوانان در آن برای عبادت و سلوک دینی.

۱۶. حمایت و پشتیبانی نظام‌مند دولت و نهادهای عمومی از مساجد، حسینیه‌ها، هیئات و پیگیری حل مشکلات آن‌ها با حفظ استقلال و اتکای آن‌ها به مردم.^۱

۱۳. کودک و نوجوان و مسجد

کتاب «کودک و نوجوان و مسجد» تألیف محمدجواد ولی‌زاده به بررسی عوامل مؤثر در ارتباط‌گیری نسل کودک و نوجوان با مسجد می‌پردازد. در فصل دوم این تحقیق به بررسی نقش و جایگاه عوامل محیطی تأثیرگذار در ذهن و اندیشه کودک و نوجوان از بُعد تصویرآفرینی مثبت از مقوله نماز و مسجد و جذابیت‌بخشی به آن‌ها در منظومه نگرشی و ارزشی کودکان و نوجوانان پرداخته شده و گفته شده است: «عوامل محیطی عمده و هم‌عرض مسجد که در آفرینش تصورات مثبت و یا احیاناً منفی از مسجد در ذهن و اندیشه کودکان و نوجوانان نه‌مورد هستند: نهاد خانواده، نهاد مدرسه و نظام آموزش و پرورش، مهدهای کودک، اسباب‌بازی، نوشت‌افزار، رسانه ملی، به‌ویژه برنامه‌های مربوط به کودک و نوجوان آن، بازی‌های رایانه‌ای، شبکه‌های اجتماعی و شبکه‌های ماهواره‌ای».

مؤلف در فصل بعدی به موضوع وضعیت ارتباط فیزیکی کودک و نوجوان امروز با مسجد می‌پردازد و درواقع نوعی رابطه علی و معلولی بین مطالب مطرح‌شده این فصل با فصل قبلی برقرار می‌کند؛ بنابراین در این فصل به وضعیت ارتباط عملی کودکان و نوجوانان با مسجد و عوامل مکملی که به‌صورت مستقیم (و نه غیرمستقیم مانند عوامل فصل قبلی) در تقویت این ارتباط اثرگذار هستند، پرداخته شده است. لذا در وهله نخست، عناصر کلیدی نهاد مسجد و عوامل درونی آن که تأثیر بسزایی در شکل‌گیری این ارتباط دارند، مورد بررسی قرار

۱. ر. ک. شورای عالی انقلاب فرهنگی، نقشه مهندسی فرهنگی کشور، مصوب سال ۱۳۹۲ش.

گرفته‌اند. این عوامل عبارت‌اند از: خود وجود مسجد با امکانات سخت‌افزاری مورد نیاز کودکان و نوجوانان با دسترسی آسان به آن‌ها، امام جماعت، خادم مسجد، نمازگزاران، کانون فرهنگی مسجد، هیئت‌امنای مسجد و مدیریت کلان و منسجم مساجد کل کشور. در گام بعدی نیز به عوامل خارج از مسجد اشاره می‌شود که نقش تعیین‌کننده‌های در برقراری ارتباط کودک و نوجوان با مسجد دارند و باید داشته باشند؛ این عوامل عبارت‌اند از: خانواده (خصوصاً والدین) و مدرسه.

در این کتاب پس از بررسی وضع موجود عملکرد هریک از عوامل از نظر میزان نقش‌آفرینی آن‌ها در برقراری ارتباط کودکان و نوجوانان با مسجد، به راهکارهای تقویت‌کننده عملکرد مثبت آن‌ها در افزایش ارتباط کودکان و نوجوانان با مسجد پرداخته شده است.

۱۴. مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی رهبر و مقام معظم رهبری

کتاب «مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی رهبر و مقام معظم رهبری» به همت محمدحسن جعفرزاده گردآوری و از سوی دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد منتشر شده است. عناوین فصل‌های چهارگانه این کتاب عبارت‌اند از: اهمیت و جایگاه مسجد، چیستی مسجد تراز اسلامی، چگونگی مسجد تراز اسلامی و امام جماعت تراز اسلامی.

این کتاب تأکید می‌کند جایگاه مسجد در گذر زمان فراز و فرودهای زیادی را تجربه کرده و کارکردهای مختلفی را از خود نشان داده است و در این میان، کارکردهای دینی و سیاسی بالاترین میزان اثربخشی مسجد در جامعه را دارد که نمونه موفق آن را می‌توان در نهضت‌های دینی و سیاسی تاریخ اسلام مشاهده کرد.

در این کتاب از مسجد به عنوان پایگاهی برای رتق و فتق امور مسلمانان، مرکزی برای تربیت صحیح نسل جوان و نوجوان، مکانی برای انذار و آگاهی‌دادن به مردم معرفی شده است. این اثر از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری عنوان

می‌کند که مسجدسازی و مسجدپردازی باید در ردیف اول اعتبارات فعالیت‌های فوق برنامه مدیران آموزش و پرورش و وزارت علوم قرار بگیرد و همچنین روحانیون و ائمه جماعات برای مساجد برنامه‌ریزی کنند. در بخشی دیگر، این کتاب از منش روحانی مساجد یاد و تأکید می‌کند که منش روحانی مساجد نباید فرماندهی باشد و با امر و نهی و پسر و پیشرو رفتار کند.

در کتاب «مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی ره و مقام معظم رهبری» به الگوها و سرمشق‌هایی برای امام جماعت مساجد اشاره و تأکید شده است: امام جماعت در کیفیت و کمیت نمازهای فریضه و نافله سرمشق دیگران باشد، ترک اولی نکند و با دیده رحمت به جمهوری اسلامی و متصدیان امور بنگرد و همچنین با موعظه حسنه، خطاکاران را تربیت کند، با روی خوش و مدارا پذیرای جوان‌ها باشد، در صورت کهولت سن با جوانان ارتباط خوبی داشته باشد و مهم‌تر از همه اینکه بصیر و انقلابی باشد؛ یعنی آگاهی سیاسی داشته باشد و قطب‌نمای سالم سیاسی در این زمینه داشته باشد.

۱۵. تجدید حیات مساجد ایران

کتاب «تجدید حیات مساجد ایران» تألیف محمدرضا حشمتی و علی پروانه است که در ۲۵۶ صفحه، در سال ۱۳۸۳ در تهران انتشار یافته است. آنچه در این کتاب مطرح شده عبارت است از: نقش و وظایف روحانیت، اعم از وظایف علمی، اخلاقی و اجتماعی این قشر. در این کتاب همچنین آفاتی که پیش روی امامان جماعت است بررسی شده و درباره امام جماعت (اهمیت و فضیلت نماز جماعت، ویژگی‌های امام جماعت، و نقش امام جماعت در برنامه‌های فرهنگی) مطالب جالب توجهی ذکر شده است.

این کتاب حاوی ۱۵۰ راهکار برای موفقیت امام جماعت است.

نتیجه و برون داد تحقیقات پیشین

نتیجه مطالعات نگارنده از علل و عوامل تأثیرگذار بر ارتباط جوان با مسجد که بخشی از منابع آن ذکر شد، عبارت است از عواملی که در دو بخش عوامل افزایشنده و عوامل کاهشنده قابل ذکرند. عوامل افزایشنده درواقع نیازهایی هستند که اگر مرتفع شوند، سبب افزایش ارتباط جوانان با مسجد خواهند بود و عوامل کاهشنده، موانع و آسیب‌هایی را شامل می‌شوند که اقدام نکردن برای رفع آن‌ها، سبب کاهش بیش از پیش ارتباط جوانان با مسجد خواهد شد. عوامل و موانع بدین شرح هستند:

جدول شماره ۱: عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد (نیازسنجی)

نهاد خانواده	
کتاب‌های درسی	نهاد مدرسه و نظام آموزش و پرورش از طریق
بینش و نگرش مذهبی معلمان	
برنامه‌های پرورشی و فوق برنامه در مدارس	
متون درسی دانشگاه‌ها	نهاد دانشگاه
وجود جریان‌های مذهبی و حزب الهی فعال در دانشگاه‌ها (بسیج دانشجویی، بسیج اساتید،...)	
فعالیت‌های فرهنگی رسمی در دانشگاه‌ها (نهاد نمایندگی و مدیریت فرهنگی)	
رسانه منبر	
رسانه ملی	
محتوای مذهبی موجود در فضای مجازی	
مطالعه (کتاب، مجلات و نشریات)	

۱. آگاهی دهی و جذابیت آفرینی از مسجد توسط

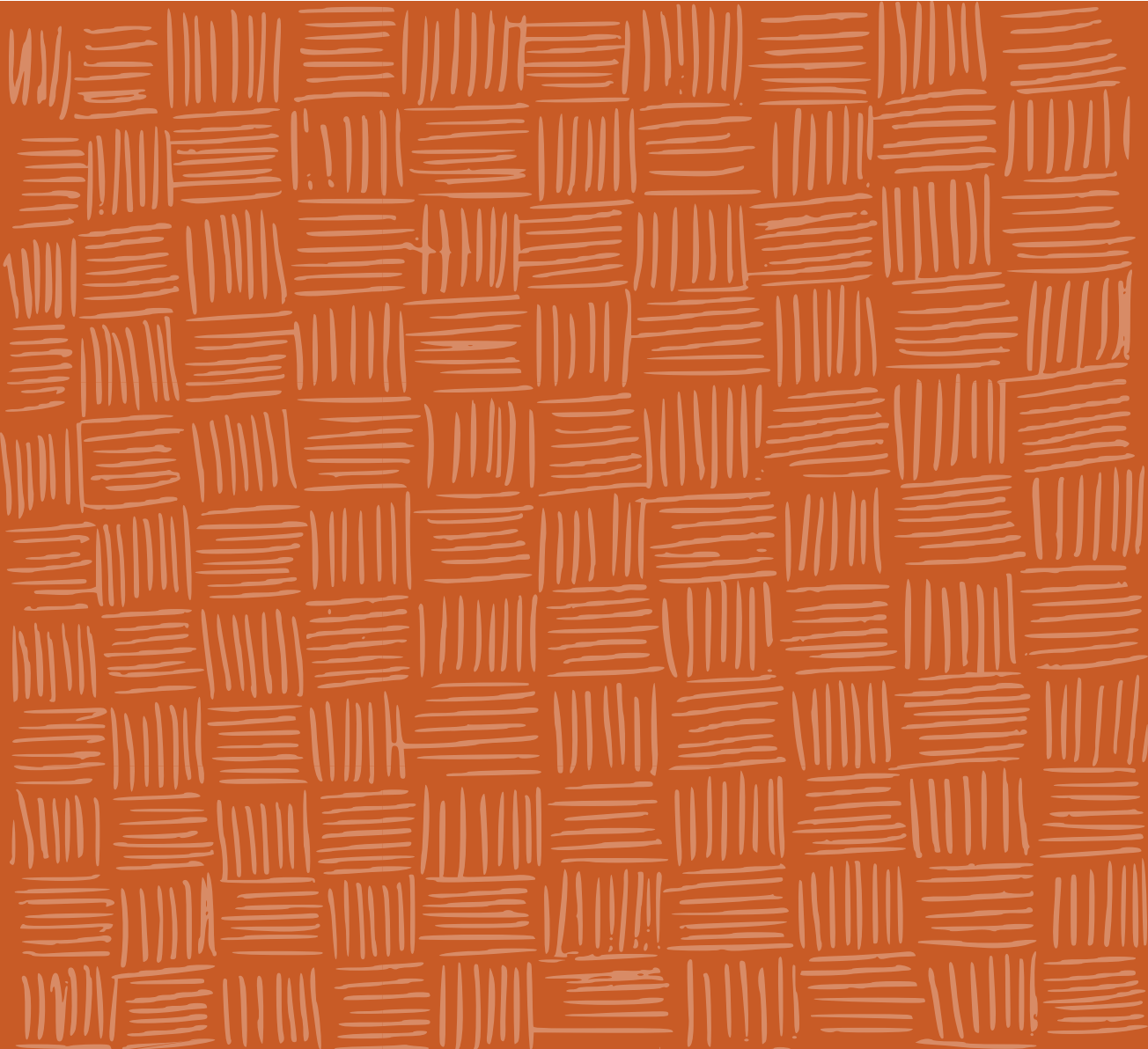
۱. آگاهی دهی و جذابیت آفرینی از مسجد توسط

برپایی نماز جماعت در مدارس و دانشگاه‌ها	
حضور معلمان و اساتید در نماز جماعت	
فعالیت‌های امام جماعت مسجد با این مشخصات	باتقوی و دارای برخورد محترمانه و متواضعانه با جوانان
	جوان یا دارای روحیه جوان‌پسند
	آشنا با خلیقات و دنیای جوان
	سخنور (عالم و فاضل و دارای بیان ساده)
رفتار صمیمی و گرم با جوانان	بهادادن به حضور جوانان در مسجد و پیگیر این امر بودن
	هم‌صحبتی با جوانان و ارتباط صمیمانه با آن‌ها
	رفتار مشفقانه با جوانان
رعایت آراستگی ظاهری	
اجرای برنامه‌های متنوع در مساجد (دینی، هنری، ورزشی و علمی) توسط کانون‌های فرهنگی	کلاس‌ها و دوره‌های آموزش دینی، ورزشی، هنری، علمی
	اردو و سفرهای زیارتی، تفریحی
	برگزاری مراسم دعا (کمیل و توسل و ندبه) و قرائت قرآن (بعد از نمازها)
	برگزاری مسابقات
رفتار صمیمی و گرم مسئولان مسجد (هیئت امنا و افراد مؤثر در تصمیمات مسجد) با نمازگزاران	
رفتار هیئت امنا	مشورت و نظرخواهی از جوانان یا واگذار کردن برخی فعالیت‌ها به جوانان
	دعوت از سخنرانان و مداحان مشهور و مورد علاقه جوانان
	برنامه‌ریزی و تلاش در جهت رفع مشکلات اقتصادی - اجتماعی جوانان مسجد و محله
	استفاده از افراد خوش سابقه و خوش صدا در ادعیه‌خوانی و اذان (خصوصاً از جوانان)
رفتار صمیمی و گرم نمازگزاران با جوانان	
رفتار صمیمی و گرم خادم مسجد با جوانان	

جدول شماره ۲: موانع کاهش دهنده ارتباط جوانان با مسجد (آسیب‌شناسی)

۱. موانع آگاهی و جذابیت مسجد	ضعف‌ها و نواقص در عملکردهای کلان نظام در حوزه اقتصاد (اعم از واقعی یا کاذب تحت تأثیر تبلیغات و شایعه)	مشکلات اقتصادی	در حوزه ازدواج جوانان
			در خصوص اشتغال جوانان
		وجود فساد و تبعیض اقتصادی در جامعه	
		عمیق شدن فاصله طبقاتی	
		دنیاگرایی برخی مسئولان و دین‌آموزان	
		کوتاهی در بستر سازی معیشت حلال	
		فراهم نبودن معیشت آسان و تامین کننده نیازهای اولیه زندگی	
	آسیب‌های اجتماعی	اعتیاد جوان یا خانواده‌اش	
		اعتیاد به فضای مجازی (اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و بازی‌های رایانه‌ای)	
		ازدواج‌های دیر هنگام و طلاق‌های زودرس (از بعد روحی روانی)	
	شبیه‌افکنی درباره نظام، و مسئولان مسائل دینی و نیز مسجد از طریق	شبکه‌های ماهواره‌ای معاند و مخالف همچون BBC و VOA	
		محتوای ضد دینی یا بی دینی در شبکه‌های اجتماعی	
		سایت‌های ضد دینی اینترنتی	
		نگرش‌های سکولار و الحادی برخی نشریات و کتب و مجلات	
		تقابل علوم غربی و اسلامی و تهاجم علوم و مبانی غربی در متون دانشگاهی	
		نگرش‌های سوگیرانه و شبه‌روشنفکری برخی جریانات دانشگاهی و اساتید	
	دین‌گریزی یا تضعیف هویت دینی ناشی از ابتلا به تهاجم فرهنگ مبتذل غرب توسط	شبکه‌های مبتذل ماهواره‌ای همچون من و تو	
		محتوای مبتذل در شبکه‌های اجتماعی	
		سایت‌های غیر اخلاقی اینترنتی	
		بازی‌های رایانه‌ای ناسالم	
		رمان‌ها و کتاب‌های دارای رویکردهای غیر دینی	
		فیلم‌های غیر اخلاقی	
		عرفان‌های نوظهور و عضویت در فرق و نحله‌های فکری آن‌ها	

ضعف امکانات مسجد (سرویس بهداشتی و سیستم سرمایش و گرمایش و تهویه هوا و ...)	
ضعف در بهداشت و نظافت درون مسجد، خصوصاً بخش بانوان	
ضعف در معماری و زیباسازی مسجد	
ضعف از ناحیه امام جماعت	مشغله زیاد و حضور نامنظم در مسجد
	ثبات نداشتن و تغییر زود به زود امامان جماعت
سبک زندگی ناسالم جوانان	مشغله کاری و نبود وقت کافی برای حضور در مسجد
	وجود الگوهای ناسالم در جمع خانواده، دوستان، آشنایان و محل کار و تحصیل
عدم رعایت زمان لازم برای برنامه‌ها (طولانی بودن برنامه‌ها، سخنرانی و دعاها) در مسجد	
فقدان نظم و انضباط در برنامه‌های مساجد	

فصل سوم: روش شناسی تحقیق

روش تحقیق

این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی - پیمایشی است؛ زیرا هدف آن، بررسی توزیع ویژگی‌هایی است که تحت تأثیر آن‌ها، ارتباط جامعه آماری یعنی جوانان شهر تهران با مسجد کم و زیاد می‌شود. و با انتخاب نمونه‌های آماری نیز به بررسی همین متغیرها یعنی عوامل و موانع افزایش و کاهش ارتباط جوانان با مسجد پرداخته می‌شود.

در این پژوهش حسب اینکه از دو ابزار پرسشنامه و مصاحبه استفاده خواهد شد، از دو روش ذیل استفاده می‌شود:

۱. روش مقطعی^۱ برای ابزار پرسشنامه (گردآوری داده‌ها درباره عوامل و موانع تأثیرگذار بر ارتباط جوان با مسجد در مقطع زمانی حال).
 ۲. روش دلفی^۲ برای ابزار مصاحبه (بررسی دیدگاه‌های جمعی از صاحب‌نظران در موضوع عوامل مؤثر بر ارتباط جوانان با مسجد).
- بنابراین روش این تحقیق، چنان که در پاورقی نیز توضیح داده شده، ترکیبی است.

1. Cross Sectional.
2. Delphi Technique.

ابزار تحقیق

در این پژوهش از دو ابزار پرسشنامه (کمی) و مصاحبه (کیفی) استفاده شده است.^۱ با این توضیح که:

۱. ابزار پرسشنامه

به این دلیل از پرسشنامه استفاده شده است که اولاً اطلاعات به‌دست‌آمده از طریق مصاحبه پیرامانه و وسیع و همه‌جانبه نبودند و منابع لازم برای کسب اطلاعات عمیق‌تر در دسترس نبود و ثانیاً می‌خواستیم نظر جمعی را در مورد مسئله ارتباط جوانان با مسجد و عوامل و موانع تأثیرگذار در این حوزه به‌دست آوریم، طرز تلقی جوانان از این مسئله را بدانیم و از دیدگاه مثبت و منفی جوانان درباره این امر مطلع شویم.

با استفاده کردن از ابزار پرسشنامه مزایای ذیل حاصل شد:

- از نظر تعداد سؤالات و دامنه آن انعطاف‌پذیری بیشتری نسبت به مصاحبه وجود داشت.
- از طریق آن با گروه وسیع‌تری در جامعه تماس گرفته شد و اطلاعات وسیع و قابل اعتمادتری به‌دست آمد.

۲. ابزار مصاحبه

در این پژوهش از ابزار مصاحبه نیز استفاده شد تا اطلاعات مورد نیاز تحقیق از طریق ارتباط مستقیم بین پرسشگر با پاسخگو گردآوری شود؛ همچنین برای آنکه مصاحبه دارای کارایی علی‌حده است و در رسیدن به هدف‌های این تحقیق

۱۱. منظور از تحقیق کیفی عبارت از هر نوع تحقیقی است که یافته‌هایی را به‌دست می‌دهند که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هر گونه کمی کردن کسب نشده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی، جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشد. (آنسلم استراس و کوربین جولیت، اصول روش تحقیق کیفی، ۱۹)

پژوهش کیفی متمرکز بر مطالعه موارد است، نه جامعه‌ها و نمونه‌ها. البته پژوهش‌های کیفی و کمی می‌توانند از طریق کشف (توسط پژوهش‌های کیفی) و تأیید (توسط پژوهش‌های کمی) همدیگر را کامل کنند؛ (مردیت گال و دیگران، روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ج ۱، ۶۴)؛ بنابراین با وجود همه تفاوت‌ها، بسیاری از پژوهشگران، اکنون ترکیبی از رویکردهای کمی و کیفی را برای فهم کامل پدیده مورد بررسی خود به کار می‌برند. چنان‌که در این پژوهش نیز چنین شده است.

کمک عمده‌ای می‌توانست داشته باشد. به این دلیل از روش مصاحبه در کنار ابزار پرسش‌نامه استفاده شد که:

۱. مصاحبه در مقایسه با پرسشنامه دارای انعطاف‌پذیری بیشتری است. مصاحبه‌گر می‌تواند پاسخ‌ها را پیگیری نموده، با دوباره تعریف کردن سؤال‌ها، ابهام‌ها را رفع نماید. پرسشنامه امکان چنین عملی را فراهم نمی‌آورد.

۲. مصاحبه اطلاعات کامل‌تری را در اختیار مصاحبه‌گر قرار می‌دهد.

۳. در مقایسه با پرسشنامه، مصاحبه نیاز به زمان و هزینه بیشتری دارد.^۱

البته مصاحبه با برخی از محدودیت‌ها نیز مواجه بود که عبارت‌اند از:

۱. هزینه تحقیق در ابزار مصاحبه بالا بود.

۲. استخراج اطلاعات و تجزیه و تحلیل در مصاحبه مشکل‌تر از ابزار پرسشنامه است.^۲

۳. با اینکه وقت‌گیر و پرخرج و زمان‌بر است، جامعه محدودی را مورد شناسایی و مطالعه قرار می‌دهد.

۴. اطلاعات به‌دست‌آمده از طریق روش مصاحبه را نمی‌توان همانند روش پرسشنامه به جامعه بزرگ‌تری تعمیم داد، زیرا این اطلاعات بر پایه تعداد محدود و موردی جمع‌آوری می‌شود و تنها می‌توان نتایج را به گروهی از افراد تعمیم داد. گفتنی است در مصاحبه‌های صورت‌گرفته در این پژوهش از روش مصاحبه سازمان‌نیافته (آزاد) استفاده شده، چنان‌که هدف مصاحبه آزاد نیز جمع‌آوری اطلاعات کیفی است؛ البته عملاً تقریباً از هر سه روش مصاحبه سازمان‌یافته، نیمه‌سازمان‌یافته و سازمان‌نیافته استفاده شده است؛ با این توضیح که همچون مصاحبه سازمان‌یافته، مصاحبه‌گر از قبل سؤال‌های مورد نظر را فراهم کرده و در زمان مصاحبه آن‌ها را در اختیار برخی از مصاحبه‌شوندگان قرار داده بود (حسب درخواست خود مصاحبه‌کنندگان). البته شبیه پرسشنامه بسته‌پاسخ نبود و افراد حتی اختیار دست‌بردن در ساختار سؤالات و نیز مؤلفه‌ها و گویه‌های آن را

۱. عباس بازرگان، زهره سرمد و الهه حجازی، روش‌های تحقق در علوم رفتاری، ص ۱۵۱.

۲. ناصر خلیلی و ابراهیم دانشوری، روش تحقیق و کاربرد آن در مدیریت، ص ۱۰۵.

داشتند.

مانند مصاحبه نیمه‌سازمان‌یافته، سؤال‌ها از قبل طراحی شده بودند و هدف، کسب اطلاعات عمیق از مصاحبه‌شونده بود. هر پاسخ با سؤال واریسی مورد بررسی بیشتر قرار می‌گرفت و از مصاحبه‌شونده با سؤال‌های «چرا»، خواسته می‌شد توضیح بیشتری در مورد پاسخ‌های خود بدهد. همچنین مانند مصاحبه سازمان‌نیافته (آزاد)، مصاحبه‌شونده با آزادی کامل تمام مطالب را به روش و زبانی که خود انتخاب می‌کرد، بیان می‌داشت. مصاحبه‌گر نیز با استفاده از ویژگی انعطاف‌پذیری این روش، به کشف اطلاعات عمیق و دقیقی پی می‌برد.^۱

جامعه‌آماري

در این پژوهش جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله شهر تهران که در محدوده مناطق ۲۲ گانه شهر تهران زندگی می‌کنند، به عنوان جامعه آماری مشخص شدند. گفتنی است این جامعه آماری اعم از جوانان زن و مرد، دانشگاهی و غیردانشگاهی، متأهل و مجرد، سرباز و شاغل و بیکار، دانش‌آموز و غیردانش‌آموز و مسجدی و غیرمسجدی بوده و همه را شامل می‌شده است.

نمونه‌آماري

در بررسی‌های پژوهشی که شامل چند صد و حتی چند هزار عضو جامعه آماری می‌شود، عملاً غیر ممکن است که اطلاعات را از هر عضو جمع‌آوری کنیم؛ حتی اگر امکان‌پذیر هم باشد، از نظر زمان، هزینه و سایر مسائل منابع انسانی مقدور نیست؛ علاوه بر این مطالعه یک گروه نمونه به جای کل جامعه آماری، گاه ممکن است منجر به نتایج معتبرتری شود؛ به این دلیل که خستگی کمتری وجود خواهد داشت و از این‌رو خطاهای کمتری در جمع‌آوری اطلاعات پدید می‌آورد؛ به‌ویژه هنگامی که اعضای جامعه آماری بسیار وسیع باشد.

۱. برای اطلاع از انواع روش‌های مصاحبه، ر.ک: عباس بازرگان، زهره سرمد و الهه حجازی، روش‌های تحقق در علوم رفتاری، ص ۱۵۰-۱۵۱.

۱. نمونه آماری پرسشنامه

در بخش استفاده از ابزار پرسشنامه، به نمونه‌برداری و انتخاب تعداد کافی از میان اعضای جامعه آماری اقدام شد تا با مطالعه گروه نمونه و فهمیدن خصوصیات یا ویژگی‌های آزمودنی‌های آن، قادر باشیم عوامل و موانع تأثیرگذار در «ارتباط جوانان نمونه شهر تهران با مسجد» را به کل اعضای جامعه جوانان شهر تهران تعمیم دهیم.

در این مرحله ما بایست گروه نمونه را به‌صورتی انتخاب می‌کردیم که معرف جامعه آماری باشد و ویژگی‌های آن را دربرداشته باشد. باید گروه نمونه را به‌طور علمی برمی‌گزیدیم تا به‌طور منطقی مطمئن باشیم که آماره‌های گروه نمونه به پارامترهای جامعه آماری بسیار نزدیک است.

برای این کار باید اولاً حجم نمونه را به حد کافی بزرگ می‌گرفتیم و ثانیاً طرح نمونه‌برداری مناسبی را انتخاب می‌کردیم؛ بنابراین حجم ۱۰۰۵ واحد نمونه که در مقایسه با تمام پژوهش‌های صورت گرفته پیشین -حسب اطلاع نگارنده- رقم بسیار بالایی بود و می‌توانست به شکل مناسبی گویای خصوصیات جامعه آماری باشد، انتخاب شد که بعداً به منظور همگن‌سازی زنان و مردان و افراد مسجدر و غیرمسجدر و ۱۴۹ نمونه دیگر نیز بدان‌ها اضافه گردید و ۵ نمونه نیز ابطال شد که مجموع باقی‌مانده ۱۱۴۹ نمونه شد. چون در این پژوهش به دنبال بررسی میزان جوانان مسجدر و غیرمسجدر و نبودیم؛ بلکه می‌خواستیم ببینیم جوانان مسجدر و غیرمسجدری چه عوامل و موانعی را در افزایش یا کاهش حضور جوانان در مسجد و ارتباطشان با آن تأثیرگذار می‌بینند؛ بنابراین بایست افراد نمونه طوری انتخاب می‌شدند که از هر دو گروه به تعداد کافی و حداقل ۴۰۰ نمونه وجود داشته باشد که به دلیل کم‌بودن نمونه‌های مربوط به زنان یا افراد غیرمسجدری در برخی مناطق، نیاز به ترمیم آن‌ها از طریق نظرسنجی مجدد بود که ۱۴۹ نمونه دیگر اضافه شد و در مناطق مورد نیاز، نظرسنجی مجدد صورت گرفت.

۲. نمونه آماری مصاحبه

در این پژوهش چون به دنبال تحلیل‌های عمیق و زیربنایی در خصوص عوامل و موانع تأثیرگذار در ارتباط جوانان با مسجد بودیم، ترجیح داده شد به جای مصاحبه با نمونه‌های مستخرج از خود جامعه آماری یعنی جوانان شهر تهران، با افراد صاحب‌نظری مصاحبه شود که با نمونه‌های آماری ارتباط دارند و با ویژگی‌ها و خصوصیات آن‌ها آشنایی کامل دارند و می‌دانند که چه عوامل و موانعی در ارتباط آن‌ها با مسجد اثرگذارند.

این افراد که از سه گروه ویژه یعنی «صاحب‌نظران و محققان حوزه نماز و مسجد»، «امامان جماعت و افراد فعال در مسجد» و «مسئولان اجرایی نهادهای فعال در حوزه نماز و مسجد» انتخاب شده‌اند، یک امتیاز دیگر نیز دارند و آن اینکه اگر نمونه آماری از بین خود جوانان بودند، آن‌ها صرفاً تجربیات یک نفر، یعنی فقط خود را منتقل می‌کردند؛ ولی گروه‌های مذکور در ارتباط گسترده‌ای که با جوانان مختلف دارند و با آشنایی‌ای که با مسائل جامعه‌شناسی رفتاری و مسائل مدیریتی مسجد دارند، نگاه به مراتب جامع‌تر و فراگیرتری به مسئله دارند. لذا نمونه آماری این پژوهش عبارت شد از ۲۵ نفر از صاحب‌نظران و محققان حوزه نماز و مسجد، امامان جماعت و افراد فعال در مسجد و مسئولان اجرایی نهادهای فعال در حوزه نماز و مسجد.

روش نمونه‌گیری

۱. نمونه‌گیری برای پرسشنامه

حسب اقتضائات این پژوهش و جامعه آماری آن، در این پژوهش از طرح نمونه‌برداری احتمالی و گونه خوشه‌بندی استفاده گردید. دلیل استفاده از طرح نمونه‌برداری احتمالی آن بود که می‌خواستیم اعضای جامعه‌شانس یا احتمال شناخته‌شده یکسان برای بیان عوامل و موانع داشته باشند و همچنین گروه نمونه خاصیت تعمیم‌پذیری برای کل جامعه آماری را داشته باشد.

دلیل استفاده از گونه خوشه‌بندی نیز آن بود که امکان تعیین چهارچوبی برای جامعه آماری وجود نداشت و نمی‌توانستیم نمونه مورد نیاز را به روش‌های احتمالی ساده یا طبقه‌بندی‌شده انتخاب نماییم؛ به بیان دیگر اولاً چارچوب جامعه آماری در اختیار نبود یا تهیه آن زمان و هزینه زیادی را طلب می‌کرد؛ ثانیاً به دلیل گستردگی جغرافیایی واحدهای تحلیل و مطالعه، امکان گردآوری اطلاعات وجود نداشت. بر این اساس جامعه آماری به خوشه‌های مناسب تقسیم بندی شد؛ خوشه‌هایی متشکل از اعضای جامعه آماری که اعضای هر خوشه از شباهت و تجانس بیشتری با همدیگر برخوردارند و متقابلاً تفاوت و عدم تجانس بیشتری با جامعه آماری سایر خوشه‌ها دارند.

برای این کار لازم بود که مناطق ۲۲گانه تهران در ذیل چند خوشه (ماسبه خوشه در نظر گرفتیم) قرار گیرند؛ خوشه‌هایی که جوانان موجود در مناطق مختلف هر خوشه، از جهات مختلف همسان یا نزدیک به هم باشند؛ لذا از مدل «رده‌بندی مناطق شهر تهران در بخش‌های مختلف سال ۱۳۸۵ بر حسب شاخص‌های توسعه» که در تعداد زیادی از تحقیقات مبنا قرار گرفته بود، استفاده شد. تصویر این مدل که به عنوان نمونه در مقاله علمی-پژوهشی «تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری» مورد استفاده قرار گرفته، به شکل ذیل است.^۱

۱. مجتبی رفیعیان و محمد شالی، «تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری»، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره شانزدهم، شماره ۴.

جدول شماره ۱: رده‌بندی مناطق شهر تهران در بخش‌های مختلف بر حسب شاخص‌های توسعه

رده‌بندی مناطق شهر تهران در بخش‌های مختلف سال ۱۳۸۵ بر حسب شاخص‌های توسعه									
رتبه	منطقه	آموزش	مسکن	جمعیتی	اشتغال	دسترسی به اطلاعات	محیط زیست	زیرساخت‌ها	نهایی
۳	۱	۰.۱۳۸	۰.۰۷۳	۰.۱۱۹	۰.۲۶۱	۰.۰۵۱	۰.۰۵۸	۰.۰۳۴	۰.۷۳۵
۴	۲	۰.۱۲۶	۰.۰۷۶	۰.۱۱۳	۰.۲۴۳	۰.۰۵۰	۰.۰۵۰	۰.۰۴۹	۰.۷۰۷
۱	۳	۰.۱۷۷	۰.۰۸۷	۰.۱۲۸	۰.۲۶۹	۰.۰۵۵	۰.۰۴۵	۰.۰۳۷	۰.۷۹۷
۱۱	۴	۰.۰۶۷	۰.۰۴۷	۰.۰۹۴	۰.۱۵۱	۰.۰۲۷	۰.۰۱۸	۰.۰۴۳	۰.۴۴۷
۵	۵	۰.۱۱۴	۰.۰۶۲	۰.۱۰۹	۰.۲۲۰	۰.۰۴۲	۰.۰۲۸	۰.۰۳۶	۰.۶۱۱
۲	۶	۰.۱۴۷	۰.۰۷۶	۰.۱۱۱	۰.۳۰۰	۰.۰۵۰	۰.۰۵۴	۰.۰۳۹	۰.۷۷۷
۶	۷	۰.۰۸۴	۰.۰۵۷	۰.۱۰۷	۰.۲۲۷	۰.۰۲۹	۰.۰۱۵	۰.۰۴۲	۰.۵۶۱
۸	۸	۰.۰۶۶	۰.۰۵۲	۰.۰۸۲	۰.۱۸۸	۰.۰۲۶	۰.۰۱۴	۰.۰۵۲	۰.۴۸۰
۱۸	۹	۰.۰۴۴	۰.۰۲۲	۰.۰۹۵	۰.۱۴۰	۰.۰۱۳	۰.۰۱۰	۰.۰۴۹	۰.۳۷۳
۱۲	۱۰	۰.۰۴۲	۰.۰۴۵	۰.۰۶۷	۰.۱۸۶	۰.۰۱۲	۰.۰۲۸	۰.۰۴۴	۰.۴۲۳
۷	۱۱	۰.۰۶۷	۰.۰۴۶	۰.۰۹۲	۰.۲۰۰	۰.۰۲۰	۰.۰۳۳	۰.۰۴۶	۰.۵۰۴
۱۴	۱۲	۰.۰۶۰	۰.۰۳۴	۰.۰۸۹	۰.۱۵۰	۰.۰۱۴	۰.۰۲۹	۰.۰۳۳	۰.۴۱۰
۹	۱۳	۰.۰۶۵	۰.۰۵۲	۰.۰۸۶	۰.۲۰۲	۰.۰۲۳	۰.۰۱۱	۰.۰۴۰	۰.۴۷۹
۱۶	۱۴	۰.۰۵۴	۰.۰۴۵	۰.۰۵۵	۰.۱۶۳	۰.۰۱۴	۰.۰۲۲	۰.۰۵۲	۰.۴۰۴
۲۲	۱۵	۰.۰۲۶	۰.۰۲۳	۰.۰۴۸	۰.۰۵۸	۰.۰۰۱	۰.۰۲۱	۰.۰۴۷	۰.۲۲۳
۱۳	۱۶	۰.۰۸۲	۰.۰۳۳	۰.۰۶۷	۰.۱۰۰	۰.۰۰۲	۰.۰۸۵	۰.۰۴۷	۰.۴۱۶
۲۱	۱۷	۰.۰۱۶	۰.۰۱۴	۰.۰۳۵	۰.۰۳۴	۰.۰۰۰	۰.۰۸۹	۰.۰۴۴	۰.۲۳۳
۱۹	۱۸	۰.۰۹۸	۰.۰۱۸	۰.۰۷۱	۰.۰۳۱	۰.۰۰۲	۰.۰۵۵	۰.۰۴۶	۰.۳۲۲
۲۰	۱۹	۰.۰۱۹	۰.۰۱۹	۰.۰۵۲	۰.۰۵۵	۰.۰۰۲	۰.۰۹۰	۰.۰۴۶	۰.۲۸۳
۱۷	۲۰	۰.۰۵۲	۰.۰۳۲	۰.۰۶۰	۰.۱۱۶	۰.۰۰۷	۰.۰۸۵	۰.۰۴۶	۰.۳۹۷
۱۰	۲۱	۰.۰۹۹	۰.۰۵۳	۰.۰۸۷	۰.۱۴۰	۰.۰۲۵	۰.۰۱۵	۰.۰۵۱	۰.۴۷۱
۱۵	۲۲	۰.۰۸۷	۰.۰۳۸	۰.۰۹۷	۰.۱۲۸	۰.۰۲۷	۰.۰۲۵	۰.۰۰۶	۰.۴۰۷

چنان‌که ملاحظه می‌شود، شاخص‌های مختلف آموزشی، جمعیتی، مسکن، اشتغال، دسترسی به اطلاعات، محیط زیست و زیرساخت‌ها در نظر گرفته شده است.

حسب رتبه نهایی درج‌شده در تصویر بالا، برای هر یک از مناطق، مناطق ۱، ۲، ۳،

۵، ۶، ۷ و ۱۱ به عنوان خوشه اول (۷ منطقه)، مناطق ۴، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۲۱ و ۲۲ خوشه دوم (۹ منطقه) و نیز مناطق ۹، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰ به عنوان خوشه سوم انتخاب شدند (۶ منطقه).

به دلیل آنکه می‌خواستیم قابلیت تعمیم‌پذیری نمونه‌ها را بالا ببریم، تصمیم بر آن شد که همه نمونه‌های یک خوشه از یک منطقه جمع‌آوری نشود؛ بلکه در هر خوشه سه منطقه انتخاب شد؛ منطقه‌هایی که دارای رتبه بالاترین، پایین‌ترین و میانه خوشه باشند؛ لذا مناطق ۲ (بالاترین رتبه)، ۳ (میانه) و ۱۱ (پایین‌ترین رتبه) در خوشه اول انتخاب شدند؛ اما در خوشه دوم چون می‌خواستیم مناطق انتخاب‌شده از نظر رتبه به هم پیوسته نباشند، بالاترین و پایین‌ترین را انتخاب نکردیم (از آنجا که برای نمونه رتبه ۸ که بالاترین رتبه خوشه دوم بود، با رتبه ۷ که پایین‌ترین رتبه خوشه اول بود و قبلاً انتخاب شده بود، هیچ فاصله‌ای نداشت، در انتخاب مناطق خوشه دوم، از پایین‌ترین رتبه خوشه اول فاصله گرفتیم که همین کار در انتخاب مناطق خوشه سوم نیز مدنظر قرار گرفت)؛ همچنین چون منطقه نواب یک مجموعه آپارتمان‌نشین و متمایز از سایر مناطق با سبک زندگی خاص خود در این خوشه بود، تصمیم گرفته شد که منطقه مربوط به نواب نیز انتخاب شود؛ بنابراین نهایتاً مناطق ۱۰، ۱۴ و ۱۶ در خوشه دوم انتخاب شدند. در خوشه سوم نیز مناطق ۱۵ (پایین‌ترین رتبه) و ۱۸ (بالاترین) انتخاب شدند. سپس نوبت آن بود که نمونه‌ها برای ۸ منطقه در نظر گرفته شده اختصاص یابد. در این گام نیز به دلیل تفاوت جمعیت مناطق انتخاب‌شده، سعی بر آن شد که تناسبی بین تعداد نمونه‌های هر منطقه با نسبت جمعیت آن برقرار باشد؛ بر این اساس طبق جدول ذیل که جمعیت مناطق نیز در آن آمده است، تعداد نمونه هر یک از مناطق مشخص شد:

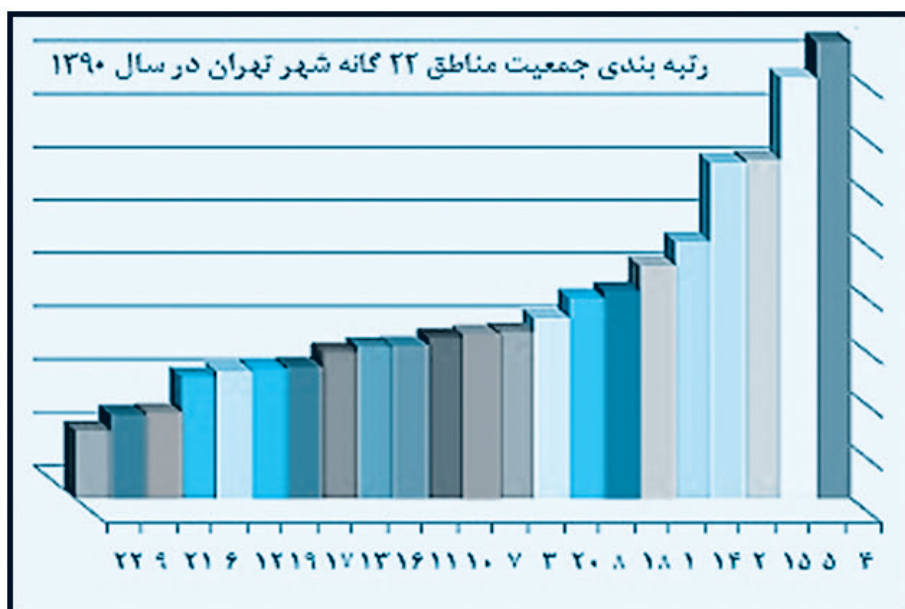
جدول شماره ۲: تعداد نمونه‌های مناطق انتخاب‌شده حسب جمعیت آن‌ها

شماره/منطقه	جمعیت	شماره خوشه	تعداد نمونه	شماره هادر فهرست چارچوب
تهران ۱	۴۳۹۴۶۷	-----	-----	-----
تهران ۲	۶۳۲۹۱۷	اول	۱۶۰ نمونه	از ۱ تا ۱۶۰
تهران ۳	۳۱۴۱۱۲	اول	۱۲۵ نمونه	از ۱۶۱ تا ۲۸۵
تهران ۴	۸۶۱۲۸۰	-----	-----	-----
تهران ۵	۷۹۳۷۵۰	-----	-----	-----
تهران ۶	۲۲۹۹۸۰	-----	-----	-----
تهران ۷	۳۰۹۷۴۵	-----	-----	-----
تهران ۸	۳۷۸۱۱۸	-----	-----	-----
تهران ۹	۱۵۸۵۱۶	-----	-----	-----
تهران ۱۰	۳۰۲۸۵۲	دوم	۱۰۰ نمونه	از ۲۸۶ تا ۳۸۵
تهران ۱۱	۲۸۸۸۸۴	اول	۱۰۰ نمونه	از ۳۸۶ تا ۴۸۵
تهران ۱۲	۲۴۰۷۲۰	-----	-----	-----
تهران ۱۳	۲۷۶۰۲۷	-----	-----	-----
تهران ۱۴	۴۸۴۳۳۳	دوم	۱۴۰ نمونه	از ۴۸۶ تا ۶۲۵
تهران ۱۵	۶۳۸۷۴۰	سوم	۱۶۰ نمونه	از ۶۲۶ تا ۷۸۵
تهران ۱۶	۲۸۷۸۰۳	دوم	۸۰ نمونه	از ۷۸۶ تا ۸۶۵
تهران ۱۷	۲۴۸۵۸۹	-----	-----	-----
تهران ۱۸	۳۹۱۳۶۸	سوم	۱۴۰ نمونه	از ۸۶۶ تا ۱۰۰۵
تهران ۱۹	۲۴۴۳۵۰	-----	-----	-----
تهران ۲۰	۳۴۰۸۶۱	-----	-----	-----
تهران ۲۱	۱۶۲۶۸۱	-----	-----	-----
تهران ۲۲	۱۲۸۹۵۸	-----	-----	-----

منبع آمارهای جمعیتی: مرکز آمار ایران- سرشماری سال ۱۳۹۰

چنان‌که ملاحظه می‌شود، منطقه ۲ بالاترین جمعیت، ۱۶۰ نمونه را به خود اختصاص داده و متقابلاً منطقه ۱۶ که حدود نصف جمعیت منطقه ۲ را دارد، ۸۰ نمونه برای آن در نظر گرفته شده است. نمودار جمعیتی مناطق نیز در نمودار ذیل قابل مشاهده است:

نمودار شماره ۱: رتبه‌بندی جمعیت مناطق تهران

در مرحله بعدی، بعد از اینکه نظرسنجی از مناطق مذکور به تعداد نمونه‌های گفته‌شده صورت گرفت، نیاز به ترمیم نمونه‌ها در برخی از مناطق بود؛ زیرا در تعدادی از مناطق تعداد نمونه‌های مربوط به زنان یا افراد مسجدر و کمتر از ۴۰ درصد بود و نیز در موردی، اکثریت نمونه‌ها از گروه سنی ۱۵ تا ۱۹ بود؛ بر این اساس حسب جدول ذیل به نظرسنجی مجدد از برخی مناطق به تعداد نمونه‌های ذیل اقدام شد:

جدول شماره ۳: میزان پرسشنامه‌های اضافه‌شده به مناطق و نحوه تکمیل آن‌ها

منطقه	تعداد کل پرسش‌نامه	نمونه با پاسخگوی غیرمسجدرو	نمونه با پاسخگوی زن	تعداد نمونه اضافه‌شده (با توضیحات)	شماره نمونه جدید در فهرست چارچوب
۲	۱۶۰	۷۵	۷۰	نیاز ندارد	---
۳	۱۲۵	---	---	نیاز ندارد	---
۱۰	۱۰۰	۳۳	۲۶	۱۴ پرسشنامه برای ۱۰ زن غیرمسجدی و ۴ زن مسجدی	از ۱۰۰۶ تا ۱۰۱۹
۱۱	۱۰۰	۴۱	۳۸	۶ پرسشنامه برای ۳ زن غیرمسجدی و ۳ زن مسجدی	از ۱۰۲۰ تا ۱۰۲۵
۱۴	۱۴۰	۳۲	۱۵	۶۰ پرسشنامه برای ۳۰ زن غیرمسجدی و ۱۵ زن مسجدی و ۱۵ مرد (همه بالای ۲۰ سال انتخاب می‌شوند)	از ۱۰۲۶ تا ۱۰۸۵
۱۵	۱۶۰	۵۳	۵۷	۲۷ پرسشنامه برای ۱۷ زن غیرمسجدی و ۱۰ زن مسجدی	از ۱۰۸۶ تا ۱۱۱۲
۱۶	۸۰	۳۵	۲۰	۱۵ پرسشنامه برای ۱۰ زن غیرمسجدی و ۵ زن مسجدی	از ۱۱۱۳ تا ۱۱۲۷
۱۸	۱۴۰	۷۷	۳۸	۲۷ پرسشنامه برای ۱۰ زن غیرمسجدی و ۱۷ زن مسجدی	از ۱۱۲۸ تا ۱۱۵۴

بر این اساس، به‌طور تصادفی تعداد مشخص‌شده از خوشه‌ها را به عنوان آزمودنی‌های گروه نمونه انتخاب کردیم و اعضای جامعه آماری در هر یک از این خوشه‌ها مورد مطالعه قرار گرفتند. البته قبلاً نیز ذکر شد که در این پژوهش به دنبال بررسی میزان جوانان مسجدرو و غیرمسجدرو نبودیم، بلکه می‌خواستیم ببینیم جوانان مسجدرو و غیرمسجدی، چه عوامل و موانعی را در افزایش یا کاهش حضور جوانان در مسجد و ارتباطشان با آن تأثیرگذار می‌بینند، لذا می‌بایست افراد نمونه به شکل تصادفی طوری انتخاب می‌شدند که از هر دو گروه به تعداد مکفی و حداقل ۴۰ درصد نمونه منطقه وجود می‌داشت.

۲. روش نمونه‌گیری مصاحبه

برای انتخاب نمونه‌ها برای مصاحبه از چند کانال اقدام شد: اولاً حسب ارتباط و آشنایی که با ستاد اقامه نماز و سازمان امور مساجد وجود داشت، از برخی کارشناسان این نهادها استفاده شد.

ثانیاً با نظر به تحقیقات صورت گرفته در حوزه نماز و افرادی که در مباحث دینی و تربیتی صاحب نظر بودند، چند نفر نیز از این طریق انتخاب شدند. ثالثاً حسب شناخت تجربی و افواهی با برخی امامان جماعت موفق که البته برخی از آن‌ها خارج از تهران بودند، از آن‌ها درخواست مصاحبه گردید. رابعاً نظر به نیاز و لزوم توجه به حوزه زنان، تلاش شد تا بخشی از مصاحبه‌شوندگان را زنان تشکیل دهند که چنین هم شد.

جدول سؤالات پرسشنامه/مصاحبه

۱. جدول سؤالات پرسشنامه

پرسشنامه مجموعاً ۵۱ سؤال دارد که البته برای دو گروه افراد «مسجدرو» و «غیرمسجدرو یا کم‌مسجدرو» طراحی شده است؛ بدین صورت که ۱۱ سؤال عمومی وجود دارد و هر یک از دو گروه، ۲۰ سؤال اختصاصی مربوط به خود دارند (۴۰ سؤال اختصاصی که هر گروه فقط ۲۰ عدد از آن‌ها را پاسخ می‌دهند)؛ لذا در مجموع برای هر گروه، ۳۱ سؤال طراحی شده است که از این ۳۱ سؤال، ۲ سؤال باز و ۲۸ سؤال بسته است.

همه سؤالات عمومی از نوع پاسخ‌بسته هستند و ۶ سؤال از سؤالات بسته راجع به مشخصات و اطلاعات شخصی پاسخ‌گوست. همه سؤالات عمومی چندجوابی هستند؛ اما در بخش سؤالات اختصاصی که هر گروه ۲۰ سؤال دارد، ۲ سؤال باز وجود دارد و بقیه پاسخ‌بسته هستند؛ ولی ۱۷ سؤال آن از نوع مقیاس چنددرجه‌ای با پنج درجه (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، خیلی کم) و یک سؤال از نوع تعیین

اولویت نسبت به موارد ارائه شده است.

همه پرسش‌ها به صورت مثبت نوشته نشده‌اند؛ بلکه پرسش‌های همراه با واژگان منفی نیز که حدود نصف سؤالات چنددرجه‌ای را تشکیل می‌دهد، در نظر گرفته شده است تا گرایش پاسخ‌دهنده به علامت زدن در یک سمت مقیاس به حداقل برسد؛ بنابراین پرسشنامه آمیزه‌ای از پرسش‌های مثبت و منفی است.

همچنین چنان که توضیح داده شد، پرسشنامه برای دو گروه تهیه شده است و طبیعتاً وجود سؤالات مشروط در آن محرز است؛ در این پرسشنامه دو سؤال مشروط وجود دارد که نوع پاسخ به گزینه‌های آن، سؤال یا سؤالات بعدی را کاملاً از هم متمایز می‌کند.

۲. جدول سؤالات مصاحبه

سؤالات مصاحبه اصولاً به مصاحبه‌شونده‌ها داده نمی‌شود و بیشتر به عنوان کمک کار و ابزار دست مصاحبه‌کننده است تا با ذهن آماده به مصاحبه بپردازد و در سؤالات خویش همه جوانب را در نظر داشته باشد؛ بر این اساس اگر سؤالی نیز در مصاحبه طراحی می‌شود، خصوصاً در مصاحبه‌های آزاد، تأکیدی بر عبارات سؤال و کلمات نوشته شده در خود سؤال نیست؛ بلکه بیشتر، مفهوم و معنایی که در سؤال وجود دارد، مدنظر است تا صحبت لازم در موضوع آن، با مصاحبه‌شونده صورت گیرد. با این حال برخی از مصاحبه‌شونده‌ها تمایل دارند که قبل از مصاحبه، با سؤالات مصاحبه آشنایی داشته باشند تا حسب دیدگاه خود، با آمادگی بهتر در مصاحبه شرکت کنند؛ بر این اساس سؤالات اساسی و کلیدی مصاحبه‌های مربوط به این پژوهش به تدوین درآمد. حاصل این تدوین در طول انجام مصاحبه‌ها دو نوع یا دو سری سؤال شد که به افراد داده شد. این سؤالات طبیعتاً از نوع باز بودند.

۱. اعتبار و روایی پرسشنامه (Validity)

برای محافظت پرسشنامه در برابر خطاها و بررسی اعتبار و روایی پرسشنامه، کل یا بخشی از پرسشنامه مورد آزمون مقدماتی قرار می‌گیرد. پیش‌آزمون پرسشنامه را می‌توان به دو مرحله تقسیم نمود: پیش‌آزمون غیررسمی و پیش‌آزمون رسمی. هدف اصلی در پیش‌آزمون غیررسمی، بررسی روایی محتوایی پرسشنامه و ارزیابی میزان انطباق سؤال‌های مطرح‌شده با موضوع تحقیق و توانایی گویه‌ها برای سنجش متغیرها و سازه‌های تحقیق، تعیین نحوه جمله‌بندی هر پرسش و بررسی این نکته است که آیا دامنه پاسخ‌ها کافی است یا خیر و آیا لازم است سؤال‌های جدیدی اضافه شود یا برخی از گویه‌ها باید حذف گردند؟

در این مرحله امکان صورت‌گرفتن تغییر و تحول جدی در گویه‌ها وجود دارد. بررسی مقدماتی در این مرحله بیشتر جنبه مشورتی دارد تا از مخاطبان خواسته شود به سؤال‌ها پاسخ دهند و همه افرادی که در این مرحله به آن‌ها مراجعه می‌شود، جزو نمونه تحقیق نیستند؛ بلکه اکثراً استادان، کارشناسان، محققان و کسانی هستند که در زمینه موضوع تحقیق تخصص دارند و ممکن است برخی از آن‌ها جزو جامعه آماری نیز باشند.

در مرحله پیش‌آزمون رسمی بعد از کسب نظر کارشناسان و خبرگان، در مورد پرسش‌ها تجدید نظر می‌شود. در این مرحله گردآوری اطلاعات در سطح محدودی انجام می‌گیرد و هیچ‌گونه تفاوتی با مرحله اصلی گردآوری اطلاعات ندارد؛ به عبارت دیگر افرادی که باید به پرسشنامه پاسخ دهند، باید تا جای ممکن مشابه نمونه‌گیری واقعی انتخاب شوند. هدف اصلی پیش‌آزمون رسمی بررسی الگوی پاسخ‌هاست؛ به همین دلیل نمونه پیش‌آزمون باید به حد کافی

بزرگ باشد. برخی اهداف دیگر پیش‌آزمون رسمی به شرح ذیل است:

۱. در این بررسی باید دید به کدام سؤال کمتر پاسخ داده شده است. آیا این سؤال‌ها بخشی از پرسش‌های مشروط بوده است؟ آیا باید آن‌ها را بدون جواب می‌گذاشتند؟

۲. در مورد کدام سؤال‌ها اکثر افراد پاسخ یکسان داده‌اند؟

۳. کدام سؤال‌ها تکراری هستند؟

۴. کدام یک از سؤال‌های باز را می‌توان بدون کاهش محتوای غنی پاسخ به صورت گویه درآورد؟

۵. آیا چارچوب نمونه‌گیری رسایی لازم را دارد؟

۶. تغییرپذیری جامعه مورد مطالعه چگونه است؟

۷. هزینه و مدت احتمالی انجام بررسی اصلی و مراحل گوناگون آن چقدر است؟

۸. آیا پرسشنامه دارای پایایی لازم هست؟^۱

در این پژوهش، پیش‌آزمون غیررسمی از طریق انجام چند مصاحبه با صاحب‌نظران این حوزه و نیز ارائه پرسش‌نامه به چند نفر از افراد مجرب در امر طراحی پرسشنامه در موضوعات دینی صورت گرفت و پس از انجام اصلاحات لازم، پیش‌آزمون رسمی از طریق ۳۱ پرسشنامه به صورتی که در بالا آمده است، انجام شد که البته در این مرحله به دلیل قوت پیش‌آزمون غیررسمی، تغییرات چندانی حاصل نشد و صرفاً دو مورد از گویه‌ها اصلاح شدند.

اصطلاح روایی به این معنی است که روش انتخاب‌شده برای سنجش موضوع مورد نظر، از دقت کافی برخوردار باشد و اگر افراد دیگری هم با همین روش این موضوع را مورد سنجش قرار دهند، به نتایج یکسانی برسند.

۲. اعتبار و روایی سؤالات مصاحبه (Validity)

بعد از تدوین سؤالات از طریق بررسی تحقیقات صورت گرفته، خصوصاً با نظر به متون دینی در حوزه جوان و مسجد و نیز تعمق در اندیشه‌های امام خمینی ره و

۱. ر. ک: مصطفی ازکیا، علیرضا دربان آستانه، روش‌های کاربردی تحقیق.

مقام معظم رهبری به منظور بررسی روایی کلیت سؤالات و ارزیابی میزان انطباق سؤال‌های طرح‌شده با موضوع تحقیق و توانایی آن‌ها برای سنجش متغیرها و سازه‌های تحقیق و بررسی این نکته که آیا لازم است سؤال‌های جدیدی اضافه شود یا برخی از سؤالات حذف گردد، چند جلسه با کارشناسان و محققان این حوزه برگزار گردید و اصلاحات لازم روی سؤالات انجام شد.

ضریب آلفای متغیرهای تحقیق (پایایی پرسشنامه)

در این پژوهش پس از سنجش اعتبار و روایی ابزار، آزمون مقدماتی با حجم نمونه ۳۱ جوان ۱۵ تا ۲۹ ساله که به صورت تصادفی از همان جامعه آماری انتخاب شده بود، صورت گرفت و برای محاسبه میزان پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج به دست آمده به صورت زیر است:

۱. ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو برای گویه‌های این متغیرهای ۱۳ گانه آزمون آلفا گرفته شده است که نتایج آن به صورت زیر است:

جدول شماره ۱: ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
۱۳	۰,۸۱۶

با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقدار آلفای کرونباخ ۰,۸۱۶ است. از آنجا که مقدار آلفای کرونباخ از ۰,۷ بیشتر است، می‌توان گفت که گویه‌ها به مقدار زیادی توانسته‌اند موضوع مورد نظر را بسنجند.

۲. ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو برای گویه‌های این متغیرهای چهارگانه آزمون آلفا گرفته شده است که نتایج آن به صورت زیر است:

جدول شماره ۲: ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
۴	۰,۷۳۰

با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقدار آلفای کرونباخ ۰,۷۳۰ است؛ از آنجا که مقدار آلفای کرونباخ از ۰,۷ بیشتر است، می‌توان گفت که گویه‌ها به مقدار زیادی توانسته‌اند موضوع مورد نظر را بسنجند.

۳. ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی برای گویه‌های این متغیرهای ۱۴ گانه آزمون آلفا گرفته شده است که نتایج آن به‌صورت زیر است:

جدول شماره ۳: ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی

تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
۱۴	۰,۷۱۶

با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقدار آلفای کرونباخ ۰,۷۱۶ است؛ از آنجا که مقدار آلفای کرونباخ از ۰,۷ بیشتر است، می‌توان گفت که گویه‌ها به مقدار زیادی توانسته‌اند موضوع مورد نظر را بسنجند.

۴. ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی برای گویه‌های این متغیرهای سه‌گانه آزمون آلفا گرفته شده است که نتایج آن به‌صورت زیر است:

جدول شماره ۴: ضریب آلفای متغیرهای تأثیرگذار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی

تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
۳	۰,۸۳۷

با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقدار آلفای کرونباخ ۰,۸۳۷ است؛ از آنجا که مقدار آلفای کرونباخ از ۰,۷ بیشتر است، می‌توان گفت که گویه‌ها به مقدار زیادی توانسته‌اند موضوع مورد نظر را بسنجند.

تعریف عملیاتی متغیرها

۱. تعریف عملیاتی گویه‌های افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

شاخص مذکور از ۱۳ معرف یا گویه به شرح جدول زیر ساخته شده است. حداقل نمره این شاخص ۰ و حداکثر نمره آن ۶۵ است. حداقل نمره نشانگر کم‌ترین میزان تأثیر و به عبارتی بی‌تأثیری آن گویه در افزایش ارتباط جوانان با مسجد است. ضریب آلفای کرونباخ این شاخص ۰,۸۱۶ است که نشان‌دهنده آن است که این گویه روایی لازم برای سنجش تأثیر گویه در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو را داراست.

جدول شماره ۵: گویه‌های شاخص افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

سطح سنجش	گویه‌های شاخص افزایش حضور جوانان در مسجد از نظر جوانان مسجدرو
رتبه‌ای	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار
رتبه‌ای	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی
رتبه‌ای	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز
رتبه‌ای	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است
رتبه‌ای	دسترس‌ی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل
رتبه‌ای	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان
رتبه‌ای	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی
رتبه‌ای	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد
رتبه‌ای	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد
رتبه‌ای	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی

گویه‌های شاخص افزایش حضور جوانان در مسجد از نظر جوانان مسجدرو	سطح سنجش
فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	رتبه‌ای
حضور چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	رتبه‌ای
مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سیستم سرمایشی و گرمایشی خوب)	رتبه‌ای

۲. تعریف عملیاتی گویه‌های کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

شاخص مذکور از چهار معرف یا گویه به شرح جدول زیر ساخته شده است. حداقل نمره این شاخص ۰ و حداکثر نمره آن ۲۰ است. حداقل نمره نشانگر کم‌ترین میزان تأثیر و به عبارتی بی‌تأثیری آن گویه در کاهش ارتباط جوانان با مسجد است. ضریب آلفای کرونباخ این شاخص ۰,۷۳۰ است که نشان‌دهنده آن است که این گویه روایی لازم برای سنجش تأثیر گویه در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو را داراست.

جدول شماره ۶: گویه‌های کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

گویه‌های شاخص کاهش حضور جوانان در مسجد از نظر جوانان مسجدرو	سطح سنجش
عدم ثبات امام جماعت و تغییر زودبده‌زودوی	رتبه‌ای
حضور نامنظم امام جماعت	رتبه‌ای
بی‌نظمی در برنامه‌های مسجد	رتبه‌ای
وجود اختلافات در بین هیئت امنا و امام جماعت	رتبه‌ای

۳. تعریف عملیاتی گویه‌های کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجیدی

شاخص مذکور از ۱۴ معرف یا گویه به شرح جدول زیر ساخته شده است. حداقل نمره این شاخص ۰ و حداکثر نمره آن ۷۰ است. حداقل نمره نشانگر کم‌ترین میزان تأثیر و به عبارتی بی‌تأثیری آن گویه در کاهش ارتباط جوانان با

مسجد است. ضریب آلفای کرونباخ این شاخص ۰,۷۱۶ است که نشان‌دهنده آن است که این گویه روایی لازم برای سنجش تأثیر گویه در کاهش ارتباط جوانان با مسجد را از نظر جوانان غیرمسجدي داراست.

جدول شماره ۷: گویه‌های کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدي

گویه‌های شاخص کاهش حضور جوانان در مسجد از نظر جوانان غیرمسجدي	سطح سنجش
۱. فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	رتبه‌ای
۲. وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (به لحاظ اخلاقی و رفتاری)	رتبه‌ای
۳. حضور اندک و یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	رتبه‌ای
۴. رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	رتبه‌ای
۵. ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	رتبه‌ای
۶. استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	رتبه‌ای
۷. فقدان و یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشناساختن جوانان با مسجد	رتبه‌ای
۸. ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	رتبه‌ای
۹. ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان	رتبه‌ای
۱۰. عادت‌نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	رتبه‌ای
۱۱. این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	رتبه‌ای
۱۲. وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	رتبه‌ای
۱۳. پرمشغله بودن و وقت‌نداشتن جوان	رتبه‌ای
۱۴. نارضایتی جوان از نظام دینی بدلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	رتبه‌ای

۴. تعریف عملیاتی گویه‌های افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدي

شاخص مذکور از سه معرف یا گویه به شرح جدول زیر ساخته شده است. حداقل نمره این شاخص ۰ و حداکثر نمره آن ۱۵ است. حداقل نمره نشانگر کم‌ترین میزان تأثیر و به عبارتی بی‌تأثیری آن گویه در افزایش ارتباط جوانان با

مسجد است. ضریب آلفای کرونباخ این شاخص ۰,۸۳۷ است که نشان‌دهنده آن است که این گویه روایی لازم برای سنجش تأثیر گویه در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی را داراست.

جدول شماره ۸: گویه‌های افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی

سطح سنجش	گویه‌های شاخص کاهش حضور جوانان در مسجد از نظر جوانان غیرمسجدی
رتبه‌ای	پاسخ مناسب و علمی به سؤالات جوانان در امور مذهبی و اجتماعی
رتبه‌ای	ارائه خدمات مشاوره‌ای برای جوانان در خصوص مشکلات خانوادگی و فردی توسط مسجد
رتبه‌ای	ارتباط‌گیری امام جماعت و مسئولان مسجد با جوانان موفق و فعال و نیز جوانان بیمار و حادثه‌دیده محل

جدول شماره ۹: ارتباط گویه‌های پرسش‌نامه با شاخص‌ها و مؤلفه‌ها

گویه‌ها	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
۳۲-۳۳-۳۴-	آشنایی جوان با ارزش‌ها و نگرش‌های دینی	معرفت‌بخشی و آگاهی‌دهی
۷-۸-۴۲-	آگاهی امام جماعت از معارف دینی و مسائل روز	
۱۷-	حضور الگوها در مسجد	وجود الگو
۶-	توجه به الگوی دیانت و تقوا بودن امام جماعت	
۲۴-	توجه به الگوی دیانت و تقوا بودن نمازگزاران و مسئولان مسجد	
۳۹-	توجه به نقش الگویی مسئولان جامعه و دین‌آموزان	
۳۵-	توجه به نقش الگوها در دوره کودکی	
۱۱-۲۷-۲۹-	توجه به عوامل درونی مؤثر در ارتباط قلبی	ارتباط قلبی و عاطفی
۱۳-۲۱-۲۲- ۲۳-۳۰-۳۱-	توجه به عوامل خارجی مؤثر در ارتباط قلبی	
۳۷-	تهذیب نفس و دوری از گناهان	آمادگی روحی شخص جوان
۳۶-	تأثیرپذیری از شایعات و تصورات عامه	ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	گویه‌ها
شرایط اقتصادی و اجتماعی فرد و جامعه	بسترسازی برای انجام رفتارهای مطلوب دینی	۳۸-
وجود ظرف رفتار	وجود مسجد مجهز و آماده	۲۶-۱۸-
	محدودیت زمانی در بازبودن مسجد	۲۶-
تحرك و فعال بودن	فعال و پرجنب و جوش بودن امام جماعت	۹-۱۰-۱۲- ۲۸-۴۴-
	فعال و پرجنب و جوش بودن مسجد و نیروهای فرهنگی آن	۱۲-۱۴-۱۵- ۱۶-۲۸-۴۳-

لازم به ذکر است، سؤالات ۱ تا ۵ پرسشنامه، مربوط به وضعیت حضور یا عدم حضور جوانان در مسجد و وضعیت برگزاری نماز جماعت است و صرفاً سؤالات مقدماتی هستند تا وضعیت شخص پاسخگو را از این حیث که جزو کدام دسته از افراد مسجدرو یا غیرمسجدرو است، مشخص نمایند؛ لذا این سؤالات ارتباطی با چارچوب نظری و مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن ندارد و در جدول بالا نمی‌گنجد.

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق

بخش اول: یافته‌های کمی تحقیق (یافته‌های پرسشنامه)

یافته‌های بخش میدانی تحقیق در سه قسمت ارائه خواهد شد:

- جداول توصیفی تحقیق؛
- جداول تحلیلی از جوانان مسجدرو؛
- جداول تحلیلی از جوانان غیرمسجدی.

الف) جداول توصیفی از مشخصات فردی

۱. جداول توصیفی پاسخگویان کل به تفکیک جنسیت

درصد	فراوانی		
۴۰,۶	۴۶۶	زن	معتبر
۵۹,۴	۶۸۳	مرد	
۱۰۰	۱۱۴۹	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، جنسیت حدود ۴۰,۶ درصد از افراد زن و ۵۹,۴ درصد از آن‌ها مرد است.

نمودار پاسخگویان کل به تفکیک جنسیت

۲. جدول توصیفی پاسخگویان خوشه‌ها به تفکیک جنسیت

کل	جنسیت				
	مرد	زن			
۳۸۷	۲۱۶	۱۷۱	تعداد	خوشه اول	خوشه
%۱۰۰،۰۰	%۵۵،۸۰	%۴۴،۲۰	درصد		
۴۰۸	۲۶۴	۱۴۴	تعداد	خوشه دوم	
%۱۰۰،۰۰	%۶۴،۷۰	%۳۵،۳۰	درصد		
۳۵۴	۲۰۳	۱۵۱	تعداد	خوشه سوم	
%۱۰۰،۰۰	%۵۷،۳۰	%۴۲،۷۰	درصد		
۱۱۴۹	۶۸۳	۴۶۶	تعداد		کل درصد
	%۱۰۰،۰۰	%۵۹،۴۰	%۴۰،۶۰		

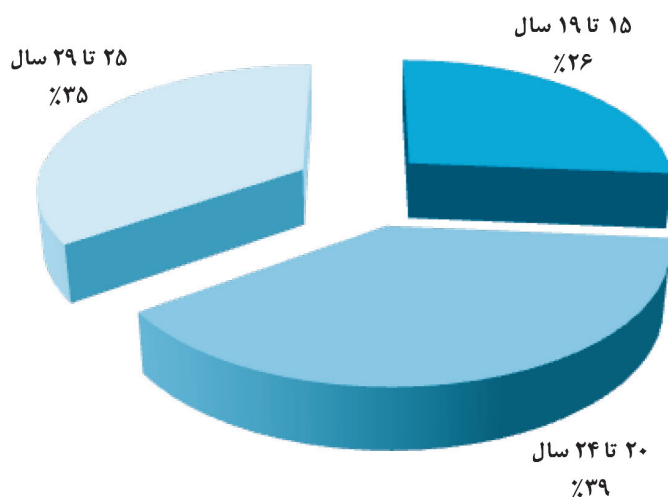
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، جنسیت حدود ۴۴,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۵,۳ درصد در خوشه دوم و ۴۲,۷ درصد در خوشه سوم، زن و حدود ۵۵,۸ درصد از افراد در خوشه اول، ۶۴,۷ درصد در خوشه دوم و ۵۷,۳ درصد در خوشه سوم مرد هستند.

۳. جدول توصیفی پاسخگویان کل به تفکیک گروه‌های سنی جوان

درصد	فراوانی		
۲۶,۲	۳۰۱	۱۵ تا ۱۹ سال	معتبر
۳۸,۶	۴۴۳	۲۰ تا ۲۴ سال	
۳۴,۶	۳۹۸	۲۵ تا ۲۹ سال	
۹۹,۴	۱۱۴۲	کل	
۰,۶	۷	نامعتبر	
۱۰۰	۱۱۴۹	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، سن حدود ۲۶،۲ درصد در بازه ۱۵ تا ۱۹ سال، ۳۸،۶ درصد در بازه ۲۰ تا ۲۴ سال و ۳۴،۶ درصد در بازه ۲۵ تا ۲۹ سال است.

نمودار پاسخگویان کل به تفکیک گروه های سنی جوان

۴. جدول توصیفی پاسخگویان خوشه‌ها به تفکیک گروه‌های سنی جوان

کل	گروه‌های سنی جوان					
	۲۵ تا ۲۹ سال	۲۰ تا ۲۴ سال	۱۵ تا ۱۹ سال			
۳۸۱	۱۵۲	۱۴۰	۸۹	تعداد	خوشه اول	خوشه
%۱۰۰,۰۰	%۳۹,۹۰	%۳۶,۷۰	%۲۳,۴۰	درصد		
۴۰۷	۱۴۸	۱۳۸	۱۲۱	تعداد	خوشه دوم	
%۱۰۰,۰۰	%۳۶,۴۰	%۳۳,۹۰	%۲۹,۷۰	درصد		
۳۵۴	۹۸	۱۶۵	۹۱	تعداد	خوشه سوم	کل
%۱۰۰,۰۰	%۲۷,۷۰	%۴۶,۶۰	%۲۵,۷۰	درصد		
۱۱۴۲	۳۹۸	۴۴۳	۳۰۱	تعداد		
%۱۰۰,۰۰	%۳۴,۹۰	%۳۸,۸۰	%۲۶,۴۰	درصد		

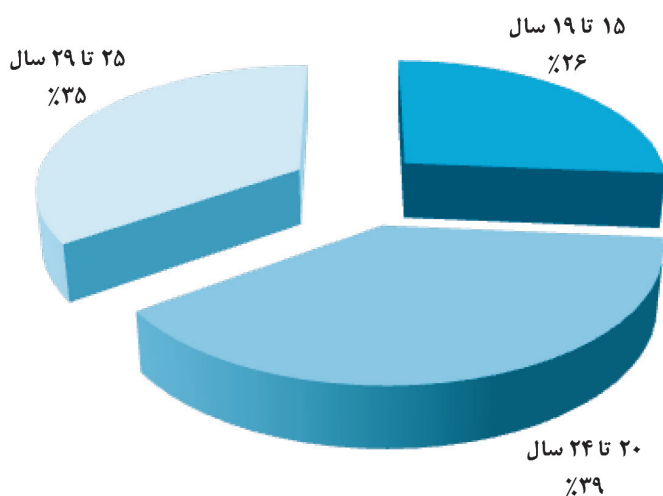
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، سن حدود ۲۳,۴ درصد از افراد در خوشه اول، ۲۹,۷ درصد در خوشه دوم و ۲۵,۷ درصد در خوشه سوم، ۱۵ تا ۱۹ سال و حدود ۳۶,۷ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۳,۹ درصد در خوشه دوم و ۴۶,۶ درصد در خوشه سوم، ۲۰ تا ۲۴ سال و حدود ۳۹,۹ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۶,۴ درصد در خوشه دوم و ۲۷,۷ درصد در خوشه سوم، ۲۵ تا ۲۹ سال دارند.

۵. جدول توصیفی پاسخگویان کل، به تفکیک وضعیت تأهل

درصد	فراوانی		
۳۵,۹	۴۱۳	متأهل	معتبر
۶۳,۱	۷۲۵	مجرد	
۹۹	۱۱۳۸	کل	
۱	۱۱	نامعتبر	
۱۰۰	۱۱۴۹	کل	

با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، حدود ۳۵,۹ درصد از افراد، متأهل و ۶۳,۱ درصد از آن‌ها مجرد هستند.

نمودار پاسخگویان کل، به تفکیک وضعیت تأهل

۶. جدول توصیفی پاسخگویان خوشه‌ها، به تفکیک وضعیت تأهل

کل	وضعیت تأهل				
	متأهل	مجرد			
۳۷۷	۲۱۴	۱۶۳	تعداد	خوشه اول	خوشه
%۱۰۰,۰۰	%۵۶,۸۰	%۴۳,۲۰	درصد		
۴۰۷	۲۸۳	۱۲۴	تعداد	خوشه دوم	
%۱۰۰,۰۰	%۶۹,۵۰	%۳۰,۵۰	درصد		
۳۵۴	۲۲۸	۱۲۶	تعداد	خوشه سوم	
%۱۰۰,۰۰	%۶۴,۴۰	%۳۵,۶۰	درصد		
۱۱۳۸	۷۲۵	۴۱۳	تعداد		کل
%۱۰۰,۰۰	%۶۳,۷۰	%۳۶,۳۰	درصد		

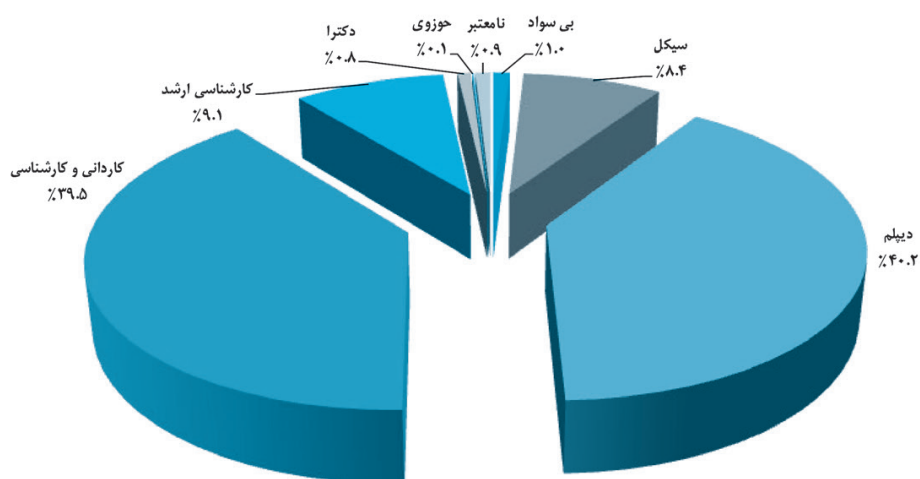
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۴۳،۲ درصد از افراد مورد مطالعه در خوشه اول، ۳۰،۵ درصد در خوشه دوم و ۳۵،۶ درصد در خوشه سوم، متأهل و حدود ۵۶،۸ درصد از افراد مورد مطالعه در خوشه اول، ۶۹،۵ درصد در خوشه دوم و ۶۴،۴ درصد در خوشه سوم مجرد هستند.

۷. جدول توصیفی پاسخگویان کل به تفکیک تحصیلات

درصد	فراوانی		
معتبر	۱۲	بی‌سواد	۱
	۹۷	سیکل	۸،۴
	۴۶۲	دیپلم	۴۰،۲
	۴۵۴	کاردانی و کارشناسی	۳۹،۵
	۱۰۴	کارشناسی ارشد	۹،۱
	۹	دکتر	۰،۸
	۱	حوزوی	۰،۱
	۱۱۳۹	کل	۹۹،۱
	۱۰	-	۰،۹
کل	۱۱۴۹		

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، تحصیلات حدود ۱ درصد از افراد بی‌سواد، ۸,۴ درصد سیکل، ۴۰,۲ درصد دیپلم، ۳۹,۵ درصد کاردانی و کارشناسی، ۹,۱ درصد کارشناسی ارشد، ۰,۸ درصد دکترا و ۰,۱ درصد از آن‌ها حوزوی است.

نمودار پاسخگویان کل به تفکیک تحصیلات

۸. جدول توصیفی پاسخگویان خوشه‌ها به تفکیک تحصیلات

کل	تحصیلات							
	حوزوی	دکتر	کارشناسی ارشد	کاردانی و کارشناسی	دپلم	سیکل	بی‌سواد	
۳۷۸	۰	۶	۴۶	۱۶۰	۱۳۳	۲۵	۸	تعداد
								خوشه اول
%۱۰۰,۰۰	%۰,۰۰	%۱,۶۰	%۱۲,۲۰	%۴۲,۳۰	%۳۵,۲۰	%۶,۶۰	%۲,۱۰	درصد
۴۰۷	۱	۳	۵۴	۱۷۱	۱۳۶	۴۱	۱	تعداد
								خوشه دوم
%۱۰۰,۰۰	%۰,۲۰	%۰,۷۰	%۱۳,۳۰	%۴۲,۰۰	%۳۳,۴۰	%۱۰,۱۰	%۰,۲۰	درصد
۲۵۴	۰	۰	۴	۱۲۳	۱۹۳	۳۱	۳	تعداد
								خوشه سوم
%۱۰۰,۰۰	%۰,۰۰	%۰,۰۰	%۱,۱۰	%۳۴,۷۰	%۵۴,۵۰	%۸,۸۰	%۰,۸۰	درصد
۱۱۳۹	۱	۹	۱۰۴	۴۵۴	۴۶۲	۹۷	۱۲	تعداد
								کل
%۱۰۰,۰۰	%۰,۱۰	%۰,۸۰	%۹,۱۰	%۳۹,۹۰	%۴۰,۶۰	%۸,۵۰	%۱,۱۰	درصد

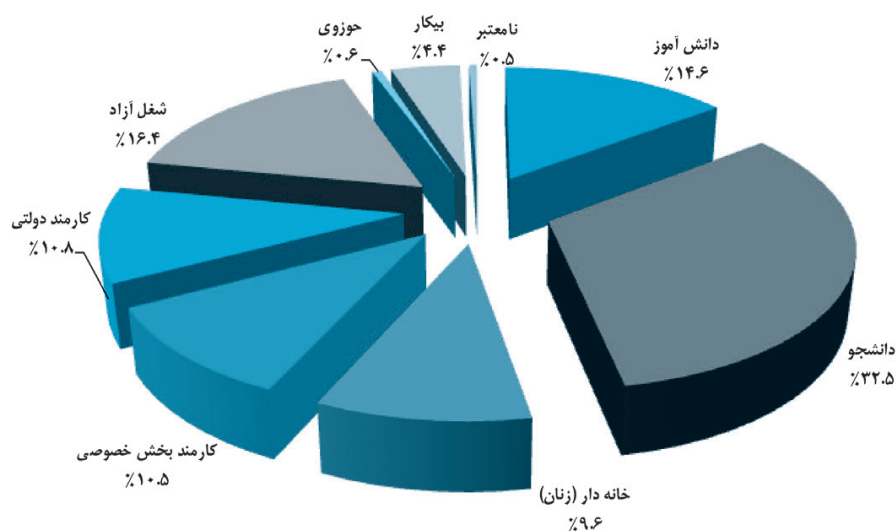
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، تحصیلات حدود ۲,۱ درصد از افراد در خوشه اول، ۰,۲ درصد در خوشه دوم و ۰,۸ درصد در خوشه سوم، بی‌سواد و حدود ۶,۶ درصد از افراد در خوشه اول، ۱۰,۱ درصد در خوشه دوم و ۸,۸ درصد در خوشه سوم، سیکل و حدود ۳۵,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۳,۴ درصد در خوشه دوم و ۵۴,۵ درصد در خوشه سوم، دیپلم و حدود ۴۲,۳ درصد از افراد در خوشه اول، ۴۲ درصد در خوشه دوم و ۳۴,۷ درصد در خوشه سوم، کاردانی و کارشناسی و حدود ۱۲,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۱۳,۳ درصد در خوشه دوم و ۱,۱ درصد در خوشه سوم، کارشناسی ارشد و حدود ۱,۶ درصد از افراد در خوشه اول، ۰,۷ درصد در خوشه دوم و ۰ درصد در خوشه سوم، دکترا و حدود ۰ درصد از افراد در خوشه اول، ۰ درصد در خوشه دوم و ۱ درصد در خوشه سوم، حوزوی است.

۹. جدول توصیفی پاسخگویان کل به تفکیک شغل

درصد	فراوانی		
۱۴,۶	۱۶۸	دانش آموز	معتبر
۳۲,۵	۳۷۳	دانشجو	
۹,۶	۱۱۰	خانه‌دار (زنان)	
۱۰,۵	۱۲۱	کارمند بخش خصوصی	
۱۰,۸	۱۲۴	کارمند دولتی	
۱۶,۴	۱۸۹	شغل آزاد	
۰,۶	۷	حوزوی	
۴,۴	۵۱	بیکار	
۹۹,۵	۱۱۴۳	کل	
۰,۵	۶		نامعتبر
۱۰۰	۱۱۴۹		کل

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، شغل حدود ۱۴,۶ درصد از افراد دانش‌آموز، ۳۲,۵ درصد دانشجو، ۹,۶ درصد خانه‌دار (زنان)، ۱۰,۵ درصد کارمند بخش خصوصی، ۱۰,۸ درصد کارمند دولتی، ۱۶,۴ درصد شغل آزاد، ۰,۶ درصد حوزوی و ۴,۴ درصد از آن‌ها بیکار (فاقد شغل) است.

نمودار پاسخگویان کل به تفکیک شغل

۱۰. جدول توصیفی پاسخگویان خوشه‌ها به تفکیک شغل

کل	گروه‌های شغلی							مجموعه			کل
	بیکار	حزوی	شغل آزاد	کارمند دولتی	کارمند بخش خصوصی	خانه دار (زنان)	دانشجو	دانش آموز	خوشه اول	خوشه دوم	
۳۸۲	۱۹	۴	۵۳	۵۷	۵۶	۴۰	۱۴۲	۱۱	تعداد		
%۱۰۰،۰۰۰	%۵،۰۰	%۱،۰۰	%۱۳،۹۰	%۱۴،۹۰	%۱۴،۷۰	%۱۰،۵۰	%۳۷،۲۰	%۲،۹۰	درصد		
۴۰۷	۲۱	۳	۷۱	۴۵	۳۶	۲۸	۱۰۴	۹۹	تعداد		
%۱۰۰،۰۰۰	%۵،۲۰	%۰،۷۰	%۱۷،۴۰	%۱۱،۱۰	%۸،۸۰	%۶،۹۰	%۲۵،۶۰	%۲۴،۳۰	درصد		
۳۵۴	۱۱	۰	۶۵	۲۲	۲۹	۴۲	۱۲۷	۵۸	تعداد		
%۱۰۰،۰۰۰	%۳،۱۰	%۰،۰۰	%۱۸،۴۰	%۶،۲۰	%۸،۲۰	%۱۱،۹۰	%۳۵،۹۰	%۱۶،۴۰	درصد		
۱۱۴۳	۵۱	۷	۱۸۹	۱۲۴	۱۲۱	۱۱۰	۳۷۳	۱۶۸	تعداد		
%۱۰۰،۰۰۰	%۴،۵۰	%۰،۶۰	%۱۶،۵۰	%۱۰،۸۰	%۱۰،۶۰	%۹،۶۰	%۳۲،۶۰	%۱۴،۷۰	درصد		

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، شغل حدود ۲,۹ درصد از افراد در خوشه اول، ۲۴,۳ درصد در خوشه دوم و ۱۶,۴ درصد در خوشه سوم، دانش‌آموز و حدود ۳۷,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۲۵,۶ درصد در خوشه دوم و ۳۵,۹ درصد در خوشه سوم، دانشجو و حدود ۱۰,۵ درصد از افراد در خوشه اول، ۶,۹ درصد در خوشه دوم و ۱۱,۹ درصد در خوشه سوم، خانه‌دار (زنان) و حدود ۱۴,۷ درصد از افراد در خوشه اول، ۸,۸ درصد در خوشه دوم و ۸,۲ درصد در خوشه سوم، کارمند بخش خصوصی و حدود ۱۴,۹ درصد از افراد در خوشه اول، ۱۱,۱ درصد در خوشه دوم و ۶,۲ درصد در خوشه سوم، کارمند دولتی و حدود ۱۳,۹ درصد از افراد در خوشه اول، ۱۷,۴ درصد در خوشه دوم و ۱۸,۴ درصد در خوشه سوم، شغل آزاد و حدود ۱ درصد از افراد در خوشه اول، ۰,۷ درصد در خوشه دوم و ۰ درصد در خوشه سوم، حوزوی و حدود ۵ درصد از افراد در خوشه اول، ۵,۲ درصد در خوشه دوم و ۳,۱ درصد در خوشه سوم، بیکار (فاقد شغل) است.

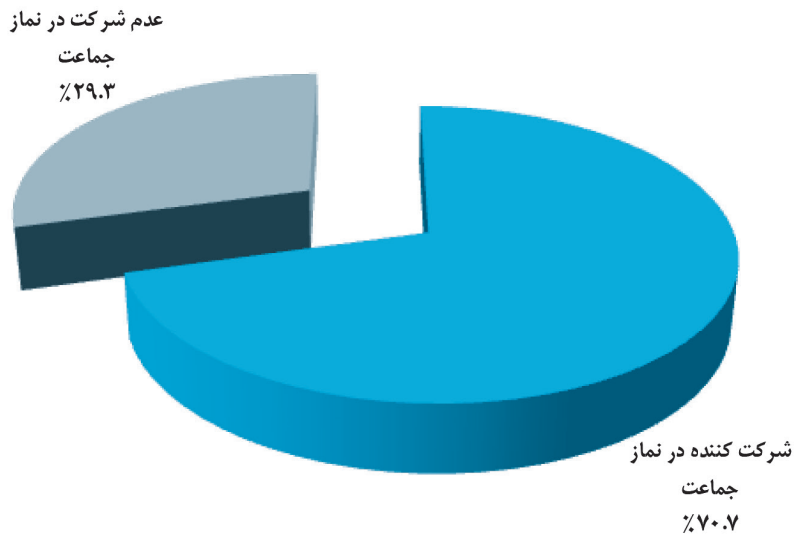
ب) جداول توصیفی از وضعیت حضور پاسخگویان در نماز جماعت محل

۱. جدول توصیفی پاسخگویان حسب شرکت در نماز جماعت

درصد	فراوانی		
۷۰,۷	۸۱۲	شرکت در نماز جماعت	معتبر
۲۹,۳	۳۳۷	عدم شرکت در نماز جماعت	
۱۰۰	۱۱۴۹	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ فرد مورد مطالعه، حدود ۷۰,۷ درصد از افراد در نماز جماعت شرکت می‌کند و ۲۹,۳ درصد از آن‌ها شرکت نمی‌کنند.

نمودار پاسخگویان حسب شرکت در نماز جماعت

نکته مهم: این نظرسنجی در صدد نیل به وضعیت شرکت جوانان در نماز جماعت نبوده و صرفاً در پی رسیدن به عوامل و موانع تاثیرگذار در افزایش یا کاهش حضور جوانان در مسجد بوده است لذا بخشی از نظرسنجی‌ها حسب تصمیم گروه تحقیق در داخل مساجد و از افراد مسجدر و صورت گرفته است تا نظرات این افراد نیز لحاظ گردد. بنابراین آمار ۷۰٫۷ درصد نشانگر وضعیت شرکت جوانان تهران در نماز جماعت نیست بلکه صرفاً از وضعیت شرکت افراد نمونه‌ی انتخاب شده حکایت می‌کند. ضمن اینکه کل ۷۰٫۷ افراد مسجدر و محسوب نمی‌شوند - که به ذهن بیاید که چرا این همه از نمونه‌ها از افراد مسجدی انتخاب شده‌اند - بلکه طبق تعریف عملیاتی که از افراد مسجدر و غیرمسجدی صورت گرفته، افرادی که ماهانه و یا سالی چند بار در نماز جماعت شرکت می‌کنند نیز جزء جوانان غیرمسجدی محسوب می‌شوند.

۲. جدول توصیفی از وضعیت شرکت در نماز جماعت، حسب تفکیک خوشه‌ای

عدم شرکت در نماز جماعت		شرکت در نماز جماعت			
کل					
۳۸۷	۱۲۷	۲۶۰	تعداد	خوشه اول	خوشه
			درصد		
۴۰۸	۱۱۶	۲۹۲	تعداد	خوشه دوم	
			درصد		
۳۵۴	۹۴	۲۶۰	تعداد	خوشه سوم	
			درصد		
۱۱۴۹	۳۳۷	۸۱۲	تعداد	کل	
			درصد		

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۶۷,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۷۱,۶ درصد در خوشه دوم و ۷۳,۴ درصد در خوشه سوم، در نماز جماعت شرکت می‌کنند و حدود ۳۲,۸ درصد از افراد در خوشه اول، ۲۸,۴ درصد در خوشه دوم و ۲۶,۶ درصد در خوشه سوم، شرکت نمی‌کنند. برای اطلاع بیشتر به جدول شماره ۴ این بخش مراجعه شود.

۳. جدول توصیفی از پاسخگویان شرکت‌کننده در نماز جماعت به تفکیک میزان حضور

روزانه	هر چند روز یکبار	هفتگی	ماهانه	سالی چند بار	کل
۲۵۲	۲۵۹	۱۴۷	۸۳	۶۹	۸۱۰
۳۱,۱۰%	۳۲,۰۰%	۱۸,۱۰%	۱۰,۲۰%	۸,۵۰%	۱۰۰,۰۰%

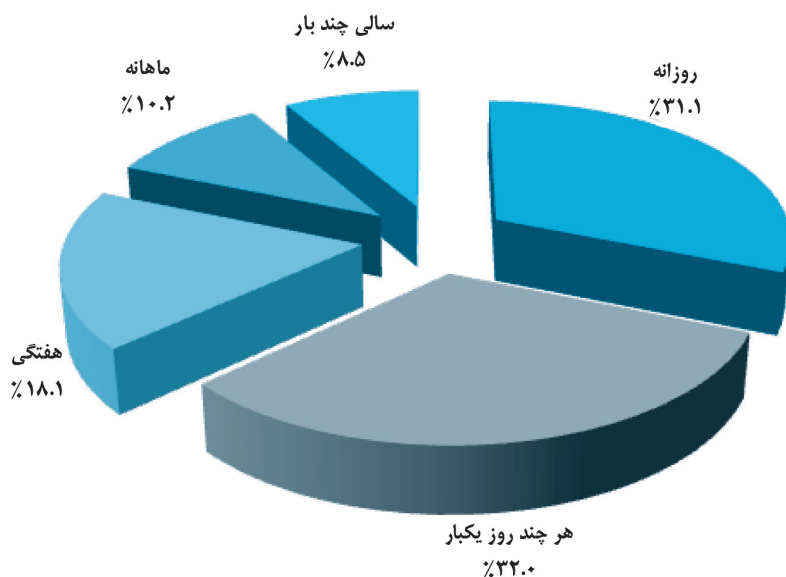
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۸۱۰ فرد (از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه) که در نماز جماعت شرکت می‌کنند، حدود ۳۱,۱ درصد آن‌ها هر روز، ۳۲ درصد هر چند روز یک بار، ۱۸,۱ درصد هر هفته یک بار، ۱۰,۲ درصد ماهی یک بار و ۹,۵ درصد سالی چند بار در نماز جماعت شرکت می‌کنند.

۴. جدول توصیفی از پاسخگویان مسجدرو و غیرمسجدرو
(حسب تعریف عملیاتی صورت گرفته از آن‌ها)

غیرمسجدی				مسجدرو				
کل	عدم شرکت	سالی چند بار	ماهانه شرکت	کل مسجدرو	هفتگی	هر چند روز یکبار	روزانه شرکت	
۴۸۹	۳۳۷	۶۹	۸۳	۶۵۸	۱۴۷	۲۵۹	۲۵۲	فراوانی
۴۲	۲۹	۶	۷	۵۸	۱۳	۲۳	۲۲	درصد

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه، حدود ۶۵۸ نفر (۵۸ درصد) مسجدرو هستند (۲۲ درصد روزانه، ۲۳ درصد هر چند روز یکبار و ۱۳ درصد هفته‌ای یکبار در نماز جماعت مسجد شرکت می‌کنند) و حدود ۴۸۹ نفر (۴۲ درصد) غیرمسجدی هستند (۷ درصد ماهانه و ۶ درصد سالی چند بار در نماز جماعت شرکت می‌کنند و ۲۹ درصد اصلاً در نماز جماعت مسجد شرکت نمی‌کنند). این آمار ملاک و مبنا در تمام جداول بعدی که در آن‌ها اصطلاح «مسجدرو» یا «غیرمسجدی» به کار رفته است، خواهد بود. البته دوباره یادآوری می‌شود که اصطلاح «شرکت‌کننده در نماز جماعت»، اعم از «مسجدرو» و «غیرمسجدی» است و بخشی از افراد «غیرمسجدی» را نیز شامل می‌شود؛ بنابراین اصطلاح «افراد شرکت‌کننده در نماز جماعت» غیر از اصطلاح «مسجدرو» است.

نمودار پاسخگویان حسب وضعیت و میزان شرکت در نماز جماعت

۵. جدول توصیفی از میزان حضور پاسخگویان در نماز جماعت، حسب تفکیک خوشه‌ای

کل	میزان حضور افراد شرکت کننده در نماز جماعت							
	روزانه	هر چند روز یکبار	هفتگی	ماهانه	سالی چند بار			
۲۵۸	۷۸	۷۹	۵۷	۲۷	۱۷	تعداد	خوشه اول	گروه ۱
%۱۰۰,۰۰	%۳۰,۲۰	%۳۰,۶۰	%۲۲,۱۰	%۱۰,۵۰	%۶,۶۰	درصد		
۲۹۲	۱۰۹	۹۰	۴۸	۲۰	۲۵	تعداد	خوشه دوم	
%۱۰۰,۰۰	%۳۷,۳۰	%۳۰,۸۰	%۱۶,۴۰	%۶,۸۰	%۸,۶۰	درصد		
۲۶۰	۶۵	۹۰	۴۲	۳۶	۲۷	تعداد	خوشه سوم	
%۱۰۰,۰۰	%۲۵,۰۰	%۳۴,۶۰	%۱۶,۲۰	%۱۳,۸۰	%۱۰,۴۰	درصد		
۸۱۰	۲۵۲	۲۵۹	۱۴۷	۸۳	۶۹	تعداد	کل	
%۱۰۰,۰۰	%۳۱,۱۰	%۳۲,۰۰	%۱۸,۱۰	%۱۰,۲۰	%۸,۵۰	درصد		

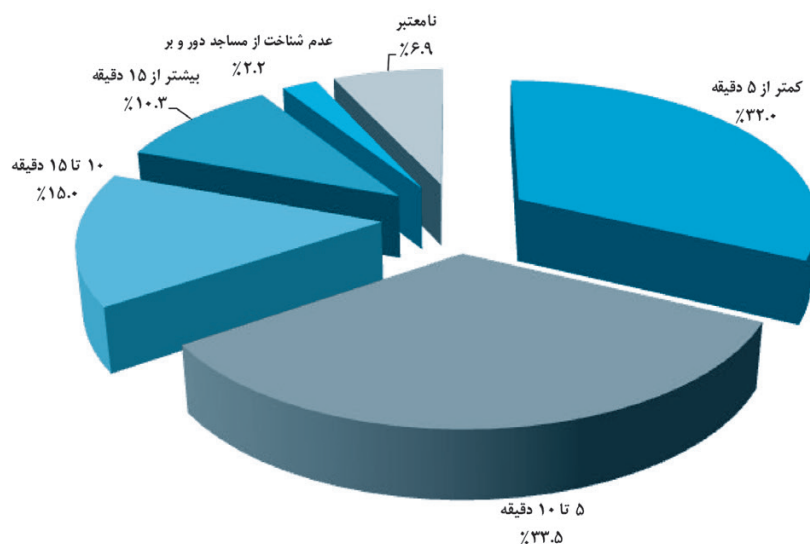
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۸۱۰ فرد (از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه) که در نماز جماعت شرکت می‌کنند، حدود ۳۰,۲ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۷,۳ درصد در خوشه دوم و ۲۵ درصد در خوشه سوم، روزانه و حدود ۳۰,۶ درصد از افراد در خوشه اول، ۳۰,۸ درصد در خوشه دوم و ۳۴,۸ درصد در خوشه سوم، هرچند روز یک‌بار و حدود ۲۲,۱ درصد از افراد در خوشه اول، ۱۶,۴ درصد در خوشه دوم و ۱۶,۲ درصد در خوشه سوم، هفتگی و حدود ۱۰,۵ درصد از افراد در خوشه اول، ۶,۸ درصد در خوشه دوم و ۱۳,۸ درصد در خوشه سوم، ماهانه و حدود ۶,۶ درصد از افراد در خوشه اول، ۸,۶ درصد در خوشه دوم و ۱۰,۴ درصد در خوشه سوم، سالی چندبار در نماز جماعت شرکت می‌کنند.

۶. جداول توصیفی از پاسخگویان شرکت‌کننده در نماز جماعت به تفکیک زمان دسترسی به مسجد

زمان دسترسی به نزدیک‌ترین مسجد (در محل کار یا زندگی)	فراوانی	درصد
کمتر از ۵ دقیقه	۲۶۰	۳۲
۵ تا ۱۰ دقیقه	۲۷۲	۳۳,۵
۱۰ تا ۱۵ دقیقه	۱۲۲	۱۵
بیشتر از ۱۵ دقیقه	۸۴	۱۰,۳
عدم شناخت از مساجد دور و بر	۱۸	۲,۲
کل	۷۵۶	۹۳,۱
نامعتبر	۵۶	۶,۹
کل	۸۱۲	۱۰۰

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۸۱۲ فرد (از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه) که در نماز جماعت شرکت می‌کنند، حدود ۳۲ درصد آن‌ها کمتر از ۵ دقیقه، ۳۳,۵ درصد ۵ تا ۱۰ دقیقه، ۱۵ درصد ۱۰ تا ۱۵ دقیقه، ۱۰,۳ درصد بیشتر از ۱۵ دقیقه طول می‌کشد تا نزدیک‌ترین مسجد (در محل کار یا زندگی خود) دسترسی داشته باشند و ۲,۲ درصد نیز از مساجد دور و بر شناخت ندارند.

نمودار پاسخگویان شرکت کننده در نماز جماعت به تفکیک زمان دسترسی به مسجد

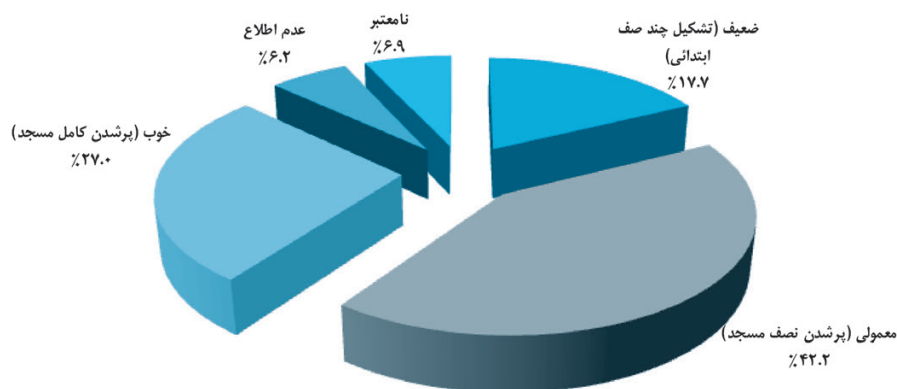
ج) جداول توصیفی از وضعیت برگزاری نماز جماعت در مسجد محل حضور پاسخگو (پاسخگویان شرکت کننده در نماز جماعت)

۱. جدول توصیفی از وضعیت استقبال مردم محل پاسخگویان از نماز جماعت مسجد

فراوانی			
درصد			
۱۷,۷	۱۴۴	ضعیف (تشکیل چند صف ابتدائی)	معتبر
۴۲,۲	۳۴۳	معمولی (پرشدن نصف مسجد)	
۲۷	۲۱۹	خوب (پرشدن کامل مسجد)	
۶,۲	۵۰	عدم اطلاع	
۹۳,۱	۷۵۶	کل	
۶,۹	۵۶	نامعتبر	
۱۰۰	۸۱۲	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۸۱۲ فرد (از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه) که در نماز جماعت شرکت می‌کنند، وضعیت استقبال مردم محل پاسخگویان از نماز جماعت مسجد، حدود ۱۷,۷ درصد در حد ضعیف (تشکیل چند صفت ابتدایی)، ۴۲,۲ درصد در حد معمولی (پرشدن نصف مسجد)، ۲۷ درصد در حد خوب (پرشدن کامل مسجد)، است. ۶,۲ درصد نیز از وضعیت استقبال مردم محل از نماز جماعت مسجد بی‌اطلاع هستند.

نمودار وضعیت استقبال مردم محل پاسخگویان از نماز جماعت مسجد

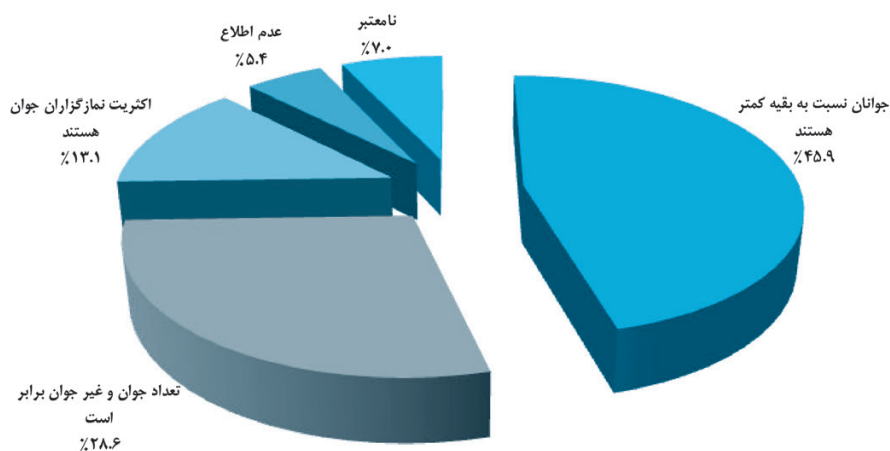

۲. جدول توصیفی از وضعیت حضور جوانان به نسبت سایر افراد در نماز جماعت مسجد (مسجد محل زندگی یا کار پاسخگو)

درصد	فراوانی		
۴۵,۹	۳۷۳	جوانان نسبت به بقیه کمتر هستند	معتبر
۲۸,۶	۲۳۲	تعداد جوان و غیر جوان برابر است	
۱۳,۱	۱۰۶	اکثریت نمازگزاران جوان هستند	
۵,۴	۴۴	عدم اطلاع	
۹۳	۷۵۵	کل	
۷	۵۷	نامعتبر	
۱۰۰	۸۱۲	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، از مجموع ۸۱۲ فرد (از مجموع ۱۱۴۹ نفر مورد مطالعه) که در نماز جماعت شرکت می‌کنند، در خصوص وضعیت حضور جوانان به نسبت سایر افراد، در نماز جماعت مسجد محل زندگی یا کار پاسخگو، در ۴۵,۹ درصد موارد جوانان نسبت به بقیه کمتر هستند، در ۲۸,۶ درصد تعداد جوان و غیر جوان برابر است و ۱۳,۱ درصد اکثریت نمازگزاران جوان هستند. ۵,۴ درصد نیز از وضعیت حضور جوانان به نسبت سایر افراد، در نماز جماعت مسجد بی‌اطلاع هستند.

نمودار وضعیت حضور جوانان به نسبت سایر افراد، در نماز جماعت مسجد

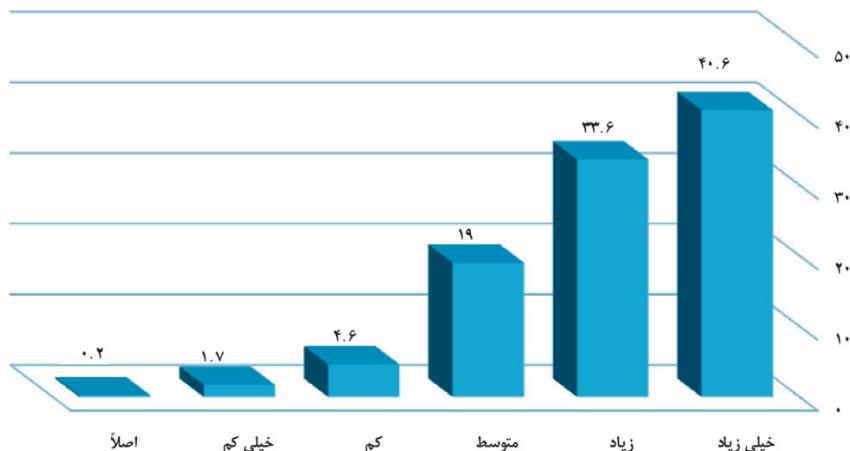
۱. جداول میزان تأثیر هر یک از عوامل، در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان «مسجدرو»

۱-۱. جداول فراوانی و درصد تأثیر عامل «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو (پاسخگویان ۵۸ درصدی که هر روز یا هرچند روز یک بار و یا هفته‌ای یک بار در نمازجماعت شرکت می‌کنند).

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۶۷	۲۲۱	۱۲۵	۳۰	۱۱	۱	۶۵۵
درصد	۴۰,۶	۳۳,۶	۱۹	۴,۶	۱,۷	۰,۲	۹۹,۷

با توجه به جداول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۴۰,۶ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۳,۶ درصد در حد «زیاد»، ۱۹ درصد در حد «متوسط»، ۴,۶ درصد در حد «کم» و ۱,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «امام جماعت باتقوی و پرهیزکار» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

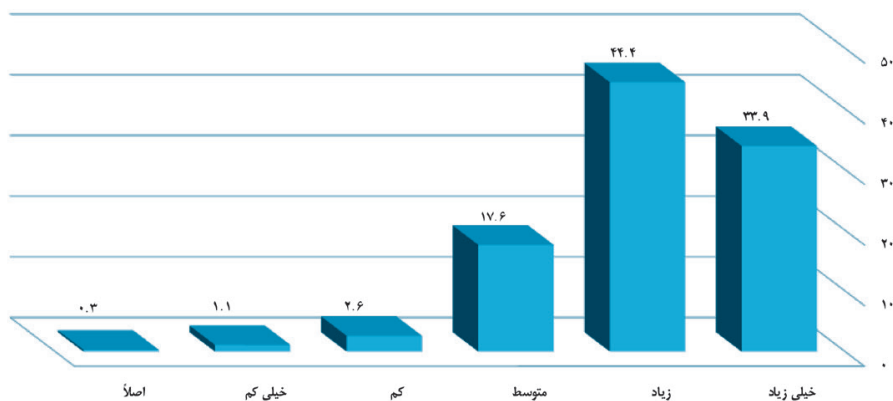

۱-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۲۳	۲۹۲	۱۱۶	۱۷	۷	۲	۶۵۷
درصد	۳۳,۹	۴۴,۴	۱۷,۶	۲,۶	۱,۱	۰,۳	۹۹,۹

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۳۳,۹ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۴۴,۴ درصد در حد «زیاد»، ۱۷,۶ درصد در حد «متوسط»، ۲,۶ درصد در حد «کم» و ۱,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۳ درصد نیز، این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

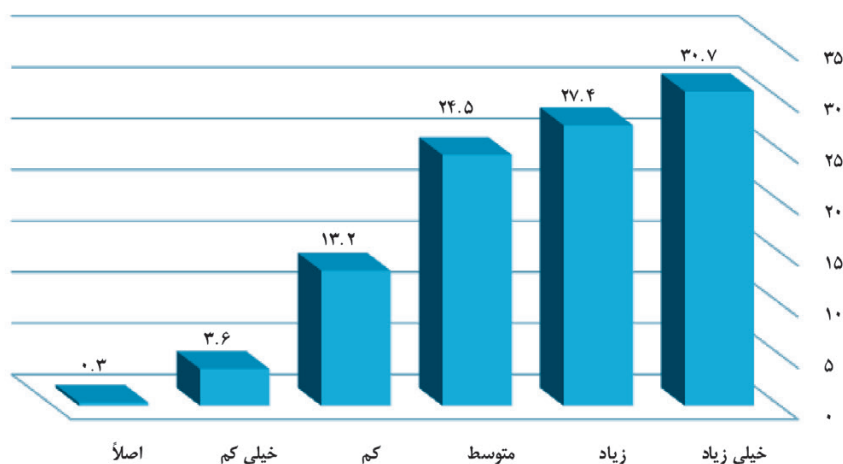

۳-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۰۲	۱۸۰	۱۶۱	۸۷	۲۴	۲	۶۵۶
درصد	۳۰,۷	۲۷,۴	۲۴,۵	۱۳,۲	۳,۶	۰,۳	۹۹,۷

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۳۰,۷ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۲۷,۴ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۵ درصد در حد «متوسط»، ۱۳,۲ درصد در حد «کم» و ۳,۶ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۳ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

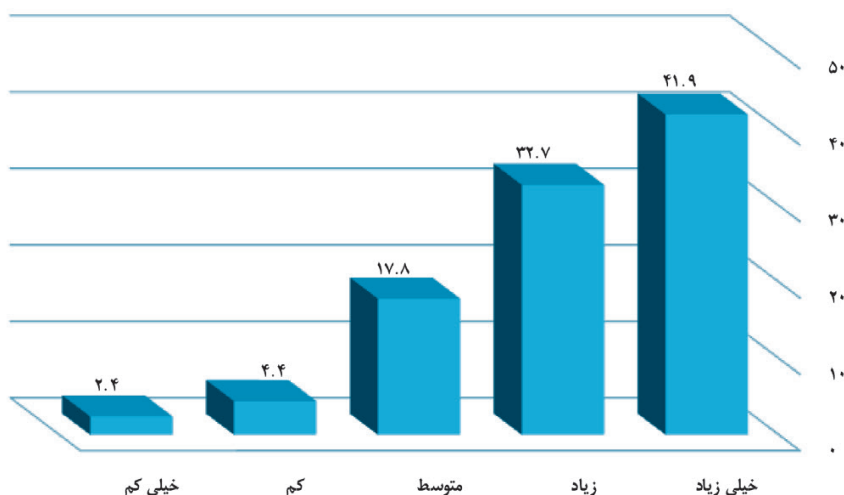

۴-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۷۶	۲۱۵	۱۱۷	۲۹	۱۶	۰	۶۵۳
درصد	۴۱,۹	۳۲,۷	۱۷,۸	۴,۴	۲,۴	۰	۹۹,۲

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۴۱,۹ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۲,۷ درصد در حد «زیاد»، ۱۷,۸ درصد در حد «متوسط»، ۴,۴ درصد در حد «کم» و ۲,۴ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر عامل «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

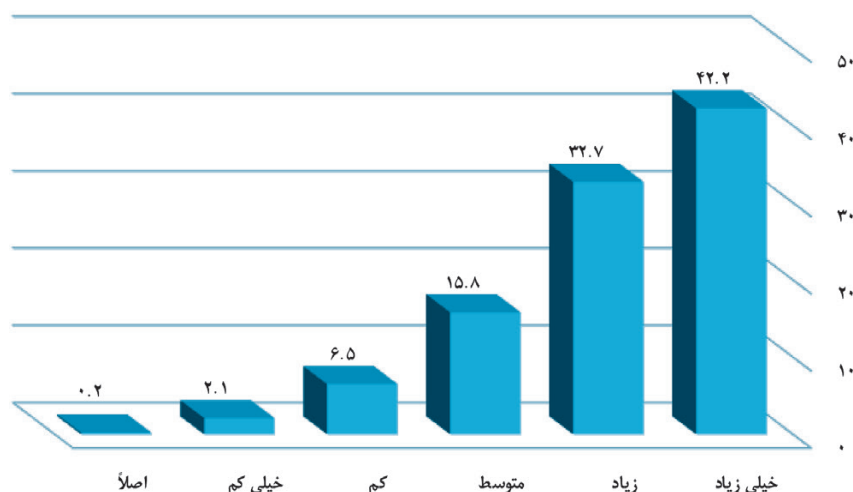

۵-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۷۸	۲۱۵	۱۰۴	۴۳	۱۴	۱	۶۵۵
درصد	۴۲,۲	۳۲,۷	۱۵,۸	۶,۵	۲,۱	۰,۲	۹۹,۵

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۴۲,۲ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۲,۷ درصد در حد «زیاد»، ۱۵,۸ درصد در حد «متوسط»، ۶,۵ درصد در حد «کم» و ۲,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

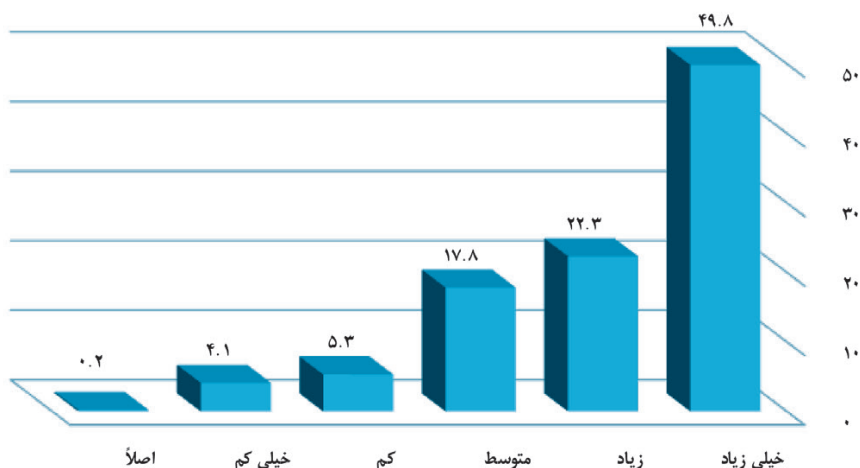

۶-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیأت امناء، خادم) با جوانان» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۳۲۸	۱۴۷	۱۱۷	۳۵	۲۷	۱	۶۵۵
درصد	۴۹,۸	۲۲,۳	۱۷,۸	۵,۳	۴,۱	۰,۲	۹۹,۵

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۴۹,۸ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۲۲,۳ درصد در حد «زیاد»، ۱۷,۸ درصد در حد «متوسط»، ۵,۳ درصد در حد «کم» و ۴,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیأت امناء، خادم) با جوانان» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیأت امناء، خادم) با جوانان» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

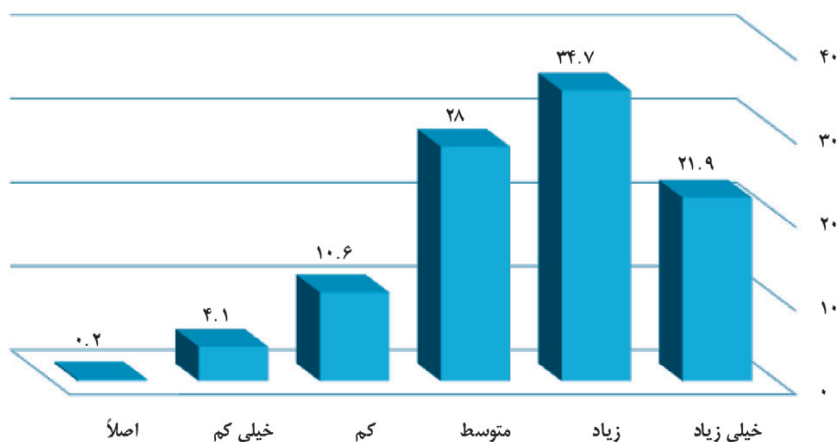

۷-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۴۴	۲۲۸	۱۸۴	۷۰	۲۷	۱	۶۵۴
درصد	۲۱,۹	۳۴,۷	۲۸	۱۰,۶	۴,۱	۰,۲	۹۹,۵

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۱,۹ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۳۴,۷ درصد در حد «زیاد»، ۲۸ درصد در حد «متوسط»، ۱۰,۶ درصد در حد «کم» و ۴,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

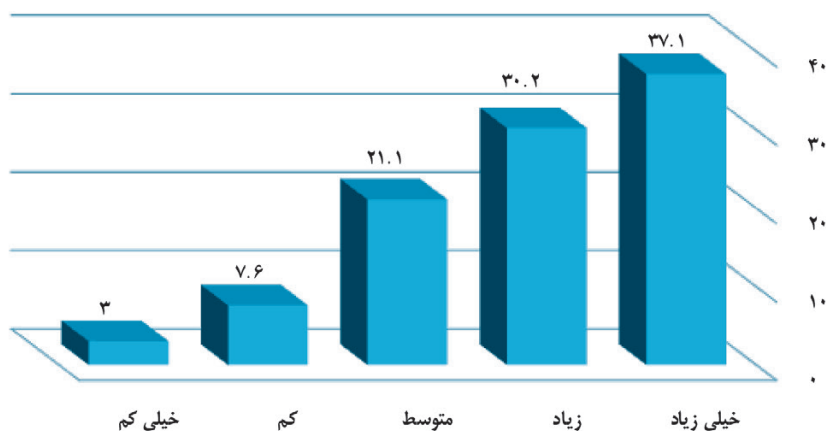

۸-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۲۴۴	۱۹۹	۱۳۹	۵۰	۲۰	۰	۶۵۲
درصد	۳۷,۱	۳۰,۲	۲۱,۱	۷,۶	۳	۰	۹۹

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۳۷,۱ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۰,۲ درصد در حد «زیاد»، ۲۱,۱ درصد در حد «متوسط»، ۷,۶ درصد در حد «کم» و ۳ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر عامل «اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

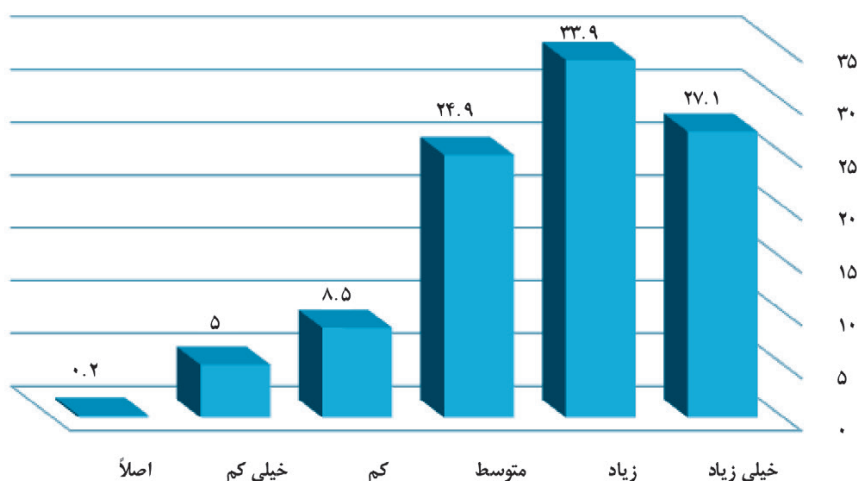

۹-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۷۸	۲۲۳	۱۶۴	۵۶	۳۳	۱	۶۵۵
درصد	۲۷,۱	۳۳,۹	۲۴,۹	۸,۵	۵	۰,۲	۹۹,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۷,۱ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۳,۹ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۹ درصد در حد «متوسط»، ۸,۵ درصد در حد «کم» و ۵ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

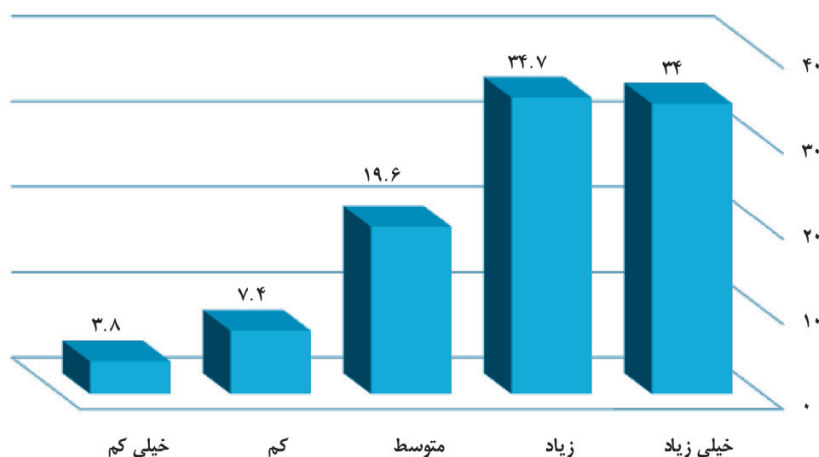

۱۰-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل	
۲۲۴	۲۲۸	۱۲۹	۴۹	۲۵	۰	۶۵۵	فراوانی
۳۴	۳۴,۷	۱۹,۶	۷,۴	۳,۸	۰	۹۹,۵	درصد

با توجه به جدول بالا مشاهده می شود، حدود ۳۴ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۳۴,۷ درصد در حد «زیاد»، ۱۹,۶ درصد در حد «متوسط»، ۷,۴ درصد در حد «کم» و ۳,۸ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته اند.

درصد تأثیر عامل «ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

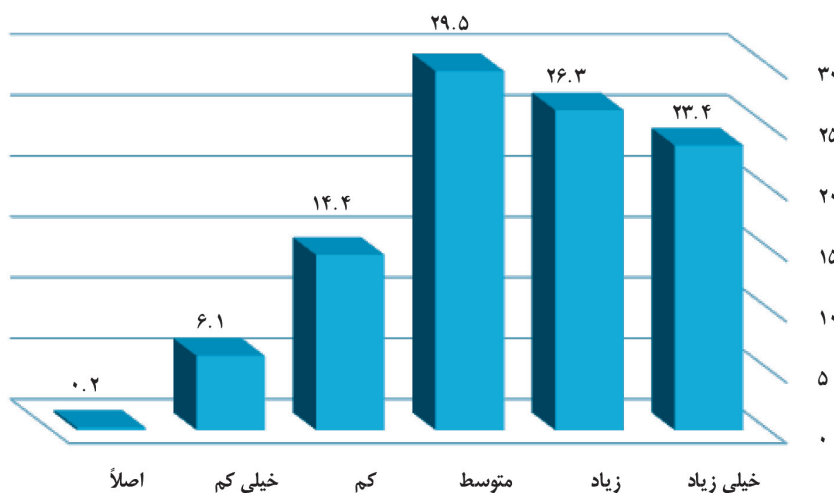

۱۱-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۵۴	۱۷۳	۱۹۴	۹۵	۴۰	۱	۶۵۷
درصد	۲۳,۴	۲۶,۳	۲۹,۵	۱۴,۴	۶,۱	۰,۲	۹۹,۹

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۳,۴ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۲۶,۳ درصد در حد «زیاد»، ۲۹,۵ درصد در حد «متوسط»، ۱۴,۴ درصد در حد «کم» و ۶,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

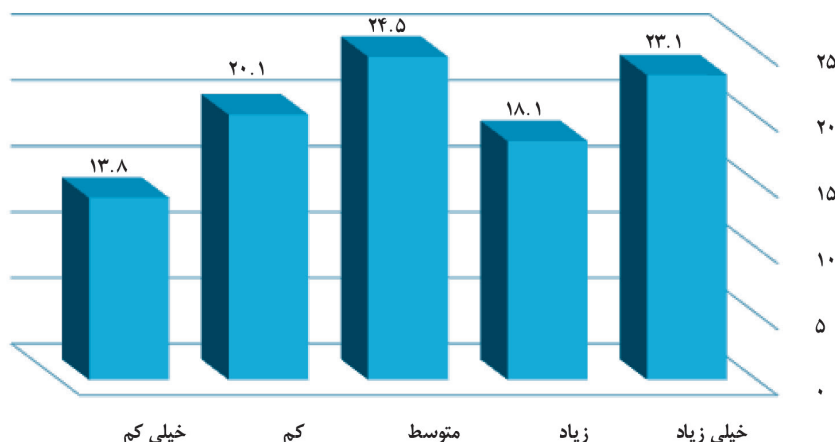

۱۲-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۵۲	۱۱۹	۱۶۱	۱۳۲	۹۱	۰	۶۵۵
درصد	۲۳,۱	۱۸,۱	۲۴,۵	۲۰,۱	۱۳,۸	۰	۹۹,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۳,۱ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۱۸,۱ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۵ درصد در حد «متوسط»، ۲۰,۱ درصد در حد «کم» و ۱۳,۸ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تاثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر عامل «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

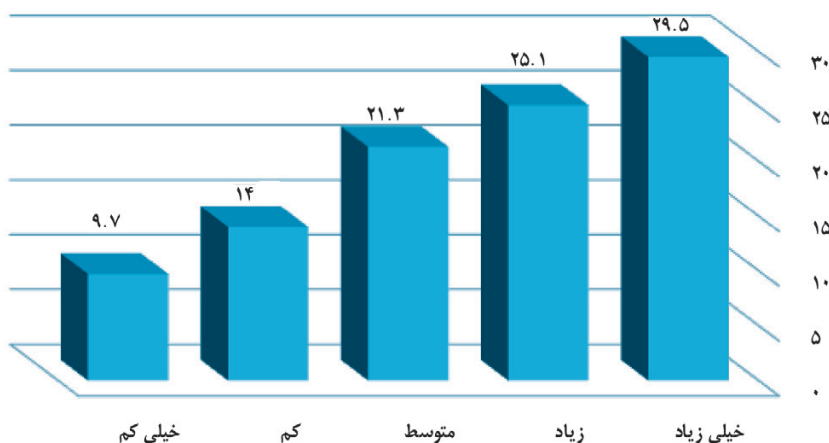

۱۳-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۹۴	۱۶۵	۱۴۰	۹۲	۶۴	۰	۶۵۵
درصد	۲۹,۵	۲۵,۱	۲۱,۳	۱۴	۹,۷	۰	۹۹,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۹,۵ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۲۵,۱ درصد در حد «زیاد»، ۲۱,۳ درصد در حد «متوسط»، ۱۴ درصد در حد «کم» و ۹,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیر گذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر عامل «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

۱۴-۱. جداول سؤال باز از عوامل ذکر نشده مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

در این سؤال از جوانان مسجدرو خواسته شد تا غیر از عوامل سیزده گانه مطرح شده در پرسشنامه، اگر عامل مهم دیگری مدنظرشان هست، قید نمایند که برخی از آنها به عواملی اشاره نمودند. جدول عناوین عوامل اشاره شده به شرح ذیل است:

اکرام و بزرگداشت جوانان
ارتباط صمیمی و هماهنگ پایگاه بسیج و مسجد
نحوه تعیین هیئت امنای مساجد
بحث و گفتمان و سخنرانی خارج از مسائل دینی
تعامل حداکثری بین امام جماعت و بسیج مسجد
کار کردن بر روی افراد کم سن و سال
تهیه موضوعات و فیلم های خوب در مسجد
رفتار مناسب با تمام اقشار جامعه
فعالیت در حوزه فناوری اطلاعات
تبلیغات رسانه ملی در جهت فرهنگ سازی
ولایت مداری امام جماعت
عملکرد خوب و سالم مسئولان
واحد بسیج فعال
فعالیت های نظامی و میدان تیر
محیطی پر شور برای جوانان
فعالیت های نظامی بیشتر مخصوص جوانان
برگزاری همایش های خانوادگی و مذهبی
ارتباط صمیمی و هماهنگ پایگاه بسیج با مسجد

وجود بسیجی مستحکم و فرهنگی
جوانان را دخیل در امور مساجد و هیئت امناء کنند
نگهداری بچه‌ها هنگام نماز
نگهداری بچه‌ها هنگام نماز
صرف هزینه مناسب در مواقع لزوم
مسئول دقیق و کاربلد و پرتلاش

۲. جداول میزان تأثیر هر یک از موانع، در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر

۲-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «عدم ثبات امام جماعت و تغییر زود به زود وی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر

کل	اصلاً	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۶۵۰	۵	۴۸	۷۰	۱۲۶	۲۱۵	۱۸۶	فراوانی
۹۸,۸	۰,۸	۷,۳	۱۰,۶	۱۹,۱	۳۲,۷	۲۸,۳	درصد

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۸,۳ درصد افراد مسجدر در حد «خیلی زیاد»، ۳۲,۷ درصد در حد «زیاد»، ۱۹,۱ درصد در حد «متوسط»، ۱۰,۶ درصد در حد «کم» و ۷,۳ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «عدم ثبات امام جماعت و تغییر زود به زود وی» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، تاثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۸ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «عدم ثبات امام جماعت و تغییر زود به زود وی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر

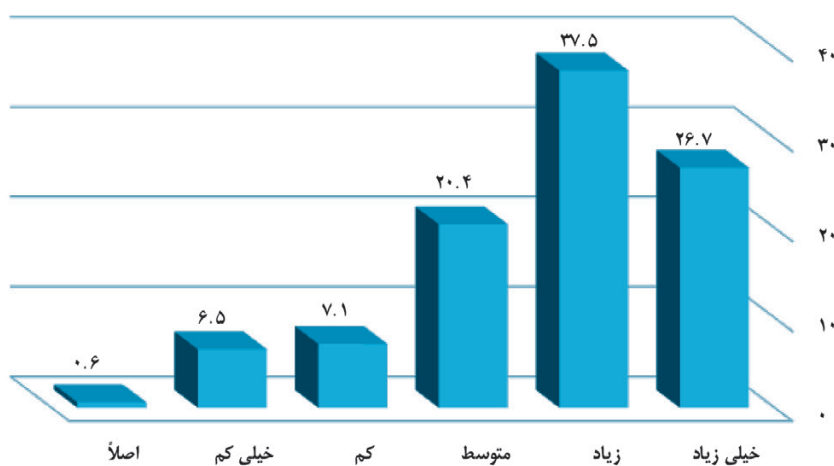

۲-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «حضور نامنظم امام جماعت» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۷۶	۲۴۷	۱۳۴	۴۷	۴۳	۴	۶۵۱
درصد	۲۶,۷	۳۷,۵	۲۰,۴	۷,۱	۶,۵	۰,۶	۹۸,۸

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۶,۷ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۳۷,۵ درصد در حد «زیاد»، ۲۰,۴ درصد در حد «متوسط»، ۷,۱ درصد در حد «کم» و ۶,۵ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «حضور نامنظم امام جماعت» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۶ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «حضور نامنظم امام جماعت» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

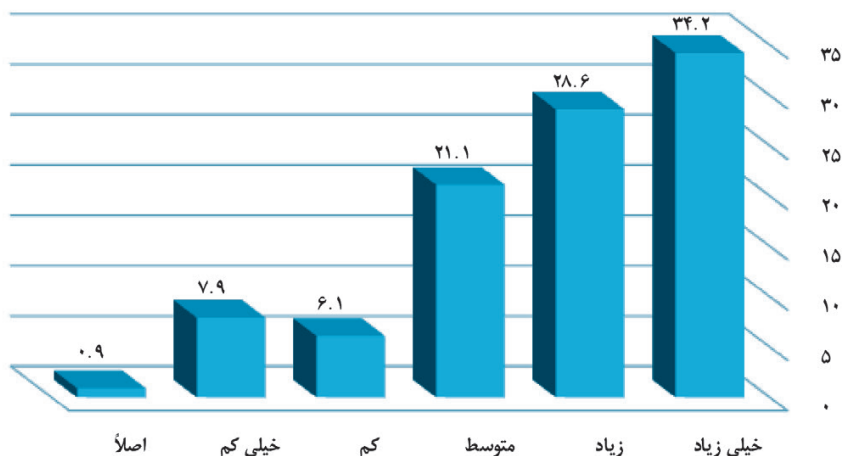

۳-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «بی‌نظمی در برنامه‌های مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل	
۲۲۵	۱۸۸	۱۳۹	۴۰	۵۲	۶	۶۵۰	فراوانی
۳۴,۲	۲۸,۶	۲۱,۱	۶,۱	۷,۹	۰,۹	۹۸,۸	درصد

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۳۴,۲ درصد افراد مسجدرو در حد «خیلی زیاد»، ۲۸,۶ درصد در حد «زیاد»، ۲۱,۱ درصد در حد «متوسط»، ۶,۱ درصد در حد «کم» و ۷,۹ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «بی‌نظمی در برنامه‌های مسجد» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۹ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «بی‌نظمی در برنامه‌های مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدرو

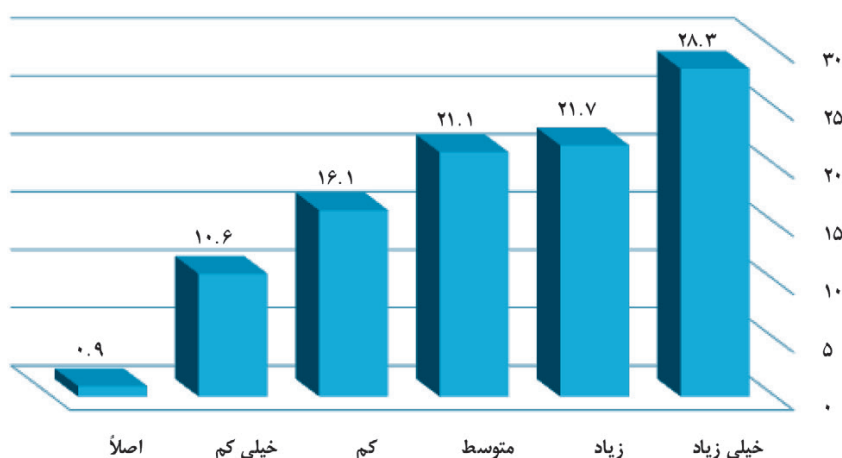

۴-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «وجود اختلافات در بین هیئت‌امنا و امام جماعت» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۸۶	۱۴۳	۱۳۹	۱۰۶	۷۰	۶	۶۵۰
درصد	۲۸,۳	۲۱,۷	۲۱,۱	۱۶,۱	۱۰,۶	۰,۹	۹۸,۷

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود، حدود ۲۸,۳ درصد افراد مسجدر و در حد «خیلی زیاد»، ۲۱,۷ درصد در حد «زیاد»، ۲۱,۱ درصد در حد «متوسط»، ۱۶,۱ درصد در حد «کم» و ۱۰,۶ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «وجود اختلافات در بین هیئت‌امنا و امام جماعت» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۹ درصد نیز کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «وجود اختلافات در بین هیئت‌امنا و امام جماعت» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان مسجدر و

۵-۲. جداول سوال باز از موانع ذکر نشده مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان مسجدرو

در این سؤال از جوانان مسجدرو خواسته شد تا غیر از موانع چهارگانه گفته شده در پرسشنامه اگر مانع مهم دیگری مدنظرشان هست، قید نمایند که برخی از آن‌ها به موانعی اشاره نمودند. جدول عناوین موانع اشاره شده به شرح ذیل است:

تبلیغات بسیار ضعیف رسانه ملی برای نماز
تفکر در آمیزایی از همه امکانات مسجد
عدم ارتباط خوب در دوران کودکی فرد
رفتارهای اشتباه بسیجیان
عدم توجه به جوانان در اجرای برنامه‌های مسجد
یکدل نبودن مسجدی‌ها
بداخلاقی هیئت امنای کودکان
دور بودن از غیبت و تهمت
تربیت و آموزش جوانان نیازمند برنامه‌ریزی در دوران کودکی است
توجه به امر نوجوانان در دوران نوجوانی
جا ندادن به جوانان و نوجوانان
واگذار نکردن مسئولیت‌ها به جوانان
وجود اختلاف بین هیئت امنای مسجد و بسیج
جناح‌بندی بین جوانان
تهمت‌های بیجا به بعضی جوانان و پشت سرشان صحبت کردن
وجود اختلافات میان پایگاه بسیج و هیئت امنای
وجود اختلافات میان پایگاه بسیج و عوامل مسجد
میدان ندادن به جوانان در انجام فعالیت‌های مسجد

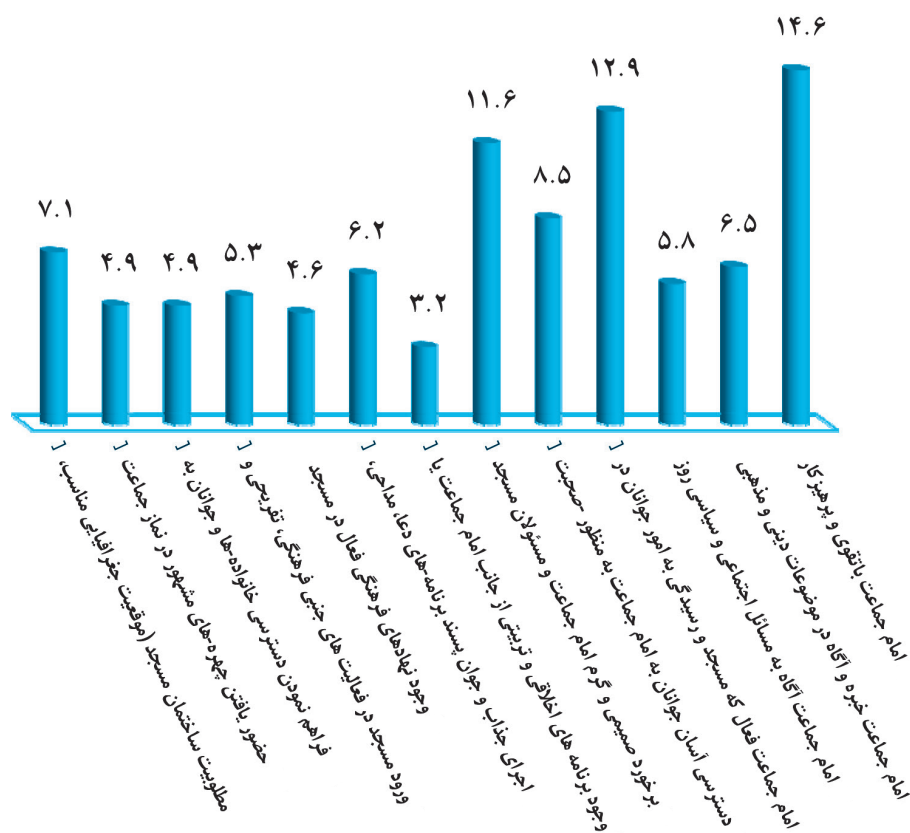
عدم توجه به مسائل فرهنگی جامعه و فقط به مسائل دینی
وجود افراد ریاکار و ناکارآمد در رأس امور
توجه صرف به مسائل دینی و اسلامی
اخلاق زننده بعضی پیرمردهای مسجد
محدودیت‌های بسیار در جامعه چه از لحاظ دینی و چه سیاسی
اجازه ندادن به ورود جوانان به هیئت امنای مسجد
برخورد بد پیرمردها با جوانان
اشکال گرفتن افراد مسن به طرز لباس پوشیدن جوانان و نگاه‌های معنادار
عدم توجه به جوانان در اجرای برنامه‌های مسجد
وجود اختلاف بین هیئت امنای مسجد و پایگاه بسیج
عدم هزینه نسبت به جوانان
یکدل نبودن مسجدی‌ها
بداخلاقی هیئت امنای نسبت به کودکان
عدم اجرای برنامه‌های عملیاتی

۳. جد اول سه عامل اولویت دار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو
۳-۱. جدول فراوانی و درصد اولین عامل اولویت دار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو

عنوان عوامل		انتخاب به عنوان اولویت اول	درصد
امام جماعت باتقوا و پرهیز کار		۹۶	۱۴,۶
امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی		۴۳	۶,۵
امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز		۳۸	۵,۸
امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است		۸۵	۱۲,۹
دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل		۵۶	۸,۵
برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت امناء، خادم) با جوانان		۷۶	۱۱,۶
وجود برنامه های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی		۲۱	۳,۲
اجرای جذاب و جوان پسند برنامه های دعا، مداحی، سخنرانی ها و قرائت قرآن در مسجد		۴۱	۶,۲
وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد		۳۰	۴,۶
ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی		۳۵	۵,۳
فراهم نمودن دسترسی خانواده ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب		۳۲	۴,۹
حضور یافتن چهره های مشهور در نماز جماعت (شخصیتهای مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)		۳۲	۴,۹
مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)		۴۷	۷,۱
کل		۶۳۳	۹۶,۲

با توجه به جدول بالا مشاهده می شود، عوامل «امام جماعت باتقوا و پرهیز کار» توسط «۱۴,۶» درصد پاسخگویان مسجدی، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» توسط «۱۲,۹» درصد پاسخگویان مسجدی و «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت امناء، خادم) با جوانان» توسط «۱۱,۶» درصد پاسخگویان مسجدی، بیش

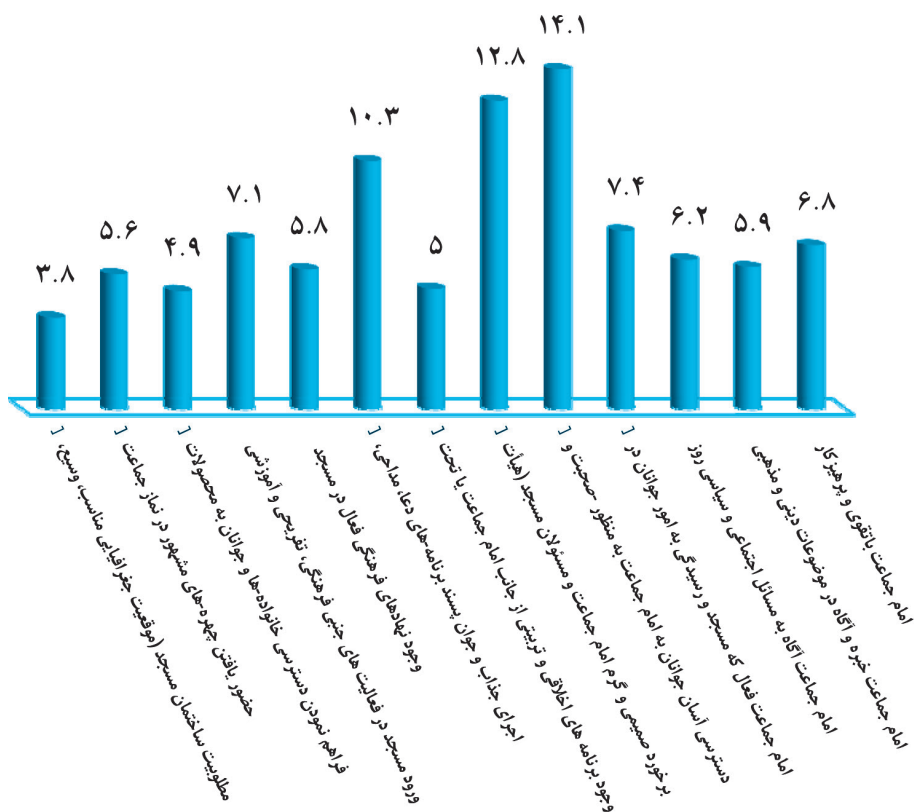
از سایر عوامل، توسط پاسخگویان به عنوان عامل اولویت‌دار اول از حیث اثرگذاری بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد، انتخاب شده‌اند.

۳-۲. جدول فراوانی و درصد دومین عامل اولویت‌دار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو

انتخاب به عنوان اولویت دوم		عوامل
درصد	فراوانی	
۶,۸	۴۵	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار
۵,۹	۳۹	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی
۶,۲	۴۱	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز
۷,۴	۴۹	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است
۱۴,۱	۹۳	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل
۱۲,۸	۸۴	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان
۵	۳۳	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی
۱۰,۳	۶۸	اجرای جذاب و جوان پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد
۵,۸	۳۸	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد
۷,۱	۴۷	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی
۴,۹	۳۲	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب
۵,۶	۳۷	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)
۳,۸	۲۵	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)
۹۵,۹	۶۳۱	کل

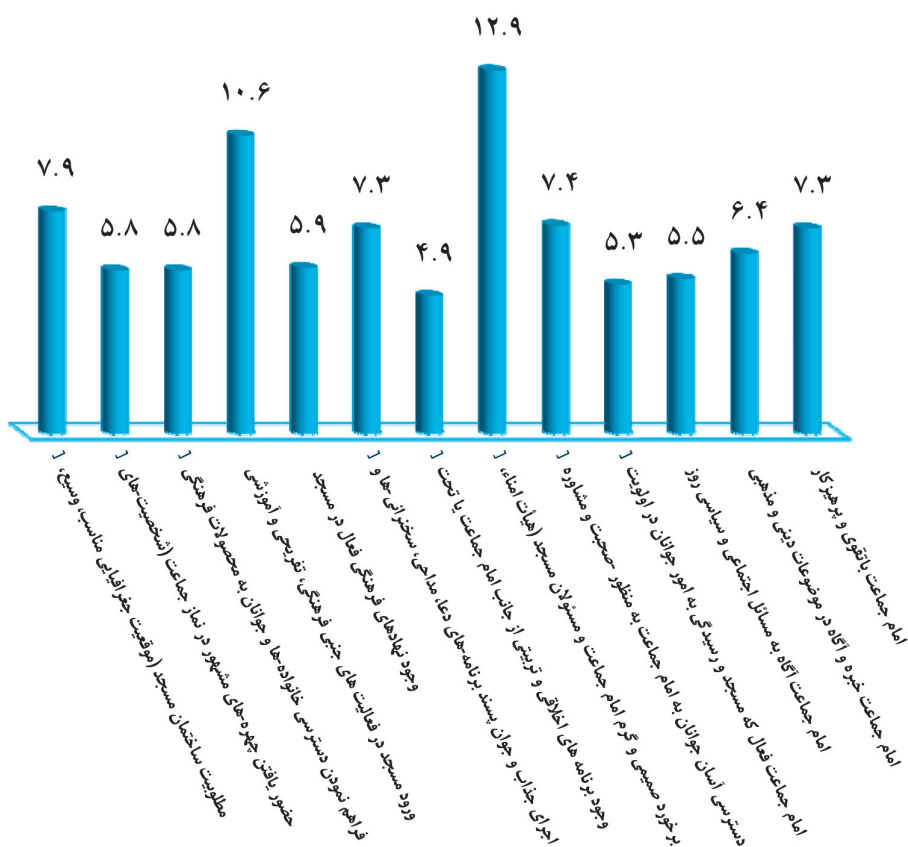
با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که عوامل «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» توسط «۱۴,۱» درصد از پاسخگویان مسجدی، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» توسط «۱۲,۸» درصد از پاسخگویان مسجدی و «اجرای جذاب و جوان پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد» توسط «۱۰,۳» درصد پاسخگویان مسجدی، بیش از سایر عوامل، توسط پاسخگویان به عنوان عامل اولویت‌دار دوم از حیث اثرگذاری بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد انتخاب شده‌اند.

۳-۳. جدول فراوانی و درصد سومین عامل اولویت‌دار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو

عوامل		انتخاب به عنوان اولویت سوم
فراوانی	درصد	
۴۸	۷,۳	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار
۴۲	۶,۴	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی
۳۶	۵,۵	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز
۳۵	۵,۳	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است
۴۹	۷,۴	دست‌رسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل
۸۵	۱۲,۹	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان
۳۲	۴,۹	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی
۴۸	۷,۳	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد
۳۹	۵,۹	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد
۷۰	۱۰,۶	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی
۳۸	۵,۸	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب
۳۸	۵,۸	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)
۵۲	۷,۹	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، بام‌عماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)
۶۱۲	۹۳	کل

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که عوامل «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» توسط «۱۲,۹» درصد از پاسخگویان مسجدی، «ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی» توسط «۱۰,۶» درصد از پاسخگویان مسجدی و «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» توسط «۷,۹» درصد از پاسخگویان مسجدی، بیش از سایر عوامل توسط پاسخگویان به عنوان عامل اولویت‌دار سوم از حیث اثرگذاری بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد، انتخاب شده‌اند.

۴. جداول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل اثرگذار در افزایش ارتباط جوانان مسجدرو با مسجد

۴-۱. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر کل پاسخگویان مسجدرو

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۸
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۱
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۰۲
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۵
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۱۷
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۳
هفتم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۲
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۳۶
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۴
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۸۶
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۹۲
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۲
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۸۶

آزمون فریدمن

تعداد	۶۳۶
آماره آزمون خی ۲	۶۰۰,۷۲۴
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۶۰۰,۷۲۴ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۸ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۱ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل» با میانگین رتبه ۶,۰۲ رتبه سوم را از نظر کل پاسخگویان مسجدرو به خود اختصاص داده‌اند (بالترین رتبه‌ها). همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۷,۹۲ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۲ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۸۶ رتبه سیزدهم را از نظر کل پاسخگویان مسجدرو به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۲. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان مسجدروی که هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۹۳
دوم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۱۷
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۲۳
چهارم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۲۶
پنجم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۲۸
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۵
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۲
هشتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۰۲
نهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۳۷
دهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۶۴
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۷۴
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۴۱
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۶۶

آزمون فریدمن

تعداد	۲۴۳
آماره آزمون خی ۲	۱۹۰,۸۸۷
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۸۸۷, ۱۹۰ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۹۳ رتبه اول، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۱۷ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل» با میانگین رتبه ۶,۲۳ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند، به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۷۴ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۴۱ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۶۶ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند، به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۳-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان مسجدروی که مسجد محلشان از نمازگزاران پر می شود

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۰۹
دوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۵,۷۳
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۰
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۳۴
پنجم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۷
ششم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۶۹
هفتم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۷۵
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۱۱
نهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۶۷
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۸۳
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۹۴
دوازدهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۸,۱۰
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۳۲

آزمون فریدمن

تعداد	۲۰۰
آماره آزمون خی ۲	۲۵۲,۷۱۴
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۵۲,۷۱۴ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۰۹ رتبه اول، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً دردلد» با میانگین رتبه ۵,۷۳ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که مسجد محلشان از نمازگزاران پر می‌شود، به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۷,۹۴ رتبه یازدهم، «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» با میانگین رتبه ۸,۱۰ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۳۲ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که مسجد محلشان از نمازگزاران پر می‌شود، به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدروی که اکثریت نمازگزاران مسجدشان جوانان هستند

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۴۳
دوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۹۸
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۶,۶۱
چهارم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۶۹
پنجم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۰
ششم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۶,۸۱
هفتم	اجرای جذاب و جوان پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۸۲
هشتم	بر خورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۸۳
نهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۶,۹۱
دهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۲۳
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۸
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۴۱
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۴۹

آزمون فریدمن

تعداد	۹۷
آماره آزمون خی ۲	۶۹,۳۴۱
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد، از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۶۹,۳۴۱ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۴۳ رتبه اول، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۵,۹۸ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۶,۶۱، رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که اکثریت نمازگزاران مسجدشان جوانان هستند، به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۸ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۴۱ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۴۹ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدروی که اکثریت نمازگزاران مسجدشان جوانان هستند به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۵. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و زن

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۸۵
دوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۹۷
سوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۹۷
چهارم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۱۸
پنجم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۵
ششم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۵۷
هفتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۶,۹۹
هشتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۰۴
نهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۶۰
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۷۴
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۸۴
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۰۳
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۷۶

آزمون فریدمن

تعداد	۲۱۲
آماره آزمون خی ۲	۱۷۴,۷۶۲
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۷۴,۷۶۲ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۸۵ رتبه اول، «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۹۷ رتبه دوم و «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۵,۹۷ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو زن به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۸۴ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۰۳ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۷۶ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو زن به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۶. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و مرد

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۵,۷۵
دوم	بر خورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۷۷
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۹۳
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۲۴
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۲۷
ششم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۵۶
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۷
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۲۴
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۶۰
دهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۸۶
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۸۷
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۴۳
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۹۱

آزمون فریدمن

تعداد	۴۲۴
آماره آزمون خی ۲	۴۵۰,۴۸۰
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۴۵۰,۴۸۰ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۷۵ رتبه اول، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۷۷ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۹۳ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو مرد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۸۷ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۴۳ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۹۱ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو مرد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۷. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرود در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۰۱
دوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۱۷
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۱۹
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۳۶
پنجم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۳۹
ششم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۵۳
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۶۴
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۶,۸۷
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۱۸
دهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۵۱
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۶۴
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۶۸
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۸۲

آزمون فریدمن

تعداد	۱۹۰
آماره آزمون خی ۲	۱۵۲,۷۵۸
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۵۲,۷۵۸ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۰۱ رتبه اول، «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۶,۱۷ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۱۹ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۶۴ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۶۸ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۸۲ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۸-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۵,۶۷
دوم	بر خورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۶۷
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۷۹
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۹۴
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۳۶
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۲
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۷
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۴۲
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۶۲
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۷۶
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۸۸
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۴۵
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۱۶

آزمون فریدمن

تعداد	۲۴۲
آماره آزمون خی ۲	۲۸۹,۷۴۰
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۸۹,۷۴۰ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۶۷ رتبه اول، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۶۷ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۷۹ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها). همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۸۸ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۴۵ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۱۶ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۹. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان مسجدرود در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۶۸
دوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۹۵
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۷
چهارم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۶,۱۰
پنجم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۹
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۳
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۸۷
هشتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۳۹
نهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۷۱
دهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۷۴
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۵
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۲۹
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۵۲

آزمون فریدمن

تعداد	۲۰۱
آماره آزمون خی ۲	۱۹۹,۴۳۶
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۹۹,۴۳۶ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۶۸ رتبه اول، «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۹۵ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۷ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۵ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۲۹ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۵۲ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۰-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان مسجدر و متأهل

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۸۱
دوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۵,۹۶
سوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۰۷
چهارم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۱۳
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۲۴
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۳۸
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۶
هشتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۳۶
نهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۵۹
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۹۰
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۹۸
دوازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۴
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۷۸

آزمون فریدمن

تعداد	۲۲۱
آماره آزمون خی ۲	۲۱۰,۲۵۳
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۱۰,۲۵۳ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۸۱ رتبه اول، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۹۶ رتبه دوم و «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۶,۰۷ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو متأهل به خود اختصاص داده اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۷,۹۸ رتبه یازدهم، «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۴ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۷۸ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو متأهل به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۱-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و مجرد

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۸۰
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۹۲
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۰۶
چهارم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۱۵
پنجم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۹
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۸
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۶۸
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۲۳
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۴۶
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۷۶
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۸۸
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۳۶
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۹۳

آزمون فریدمن

تعداد	۴۱۰
آماره آزمون خی ۲	۳۹۶,۲۶۷
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۳۹۶,۲۶۷ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۸۰ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۹۲ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۶,۰۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو مجرد به خود اختصاص داده اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۷,۸۸ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۳۶ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۹۳ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو مجرد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۲-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات سیکل

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۷۸
دوم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۶,۳۰
سوم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۳۱
چهارم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۳۳
پنجم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۳۹
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۳
هفتم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۵۷
هشتم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۶۱
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۲۵
دهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۸۱
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۹۵
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۴۸
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۸۰

آزمون فریدمن

تعداد	۶۹
آماره آزمون خی ۲	۶۰,۶۱۷
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۶۰,۶۱۷ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۷۸ رتبه اول، «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» با میانگین رتبه ۶,۳۰ رتبه دوم و «ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی» با میانگین رتبه ۶,۳۱ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات سیکل به خود اختصاص داده اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۷,۹۵ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۴۸ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیتهای مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۸۰ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات سیکل به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۳-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با تحصیلات دیپلم

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۶۵
دوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۵,۹۵
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۵
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۳۲
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۳۷
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۱
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۴۷
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۱۷
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۵۲
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۶۱
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۱۰
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۳۷
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۰۲

آزمون فریدمن

تعداد	۲۶۱
آماره آزمون خی ۲	۲۶۳,۸۵۹
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۶۳,۸۵۹ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۶۵ رتبه اول، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۹۵ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۵ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات دیپلم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۱۰ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۳۷ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۰۲ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات دیپلم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۱۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات کاردانی و کارشناسی

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۶۳
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۷۴
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۵,۹۰
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۹۳
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۳۳
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۵۰
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۸۵
هشتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۴۶
نهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۶۵
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۷۸
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۰
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۰۴
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۱۹

آزمون فریدمن

تعداد	۲۳۸
آماره آزمون خی ۲	۲۸۶,۲۱۲
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۸۶,۲۱۲ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۶۳ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۷۴ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۹۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات کاردانی و کارشناسی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۰ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و گرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۰۴ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۱۹ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات کاردانی و کارشناسی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۵-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با تحصیلات کارشناسی ارشد

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۲۵
دوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۷۶
سوم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۳۱
چهارم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۵۴
پنجم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۶,۸۲
ششم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۸۴
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۸۷
هشتم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۶,۸۸
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۳۸
دهم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۳۹
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۳
دوازدهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۸,۱۴
سیزدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۸۱

آزمون فریدمن

تعداد	۵۲
آماره آزمون خی ۲	۴۹,۰۳۵
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۴۹,۰۳۵ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۲۵ رتبه اول، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۵,۷۶ رتبه دوم و «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۳۱ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات کارشناسی ارشد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۳ رتبه یازدهم، «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» با میانگین رتبه ۸,۱۴ رتبه دوازدهم و «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۸۱ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با تحصیلات کارشناسی ارشد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۶-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با شغل دانش‌آموزی

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۶۴
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۹۶
سوم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۱۳
چهارم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۳۲
پنجم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۳۶
ششم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۶,۵۵
هفتم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۵۸
هشتم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۸۰
نهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۶۱
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۷۳
یازدهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۷۷
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۵۵
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۰۰

آزمون فریدمن

تعداد	۱۲۰
آماره آزمون خی ۲	۱۲۴,۲۸۶
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۲۴,۲۸۶ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۶۴ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۹۶ رتبه دوم و «اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد» با میانگین رتبه ۶,۱۳ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل دانش‌آموزی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» با میانگین رتبه ۷,۷۷ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۵۵ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۰۰ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل دانش‌آموزی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۷-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با شغل دانشجو

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۷۰
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۷۸
سوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۰۱
چهارم	امام جماعت خیره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۲
پنجم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۲۱
ششم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۷۷
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۸۸
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۱۹
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۳۲
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۶۴
یازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۹۸
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۳۳
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۰۸

آزمون فریدمن

تعداد	۱۹۷
آماره آزمون خی ۲	۲۰۴,۴۲۲
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۰۴,۴۲۲ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۷۰ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۷۸ رتبه دوم و «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۶,۰۱ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل دانشجو به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۷,۹۸ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۳۳ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۰۸ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل دانشجو به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۸-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل خانه‌دار (زنان)

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۴۰
دوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۴۲
سوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۹۷
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۰۱
پنجم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۲۰
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۴۱
هفتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۰۸
هشتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۲۷
نهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۶۵
دهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۸۴
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۰۶
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۲۷
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۴۲

آزمون فریدمن

تعداد	۵۶
آماره آزمون خی ۲	۷۷,۳۳۹
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۷۷,۳۳۹ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۴۰ رتبه اول، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۴۲ رتبه دوم و «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۹۷ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل خانه‌دار (زنان) به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۰۶ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۲۷ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۴۲ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل خانه‌داری (زنان) به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۹-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با شغل کارمند بخش خصوصی

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۱
دوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۰۴
سوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۲۱
چهارم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۳۷
پنجم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۴۹
ششم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۶,۷۹
هفتم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۶,۸۲
هشتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۸۳
نهم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۰۵
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۳۱
یازدهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۹۰
دوازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۱۸
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۰۱

آزمون فریدمن

تعداد	۵۳
آماره آزمون خی ۲	۴۰,۸۵۵
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۴۰,۸۵۵ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۱ رتبه اول، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۶,۰۴ رتبه دوم و «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۶,۲۱ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند بخش خصوصی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» با میانگین رتبه ۷,۹۰ رتبه یازدهم، «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۱۸ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۰۱ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند بخش خصوصی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۲۰-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با شغل کارمند دولتی

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیز کار	۵,۵۷
دوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۸۱
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۵,۹۶
چهارم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۲۷
پنجم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۴۰
ششم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۸۷
هفتم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۶,۹۳
هشتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۰۱
نهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۵۳
دهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۷,۸۰
یازدهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۸,۱۰
دوازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۳۸
سیزدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۳۸

آزمون فریدمن

تعداد	۶۹
آماره آزمون خی ۲	۶۸,۵۷۴
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۶۸,۵۷۴ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۵۷ رتبه اول، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۵,۸۱ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۹۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند دولتی به خود اختصاص داده‌اند. (بالاترین رتبه‌ها)

همچنین «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» با میانگین رتبه ۸,۱۰ رتبه یازدهم، «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۳۸ رتبه دوازدهم و «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۳۸ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند دولتی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۲۱-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و با شغل آزاد

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل	۵,۲۱
دوم	بر خورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۴۲
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۰۳
چهارم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۱
پنجم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۲۰
ششم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۲۵
هفتم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۳۵
هشتم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۵۲
نهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۹۷
دهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۹۸
یازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۸,۴۹
دوازدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۶۷
سیزدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۷۹

آزمون فریدمن

تعداد	۱۰۶
آماره آزمون خی ۲	۱۶۲,۴۹۸
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۶۲,۴۹۸ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۵,۲۱ رتبه اول، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۴۲ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۶,۰۳ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل آزاد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۸,۴۹ رتبه یازدهم، «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۶۷ رتبه دوازدهم و «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۷۹ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل آزاد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۲۲. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و فاقد شغل (بیکار)

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۵,۵۲
دوم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۷۵
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۱۰
چهارم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۶,۴۰
پنجم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۷۱
ششم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۸۱
هفتم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۸۳
هشتم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۸۵
نهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۴۴
دهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۵۶
یازدهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۷۷
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۰۰
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۲۵

آزمون فریدمن

تعداد	۲۴
آماره آزمون خی ۲	۲۲,۰۲۲
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۳۷

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۰,۰۲۲، ۲۲ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۳۷ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۵,۵۲ رتبه اول، «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۷۵ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۶,۱۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو فاقد شغل (بیکار) به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد» با میانگین رتبه ۷,۷۷ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۲۵ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو فاقد شغل (بیکار) به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۲۳-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه اول

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۵,۰۱
دوم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۱۱
سوم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۶,۲۶
چهارم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۶,۴۸
پنجم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۶,۵۱
ششم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۷۶
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۸۹
هشتم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۰۱
نهم	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۷,۰۴
دهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۸,۰۱
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۱۲
دوازدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۳۱
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۴۹

آزمون فریدمن

تعداد	۱۹۵
آماره آزمون خی ۲	۱۸۹,۶۵۸
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۸۹,۶۵۸ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» با میانگین رتبه ۵,۰۱ رتبه اول، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» با میانگین رتبه ۶,۱۱ رتبه دوم و «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» با میانگین رتبه ۶,۲۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه اول به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۱۲ رتبه یازدهم، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۳۱ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۴۹ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه اول به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۲۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدر و خوشه دوم

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۸۱
دوم	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۸۳
سوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۶,۰۷
چهارم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۶,۱۹
پنجم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۲۶
ششم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۵۵
هفتم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۶,۷۱
هشتم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۷,۳۰
نهم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۷,۵۱
دهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۷,۶۳
یازدهم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۸,۲۲
دوازدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۸,۴۴
سیزدهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۸,۴۸

آزمون فریدمن

تعداد	۲۴۴
آماره آزمون خی ۲	۲۳۹,۷۲۹
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۳۹,۷۲۹ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۸۱ رتبه اول، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۸۳ رتبه دوم و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» با میانگین رتبه ۶,۰۷ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه دوم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی» با میانگین رتبه ۸,۲۲ رتبه یازدهم، «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۸,۴۴ رتبه دوازدهم و «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» با میانگین رتبه ۸,۴۸ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه دوم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۲۵-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه سوم

رتبه	عوامل مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان	۵,۰۸
دوم	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل	۵,۲۳
سوم	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است	۵,۷۶
چهارم	اجرای جذاب و جوان‌پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد	۵,۹۶
پنجم	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی	۶,۰۶
ششم	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد	۶,۵۳
هفتم	ورود مسجد در فعالیتهای جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی	۶,۶۲
هشتم	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی	۷,۱۷
نهم	امام جماعت باتقوا و پرهیزکار	۷,۲۹
دهم	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب	۷,۷۵
یازدهم	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز	۸,۲۳
دوازدهم	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفش‌داری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)	۹,۵۷
سیزدهم	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)	۹,۷۵

آزمون فریدمن

تعداد	۱۹۷
آماره آزمون خی ۲	۳۹۲,۱۹۶
درجه آزادی	۱۲
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۳۹۲,۱۹۶ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به عوامل مؤثر در افزایش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۰۸ رتبه اول، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً دردلد» با میانگین رتبه ۵,۲۳ رتبه دوم و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» با میانگین رتبه ۵,۷۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان مسجدر و خوشه سوم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» با میانگین رتبه ۸,۲۳ رتبه یازدهم، «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)» با میانگین رتبه ۹,۵۷ رتبه دوازدهم و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» با میانگین رتبه ۹,۷۵ رتبه سیزدهم را از نظر پاسخگویان مسجدر و خوشه سوم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱. جداول میزان تأثیر هریک از موانع، در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان

غیر مسجدي

۱-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیر مسجدي (پاسخگویانی که اصلاً در نماز جماعت شرکت نمی‌کنند یا «ماهانه» یا «سالی چند بار» شرکت می‌کنند)

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۵۹	۱۲۷	۹۰	۶۹	۲۹	۰	۴۷۴
درصد	۳۲,۵	۲۶	۱۸,۴	۱۴,۱	۵,۹	۰	۹۶,۹

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۳۲,۵ درصد افراد غیر مسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۲۶ درصد در حد «زیاد»، ۱۸,۴ درصد در حد «متوسط»، ۱۴,۱ درصد در حد «کم» و ۵,۹ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیر مسجدي

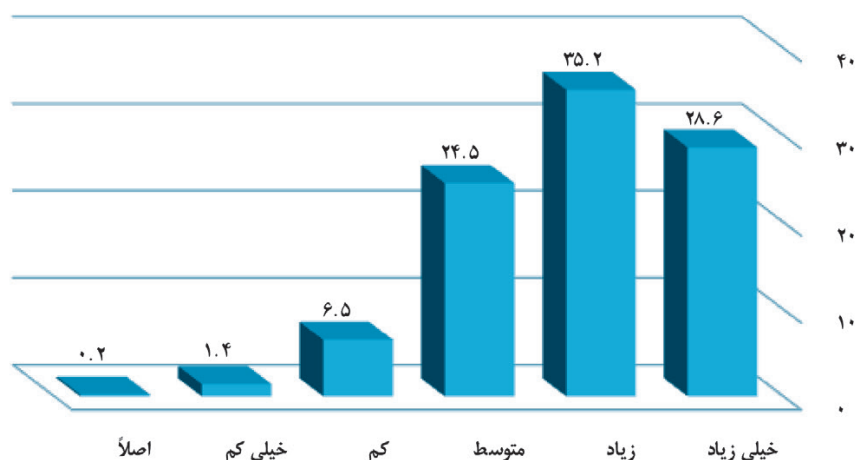

۱-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۴۰	۱۷۲	۱۲۰	۳۲	۷	۱	۴۷۲
درصد	۲۸,۶	۳۵,۲	۲۴,۵	۶,۵	۱,۴	۰,۲	۹۶,۴

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۸,۶ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۳۵,۲ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۵ درصد در حد «متوسط»، ۶,۵ درصد در حد «کم» و ۱,۴ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

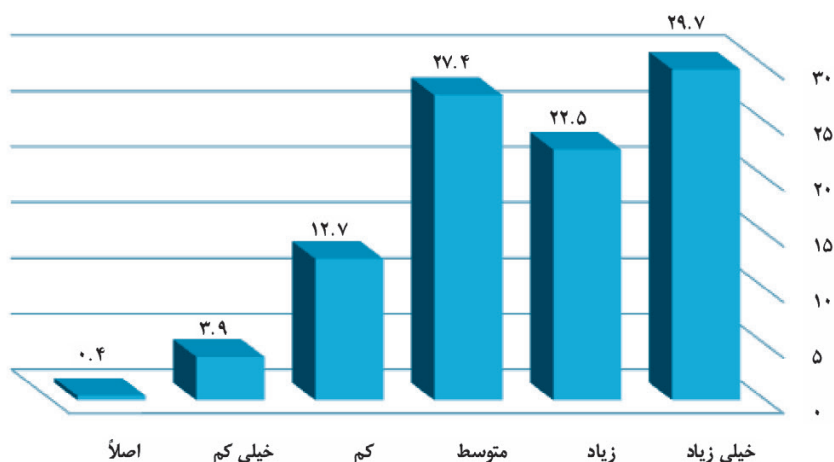

۳-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «حضور اندک و یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۴۵	۱۱۰	۱۳۴	۶۲	۱۹	۲	۴۷۲
درصد	۲۹,۷	۲۲,۵	۲۷,۴	۱۲,۷	۳,۹	۰,۴	۹۶,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۹,۷ درصد افراد غیرمسجدی در حد «خیلی زیاد»، ۲۲,۵ درصد در حد «زیاد»، ۲۷,۴ درصد در حد «متوسط»، ۱۲,۷ درصد در حد «کم» و ۳,۹ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «حضور اندک و یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۴ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «حضور اندک و یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

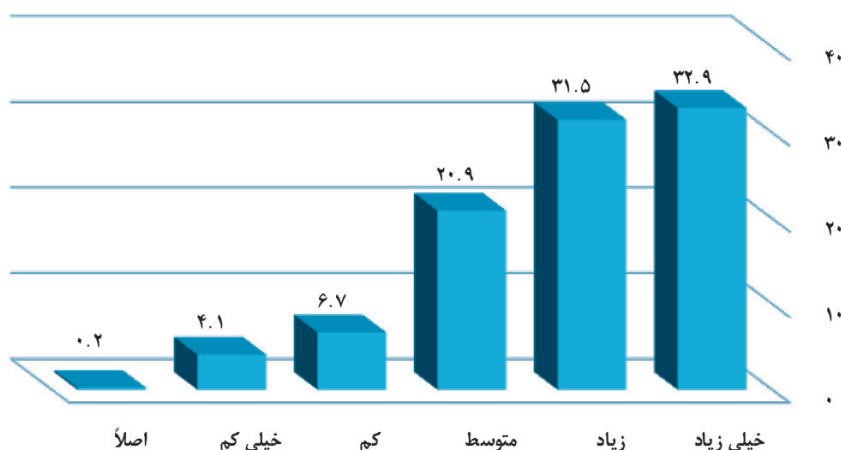

۴-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۶۱	۱۵۴	۱۰۲	۳۳	۲۰	۱	۴۷۱
درصد	۳۲,۹	۳۱,۵	۲۰,۹	۶,۷	۴,۱	۰,۲	۹۶,۳

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۳۲,۹ درصد افراد غیرمسجدی در حد «خیلی زیاد»، ۳۱,۵ درصد در حد «زیاد»، ۲۰,۹ درصد در حد «متوسط»، ۶,۷ درصد در حد «کم» و ۴,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

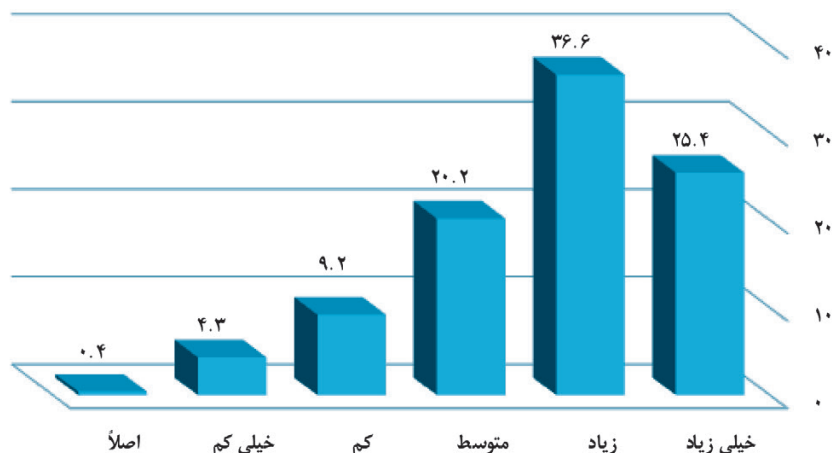

۵-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۲۴	۱۷۹	۹۹	۴۵	۲۱	۲	۴۷۰
درصد	۲۵,۴	۳۶,۶	۲۰,۲	۹,۲	۴,۳	۰,۴	۹۶,۱

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۵,۴ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۳۶,۶ درصد در حد «زیاد»، ۲۰,۲ درصد در حد «متوسط»، ۹,۲ درصد در حد «کم» و ۴,۳ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۴ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

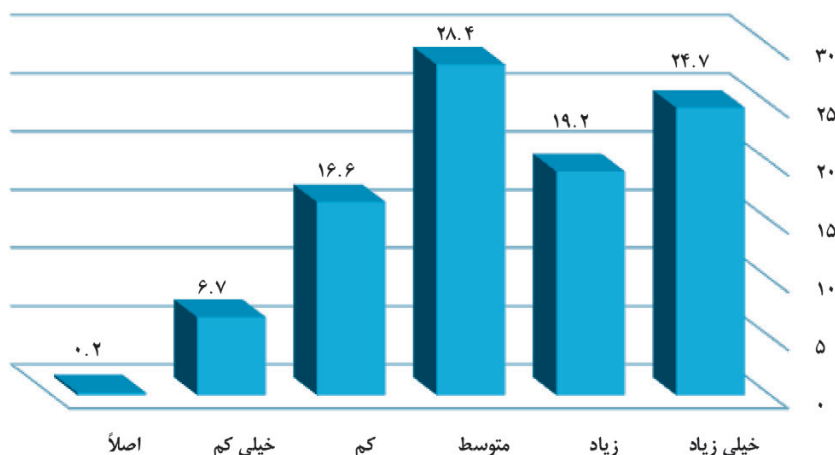

۱-۶. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۲۱	۹۴	۱۳۹	۸۱	۳۳	۱	۴۶۹
درصد	۲۴,۷	۱۹,۲	۲۸,۴	۱۶,۶	۶,۷	۰,۲	۹۵,۸

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۴,۷ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۱۹,۲ درصد در حد «زیاد»، ۲۸,۴ درصد در حد «متوسط»، ۱۶,۶ درصد در حد «کم» و ۶,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

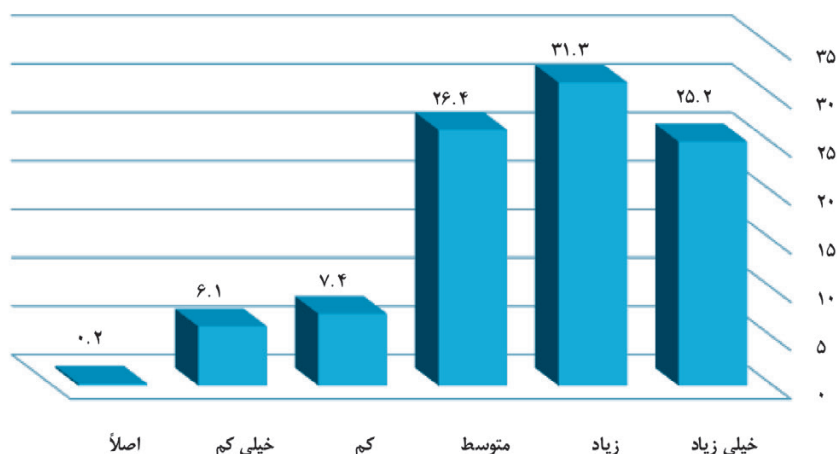

۷-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۲۳	۱۵۳	۱۲۹	۳۶	۳۰	۱	۴۷۲
درصد	۲۵,۲	۳۱,۳	۲۶,۴	۷,۴	۶,۱	۰,۲	۹۶,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۵,۲ درصد افراد غیرمسجدی در حد «خیلی زیاد»، ۳۱,۳ درصد در حد «زیاد»، ۲۶,۴ درصد در حد «متوسط»، ۷,۴ درصد در حد «کم» و ۶,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

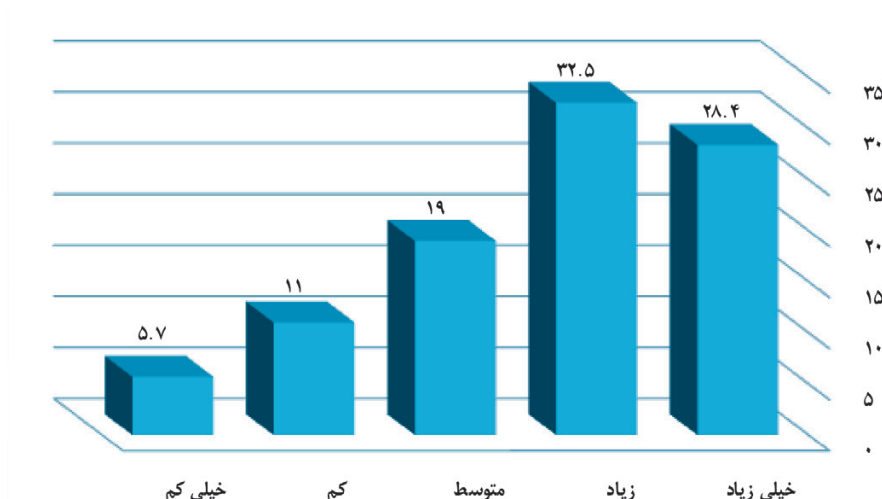

۸-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۳۹	۱۵۹	۹۳	۵۴	۲۸	۰	۴۷۳
درصد	۲۸,۴	۳۲,۵	۱۹	۱۱	۵,۷	۰	۹۶,۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۸,۴ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۳۲,۵ درصد در حد «زیاد»، ۱۹ درصد در حد «متوسط»، ۱۱ درصد در حد «کم» و ۵,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

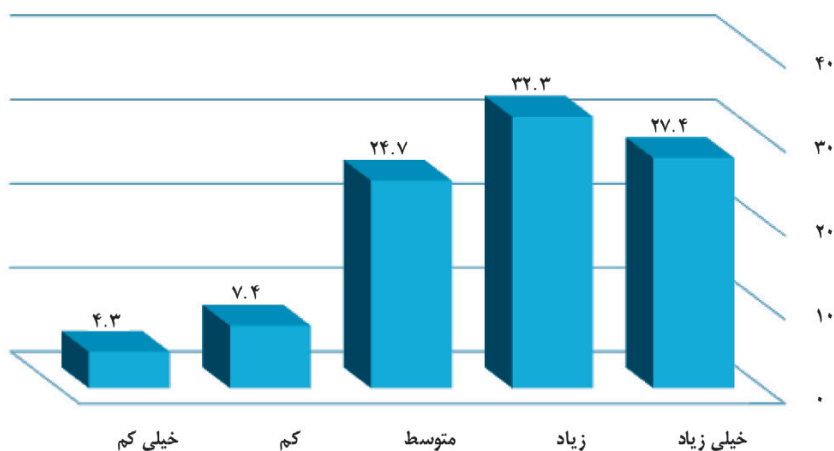

۹-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۳۴	۱۵۸	۱۲۱	۳۶	۲۱	۰	۴۷۰
درصد	۲۷,۴	۳۲,۳	۲۴,۷	۷,۴	۴,۳	۰	۹۶,۱

با توجه به جدول بالا مشاهده می شود که حدود ۲۷,۴ درصد افراد غیرمسجدی در حد «خیلی زیاد»، ۳۲,۳ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۷ درصد در حد «متوسط»، ۷,۴ درصد در حد «کم» و ۴,۳ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیر گذار دانسته اند.

درصد تأثیر مانع «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

۱۰-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۲۸	۱۱۳	۱۴۷	۵۲	۳۳	۰	۴۷۳
درصد	۲۶,۲	۲۳,۱	۳۰,۱	۱۰,۶	۶,۷	۰	۹۶,۷

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۶,۲ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۲۳,۱ درصد در حد «زیاد»، ۳۰,۱ درصد در حد «متوسط»، ۱۰,۶ درصد در حد «کم» و ۶,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

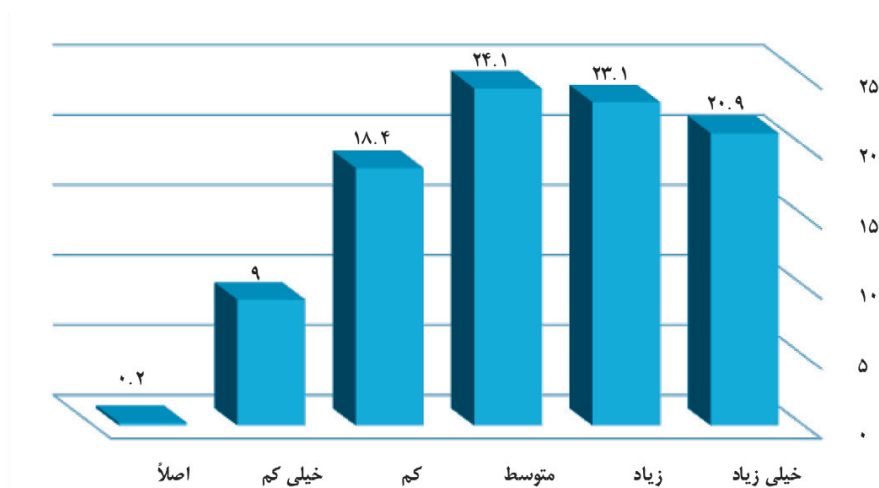

۱۱-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۰۲	۱۱۳	۱۱۸	۹۰	۴۴	۱	۴۶۸
درصد	۲۰,۹	۲۳,۱	۲۴,۱	۱۸,۴	۹	۰,۲	۹۵,۷

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۰,۹ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۲۳,۱ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۱ درصد در حد «متوسط»، ۱۸,۴ درصد در حد «کم» و ۹ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر مانع «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

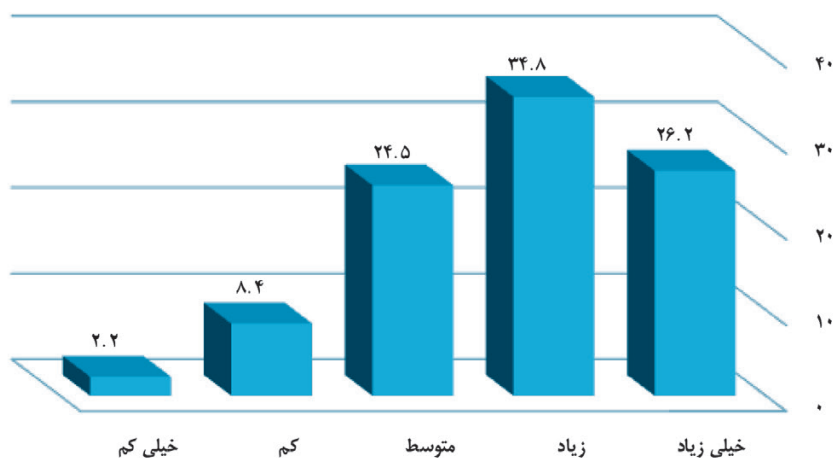

۱۲-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۲۸	۱۷۰	۱۲۰	۴۱	۱۱	۰	۴۷۰
درصد	۲۶,۲	۳۴,۸	۲۴,۵	۸,۴	۲,۲	۰	۹۶,۱

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۶,۲ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۳۴,۸ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۵ درصد در حد «متوسط»، ۸,۴ درصد در حد «کم» و ۲,۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

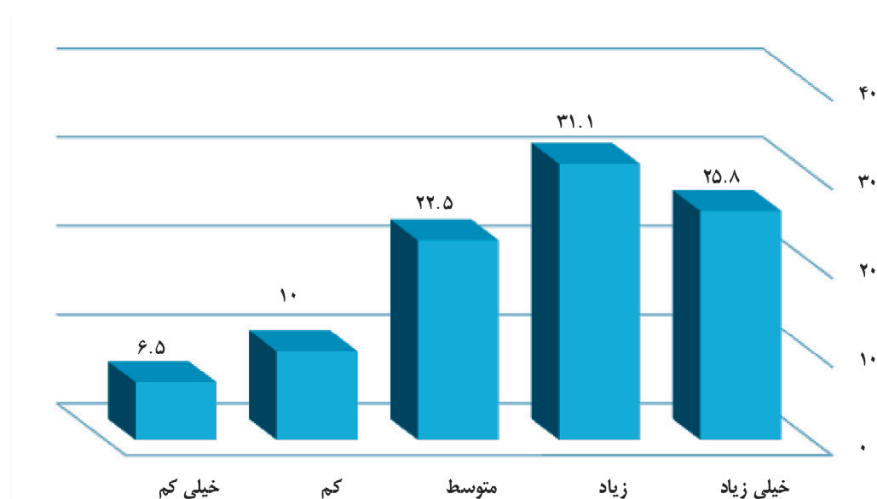

۱۳-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل	
۱۲۶	۱۵۲	۱۱۰	۴۹	۳۲	۰	۴۶۹	فراوانی
۲۵,۸	۳۱,۱	۲۲,۵	۱۰	۶,۵	۰	۹۵,۹	درصد

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۵,۸ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۳۱,۱ درصد در حد «زیاد»، ۲۲,۵ درصد در حد «متوسط»، ۱۰ درصد در حد «کم» و ۶,۵ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

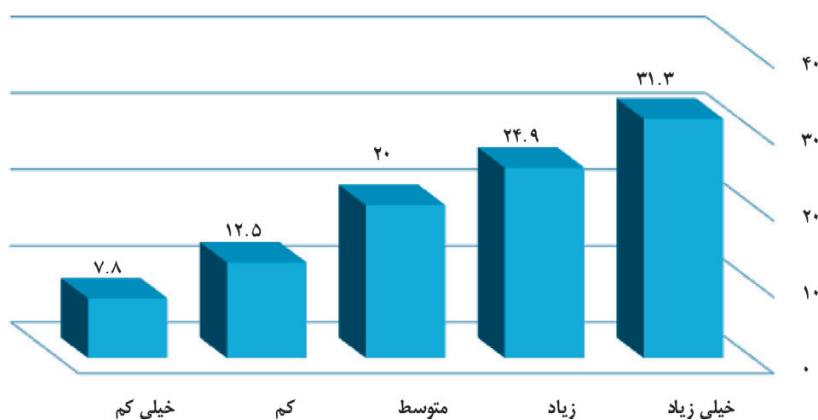

۱۴-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر مانع «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۵۳	۱۲۲	۹۸	۶۱	۳۸	۰	۴۷۲
درصد	۳۱,۳	۲۴,۹	۲۰	۱۲,۵	۷,۸	۰	۹۶,۵

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۳۱,۳ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۲۴,۹ درصد در حد «زیاد»، ۲۰ درصد در حد «متوسط»، ۱۲,۵ درصد در حد «کم» و ۷,۸ درصد در حد «خیلی کم»، وجود مانع «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» را در کاهش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر مانع «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

۱۵-۱. جداول سوال باز از موانع ذکر نشده مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجدي

در این سوال از جوانان غیرمسجدي خواسته شد تا غیر از موانع چهارده گانه مطرح شده در پرسشنامه، اگر مانع مهم دیگری مدنظرشان هست، قید نمایند که برخی از آن ها به موانعی اشاره نمودند. جدول عناوین موانع اشاره شده به شرح ذیل است:

عدم جذابیت و توجه کم به جوانان
دوگانگی رفتاری در مساجد
در مسجد حرف های سیاسی نباید زده شود
در حوزه بسیج با بها دادن بیش از حد به جوانان، آن ها را دچار خودبزرگ بینی می کنند و در نتیجه مشکلات دیگر و زدگی از مسجد پیش می آید.
دوگانگی رفتاری در مسجد
مغایر بودن کارها و حرف های امامان جماعت با اعمالشان
سختگیری ها در مورد ظاهر (هر چند باید ساده باشد)
رفتار بسیجی ها
عدم آشنایی با سیره انبیا
حجاب خانم ها و غیرت مردها
از بین رفتن حرمت ها در خانواده ها
مهم ترین عامل محیط جامعه
بی بندباری در بین جوانان، ضعف در فرهنگ عمومی
تک قطبی بودن مساجد

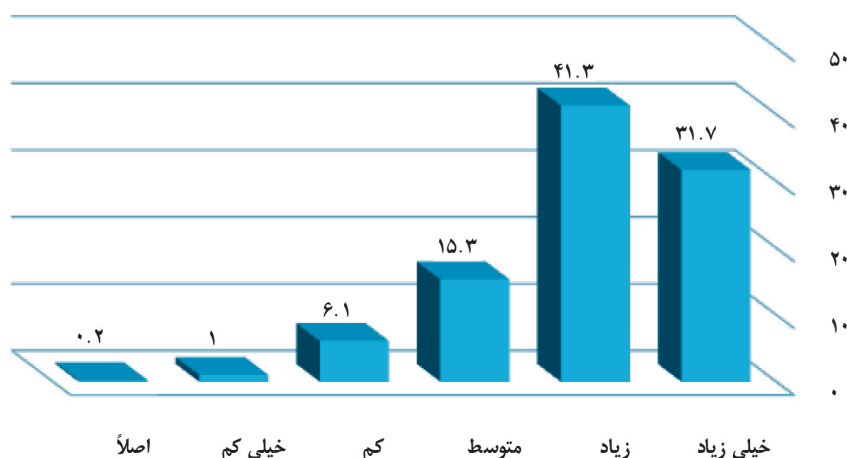
۲. جداول میزان تأثیر هر یک از عوامل، در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

۲-۱. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «پاسخ مناسب و علمی به سوالات جوانان در امور مذهبی و اجتماعی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۵۵	۲۰۲	۷۵	۳۰	۵	۱	۴۶۸
درصد	۳۱،۷	۴۱،۳	۱۵،۳	۶،۱	۱	۰،۲	۹۵،۶

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۳۱،۷ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۴۱،۳ درصد در حد «زیاد»، ۱۵،۳ درصد در حد «متوسط»، ۶،۱ درصد در حد «کم» و ۱ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «پاسخ مناسب و علمی به سوالات جوانان در امور مذهبی و اجتماعی» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰،۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «پاسخ مناسب و علمی به سوالات جوانان در امور مذهبی و اجتماعی» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

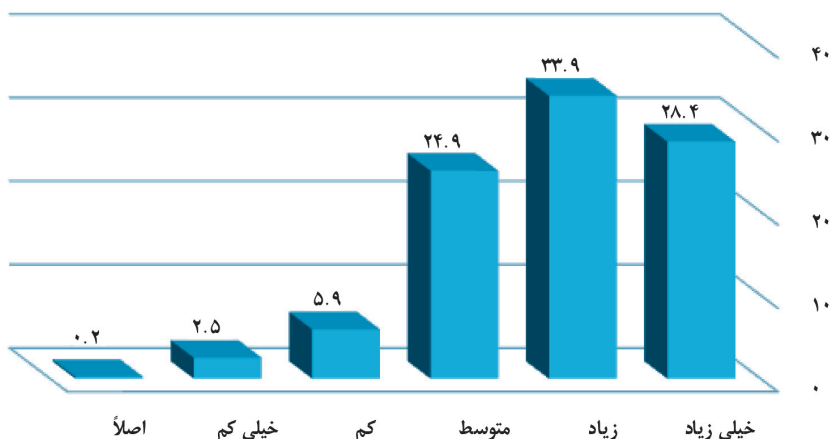

۲-۲. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «ارائه خدمات مشاوره‌ای برای جوانان در خصوص مشکلات خانوادگی و فردی توسط مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۳۹	۱۶۶	۱۲۲	۲۹	۱۲	۱	۴۶۹
درصد	۲۸,۴	۳۳,۹	۲۴,۹	۵,۹	۲,۵	۰,۲	۹۵,۸

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۲۸,۴ درصد افراد غیرمسجدی در حد «خیلی زیاد»، ۳۳,۹ درصد در حد «زیاد»، ۲۴,۹ درصد در حد «متوسط»، ۵,۹ درصد در حد «کم» و ۲,۵ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «ارائه خدمات مشاوره‌ای برای جوانان در خصوص مشکلات خانوادگی و فردی توسط مسجد» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند. از نظر ۰,۲ درصد نیز این مسئله کلاً بی‌تأثیر است.

درصد تأثیر عامل «ارائه خدمات مشاوره‌ای برای جوانان در خصوص مشکلات خانوادگی و فردی توسط مسجد» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

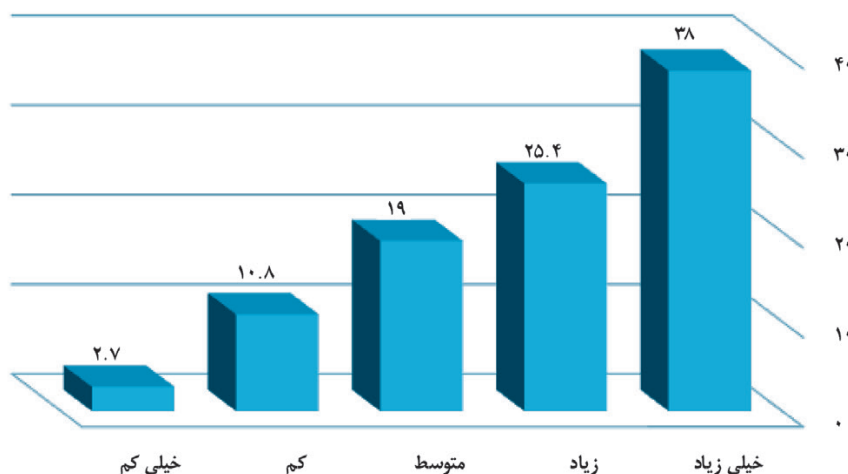

۲-۳. جدول فراوانی و درصد تأثیر عامل «ارتباط‌گیری امام جماعت و مسئولان مسجد با جوانان موفق و فعال و نیز جوانان بیمار و حادثه‌دیده» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	اصلاً	کل
فراوانی	۱۸۶	۱۲۴	۹۳	۵۳	۱۳	۰	۴۶۹
درصد	۳۸	۲۵,۴	۱۹	۱۰,۸	۲,۷	۰	۹۵,۹

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که حدود ۳۸ درصد افراد غیرمسجدي در حد «خیلی زیاد»، ۲۵,۴ درصد در حد «زیاد»، ۱۹ درصد در حد «متوسط»، ۱۰,۸ درصد در حد «کم» و ۲,۷ درصد در حد «خیلی کم»، وجود عامل «ارتباط‌گیری امام جماعت و مسئولان مسجد با جوانان موفق و فعال و نیز جوانان بیمار و حادثه‌دیده» را در افزایش ارتباط جوانان با مسجد تأثیرگذار دانسته‌اند.

درصد تأثیر عامل «ارتباط‌گیری امام جماعت و مسئولان مسجد با جوانان موفق و فعال و نیز جوانان بیمار و حادثه‌دیده» در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر پاسخگویان غیرمسجدي

۴-۲. جداول سوال باز از عوامل ذکر نشده مؤثر در افزایش ارتباط جوانان با مسجد از نظر جوانان غیرمسجیدی

در این سوال از جوانان غیرمسجیدی خواسته شد تا غیر از عوامل سه گانه مطرح شده در پرسشنامه، اگر عامل مهم دیگری مدنظرشان هست، قید نمایند که برخی از آن‌ها به عواملی اشاره نمودند. جدول عناوین عوامل اشاره شده به شرح ذیل است:

خرد کردن جوانان با پوشش امروزی باعث دور شدن و شکاف فکری در بین جوانان می شود
بحث و گفتگو در مورد مسائل سیاسی، همان طور که خودشان می گویند، دین از سیاست جدا نیست
دعوت رسمی از جوانان برای حضور در مساجد
آشنایی با مشکلات اهالی محل

۳. جداول سه مانع اولویت‌دار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان

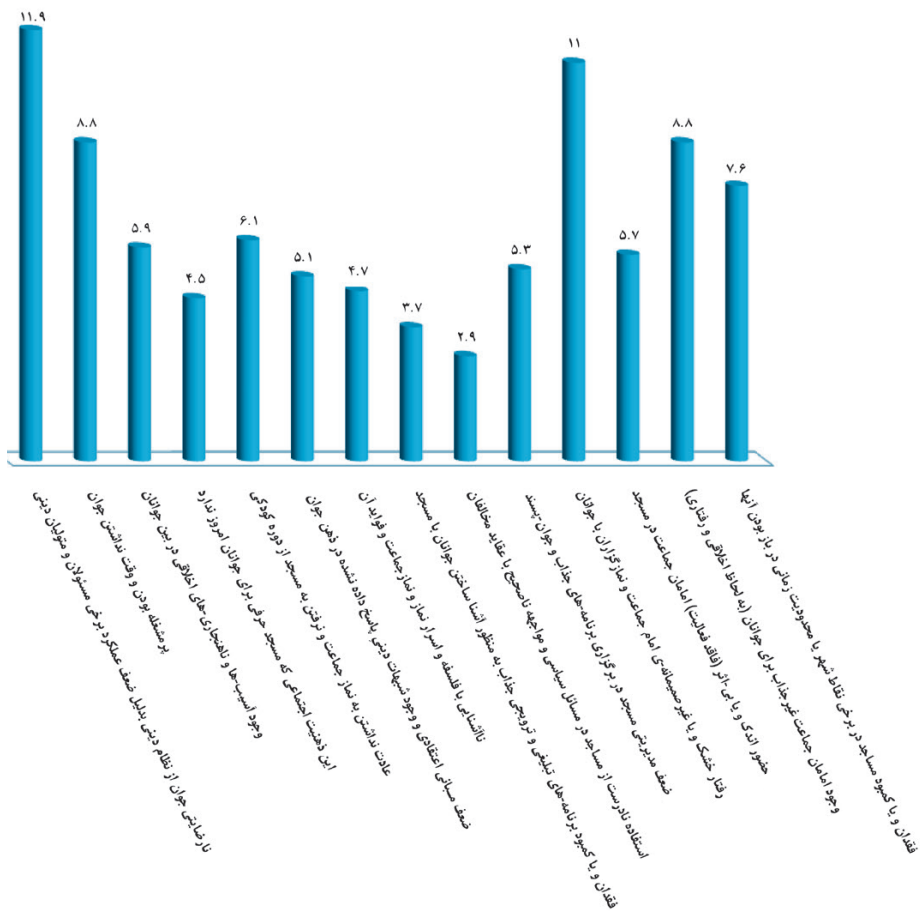
غیر مسجدی

۳-۱. جدول فراوانی و درصد اولین مانع اولویت‌دار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

عوامل		انتخاب به عنوان اولویت اول	
درصد	فراوانی		
۷,۶	۳۷	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	
۸,۸	۴۳	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	
۵,۷	۲۸	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	
۱۱	۵۴	رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	
۵,۳	۲۶	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	
۲,۹	۱۴	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	
۳,۷	۱۸	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	
۴,۷	۲۳	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	
۵,۱	۲۵	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	
۶,۱	۳۰	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	
۴,۵	۲۲	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	
۵,۹	۲۹	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	
۸,۸	۴۳	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	
۱۱,۹	۵۸	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	
۹۲,۴	۴۵۲	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که موانع «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» توسط ۱۱ درصد پاسخگویان غیرمسجدی، «رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان»

توسط ۸,۸ درصد پاسخگویان غیرمسجدي و «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» توسط ۷,۶ درصد پاسخگویان غیرمسجدي، بیش از سایر موانع توسط پاسخگویان به عنوان مانع اولویت‌دار اول از حیث اثرگذاری بر کاهش ارتباط جوانان با مسجد انتخاب شده‌اند.

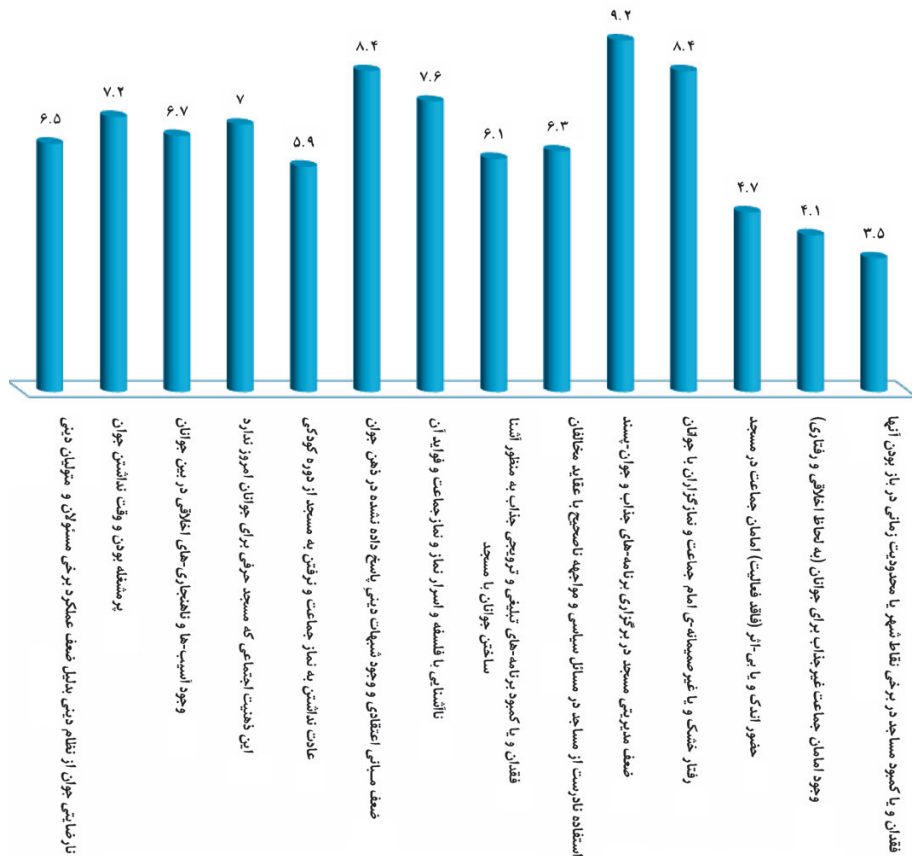

۳-۲. جدول فراوانی و درصد دومین مانع اولویت‌دار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی

عوامل		انتخاب به عنوان اولویت دوم
درصد	فراوانی	
۳,۵	۱۷	فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها
۴,۱	۲۰	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)
۴,۷	۲۳	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد
۸,۴	۴۱	رفتار خشک یا غیر صمیمانه‌ی امام جماعت و نمازگزاران با جوانان
۹,۲	۴۵	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند
۶,۳	۳۱	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان
۶,۱	۳۰	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد
۷,۶	۳۷	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن
۸,۴	۴۱	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان
۵,۹	۲۹	عادت نداشتن به نماز جماعت و رفتن به مسجد از دوره کودکی
۷	۳۴	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد
۶,۷	۳۳	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان
۷,۲	۳۵	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان
۶,۵	۳۲	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی
۹۲,۲	۴۵۱	کل

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که موانع «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» توسط ۹,۲ درصد پاسخگویان غیرمسجیدی، «رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» توسط ۸,۴ درصد پاسخگویان غیرمسجیدی و «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان» توسط ۸,۴ درصد پاسخگویان

غیرمسجدی، بیش از سایر موانع توسط پاسخگویان به عنوان مانع اولویت‌دار دوم از حیث اثرگذاری بر کاهش ارتباط جوانان با مسجد انتخاب شده‌اند.

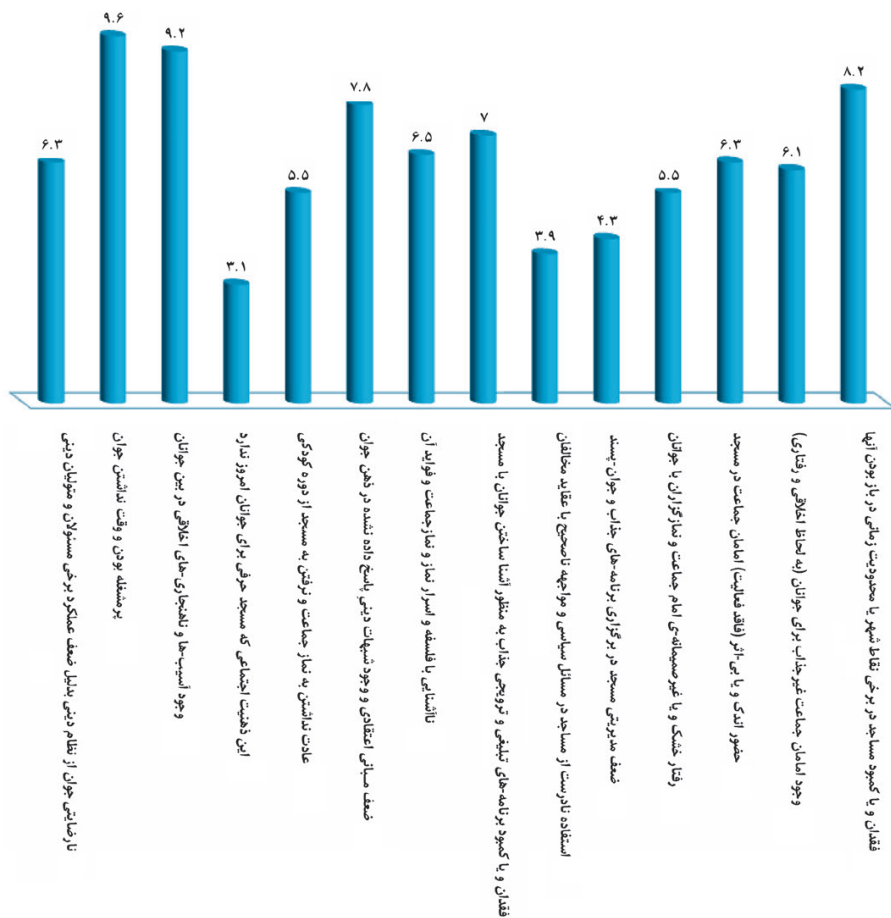

۳-۳. جدول فراوانی و درصد سومین مانع اولویت‌دار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی

عوامل		انتخاب به عنوان اولویت سوم	
درصد	فراوانی		
۸,۲	۴۰	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	
۶,۱	۳۰	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	
۶,۳	۳۱	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	
۵,۵	۲۷	رفتار خشک یا غیر صمیمانه‌ی امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	
۴,۳	۲۱	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	
۳,۹	۱۹	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	
۷	۳۴	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	
۶,۵	۳۲	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	
۷,۸	۳۸	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	
۵,۵	۲۷	عادت نداشتن به نماز جماعت و رفتن به مسجد از دوره کودکی	
۳,۱	۱۵	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	
۹,۲	۴۵	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	
۹,۶	۴۷	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	
۶,۳	۳۱	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	
۹۰	۴۴۰	کل	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که موانع «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» توسط ۹,۶ درصد پاسخگویان غیرمسجدی، «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» توسط ۹,۲ درصد پاسخگویان غیرمسجدی و «فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» توسط ۸,۲ درصد پاسخگویان غیرمسجدی، بیش از سایر موانع توسط

پاسخگویان به عنوان مانع اولویت‌دار سوم از حیث اثرگذاری بر کاهش ارتباط جوانان با مسجد انتخاب شده‌اند.

۴. جداول رتبه‌بندی فریدمن از موانع اثرگذار در کاهش ارتباط جوانان غیرمسجدی با

مسجد

۴-۱. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه‌ی امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۷۸
دوم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۸۹
سوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۱۰
چهارم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان	۷,۱۸
پنجم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۲۴
ششم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۲۶
هفتم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۴۱
هشتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۴۲
نهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۵۰
دهم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۵۷
یازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۶۴
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۸۹
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۴۰
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۷۳

آزمون فریدمن

تعداد	۴۵۱
آماره آزمون خی ۲	۱۱۳,۷۲۱
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۱۱۳,۷۲۱ با ۱۲ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۷۸ رتبه اول، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۸۹ رتبه دوم و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۷,۱۰ رتبه سوم را از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۷,۸۹ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۴۰ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۷۳ رتبه چهاردهم را از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۲. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی زن

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۶۸
دوم	رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۹۶
سوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۱۶
چهارم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۲۲
پنجم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۲۶
ششم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۲۷
هفتم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۴۷
هشتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۴۸
نهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۴۸
دهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۴۹
یازدهم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۶۱
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۰۰
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۳۰
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۶۲

آزمون فریدمن

تعداد	۲۲۹
آماره آزمون خی ۲	۵۱,۸۱۸
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۵۱,۸۱۸ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۶۸ رتبه اول، «رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۹۶ رتبه دوم و «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۷,۱۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی زن به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۸,۰۰ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۳۰ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۶۲ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی زن به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۳-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مرد

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۶۱
دوم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۶,۸۹
سوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۹۲
چهارم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۱۱
پنجم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۳۰
ششم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۳۱
هفتم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۳۲
هشتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آنها	۷,۳۵
نهم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۵۲
دهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۷۵
یازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۷۸
دوازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۸۰
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۵۰
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۸۴

آزمون فریدمن

تعداد	۲۲۲
آماره آزمون خی ۲	۷۲,۱۴۶
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۷۲,۱۴۶ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۶۱ رتبه اول، «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۸۹ رتبه دوم و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۶,۹۲ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مرد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» با میانگین رتبه ۷,۸۰ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۵۰ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۸۴ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مرد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۶,۸۳
دوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۶,۸۹
سوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۰۶
چهارم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۱۶
پنجم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۷,۱۸
ششم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۷,۱۹
هفتم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۲۲
هشتم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۳۶
نهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۴۹
دهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۶۹
یازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۷۶
دوازدهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۸۳
سیزدهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۶۴
چهاردهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۷۱

آزمون فریدمن

تعداد	۹۶
آماره آزمون خی ۲	۲۸,۴۲۸
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۸

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۸,۴۲۸ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۸ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵ مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۸۳ رتبه اول، «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۶,۸۹ رتبه دوم و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۷,۰۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» با میانگین رتبه ۷,۸۳ رتبه دوازدهم، «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۶۴ رتبه سیزدهم و «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۷۱ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۱۵ تا ۱۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۵. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۵۸
دوم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۷۷
سوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۸۹
چهارم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۲۱
پنجم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۲۵
ششم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۳۴
هفتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۴۱
هشتم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۴۴
نهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۴۵
دهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۵۵
یازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۸۵
دوازدهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۸۶
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۵۵
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۸۵

آزمون فریدمن

تعداد	۱۷۵
آماره آزمون خی ۲	۵۷,۹۰۵
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۵۷,۹۰۵ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۵۸ رتبه اول، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۷۷ رتبه دوم و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۶,۸۹ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» با میانگین رتبه ۷,۸۶ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۵۵ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۸۵ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۶. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۷۴
دوم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۸۸
سوم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۲۲
چهارم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۲۳
پنجم	ناشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۲۹
ششم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۲۹
هفتم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۳۱
هشتم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۳۵
نهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۳۷
دهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۷۳
یازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۷۶
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۰۹
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۱۰
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۶۵

آزمون فریدمن

تعداد	۱۷۸
آماره آزمون خی ۲	۴۲,۳۸۲
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۴۲,۳۸۲ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۷۴ رتبه اول، «وجود امانان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۸۸ رتبه دوم و «فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» با میانگین رتبه ۷,۲۲ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۸,۰۹ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۱۰ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۶۵ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی در بازه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۷. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد
از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی متأهل

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۴۶
دوم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۸۶
سوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۶,۹۲
چهارم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۷,۰۵
پنجم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۱۱
ششم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۲۹
هفتم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۴۳
هشتم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان	۷,۵۴
نهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۵۶
دهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۷۷
یازدهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۷۸
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۹۵
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۳۰
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۹۷

آزمون فریدمن

تعداد	۱۶۵
آماره آزمون خی ۲	۵۹,۷۲۱
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۵۹,۷۲۱ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۴۶ رتبه اول، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۸۶ رتبه دوم و «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۶,۹۲ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی متأهل به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۷,۹۵ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۳۰ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۹۷ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی متأهل به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۸-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مجرد

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۹۶
دوم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۶,۹۸
سوم	رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۷,۰۰
چهارم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۰۷
پنجم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۳۲
ششم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۳۷
هفتم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۴۵
هشتم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۴۵
نهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آنها	۷,۴۸
دهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۵۷
یازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۵۸
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۸۰
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۴۲
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۵۵

آزمون فریدمن

تعداد	۲۸۲
آماره آزمون خی ۲	۵۸,۲۷۷
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۵۸,۲۷۷ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۹۶ رتبه اول، «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۹۸ رتبه دوم و «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۷,۰۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مجرد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۷,۸۰ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۴۲ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۵۵ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مجرد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۹-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات سیکل

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۵,۵۵
دوم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۶,۱۵
سوم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۶,۴۰
چهارم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۵۵
پنجم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۶,۷۰
ششم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (به لحاظ اخلاقی و رفتاری)	۷,۲۸
هفتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۳۵
هشتم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۳۵
نهم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۶۸
دهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۷۰
یازدهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۴۳
دوازدهم	حضور اندک یا بی اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۸,۴۵
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۹,۲۰
چهاردهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۱۰,۲۳

آزمون فریدمن

تعداد	۲۰
آماره آزمون خی ۲	۲۶,۵۴۴
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰.۱۴

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۶,۵۴۴ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۱۴ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۵,۵۵ رتبه اول، «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» با میانگین رتبه ۶,۱۵ رتبه دوم و «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن» با میانگین رتبه ۶,۴۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات سیکل به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «حضور اندک و یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» با میانگین رتبه ۸,۴۵ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۹,۲۰ رتبه سیزدهم و «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۱۰,۲۳ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات سیکل به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۱۰. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات دیپلم

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۶,۹۹
دوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۰۳
سوم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه‌ی امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۷,۰۵
چهارم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۰۷
پنجم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۲۰
ششم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۲۱
هفتم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۲۵
هشتم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۴۱
نهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۴۷
دهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۵۳
یازدهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۶۷
دوازدهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۷۷
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۶۸
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۶۸

آزمون فریدمن

تعداد	۱۷۷
آماره آزمون خی ۲	۴۶,۸۳۲
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره‌های دو آزمون فریدمن ۴۶,۸۳۲ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵ مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۹۹ رتبه اول، «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۷,۰۳ رتبه دوم و «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۷,۰۵ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات دیپلم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» با میانگین رتبه ۷,۷۷ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۶۸ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۶۸ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات دیپلم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۱-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات کاردانی و کارشناسی

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۳۵
دوم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۴۹
سوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۸۶
چهارم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۲۷
پنجم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان	۷,۲۹
ششم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۳۷
هفتم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۴۰
هشتم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۵۹
نهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۶۸
دهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۶۹
یازدهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۷۴
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۰۱
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۳۴
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۹۲

آزمون فریدمن

تعداد	۱۹۸
آماره آزمون خی ۲	۷۸,۱۳۵
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۷۸,۱۳۵ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۳۵ رتبه اول، «وجود امانان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۴۹ رتبه دوم و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۶,۸۶ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات کاردانی و کارشناسی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۸,۰۱ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۳۴ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۹۲ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با تحصیلات کاردانی و کارشناسی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۱۲. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانش‌آموزی

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۲۰
دوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۶,۲۳
سوم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۶,۶۴
چهارم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۹۴
پنجم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان	۷,۱۲
ششم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۳۷
هفتم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۶۵
هشتم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۷۶
نهم	نارضایتی جوان از نظام دینی بدلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۷۹
دهم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۷,۸۷
یازدهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۸,۰۲
دوازدهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۸,۱۲
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۴۸
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۸۱

آزمون فریدمن

تعداد	۴۲
آماره آزمون خی ۲	۲۳,۲۳۹
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۳۹

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۳,۲۳۹ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۳۹ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۶,۲۰ رتبه اول، «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۶,۲۳ رتبه دوم و «پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان» با میانگین رتبه ۶,۶۴ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانش‌آموزی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد» با میانگین رتبه ۸,۱۲ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۴۸ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۸۱ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانش‌آموزی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۳-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی با شغل دانشجوی

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۵۹
دوم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۶۲
سوم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۱۲
چهارم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۲۷
پنجم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۲۷
ششم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۲۷
هفتم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۴۱
هشتم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۴۱
نهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۴۹
دهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۵۱
یازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۷۰
دوازدهم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۸,۱۰
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۵۹
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۶۶

آزمون فریدمن

تعداد	۱۶۴
آماره آزمون خی ۲	۵۳,۴۳۲
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۵۳,۴۳۲ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۵۹ رتبه اول، «رفتار خشک یا غیر صمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۶۲ رتبه دوم و «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن» با میانگین رتبه ۷,۱۲ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانشجو به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» با میانگین رتبه ۸,۱۰ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۵۹ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۶۶ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانشجو به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۱۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی با شغل کارمند بخش خصوصی

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۶,۶۹
دوم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده نشده در ذهن جوان	۶,۷۲
سوم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۸۰
چهارم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۰۶
پنجم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۷,۰۸
ششم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۱۳
هفتم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۷,۱۸
هشتم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۴۳
نهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۴۸
دهم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۵۳
یازدهم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۷,۸۶
دوازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۲۰
سیزدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۸,۴۲
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۹,۴۳

آزمون فریدمن

تعداد	۵۴
آماره آزمون خی ۲	۲۶,۶۲۷
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۱۴

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۲۶,۶۲۷ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۱۴ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» با میانگین رتبه ۶,۶۹ رتبه اول، «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۷۲ رتبه دوم و «وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۸۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل کارمند بخش خصوصی به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۸,۲۰ رتبه دوازدهم، «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» با میانگین رتبه ۸,۴۲ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۹,۴۳ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل کارمند بخش خصوصی به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۵-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی با شغل آزاد

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۳۲
دوم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن	۶,۸۷
سوم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان	۶,۹۹
چهارم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۰۳
پنجم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۰۳
ششم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۱۱
هفتم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۱۵
هشتم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۲۴
نهم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۷,۵۹
دهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۸۰
یازدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۹۴
دوازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۹۷
سیزدهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۷۴
چهاردهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۹,۲۲

آزمون فریدمن

تعداد	۷۴
آماره آزمون خی ۲	۳۸,۸۰۳
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۳۸,۸۰۳ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۳۲ رتبه اول، «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن» با میانگین رتبه ۶,۸۷ رتبه دوم و «ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی» پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان» با میانگین رتبه ۶,۹۹ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل آزاد به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» با میانگین رتبه ۷,۹۷ رتبه دوازدهم، «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۷۴ رتبه سیزدهم و «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۹,۲۲ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل آزاد به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۴-۱۶. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه اول

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۶,۵۰
دوم	وجود امامان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۷۲
سوم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۶,۹۰
چهارم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۷,۱۲
پنجم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۷,۱۴
ششم	رفتار خشک یا غیر صمیمانه‌ی امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۷,۳۹
هفتم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۷,۴۹
هشتم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۴۹
نهم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۷۹
دهم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۷,۹۴
یازدهم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۸,۰۴
دوازدهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۰۷
سیزدهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۱۳
چهاردهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۲۷

آزمون فریدمن

تعداد	۱۳۸
آماره آزمون خی ۲	۳۹,۳۸۶
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۳۹,۳۸۶ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «تارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» با میانگین رتبه ۶,۵۰ رتبه اول، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» با میانگین رتبه ۶,۷۲ رتبه دوم و «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» با میانگین رتبه ۶,۹۰ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه اول به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۰۷ رتبه دوازدهم، «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی» با میانگین رتبه ۸,۱۳ رتبه سیزدهم و «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۲۷ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه اول به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۷-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه دوم

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۴۷
دوم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۴۷
سوم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند	۶,۷۳
چهارم	وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۶,۸۰
پنجم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ‌داده‌نشده در ذهن جوان	۷,۱۸
ششم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۷,۳۴
هفتم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۷,۳۵
هشتم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۷,۴۸
نهم	پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۴۹
دهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد	۷,۶۵
یازدهم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها	۸,۲۲
دوازدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۳۱
سیزدهم	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۸,۳۲
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۹,۱۸

آزمون فریدمن

تعداد	۱۵۷
آماره آزمون خی ۲	۸۵,۶۵۲
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۸۵,۶۵۲ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۴۷ رتبه اول، «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» با میانگین رتبه ۶,۴۷ رتبه دوم و «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» با میانگین رتبه ۶,۷۳ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه دوم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۳۱ رتبه دوازدهم، «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن» با میانگین رتبه ۸,۳۲ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۹,۱۸ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه دوم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

۱۸-۴. جدول رتبه‌بندی فریدمن از موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه سوم

رتبه	موانع مؤثر در کاهش ارتباط جوانان با مسجد	میانگین رتبه
اول	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن	۶,۳۰
دوم	رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان	۶,۵۶
سوم	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آنها	۶,۸۵
چهارم	فقدان یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد	۶,۹۰
پنجم	ضعف مبانی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان	۶,۹۲
ششم	وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان	۶,۹۹
هفتم	وجود امان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)	۷,۱۳
هشتم	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان پسند	۷,۲۵
نهم	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان	۷,۷۲
دهم	عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی	۸,۱۰
یازدهم	حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امان جماعت در مسجد	۸,۲۸
دوازدهم	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی	۸,۵۴
سیزدهم	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان	۸,۵۹
چهاردهم	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد	۸,۸۵

آزمون فریدمن

تعداد	۱۵۶
آماره آزمون خی ۲	۹۰,۱۷۴
درجه آزادی	۱۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰۱

برای اولویت‌بندی موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد از آزمون فریدمن استفاده شد که با توجه به مقدار آماره خی دو آزمون فریدمن ۹۰,۱۷۴ با ۱۳ درجه آزادی و سطح معناداری ۰,۰۰۱ و مقایسه این سطح معناداری با ۰,۰۵، مشاهده می‌شود که میانگین رتبه پاسخ به موانع مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد با هم برابر نیست؛ لذا با مشاهده جدول میانگین رتبه‌ها چنین استنباط می‌شود که «تأشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن» با میانگین رتبه ۶,۳۰ رتبه اول، «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» با میانگین رتبه ۶,۵۶ رتبه دوم و «فقدان و یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» با میانگین رتبه ۶,۸۵ رتبه سوم را از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی خوشه سوم به خود اختصاص داده‌اند (بالاترین رتبه‌ها).

همچنین «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی» با میانگین رتبه ۸,۵۴ رتبه دوازدهم، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» با میانگین رتبه ۸,۵۹ رتبه سیزدهم و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» با میانگین رتبه ۸,۸۵ رتبه چهاردهم را از نظر پاسخگویان غیرمسجیدی خوشه سوم به خود اختصاص داده‌اند (پایین‌ترین رتبه‌ها).

بخش دوم: یافته‌های کیفی تحقیق (یافته‌های مصاحبه)

حسب مصاحبه‌های صورت گرفته با بیست و پنج نفر از افرادی که خصوصیاتشان در فصل قبل آمد، «مؤلفه‌ها»، «عوامل» و «موانع» تأثیرگذار بر افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد احصا شدند. توضیح تفاوت «مؤلفه» با «عامل» و «مانع» آن است که «مؤلفه‌ها» تأثیرگذار، به خودی خود بار ارزشی مثبت یا منفی ندارند؛ بلکه به فراخور ایفای نقش خود به عامل مثبت یا مانع منفی تبدیل می‌شوند؛ به بیان دیگر دووجهی هستند؛ اما عوامل و موانع چنان که از عنوانشان نیز پیداست، دارای بار ارزشی هستند؛ برای مثال «خانواده» به عنوان یک مؤلفه مهم و اثرگذار در ارتباط داشتن جوانان با مسجد محسوب می‌شود که همین مؤلفه، هم می‌تواند نقش ایجابی و مثبت ایفا کند و هم منفی؛ حال اگر عناصر خانواده و فضای تربیتی آن نامطلوب بود، «تربیت غیردینی جوانان در دوران کودکی» به عنوان یک «مانع» اصلی در ارتباط جوانان با مسجد احصا می‌شود و اگر متقابلاً نهاد خانواده کمال یافته بود و در جامعه‌پذیری فرزندان خود در جامعه دینی نقش مناسبی از خود بروز داد، «تربیت دینی و عادت دادن جوانان به مسجد رفتن از دوران کودکی» یکی از «عوامل» اساسی در افزایش ارتباط جوانان با مسجد قلمداد می‌شود.

بر این اساس، «مؤلفه‌ها»، «عوامل» و «موانع» ارتباط جوانان با مسجد، حسب برون داد مصاحبه‌های کیفی با مجربان، صاحب نظران و کارشناسان حوزه نماز و مسجد و جوانان به شرح ذیل است:

مؤلفه‌های کلی اثرگذار

بر اساس مصاحبه‌های صورت گرفته، مؤلفه‌های کلی‌ای که می‌توانند به شکل بالقوه بر ارتباط جوانان با مسجد اثرگذار باشند عبارت‌اند از:

- نوع تربیت جوانان؛
- خانواده جوان؛

- متولیان و مسئولان مسجد؛
- ائمه جماعت؛
- بزرگ‌ترهای مسجد؛
- دوستان و اطرافیان جوان؛
- فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی مسجد؛
- رسانه‌ها و فضای مجازی.

عوامل و موانع تاثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد

۱. عوامل افزایش‌دهنده ارتباط جوانان با مسجد (نیازسنجی)

این قسمت درواقع «نیازسنجی» از ارتباط جوانان با مسجد است و به بررسی عواملی می‌پردازد که ارتباط داشتن جوانان با مسجد، مستلزم و نیازمند توجه به این عوامل و بسترسازی لازم در جهت فراهم شدن آنهاست. بر این مبنا عوامل افزایش‌دهنده‌ای که از مجموع نظرات مصاحبه‌شوندگان در بیست مصاحبه استخراج گردیده است، در تحت مؤلفه‌های هشت‌گانه مذکور به شرح ذیل است:

الف) امام جماعت

- مخاطب‌شناسی و تنظیم سخنرانی‌ها و برنامه‌ها با سلايق مخاطب؛
- دیدارهای خارج از مسجد ائمه جماعت از منازل جوانان و ارتباط با خانواده‌هایشان؛
- داشتن روحیات انعطاف‌پذیری و برقراری رابطه دوستانه با جوانان در داخل و خارج از مسجد؛
- صداقت در رفتار و گفتار و یکسان‌بودن حرف و عمل امام جماعت؛
- علاقه و شور و تحرک در امام جماعت؛
- بالا بودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت؛

- آگاهی‌بخشی و پاسخگویی به نیازهای فکری و عقیدتی جوانان (همراه با کلاس‌های رفع شبهه)؛
- چندبعدی بودن و داشتن توانمندی‌های دیگر در کنار توانمندی اصلی؛
- منظم، مردمی و باحوصله‌بودن امام جماعت؛
- وجود امام جماعت فعال و دلسوز؛
- جوان‌بودن امام جماعت؛
- برخورد مناسب و همراه با مهربانی ائمه جماعت؛
- مستقر و دائمی بودن حضور امام جماعت؛
- خوش‌لباس، خوش‌سیما و تمیز و مرتب بودن امام جماعت؛
- حضور سخنرانان و ائمه جماعت پرور و جذاب در مسجد (با کوتاه بودن سخنرانی‌ها)؛
- خوش‌اخلاقی و گشاده‌رویی ائمه جماعت؛
- دلنشین و متعادل بودن سخنان امام جماعت؛
- مخلص و دارای شخصیت وزین مذهبی بودن.

ب) فعالیت‌ها و برنامه‌های مسجد

- مرکزیت یافتن مسجد در فعالیت‌های فرهنگی و دینی؛
- توجه به مسجد به عنوان یک نهاد دینی کانونی؛
- مقدم‌شدن مسجد در قیاس با حسینیه‌ها و تکایا؛
- تقویت کارکرد مسجد در حوزه مسائل اجتماعی و مرکزیت داشتن آن؛
- تقویت کارکرد علمی مساجد؛
- احیای کارکردهای واقعی و سنتی مسجد؛
- ایجاد جذابیت‌های منطبق بر ذات و فطرت جوانان در فعالیت‌ها؛
- ایجاد محیطی شاداب، صمیمی و جوان‌پسند در مسجد؛
- برپایی فعالیت‌های تفریحی؛
- برگزاری اردوها و مسابقات ورزشی؛

- محورشدن جوانان در فعالیت های مسجد؛
- افزایش امکانات مسجد و میسر بودن استفاده از آن ها توسط جوانان؛
- تأمین مالی و مدیریت مناسب هزینه های مسجد؛
- ایفای نقش در یکی کردن هیئت های دینی و انسجام بخشی به آن ها؛
- تشویق جوانان و هدیه دادن به آن ها؛
- رسیدگی به نظافت و پاکیزگی مساجد؛
- رفع مشکل تداخل ساعت های کاری با زمان حضور در فعالیت های مسجد؛
- ایجاد حس امنیت، خصوصاً در قشرهای آسیب پذیر جامعه در مسجد؛
- مدیریت تراکم و افزایش تعداد مساجد؛
- فعال کردن پایگاه های بسیج و کانون های فرهنگی و کتابخانه های مساجد؛
- سالم سازی جو مسجد از هر چیز نامطلوب و غیرخدایی.

ج) متولیان و مسئولان مسجد

- سخت گیرانه نبودن دیدگاه های اهل مسجد و متولیان؛
- پیگیری مشکلات اجتماعی محله در مساجد؛
- ایجاد ارتباطات فراتر از درون مسجد با جوانان؛
- سرکشی و بازدید از منازل جوانان فعال مسجدی و تشویق آن ها؛
- تشویق جوانان موفق و فعال در مسجد؛
- وجود افراد فعال و آگاه در بین متولیان مسجد؛
- پاک، پرهیزکار و مخلص بودن متولیان مسجد؛
- موجه و خوش نام بودن متولیان مسجد؛
- خوش لباس و خوش زبان بودن متولیان؛
- مشارکت دادن جوانان و نوجوانان در برنامه ها و خصوصاً برنامه ریزی های مسجد؛
- بالابردن توان اقتصادی مساجد و جذب بودجه های مناسب؛
- مسلط بودن متولیان مسجد به امور فرهنگی؛
- سروسامان گرفتن ساختار سازمانی مساجد؛

- تکریم جوانان و برخورد همراه با مهربانی متولیان با جوانان؛
- بالابودن میزان اعتماد متولیان به جوانان؛
- انتخاب خادمان خوب و خوش اخلاق و توجیه آن‌ها برای برخورد مناسب با جوانان؛

- ایجاد رابطه دوسویه و دوستانه بین مسئولان مسجد و جوانان؛
- حضور افراد مطلع و دارای مدارج علمی بالا در متولیان مسجد؛
- برنامه‌های مدون و مستمر برای تشویق جوانان مسجدی؛
- مشخص‌بودن و متعددنبودن متولیان مساجد؛
- نداشتن نگاه تجاری یا قصد سوءاستفاده از مساجد؛
- تقویت پایگاه‌های بسیج جوانان در مساجد؛
- افزایش برنامه‌های مسجد و اعلام عمومی برنامه‌ها؛
- مشارکت‌دادن جوانان در تصمیم‌گیری‌های مهم در مساجد؛
- شناسایی علاقه‌مندی‌های جوانان محل و در اولویت قرار دادن آن‌ها؛
- اختصاص روزهای خاصی از مسجد به جوانان؛
- آسان و لذت‌بخش کردن حضور در مسجد؛
- باز بودن درب مساجد در ساعات غیر نماز؛
- اقدام سازمان مساجد یا سازمان تبلیغات در جهت تربیت مبلغان ویژه؛
- برخورد منطقی با سؤالات، انتقادات و حتی اعتراضات جوانان؛
- تنوع در برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد؛
- بهره‌گیری از فرصت هیئت‌ها و مداحان؛
- یاری رساندن معنوی و مادی به خانواده‌های بی‌بضاعت و دارای بیمار؛
- ایجاد محیطی صمیمی، امن و آرام در داخل مسجد؛
- استقرار افراد باسواد و باصبر و حوصله برای پاسخگویی به جوانان.

د) بزرگ‌ترهای مسجد

- الگو و اسوه حسنه بودن از نظر اخلاق و رفتار؛

- خوش رفتاری، عدالت و سایر حسنات اخلاقی در افراد مسجدی؛
- پذیرش و گشاده رویی در مقابل دختران غیرچادری؛
- پذیرش و گشاده رویی در مقابل پسران با ظاهر غیرمذهبی؛
- خوش لباس و خوش زبان بودن نمازگزاران و بزرگ ترهای مسجد؛
- باسواد بودن و داشتن تحصیلات بالای مسجدی‌ها؛
- موجه بودن افراد مسجدی.

هـ) نوع تربیت جوانان

- تقویت ایمان و تقوای جوانان از طریق آموزش و آگاهی دهی؛
- تبیین ضرورت و هدف از شرکت در مسجد برای جوانان؛
- فرهنگ سازی در مورد اهمیت حضور در مسجد؛
- اقناع درونی جوان و درونی سازی اعتقاد به حضور در مسجد؛
- ایجاد بینش صحیح و اصولی در جوانان؛
- استفاده از ظرفیت رسانه های گروهی و مورد پسند جوانان در آموزش های دینی؛

- نزدیک بودن ساختمان مساجد و مدارس به هم؛
- واگذاری اداره امور پرورشی مدارس به مساجد؛
- تأثیرپذیری مثبت از محیط مدرسه، معلمان، استادان و همکلاسی ها؛
- پیشبرد تربیت دینی در کنار تعلیم در مدارس؛
- تربیت دینی جوانان در مدارس و دانشگاه ها؛
- تعامل دوسویه مساجد با مدارس و دانشگاه ها.

و) خانواده جوان

- تحکیم خانواده ها؛
- حضور والدین و خانواده ها در مساجد؛
- پابندی خانواده ها به مسائل دینی؛

- اهتمام و التزام عملی والدین به حضور در مسجد؛
- پرهیز از افراط در مسائل دینی؛
- توجه به لقمه حلال در تربیت فرزندان؛
- تربیت صحیح و انتقال ارزش‌های دینی از طریق خانواده‌ها؛
- یاددادن آداب مسجد رفتن به جوانان از سوی خانواده‌ها؛
- تشویق‌های غیرمستقیم؛
- ثبت‌نام فرزندان در مدارس مذهبی؛
- پررنگ نشان دادن اهمیت حضور در مسجد از سوی خانواده‌ها برای جوانان؛
- ارتباط مثبت بین خانواده و دست‌اندرکاران مسجد؛
- سوق دادن فعالیت فرزندان به سوی مسجد؛
- همراهی با جوانان جهت حضور در مسجد؛

ز) رسانه‌ها، فضای مجازی

- بهره‌گیری از فرصت رسانه‌ها و ارتباطات مجازی در راه ترویج دین؛
- وجود ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبهات و پاسخگویی به آن‌ها در رسانه‌ها و فضای مجازی؛
- یافتن جواب‌های درست برای شبهات جوانان و انتشار در شبکه‌های اجتماعی؛
- راه‌اندازی شبکه‌ها و سایت‌ها و کانال‌های مفید؛

۲. موانع کاهش‌دهنده ارتباط جوانان با مسجد (آسیب‌شناسی)

موانعی که از مجموع نظرات کارشناسان و مصاحبه‌شوندگان در بیست مصاحبه گذشته استخراج گردیده است، به شکل ذیل جمع‌بندی شده‌اند. لازم به ذکر است که همه موانع ارتباط جوانان با مسجد، ذیل عنوان مؤلفه‌های اصلی اثرگذار ذکر گردیده‌اند؛ بنابراین ابتدا مؤلفه اصلی ذکر می‌شود و ذیل آن مانع مربوط به آن مؤلفه می‌آید:

الف) امام جماعت

- طول دادن نمازهای جماعت از طریق برنامه‌های جانبی همچون سخنرانی بین نماز؛
- طولانی‌شدن نماز جماعت‌ها (طول دادن به خود نماز)؛
- عبوس بودن و رعایت نکردن بهداشت فردی امام جماعت؛
- نامنظم بودن و غیرمستقر بودن امام جماعت؛
- مسن و بی حال بودن امام جماعت؛
- بدخلقی و بی صبری امام جماعت؛
- اولویت نبودن مسجد و نماز جماعت برای ائمه جماعت؛
- کم‌سوادی و عدم آگاهی از مسائل روز و سؤالات نمازگزاران جوان.

ب) وضعیت فیزیکی مسجد و فعالیت‌های آن

- غیرفعال بودن تعداد بالایی از مساجد در سطح کشور؛
- تراکم نامتوازن مساجد برای حضور جوانان (کمبود مساجد در برخی مناطق)؛
- تمرکز بر کارکردهای سنتی مساجد و در نتیجه کمرنگ‌شدن مسجد در نگاه جوانان؛
- عدم معرفی مسجد به عنوان نهاد فرهنگی فعال جامعه و شناخته‌شدن آن به عنوان مکان ادای فرائض دینی در اذهان عمومی جامعه؛
- شناخته‌شدن مسجد به عنوان یک مکان عبوس و خشن برای برخی از جوانان؛
- جایگزین‌شدن کانون‌ها و نهادهای خاص به جای مسجد؛
- کمرنگ‌شدن فعالیت بسیج در مساجد؛
- جنبه نمایشی به خود گرفتن فعالیت بسیج در مساجد؛
- فاصله گرفتن مساجد با مسجد تراز اسلامی؛
- وجود نهادهای فرهنگی رقیب کانون‌های فرهنگی؛
- امکانات نامناسب مساجد؛
- وضعیت ظاهری نامناسب برخی از مساجد؛
- پاکیزه نبودن برخی از مساجد و عدم رعایت بهداشت فردی بعضی از

نمازگزاران؛

- عدم رعایت بهداشت در مسجد و بدرفتاری افراد مسجدی؛
- عدم توجه به معماری غنی سنتی ما (و تلفیق آن با معماری مدرن) در ساخت مساجد جدید؛
- بازسازی مساجد قدیمی به صورت مساجد بی روح و چشم نواز نبودن مساجد از جهت معماری؛
- نبود برنامه های پویا و مدون برای مسجد؛
- بی نظمی های حاکم بر مساجد؛
- یکنواخت و خشک بودن جو مسجد؛
- محدودیت های زمانی و مکانی از جمله باز نبودن درب های مساجد در اکثر ساعت ها؛
- تقسیم نشدن مناسب فضای موجود در مساجد بین خانم ها و آقایان؛
- درگیر شدن مساجد با مسائل حاشیه ای و متفرقه و بازماندن از کارها و وظایف اصلی؛
- عدم تبیین کارکردهای مساجد و تک بعدی نمودن مساجد؛
- مشکلات ساختاری و داخلی خود مسجد.

ج) متولیان و مسئولان مسجد

- عدم تعامل مساجد با ارگان ها و نهادهای فرهنگی و اجتماعی؛
- رها بودن مساجد در امور فرهنگی و وجود نداشتن انسجام سراسری در برنامه های فرهنگی؛
- نبود برنامه ریزی صحیح در جذب جوانان در کنار تهاجم فرهنگی؛
- رفتار نامناسب متولیان مسجد با جوانان و امر و نهی کردن ها و ایراد گرفتن ها از کارهای آن ها؛
- نبود اراده و برنامه ریزی برای حضور جوانان؛
- عملگرا نبودن متولیان؛
- انحصار طلبی متولیان مساجد؛
- کهنسال بودن متولیان مساجد؛

- تمایل نداشتن افراد مسن به فعالیت‌های جنبی؛
- مشکلات و جناح‌بندی‌های سیاسی؛
- تصاحب مسجد توسط یک قشر و دسته خاص؛
- اختلافات بین اداره‌کننده‌گای مسجد؛
- پارتی‌بازی از سوی متولیان مسجد؛
- برخورد گزینشی با جوانان.

(د) نوع تربیت جوانان

- عدم درک مناسب از اهمیت نماز جماعت؛
- ناآگاهی از فضیلت‌ها و آثار نماز جماعت و حضور در مسجد؛
- ضعف باورهای دینی و وجود چالش‌های اعتقادی؛
- تغییر نگرش جوانان به مقوله دین و دینداری و دین‌گریزی جوانان؛
- ناآگاهی جوانان از نقش مسجد در سرنوشت و آینده آن‌ها؛
- عدم معرفت و شناخت فضیلت حضور در نماز جماعت؛
- جدا شدن دو مقوله آموزش و پرورش در برخی مدارس؛
- تأثیر منفی تبلیغات منفی بر علیه مسجد و مسجدی‌ها در ذهن جوانان؛
- فرهنگ خانوادگی ناسالم و شرکت در گروه‌های همسالان؛
- ذهنیت انحصار حضور طیف خاصی از مردم در مسجد؛
- فقدان آموزش مناسب در مورد اجرای مناسک دسته‌جمعی؛
- خلأهای پرداختن به اهمیت مسجد در کتاب‌های آموزش و پرورش؛
- تصدی‌گری و انحصارطلبی برخی از هیئت‌امنا؛
- انجام نشدن کارهای فرهنگی مناسب برای مسجدی‌کردن جوانان؛
- خارج‌شدن مسجد از اولویت بسیاری از جوانان.

(هـ) بزرگ‌ترهای مسجد

- خلق و خوی نامناسب و رفتارهای تند و زننده برخی از مسجدی‌ها با جوانان؛

- رفتار دور از شئون دینی و اسلامی برخی از مسجدی‌ها؛
- طردکردن برخی از جوانان به خاطر ظاهر آن‌ها؛
- منع کردن جوانان از شرکت در برنامه‌ها و تصمیم‌گیری‌های مساجد؛
- وجود افراد متظاهر و ریاکار در بین نمازگزاران؛
- ایرادگیری افراد مسن از جوانان.

و) خانواده

- خانواده‌های گسسته برخی جوانان؛
- مشغله‌های بیش از حد خانواده‌ها؛
- جو فرهنگی نامناسب حاکم بر خانواده و جامعه؛
- برگزاری نماز جماعت در منزل و حضور نیافتن در نماز جماعت مسجد؛
- ممانعت برخی خانواده‌ها از حضور جوانان در مسجد؛
- سختگیری‌های خانواده‌ها، به‌ویژه در مورد خانم‌ها؛
- اجبار برخی خانواده‌ها در گرایش جوانان به مسجد؛
- اولویت قرار ندادن حضور جوان در مسجد از سوی خانواده‌ها.

ز) گروه‌های همسالان و دوستان

- جو نامناسب حاکم بر گعده‌های دوستانه افراطی؛
- سرگرمی‌های بیش از حد در گعده‌های دوستانه و نوبت به مسجد نرسیدن؛
- تمسخر توسط همسالان و ترس از طردشدن از گروه به دلیل مسجد رفتن؛
- عدم احساس نیاز به دلیل پر شدن برخی از خلأها توسط دوستان؛
- منع شدن توسط دوستان یا خانواده؛
- دل‌مشغولی‌ها، کارها و فعالیت‌های جنبی؛
- ترویج تفکر منحصربودن مسجد به حضور عده‌ای خاص.

ح) رسانه‌ها و فضای مجازی

- تهاجم فرهنگی و تبلیغات مسموم؛
- مشغولیت با تکنولوژی و وسایل ارتباطی جدید خصوصاً در تلفن‌های همراه؛
- گوشه‌نشین شدن جوانان به وسیله شبکه‌های اجتماعی و تکنولوژی مدرن؛
- کشانده شدن جوانان توسط ماهواره به سمت مهمانی‌های شبانه و مشروبات؛
- تبلیغات ضد دینی در رسانه‌ها و فضای مجازی؛
- غرق شدن جوانان در دنیای مجازی؛
- تأثیر گذاری شبکه‌ها مجازی بر ذائقه فرهنگی جوانان و دور کردن آن‌ها از مسجد؛
- تأثیرات منفی تهاجم فرهنگی بر حضور جوانان در مسجد؛
- تأثیر پذیری جوانان از برنامه‌های غیر دینی شبکه‌های اجتماعی؛
- تضعیف جایگاه مسجد در جنگ نرم و هجمه‌های بی‌رحمانه و غیرمنصفانه به دین؛
- ترویج دین‌گریزی و از بین بردن باورها و اعتقادات جوانان به وسیله شبکه‌های مجازی؛

- هجوم به دین به بهانه مبارزه با بدعت و خرافات؛
- ترویج فحشا و بی‌بندوباری؛
- راه‌انداختن مباحث منحرف‌کننده.

ط) دیگر عوامل کاهنده (متفرقه)

- ضعف ساختاری و برنامه‌ریزی کلان برای نهاد مسجد؛
- نبود وحدت رویه در نهادهای مسئول؛
- همزمانی برنامه‌های رسانه‌ها با نماز جماعت؛
- عدم تعلق خاطر و احساس نزدیکی نسل جوان به مسجد؛
- عدم وجود متولی و یا سیاستگذار واحد و مشخص برای مساجد؛
- اشتغال و کار و فعالیت‌های روزمره و سرگرمی‌های کاذب؛
- کاهش سطح تحمل و احترام‌پذیری جوانان؛
- رابطه معکوس افزایش تحصیلات با حضور در مسجد؛

- اجباری دانستن رعایت پوشش خاص جهت رفتن به مسجد.

۳. برخی پیشنهادهای اجرایی

در مصاحبه‌های فوق برخی از پیشنهادها و سیاست‌های کلی نیز برای بهبود وضعیت ارتباط جوانان با مسجد ذکر شده‌است که در این قسمت به صورت سرفصل‌وار به آن‌ها اشاره می‌شود:

- ترویج طرح‌های مهمی مانند طرح صالحین و یاوران مساجد؛
- تشکیل شورای سیاستگذاری هر مسجد؛
- انتخاب جوانان نمونه مسجدی؛
- ایجاد نگاه جدید و بهره‌گیری از روش‌های جدید برای جذابیت بخشیدن به مسجد برای جوانان؛
- تدوین سیاست‌های کلی برای ارتقا وضعیت معماری مساجد؛
- بهره‌گیری از روش‌های غیرمستقیم تبلیغی برای جذب جوانان؛
- به فعلیت رساندن اراده نهفته مسئولان در زمینه جذب جوانان به مسجد؛
- تفویض برنامه‌ریزی برای مساجد به جوانان و توجه به برنامه‌ریزی متمرکز و گسترده؛
- ایجاد بستر مناسبی که همه مسجد را متعلق به خودشان بدانند؛
- حضور افراد مختلف با سلايق گوناگون و تخصص‌های متفاوت؛
- معرفی مسجد به عنوان مکانی برای گفتگو و تضارب آرا همراه با قابلیت دسترسی؛
- مشخص کردن متولی و سیاستگذار اصلی مساجد در سطح خرد (هر مسجد) و کلان (کلیه مساجد)؛
- ارائه برنامه‌های یکسان و سراسری برای مساجد با هدف ارتقای سطح دینی و فرهنگی و علمی جوانان؛
- تدوین و ابلاغ سند راهبردی ساماندهی امور فرهنگی دینی مساجد کشور؛
- مستقل ساختن مسجد از هر گونه وابستگی به جریان‌های سیاسی و اجتماعی

و حتی فرهنگی خاص؛

- تشکیل کمیته‌ها و کارگروه‌های ویژه جذب جوانان به مسجد؛
- بهره‌گیری نهاد مسجد از متولیان جوانان در جامعه؛
- اختصاص یافتن بودجه فرهنگی به مساجد؛
- برنامه‌ریزی جهت آموزش و توانمندسازی کارگزاران مساجد (ائمه جماعات، هیئت‌امنا و خادمان)؛
- ایجاد و معرفی مساجد تراز اسلامی؛
- ایجاد رابطه نزدیک بین مساجد و مدارس؛
- گنجاندن سرفصل‌های مرتبط با مسجد و نماز در کتاب‌های درسی؛
- ایجاد ارتباط و پیوند بین مساجد و مراکز آموزشی؛
- حضور معلمان در نماز جماعت در کنار جوانان؛
- پررنگ کردن حضور مسجد در مدرسه از طریق حضور برخی متولیان مسجد در مدرسه یا اهدای جوایز بسته‌بندی شده با نام مسجد به جوانان در مدرسه؛
- برگزاری جلسات هم‌اندیشی و کرسی‌های آزاداندیشی با موضوع نماز و مسجد در مدارس و دانشگاه‌ها؛
- فرهنگ‌سازی در خصوص تبدیل مساجد به مَدَرَسِ تفسیر و حدیث و منبرِ معارف؛
- فرهنگ‌سازی توسط نهاد وزارت ارشاد و آموزش عالی؛
- تبلیغ مناسب توسط نهادهای تبلیغی همانند صداوسیما؛
- توجه به نقش بنیادین سازمان امور مساجد و سازمان تبلیغات.

واژگان کانونی مصاحبه‌ها

از میان عوامل و موانع یادشده که توسط مصاحبه‌شوندگان به عنوان عوامل و موانع تأثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد ذکر شده است، برخی هستند که مورد تأکید بیشتری قرار گرفته‌اند؛ یعنی تعدد تکرار بیشتری نسبت به بقیه موارد داشته‌اند که ده عامل افزایش‌دهنده و ده مانع کاهش‌دهنده در ادامه به عنوان واژگان کانونی ذکر می‌شود:

۱. عوامل عمده تأثیرگذار در افزایش ارتباط جوانان با مسجد

الف) احیای کارکردهای سنتی مسجد در کنار محوریت یافتن مسجد در امور فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، علمی و اقتصادی

تقریباً تمام مصاحبه‌شوندگان بر این نکته تأکید داشتند که یکی از عوامل اصلی افزایش‌دهنده و جذب‌کننده جوانان این است که مسجد حالت تک‌بعدی نداشته باشد. همان‌گونه که مسجد در زمان پیامبر مسجد مرکز حکومت اسلامی و مرکزی برای تصمیم‌گیری در عرصه‌های مختلف بوده است، امروزه نیز باید ابعاد مختلف دیگر مسجد احیا گردد. اکثر قریب به اتفاق مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که مساجدی که در ابعاد دیگر نیز فعالیت دارند، و مرکزی برای رفع مشکلات شده‌اند و در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی هم فعالیت دارند موفقیت‌های قابل توجهی در زمینه جذب جوانان داشته‌اند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۸: وضعیت مطلوب زمانی حاصل می‌شود که مسجد از سیستم سنتی فعلی خود خارج شود و با احیای کارکردهای اولیه خود به سمت وضعیت مطلوب حرکت کند.

نمونه ۱۰: مسجد در زمان پیامبر به عنوان مرکز حکومت اسلامی و در واقع مرکز اصلی تصمیم‌گیری‌های حکومت اسلامی از سوی ایشان تأسیس گردید. تنها کارکرد مسجد در آن زمان اقامه نماز نبود؛ بلکه بسیاری از امور در مسجد سامان

می‌گرفت؛ اتفاقی که هم‌اکنون کمتر شاهد آن هستیم.

نمونه ۱۲: مساجد در زمان فعلی به دلیل اینکه که بخشی از کارکردهای قبلی خود را از دست داده‌اند، شاهد حضور کمتر جوانان به صورت مستمر هستند. حضور جوانان در مساجد به صورت پرننگ‌تر، تنها در مناسبت‌ها خاص مذهبی صورت می‌پذیرد که خلاف جریان حضور مستمر قبلی است. حضور در مساجد برای جوانان، نه برای ایفای فرائض دینی یومیه، بلکه به حضور در مراسم‌های خاص مذهبی محدود و وابسته شده است.

نمونه ۱۶: مسجد کارویژه‌های زیادی دارد و می‌تواند محل تجمع مسلمانان باشد و جوانان می‌توانند تمام مسائلی را که در زندگی برایشان مفید است، در مسجد جستجو کنند. مسجد می‌تواند محل تعامل جوانان و باتجربه‌ها باشد و کارکردهای ویژه‌ای که در دوران پیامبر و عصر نبوی بر مسجد حاکم بوده است، احیا گردد.

ب) بالابودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت برای پاسخگویی به شبهات و سؤالات

جوانان

دومین مطلب که در اکثر مصاحبه‌ها مورد تأکید قرار گرفته است، مسئله توان پاسخگویی مسجد یا به عبارت دیگر امام جماعت مسجد به ابهامات و سؤالات جوانان است. جوانان به دلیل نداشتن منافع مادی از قبل برخی اندیشه‌ها و نیز تعلق کمتر به آداب و رسوم و هنجارهای جامعه، آزاداندیش‌تر هستند و روحیه حقیقت‌جویی در آن‌ها موج می‌زند. از طرف دیگر پویایی و نشاط جوانی که در کنار آزاداندیشی و حقیقت‌جویی قرار می‌گیرد، سبب می‌شود که آن‌ها ناخواسته، بیش از بقیه اقشار در معرض مسائل فکری و احیاناً سؤالات و شبهات قرار گیرند. سؤالات و شبهاتی که بخش عمده‌ای از آن در مورد مسائل دینی و بخش اندکی نیز مربوط به نماز و عبادت و مسجد است.

در چنین فضایی اگر به سؤالات و شبهات جوان پاسخ مناسبی داده نشود، مشکل دوچندان خواهد شد؛ لذا ائمه جماعت اگر بتوانند مرجع اصلی پاسخگویی

به ابهامات و سؤالات جوانان به شکل علمی و منطقی باشند، نقش اساسی و تأثیرگذاری در گرایش جوانان به مسجد خواهند داشت. ضمن آنکه نفسِ باسواد و اهل فضل بودن امام جماعت، به خودی خود برای جوانان بسیار جذاب است و در کنار عمق یافتن باورهای دینی جوانان، سبب ارتباط قلبی و تعلق خاطر جوان به امام جماعت می‌شود.

بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: جوانان به شدت در پی دلیل و منطق هستند و زورگویی و تطمیع به هیچ عنوان نمی‌تواند پایه رفتار و کردارشان را تشکیل دهد؛ بنابراین اگر با منطق و استدلال جوابشان آن‌ها را بدهیم، حتماً بهتر نتیجه خواهیم گرفت یا نتیجه بهتری خواهیم گرفت.

نمونه ۱۰: امامان جماعت از مهم‌ترین عواملی هستند که می‌توانند باعث جذب جوانان شوند. آن‌ها اگر سواد کافی داشته باشند و با بیانی شیوا و دلنشین مطالب را بیان کنند و وقت کافی را در اختیار جوانان قرار دهند، می‌توانند جوانان را به مسجد جذب کنند.

نمونه ۱۵: اینکه امام جماعت از سطح آگاهی و تحصیلی مناسبی برخوردار باشد، برای جوانان بسیار جذاب است و گرایش آن‌ها را به سمت مسجد افزایش می‌دهد. این تحصیلات اگر خارج از تحصیلات حوزوی و تخصص‌های خارج از تخصص فقه باشد، به‌طور قطع، خود نوع دیگری از جذابیت را ایجاد خواهد کرد که بیشتر از توقع جوانان خواهد بود.

نمونه ۱۶: باید به حدی از علوم آگاه باشد که پاسخگوی سؤالات جوانان باشد و مستنداً پاسخ آن‌ها را بدهد.

ج) حسن خلق و برخورد صمیمانه امام جماعت

در بین اولویت‌های اعلام‌شده، مسئله حسن خلق امام جماعت و گشاده‌رویی ایشان در مواجهه با جوانان، سومین مسئله مورد تأکید از نظر تعدد تکرار است. اگر حسب مبنای نظری «عمل صالح» که تبیین شد، به این عامل نگاه کنیم،

در واقع حسن خلق، گشاده‌رویی و منش اسلامی امام جماعت در برخورد با جوانان، باعث شکل‌گیری ارتباط قلبی و عاطفی بین جوان و مسجد می‌شود و با تعلق خاطری که پدید می‌آید، اثر مثبت و سازنده‌ای در گرایش جوانان به مسجد می‌گذارد.

بخشی از اظهارات صاحب‌ه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۹: جوانان محبت و صداقت را به‌خوبی درک می‌کنند و به آن عکس‌العمل مثبت نشان می‌دهند؛ بنابراین اگر ائمه جماعت در رفتار و گفتار خود صداقت و خوشرویی را در اولویت قرار دهند، جوانان را به سمت مسجد جذب خواهند کرد. نمونه ۱۴: باید امام جماعت خوش خلق باشد و حوصله سروکله زدن با جوانان را داشته باشد. عموماً امام جماعت‌های خشک و بی‌روح نمی‌توانند جوانان را به سمت خود جذب کنند و حضور جوانان در مساجدی که این امام جماعت‌ها هستند، همراه با اکراه و بی‌میلی و کمرغب‌تی است.

نمونه ۱۵: امام جماعت اگر بدون در نظر گرفتن برخی از ملاحظه‌های غیر ضروری، بتواند در محیط و فضایی صمیمی ارتباط سالم و مناسبی را با جوانان برقرار کند و به نوعی فضای رفاقتی و دوستی بین آن‌ها حاکم شود، این مسئله می‌تواند منجر به جذب جوانان به مسجد شود.

نمونه ۲۲: نمازگزاران؛ به‌ویژه شخص امام جماعت با برخورد مناسب و صمیمانه خود، زمینه مناسبی برای حضور جوانان در مسجد فراهم می‌کنند و باعث می‌شوند علاقه جوان به مسجد مضاعف شود.

د) جوان و با صبر و حوصله بودن امام جماعت

چهارمین اولویت مورد اشاره از سوی صاحب‌ه‌شوندگان، مسئله جوان و با صبر و حوصله بودن امام جماعت است.

این مسئله از چند جهت حائز اهمیت است: اول اینکه ائمه جماعت جوان با توجه به اقتضائات سنی‌شان، از انرژی و توان بیشتری برخوردار هستند و طبیعتاً وقت بیشتری را می‌توانند به مسجد و جوانان اختصاص دهند؛ ثانیاً دارای صبر

و حوصله بیشتری در جوابگویی به سؤالات و شبهات جوانان و مواجهه با آنان هستند؛ ثالثاً با مسائل و علوم معرفتی روز آشنایی بیشتری دارند و بهتر از بقیه با فضای فکری جوان و نیازهای معرفتی وی و پاسخ‌های لازم برای آن آشنایی دارند. رابعاً به دلیل همسن و سال بودن با جوانان و قرابت سنی که با آنها دارند، جوانان احساس نزدیکی بیشتری با آنها دارند؛ مصاحبه‌شونده‌ها نیز بر این مسئله تأکید داشته‌اند.

در بین برخی از نظرها، به این نکته هم اشاره شده است که اگر در جایی نمی‌توان از امام جماعت جوان استفاده کرد و به هر دلیلی، امام جماعت مسن باید حضور داشته باشد، بهتر است از روحانیان جوان هم در کنار ایشان استفاده شود تا با همکاری همدیگر، خلأهای موجود را پر کنند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: از روحانیان خوش‌اخلاق و خلاق استفاده کنند که ترجیحاً جوان باشند و قدرت تعامل با جوانان را داشته باشند.

نمونه ۱۴: باید امام جماعت خوش‌خلق باشد و حوصله سروکله زدن با جوانان را داشته باشد. عموماً امام جماعت‌های خشک و بی‌روح نمی‌توانند جوانان را به سمت خود جذب کنند و حضور جوانان در مساجدی که این امام جماعت‌ها هستند، همراه با اکراه و بی‌میلی و کم‌رغبتی است.

نمونه ۱۶: صبر و حوصله کافی به خرج بدهد و اگر هم ناملایمات و مسائل نامطلوبی وجود دارد، با نگاه صبورانه و آرام در پی رفع آنها باشد و راحت از کوره در نرود و در مقابل هر مسئله‌ای هم زود و خشن موضع نگیرد.

نمونه ۱۷: امام جماعت باید جوان باشد تا رابطه نزدیک‌تری با جوانان برقرار کند.

هـ) مشارکت دادن جوانان در مدیریت مسجد و در تصمیم‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌ها

متولیان و اداره‌کنندگان مسجد باید تلفیقی از جوانان و افراد مسن‌تر باشند و اینکه دایره متولیان مسجد را تنگ بگیرند، طوری که فقط افراد پابه‌سن گذاشته

عضو هیئت‌امنا و متولی مسجد باشند و جوانان را در تصمیم‌گیری‌ها دخالت ندهند، سبب خواهد شد تا روح حاکم بر مسجد، تبدیل به حالتی افسرده و کم‌رمل شود. تعداد بسیار زیادی از مصاحبه‌شوندگان نیز بر این نکته تأکید ورزیده‌اند که باید جوانان را در تصمیم‌گیری‌ها، اداره و برنامه‌های اجرایی مسجد دخیل کنیم و عموماً در مساجدی که حضور جوانان در مدیریت مسجد پررنگ‌تر است و در برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی حضور دارند، محیط شاداب‌تر است. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۴: از کارهای کوچک تا کارهای بزرگ و تأثیرگذار به جوانان واگذار شود تا احساس مفید بودن بکنند.

نمونه ۵: از جوانان برای مسئولیت در مساجد استفاده شود تا انگیزه‌های لازم برای حضور آن‌ها در مساجد ایجاد شود، مثلاً برخی فعالیت‌ها مانند ورزش را بر عهده جوانان بگذارند که این مسئله عامل جذب کوچک‌ترها به مساجد می‌شود.

نمونه ۱۷: جوانان باید به عنوان متولیان مساجد انتخاب شوند؛ به دلیل اینکه اکثر متولیان افراد مسن هستند، افکار و عمل این دو نسل با هم متفاوت است. و معمولاً یک‌جا جمع نمی‌شود.

نمونه ۲۰: خیلی از امور مساجد با وجود جوانان بهتر پیش می‌رود و باعث ایجاد انگیزه در ایشان برای حضور در مسجد می‌شود و آن‌ها احساس احترام و مهم بودن خواهند داشت.

و) افزایش برنامه‌های جنبی و کلاس‌های آموزشی در مسجد

تجربه نشان داده است، کلاس‌هایی مانند کلاس زبان و کلاس‌های علمی، هنری و فرهنگی و همچنین برگزاری اردوهای سازنده مهیج و مفید، خصوصاً در صورتی که صبغه و مدیریت اخلاقی و دینی داشته باشند، نقش مؤثری در گرایش جوان به مسجد دارد. چنان‌که برخی از مصاحبه‌شوندگان، گله‌ها و ناراحتی‌هایی از حیث کم‌بودن تعداد این اردوها در مساجد داشته‌اند. حتی پیشنهادهایی هم مطرح شده است، از جمله اینکه این اردوها محدود به جوانان مسجیدی نباشند

و از جوانان غیر مسجدی هم (هرچند با گرفتن هزینه بالاتر) ثبت‌نام شود تا زمینه آشنایی این جوانان هم با مسجد و مسجدی‌ها فراهم شود. گفتنی است برخی از مصاحبه‌شوندگان درباره رفتار تبعیض‌آمیز برخی از مسئولان در این اردوها که اثر مثبت اردوها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، اعتراض کرده‌اند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است: نمونه ۵: کلاس‌های رفع شبهه دینی و اعتقادی در طی چند باری که برگزار شد، از استقبال خیلی خوبی در بین جوانان برخوردار بود. به نظر می‌رسد که گسترش دادن چنین کلاس‌هایی در درون مساجد کمک شایانی به جذب جوانان به مسجد داشته باشد.

نمونه ۱۱: باید سیاست‌های مدونی برای برگزاری کلاس‌ها و ترویج شادی در مساجد داشته باشیم؛ کلاس‌های مختلف از خنده حلال گرفته تا کلاس‌های آموزشی، فرهنگی، ورزشی و آموزش کامپیوتر. در خلال آموزش‌ها می‌توان آموزش‌های بنیادین و اصولی اخلاقی جنگ نرم را نیز آموزش داد. از خطرهای بازی‌های کامپیوتری این روزها تا تحلیل پشت پرده فیلم‌های پررنگ و لعاب هالیوودی و سریال‌های رایگان ماهواره‌ای باید سخن گفت.

نمونه ۱۳: در مسجد باید علاوه بر جنبه‌های عبادی، پیوند میان فرهنگ و دین را به خوبی مشاهده کرد که این امر با برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی و فرهنگی نشان داده می‌شود؛ اردوهای سالم هم که با مدیریت متولیان مسجد صورت بگیرد، تأثیرات خوبی خواهد داشت.

نمونه ۱۴: وجود برخی از جذابیت‌های جانبی در مسجد می‌تواند باعث جذب جوانان به مسجد شود. اینکه مسجد دارای محیط خوب و جذابی باشد و اینکه مسجد دارای جاذبه‌های بصری برای جوان باشد، خود نکته‌ای حائز اهمیت در حضور جوانان در مسجد خواهد بود. برگزاری برخی کلاس‌ها و برنامه‌های جنبی هم بسیار مفید و حائز اهمیت است.

ز) اقناع درونی و باورپذیری جوانان

به طور قطع آن چیزی اثر بخش تر و مؤثرتر در جذب جوانان خواهد بود که ریشه در باور جوان داشته باشد؛ یعنی اینکه در جوان درباره حضور در نماز جماعت و ارتباط داشتن با مسجد اقناع درونی صورت گرفته باشد و او خود به این مطلب برسد که حضور وی در مسجد برایش مفید و ضروری است. این مسئله که بسیاری از مصاحبه شونده‌گان بدان تأکید اساسی داشته‌اند، به نظر می‌رسد از جهت عمق اثرگذاری از تمام عوامل فوق مفیدتر باشد. بخشی از اظهارات مصاحبه شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱۶: پیش از هر چیز باید یک جوان به اقناع درونی برسد و حجت درونی بر او تمام شود؛ به گونه‌ای که خود شرکت در نماز جماعت را لازم ضروری و مفید بداند و اگر به این مرحله برسد، ابزارهای دیگر فقط نقش مکمل دارند و خود بهترین موتور محرکه برای حضور در مسجد است. در این راه باید ببینیم تا چه اندازه خانواده و برنامه ریزان و مسئولان توانسته‌اند، این حس اقناع درونی را در جوان به وجود بیاورند.

نمونه ۲۰: جوانان را باید با بهره‌گیری از آموزش‌های دینی و اخلاقی با ضرورت و اهمیت مسجد آشنا کنیم. باید مسجد رفتن را برای آن‌ها تبدیل به یک ارزش درونی کنیم تا با اعتقاد و باور، به اهمیت حضور در مسجد پی ببرند؛ بدین گونه در تداوم حضورشان در مسجد اهتمام خواهند ورزید.

ح) متدین بودن و داشتن تربیت دینی

اینکه اساساً خود جوان یا خانواده وی دارای گرایش مذهبی باشند، یکی از شرط‌های اساسی در گرایش جوان به مسجد است. هر چند این شرط، نه شرط لازم است و نه شرط کافی، اما انتظار طبیعی و عمومی این است که افراد متدین و از خانواده‌های متدین، حضور بیشتر و فعال‌تری در مسجد و نماز جماعت داشته باشند؛ هر چند ممکن است افرادی نیز باشند که اساساً مذهبی نبوده‌اند، اما جذب مسجد شده‌اند یا اینکه در خانواده مذهبی تربیت یافته باشند، ولی

مسجدرو نباشند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است: نمونه ۶: اگر مدارس و مراکز آموزشی و حتی دانشگاه‌ها دارای برنامه‌های آموزشی و تربیت دینی باشند، جوانان گرایش خوبی به مساجد پیدا می‌کنند. محیط مدرسه و هم‌کلاسی‌ها می‌توانند روی گرایش جوانان تأثیرگذار باشند؛ مهم‌تر از همه این‌ها استادان و معلمانی هستند که در بسیاری از موارد الگوی دانش‌آموزان هستند.

نمونه ۱۳: راه جذب جوانان به مسجد به جز آگاهی بخشی، تربیت دینی هم هست؛ اینکه جوان در محیطی دینی و همراه با معنویت رشد کند، گرایش مذهبی او بیشتر می‌کند. پدر و مادری که خود دارای آگاهی‌های کافی دینی هستند، باید به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، فرزندان‌شان را با احکام و ضروریات دینی آشنا سازند و آگاهی‌های دینی لازم را به آن‌ها بدهند تا از ضرورت شرکت در نماز جماعت و مسجد مطلع گردند.

نمونه ۱۵: خانواده به عنوان کانال اولیه ارتباط فرزندان با جامعه، می‌تواند شاهرهی برای ورود جوانان به مساجد باشد. خانواده با تربیت صحیح جوانان، ضرورت حضور در مسجد را با رفتار و گفتار خود به جوانان می‌آموزد و این می‌تواند اولین گام در راه جذب آن‌ها به مسجد باشد.

نمونه ۱۸: خانواده به عنوان نخستین کانون تعلیم و تربیت، نقش عمده‌ای در برقراری ارتباط جوان با مسجد دارد. بسیاری از کارهای ناپسند، تا به‌صورت عادت درنیاید، در اجتماع انجام نمی‌گیرد. امام علی (علیه السلام) یکی از روش‌های تربیتی را عادت می‌داند و از آن به عنوان طبیعت دوم یاد می‌کند و می‌فرماید: «نفس خود را به امور نیک عادت دهید تا شرافت یابید و آخرت خود را آباد کنید». بر این اساس اسلام سفارش می‌کند که فرزندان را از کودکی به نماز و روزه عادت دهید تا تقید به فرائض در بزرگسالی بر آنان دشوار نگردد.

ط) مخلص و صادق بودن امام جماعت و یکی بودن رفتار و گفتارش

اینکه امام جماعت صادق و درستکار و یکرنگ باشد، برای جوانان اهمیت ویژه‌ای

دارد. صادق و بااخلاص و اهل عمل بودن امام جماعت، از دو جهت می‌تواند تأثیرگذار باشد؛ اول اینکه به دلیل صادق و خالص بودن، تلاش مضاعفی خواهد کرد تا جوانان را به مسجد جذب کند و این کار را دلسوزانه و با پیگیری انجام خواهد داد و دوم اینکه این صداقت و درستکاری باعث جذب جوانان به شخصیت وی می‌شود. کمترین اثر این خصوصیت، حفظ جوانان مسجدی است. ضمن اینکه باعث بهبود وجهه امام جماعت در بین غیرمسجدی‌ها هم خواهد بود؛ چراکه ذات حقیقت‌پسند جوان خواستار صداقت است و این انتظار از ائمه جماعت که به نوعی نماد دیانت و اخلاق‌مداری و جذب دیگران به آن هستند، بیشتر است. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱: رفتار اسلامی و منش همراه با اخلاق حسنه و شخصیت اسلامی، متانت و درستکاری مسجدی‌ها، اعم از متولیان، امام جماعت و یا مأمومین، الگوساز است و تصویری مثبت و محبوب در ذهن جوانان ایجاد می‌کند و می‌تواند محرکی بسیار قوی در گرایش به سوی مسجد باشد.

نمونه ۹: جوانان محبت و صداقت را به‌خوبی درک می‌کنند و در مقابل آن عکس‌العمل مثبت نشان می‌دهند؛ بنابراین اگر ائمه جماعت در رفتار و گفتار خود صداقت و خوشرویی را در اولویت قرار دهند، جوانان را به سمت مسجد جذب خواهند کرد.

نمونه ۱۶: مخلص و بی‌پیرایه بودن متولیان مسجد یکی از نکات خیلی مهم در گرایش جوانان به مسجد است. رفتارهای پدرسالارانه و انحصارگرایانه برخی از متولیان مسجد، منجر به فراری دادن جوانان می‌شود؛ درحالی‌که اخلاص در رفتار و گفتار، عامل مهمی در جذب است. اصلاً اگر ما، امامان جماعت و متولیان مسجد، هیچ کاری نکنیم و هیچ حرفی نزنیم، همین که اخلاص در رفتار و گفتار داشته باشیم، خود عامل مهمی در جذب جوانان به خیر و خوبی خواهد بود.

نمونه ۱۷: اجبار مخرب است. اگر دین درست پیاده شود و اجراکنندگان رفتارشان مطابق با دین باشد، بزرگ‌ترین مانع از بین می‌رود.

نمونه ۲۴: عدم صداقت و عدم تطابق حرف و عمل برخی از روحانیان باعث

می‌شود که در آن جامعه، کثیری از روحانیان که صداقت دارند نیز زیر سؤال بروند و جوانان دین‌گریز شوند.

ی) با اخلاص و درستکار بودن مسجدی‌ها و داشتن رفتار اسلامی خارج از مسجد

هرچند که عموماً مسجدی‌ها افرادی شایسته و دارای حسن خلق و رفتار اسلامی هستند و با اخلاص و توجه خاصی در مسجد حاضر می‌شوند، وجود تعداد کمی از افرادی که متظاهر و دورو هستند و در بیرون از مسجد رفتار متفاوتی دارند، یا حلال و حرام را در کسب و معیشت خود رعایت نمی‌کنند یا احیاناً در دام ربا می‌افتند و در مسجد هم حضور پیدا می‌کنند، چهره خوب اکثریت سالم مسجدی‌ها را خدشه‌دار کرده است.

حسب اظهارات اکثر مصاحبه‌شونده‌ها، چهره‌موجه و رفتار همراه با صداقت و مهربانی بزرگ‌ترهای مسجد، جوانان را بیش از پیش متمایل به حضور در مسجد می‌کند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱۴: متولیان مسجد باید مسجد را تبدیل به یک محیط دوستانه و صمیمی و شاد کنند و از برخورهای ناجور و دور از شأن که باعث شکستن غرور جوان‌ها می‌شود، امتناع کنند و با برقراری روابط دوستانه با جوانان، به آن‌ها نزدیک شوند و خواسته‌های آن‌ها را بشنوند و از کمک‌های فکری و فیزیکی آن‌ها در اداره مسجد کمک بگیرند؛ بدین شکل جوانان جذب این رفتار و اخلاق حسنه آن‌ها می‌شوند و زمینه برای جذبشان به مسجد فراهم می‌شود.

نمونه ۱۶: چنانچه جوان با چشم خود تفاوت آشکار بین اهالی مسجد و دیگران را ببیند، خودبه‌خود به سمت خوبی جذب می‌شود. وقتی صداقت، راستگویی، عمل به احکام دین، خوش‌رفتاری، عدالت و سایر حسنات اخلاقی در افراد مسجدی متجلی شود، به‌طور قطع طبیعت حقیقت‌جو و عدالت‌طلب جوان به سمت مسجد گرایش پیدا می‌کند.

نمونه ۱۸: همان‌طور که امام جماعت در رونق‌بخشی به حضور جوانان و مردم مؤثر است، اضلاع دیگر این مثلث، متولیان مساجد هستند که آن‌ها هم در

ایجاد فضای رغبت‌انگیز از بُعد نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تأثیر فراوانی دارند؛ به‌طوری‌که نبود حمایت و همراهی و کمک آن‌ها، مانند با یک بال پریدن است. نقش متولیان در جذب و دفع مخاطبان، به‌ویژه جوانان آن‌قدر مهم است که اگر مصایق را بررسی کنیم، می‌بینیم که تلاش‌های مستمر و مؤثر همه نهادهای فرهنگی و تربیتی و امامان جماعت، با یک رفتار نسنجیده، به تعبیر قرآن «هباء منثوراً» می‌شود. در حال حاضر بعضی از مساجد موجود به دلیل عدم هماهنگی بین متولیان دچار آسیب شده‌اند و متأسفانه در جذب مخاطبان نتوانسته‌اند، آن‌طور که باید، عمل کنند.

۲. موانع تأثیرگذار در کاهش ارتباط جوانان با مسجد

الف) خارج شدن مسجد از اولویت بسیاری از جوانان

تعداد بسیار زیادی از مصاحبه‌شوندگان بر این باورند که دلیل اصلی عدم حضور جوانان و حتی جوانان مذهبی در مسجد این است که مسجد برای آن‌ها اولویت اول محسوب نمی‌شود و اگر کارهای دیگری هم‌زمان با حضور مسجد برای آن‌ها پیش بیاید، ممکن است آن را بر حضور در مسجد ترجیح دهند و در مجموع در بسیاری از جاها مسجد انتخاب اول آن‌ها نیست و شاید این مسئله بیشتر به این دلیل باشد که اهمیت و ضرورت مسجد در ذهن آن‌ها، چنانچه باید و شاید، جان‌فکده است. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱: گعده‌های دوستانه و سرگرمی و بازی به دلیل تلاقی با اوقات مسجد، مانعی بر سر راه ورود جوانان به مسجد هستند.

نمونه ۷: در هنگام هم‌پوشانی وقت مسجد با دیگر امور، در بسیاری از موارد، مسجد انتخاب جوان‌ها نخواهد بود.

نمونه ۹: شاید حتی در بین خود قشر مسجدی هم نتوانیم تعداد زیادی را بیابیم که مسجد برایشان اولویت اول باشد و اگر برنامه مهم‌تری (از دید خودشان) نداشته باشند، آن‌گاه راهی مساجد می‌شوند.

نمونه ۱۰: وضع کنونی جامعه به شکلی است که جوانان اولویت‌های متعددی دارند و مسجد جزو اولویت‌های آن‌ها حساب نمی‌شود؛ و گاه در تصور عمومی، مسجد جای آدم‌های بیکار محسوب می‌شود.

نمونه ۱۲: بسیاری از خانواده‌ها در زمان حاضر، حضور در مساجد را برای کودکان خود در اولویت‌بندی فعالیت‌ها اصلاً لحاظ نمی‌کنند؛ زیرا در زندگی امروزی برای آن ضرورتی نمی‌بینند.

نمونه ۱۹: گرفتاری‌های روزانه به‌ویژه در شهرهای بزرگ، مشغله کاری و درآمد کم که باعث افزایش ساعت کاری جوان می‌شود، از عوامل مؤثر در کاهش حضور جوانان در مسجد است.

نمونه ۲۱: در بین برخی از جوانان اصلاً مسائل دینی جایگاهی ندارد و چنان درگیر مسائل غیراخلاقی و لهو و لعب شده‌اند که نمی‌توانند به موضوع مسجد رفتن فکر کنند.

(ب) مشکل در دسترسی به مساجد

بنا بر اظهار نظر بسیاری از صاحب‌شوندگان، حضور در مسجد رابطه مستقیمی با نزدیکی محل زندگی با مسجد و حس کردن وجود مسجد دارد. هم‌اکنون متأسفانه در برخی از محله‌ها مسجد وجود ندارد و البته تراکم مساجد هم عادلانه نیست؛ چراکه در برخی از جاها مساجد با فاصله بسیار اندک بنا شده‌اند؛ اما برخی از محله‌ها اصلاً مسجدی ندارند. این تنها یک روی قضیه است و مشکل دیگر که چه بسا مهم‌تر از اولی باشد، باز نبودن مساجد موجود و عدم امکان دسترسی به آن‌ها در غیر از ساعات نماز است. بخشی از اظهارات صاحب‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱: در شهر تهران حدود ۲۰۰۰ مسجد داریم که با توجه به جمعیت حدود ۱۳ میلیون نفری تهران، بسیار اندک به نظر می‌رسد؛ یعنی به ازای هر ۶۰۰۰ نفر یک مسجد داریم و این چندان خوشایند نیست. از طرفی در کل کشور هم حدود ۶۰ هزار مسجد داریم که پراکندگی‌شان چندان مناسب نیست؛ یعنی در

بعضی مکان‌ها و مناطق تا کیلومترها مسجدی وجود ندارد. باید تعداد مسجدها و تراکم جغرافیایی‌شان به گونه‌ای باشد که زحمت زیادی برای حضور در مسجد وجود نداشته باشد و افراد بتوانند حتی در صورت نداشتن وسیله نقلیه برای طی مسافت طولانی، به مساجد دسترسی داشته باشند. بعضی مواقع سختی راه و مشکلات دوری مسجد میزان حضور را کاهش می‌دهد. نمونه ۱۵: در درجه اول باید موانع برداشته شوند تا جوانان به مسجد جذب شوند؛ یعنی تعداد مساجد و پراکندگی آن‌ها را درست کنیم. باید تعداد مساجد را به شکلی افزایش دهیم که مناطقی هم که از مسجد محروم هستند یا تعداد مساجد به اندازه کافی و در دسترس وجود ندارد، بتوانند از موهبت مسجد بهره ببرند. نمونه ۲۴: هنوز برای خود بنده سؤال است که کجای شرع نوشته است که باید مساجد فقط در ساعات نماز باز باشد و دیگر ساعات، هر مراجعه‌کننده‌ای با در بسته مواجه شود؟ باید کاری کنیم که هیچ‌گاه درب مساجد بسته نشود و مسجد مأمنی باشد برای جوان.

ج) تهاجم فرهنگی و پذیرش عادات فرهنگی و سبک زندگی غربی

تهاجم فرهنگی در راستای الگو قرار دادن سبک زندگی غربی برای جوانان و تأثیر آن بر کاهش حضور جوانان در مسجد، مسئله است که بسیار مورد تأکید صاحب‌ه‌شوندگان قرار گرفته است.

تهاجم فرهنگی غرب به دنبال ایجاد هژمونی فرهنگ غربی است؛ بدین گونه که رفتار و سلوک غربی را وارد زندگی مردم دیگر مناطق کرده است و بسیاری از رفتارها و کردارهایی را که مخصوص زندگی غربی بوده است، وارد زندگی دیگر کشورها کرده است. این مسئله باعث شده است که جوانان ما که متأثر از این ارتباط فرهنگی یک‌سویه هستند، سبک و سیاق زندگی اسلامی و سنتی خود را فراموش کنند و سبک زندگی غربی را در پیش بگیرند.

تأثیر از سبک زندگی غربی، عامل اساسی رفتارشدن در مسائل جنسی و سرگرمی‌های پوچ و دل‌مشغولی به مسائل غیرمذهبی است که طبیعتاً با چنین

وضعیتی، دیگر جایی برای پرداختن به مسائل دینی و مذهبی باقی نمی‌ماند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: دشمن در تهاجم فرهنگی به دنبال از بین بردن اعتقادات مردم، به‌ویژه جوانان است و در این راه مسجد مانع بزرگی محسوب می‌شود که مورد حمله دشمن قرار می‌گیرد.

نمونه ۸: خیلی از شبکه‌های مجازی و ماهواره مشخصاً با یک برنامه هدفمند دین را هدف قرار داده‌اند و این تبلیغات مسموم در برخی از موارد بر روح و روان جوان تأثیرگذار است. در تهاجم فرهنگی، جوان باورهایش درباره ارزش‌های اسلامی تغییر می‌کند و به دنبال آن؛ قاعدتاً از مسجد گریزان می‌شود.

نمونه ۱۴: از جمله مهم‌ترین عوامل بحث سبک زندگی فعلی است. درگیری‌های زندگی فعلی به شکلی است که امور جاری و روزمره افراد جایی برای حضورشان در مسجد باقی نگذاشته است. گرایش به سبک زندگی غربی در برنامه‌های روزانه خیلی از افراد و حتی مذهبی‌ها، جایی برای مسجد باقی نگذاشته است.

نمونه ۸: تغییر سبک زندگی که محصول مشترک صنعتی‌شدن و تبلیغات غربی است، یک عامل اساسی در گریزان‌شدن جوانان از مسجد است. وقتی بر اثر نوع تبلیغات، سبک و سیاق زندگی جوان تغییر می‌کند، دیگر مسجد در این سبک زندگی جایگاهی نخواهد داشت.

د) چالش‌های اعتقادی و دوری از مذهب

مسئله جنگ نرم و تأثیر منفی آن بر حضور جوانان در مسجد و تنزل جایگاه مسجد در نزد آنان، از جمله مسائل مورد تأکید اکثر مصاحبه‌شوندگان بود. دشمنان دین ابزارها و راهکارهای متعددی را برای رخنه در باورهای جوان ایرانی به کار بسته‌اند و چالش‌های اعتقادی و دینی زیادی را در ذهن جوانان ایجاد کرده‌اند و البته خود جوانان هم به دلیل اینکه در برخی از باورهای خود به بلوغ لازم نرسیده‌اند، در این تهاجم بسیار آسیب‌پذیر هستند؛ بنابراین حداقل در زمینه مناسک جمعی و شرکت در نماز جماعت دچار تزلزل و تردید می‌شوند و

یا در مرحله‌ای بالاتر، کل اعتقادات و باورهایشان در زمینه مسائل دینی به چالش کشیده می‌شود که باز هم نتیجه آن، تأثیر بسیار منفی بر ارتباط جوانان با مسجد خواهد بود. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است: نمونه ۱: اولین گام برای حضور در مسجد ایمان و اعتقاد قلبی است و تا زمانی که جوانان از مذهب و دین دور باشند یا با چالش‌های اعتقادی‌ای مواجه باشند که جواب درستی برای آن‌ها نیافته‌اند، نمی‌توان به حضورشان در مسجد امید داشت.

نمونه ۲۱: در بین برخی از جوانان اصلاً مسائل دینی جایگاهی ندارد و چنان درگیر مسائل غیراخلاقی و لهو و لعب شده‌اند که نمی‌توانند به موضوع مسجد رفتن فکر کنند.

دوری از مذهب از راه‌های مختلف پدید می‌آید که بخشی از کلیدواژگان، مربوط به تبیین همان عوامل است؛ چنان‌که برای نمونه داریم:

نمونه ۴: شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ها الان جزء جدایی‌ناپذیر زندگی مردم شده‌اند و تقریباً گریز از آن‌ها ممکن نیست و به‌طور حتم هم تأثیرات زیان‌باری روی جوانان دارند و از دلایل بسیار مهم دوری آن‌ها از مساجد می‌توانند باشند. بهتر است که خانواده‌ها و مسئولان با به‌کاربردن ابزارهای مناسب، دسترسی‌های جوانان را مدیریت کنند.

هـ) شکل ظاهری نامناسب برخی مساجد

بیشتر مصاحبه‌شوندگان معتقدند که بسیاری از مساجد از نظر وضعیت ظاهری، نوع معماری و زیبایی‌پاکی‌گری و مرتب بودن، چندان وضعیت مناسبی ندارند و این نامرتب بودن تأثیر منفی بر حضور جوانان در مسجد دارد.

هر چند باید به این نکته دقت کرد که باید مساجد را از نظر ظاهری بسیار پاکیزه و مرتب نگه داشت، باید از زینت و زیور هم در مساجد پرهیز کرد، یعنی باید مساجد مکانی باشند که هم ساده و هم جذاب باشند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۲: بسیاری از مساجد ما وضعیت ظاهری مناسبی ندارند و حتی از نظر بهداشتی هم چندان تمیز نیستند و فضای داخل مسجد چنان است که رغبت زیادی از سوی جوانان برای حضور در مسجد وجود ندارد.

نمونه ۳: ظاهر خیلی از مساجد خوب نیست؛ البته در طرف مقابل، بیش از حد شیک بودن هم خوب نیست، زیرا موجب دفع می‌شود، چرا که روحیه اشرافی‌گری را نشان می‌دهد و خواهند گفت که مردم گرفتارند و این همه خرج برای چیست.

نمونه ۷: وضعیت ظاهری و مسائلی مانند تهویه و حتی پذیرایی نامناسب، از عوامل دفع جوانان است. نظافت مسجد برای جوانان بسیار مهم است.

نمونه ۱۱: باید ساختار و حتی معماری مسجد دلنشین باشد و همیشه فضای معطر و سرسبز و دل‌انگیزی در محیط آن فراهم کرد. فوق برنامه‌های مرتبط هم به ایجاد انگیزه در جوانان کمک خواهد کرد.

نمونه ۹: جوی که در مسجدها حاکم شده، به گونه‌ای است که دلپذیر و دلخواه برخی از جوانان که حساسیت‌های خاصی دارند نیست؛ چه از بُعد بدخلقی عده‌ای از مسجدی‌ها و چه از بُعد خود مکان مسجد، معماری و نظافت دلخواه و دلپسند این قشر از جوانان نیست.

(و) انحصار طلبی متولیان مساجد

در انحصار گرفتن مسجد از سوی برخی از متولیان مسجد نیز به عنوان عامل دورکننده جوانان از مسجد، مورد توجه مصاحبه‌شونده‌ها قرار داشت. برخی از متولیان و اعضای هیئت امنای به خاطر اینکه تأثیر زیادی در تأمین منابع مالی مسجد دارند، وضعیتی انحصاری را در مسجد و در مدیریت امور مسجد ایجاد کرده‌اند که این نوع انحصار ایجاد شده می‌تواند در زمینه‌های مختلف باشد؛ از جمله راه ندادن جوانان به سیاست‌گذاری‌ها یا عدم پذیرش جوانان نه چندان مذهبی، که همه این عوامل، دورکننده جوانان از مسجد هستند.

بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۵: در بعضی از مساجد، اعضای هیئت امنای چنان رفتار می‌کنند که انگار

سند مساجد به نامشان خورده است؛ البته انتظار بیشتری هم از ائمه جماعت وجود دارد.

نمونه ۶: متولیان مساجد دیگران را در مسائل و فعالیت‌های مساجد شرکت نمی‌دهند و بدون مشورت هر کاری که می‌خواهند، انجام می‌دهند.

نمونه ۱۰: برخی از اعضای هیئت امناء، مسجد را ملک شخصی خود تلقی می‌کنند و به‌گونه‌ای مالک‌مآبانه با افراد برخورد می‌کنند و حتی بدون کوچک‌تری ملاحظه‌ای، بسیاری از جوانان را به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم از مسجد طرد می‌کنند.

نمونه ۱۵: باید جوانان را در بخش‌های اجرایی مسجد و حتی در برخی از تصمیم‌گیری‌ها سهیم کنند؛ یعنی لازم است متولیان اعتماد بیشتری به جوانان داشته باشند و خودشان به‌صورت انحصاری همه کارها را بر عهده نگیرند و جوان را در کارهای مسجد دخیل کنند.

ز) خلق و خوی نامناسب برخی مسجدی‌ها

بعضی از بزرگ‌ترهای مسجد همچنان درگیر ذهنیت‌های خاص خودشان هستند و از حسن خلق و خوش‌رفتاری بهره‌ای نبرده‌اند و نه تنها از بشاشتی که در چهره مؤمن باید باشد، در چهره آن‌ها خبری نیست، بلکه با کوچک‌ترین اشتباهی، جوانان را مورد انتقاد و ایرادگیری قرار می‌دهند و پذیرای جوانان نیستند.

جوانان با ظاهر نه‌چندان مذهبی که گرایش به مذهب پیدا کرده‌اند، وقتی با برخورد نامناسب این افراد مواجه می‌شوند، از مسجد گریزان می‌شوند. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۱: برخی از مسجدی‌ها گویا فراموش کرده‌اند که روابط اجتماعی و حسن خلق جزئی از دین است و با برخوردهای نامناسب جوانان را از مسجد دور می‌کنند.

نمونه ۲: این امر باعث دلگیری و دل‌زدگی آن‌ها می‌شود و بین آن‌ها و مسجد فاصله انداخته است که باید فکر اساسی برای رفع این رفتارها صورت بگیرد.

امر و نهی کردن به جوانان و همچنین ایرادگرفتن از کارهای آن‌ها از جمله این

رفتارهای زننده است.

نمونه ۵: بعضاً رفتارهای زننده و یا عدم پذیرش خانم‌های غیرچادری و روی خوش نشان ندادن به آن‌ها باعث دور شدن آن‌ها از مساجد می‌شود که متأسفانه بسیار با آن مواجهیم.

نمونه ۱۹: به دلیل رفتارهای بد سالمندان و متولیان مساجد جوانان کمتر در مسجد شرکت می‌کنند. برخورد بد بزرگ‌ترها با جوانان به دلیل سر و وضع نامناسب یا رفتارهای نسنجیده و احساس برتری داشتن نسبت به جوانان، از جمله این موارد است.

ح) کمرنگ شدن فعالیت بسیج و دیگر ارگان‌های فرهنگی در مساجد

با توجه به اینکه دامنه فعالیت‌های فرهنگی و خصوصاً پایگاه‌های بسیج در مساجد، به نسبت اول انقلاب بسیار کمرنگ شده است، به تبع آن حضور جوانانی که بیشتر به خاطر حضور در این برنامه‌ها به مسجد می‌آمدند نیز کاهش یافته است. این هم از جمله مسائلی بود که مصاحبه‌شوندگان تأکید فراوانی بر روی آن داشتند.

بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: اگر جوان‌ها مسئول بسیج باشند، منجر به جذب بیشتر جوان‌ها به بسیج و مسجد می‌شود؛ البته نباید فعالیت‌های بسیج به نام‌نویسی محدود شود؛ بلکه باید فعالیت‌ها شکل واقعی‌تر به خود بگیرد و در ابعاد فرهنگی گسترده‌تر گردد.

نمونه ۷: فعالیت بسیج در مساجد بسیار کمرنگ شده است و اکثر بسیجیان سالمند هستند. فعالیت بسیج هم بیشتر جنبه نمایشی به خود گرفته است تا شکل واقعی.

نمونه ۱۸: با توجه به وجود برخی از نهادهای فرهنگی و فعالیت‌های اجتماعی در بعضی از مساجد همانند پایگاه‌های بسیج، کانون‌های فرهنگی، هنری، هیئت‌های مذهبی و...؛ همچنین ارتباط و تعامل سازنده بعضی از عوامل اجرایی تأثیرگذار

مسجد با جوانان، حضور در آن مساجد موصوف به طور نسبی خوب است؛ اما به همان میزان هم در مساجدی که فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی کم‌رنگ است، حضور چشمگیر نیست.

نمونه ۲۰: باید پایگاه‌های بسیج مساجد را فعال‌تر کنیم و این پایگاه‌ها مجرای برای حضور جوان در مساجد باشند؛ البته باید برنامه‌های این پایگاه‌ها به شکلی باشد که یا برنامه در محیط مسجد انجام شود یا با زمان نماز و برنامه‌های مسجد هم‌پوشانی نداشته باشد.

ط) عامل مزاحم بودن تکنولوژی و وسایل ارتباطی و شبکه‌های مجازی

اکثر مصاحبه‌شوندگان، سرگرم‌شدن جوانان به شبکه‌های مجازی و درگیرشدن آن‌ها را در ابزار تکنولوژی مانع بزرگی بر سر راه رسیدن جوانان به مسجد می‌دانند. با تغییر در ساختارهای تکنولوژی و بالا رفتن سرعت پیشرفت تکنولوژی، این ابزار به آسانی و در سطح وسیعی در اختیار همه جوانان قرار گرفته است و این تکنولوژی‌ها و وسایل ارتباطاتی به تلفن‌های همراه راه یافته و دسترسی را برای جوانان راحت‌تر کرده است؛ طوری که جوانان چنان سرگرم این ابزارها شده‌اند که از انجام امور یومیه خود هم باز مانده‌اند و علی‌القاعده در چنین فضایی به مسجد هم نمی‌توانند فکر کنند؛ بنابراین عامل بسیار مؤثری در کاهش حضور جوانان در مسجد محسوب می‌شود. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: کلاً وسایل ارتباط جمعی نوین و تکنولوژی‌های ارتباطی به شکلی هستند که به جای اینکه در خدمت بشر باشند و گره از مشکلاتش بکشایند، بشر را به تسخیر خود درآورده‌اند و او را به دنبال خود می‌کشند و همین مسئله باعث شده است که خیلی از جوانان ذائقه و سلیقه‌شان تغییر کند و جهت‌گیری‌های دینی‌شان هم تغییر کند و دیگر گرایش به مسجد نداشته باشند.

نمونه ۷: جوان‌ها وقتی تمام ساعات خود را با گوشی‌های موبایل خود می‌گذرانند، زمانی برای حضور در نماز جماعت ندارند. در زمان انقلاب اغلب خانواده‌ها

سرگرمی و امکانات نداشتند و لذا موانع جدی برای حضور جوانان در مساجد وجود نداشت؛ ولی الان اوضاع کاملاً متفاوت شده است و سرگرمی‌ها و امکانات متعددی برای جوانان ایجاد شده است که همگی از عوامل بازدارنده حضور جوانان در مسجد هستند. سهل‌الوصول بودن دسترسی جوانان به تکنولوژی و شبکه‌های مجازی باعث شده است که بیشتر هوش و حواسشان را صرف این شبکه‌ها کنند و دیگر به مسجد فکر نکنند.

نمونه ۱۳: امروزه خیل عظیمی از جوانان به دلیل ناکافی دانستن ابزارهای ارتباطی داخلی و همچنین آسان بودن بهره‌گیری از ابزارهای نوین تکنولوژی مثل ماهواره‌ها و شبکه‌های مجازی، به سمت آن‌ها گرایش پیدا کرده‌اند. علی‌رغم اینکه این رسانه‌ها تیغ دولبه هستند، در شرایط فعلی با توجه به نوع استفاده از آن‌ها، بیشتر جنبه ضرر و زیان دارند تا منفعت؛ چراکه استفاده از آن‌ها بیشتر در جهت سرگرمی و لذت‌جویی است تا استفاده علمی.

نمونه ۱۴: هدیه زندگی مدرن به جوان امروز گوشه‌نشین کردن و تنبلی و سستی بیش از حد اوست. جوانان مأنوس با فضای مجازی عموماً از فعالیت‌های جمعی و برخوردهای چهره‌به‌چهره اعراض می‌کنند. از چنین جوانی نباید انتظار داشته باشیم که به مسجد رفت‌وآمد کند.

ی) تبعیض بین جوانان در برخورد با آنان و در برنامه‌ها و اردوهای مربوط به مسجد

به‌طور کلی دو نوع تبعیض ممکن است در بین جوانان در مسجد صورت بگیرد؛ نوع اول تبعیضی است که به خاطر روابط نزدیک‌تر یا روابط فامیلی در بین خود جوانان مسجدی وجود دارد و گاهی دیده شده است که در استفاده از امکانات مسجد یا در برخورد با جوانان تبعیض‌هایی بین خود جوانان مسجدی وجود داشته است و نوع دوم اینکه گاهی بین جوان مسجدی و غیر مسجدی تبعیض‌های غیرسازنده‌ای وجود داشته است که باعث محروم شدن جوانان غیرمسجدی از برنامه‌های مسجد شده، مانع نزدیک شدن آن‌ها به مسجد بوده است. بخشی از اظهارات مصاحبه‌شونده‌ها در این مورد چنین است:

نمونه ۶: در اردوهای که از طرف مسجد برگزار می‌شود، بین جوان‌ها فرق گذاشته می‌شود و شرکت‌کنندگان عموماً از آشنایان و اقوام خودِ برگزارکننده‌ها انتخاب می‌شوند؛ درحالی‌که این اردوها فرصت مناسبی است که جوانان کم‌بضاعت را جذب مسجد نماییم.

نمونه ۹: متولیان باید همواره جوانان مسجدی را مانند فرزندان خود بدانند و حتی به خاطر برخی کاستی‌ها و ناراستی‌ها، بین جوانان تبعیض قائل نشوند و جوانانی را که می‌توان به برکت حضور در مسجد به راه راست هدایت کرد، به خاطر یک ایراد کوچک به کلی از دین و مسجد نرانند.

تحلیل وضعیت ارتباط جوانان با مسجد حسب مصاحبه‌های کیفی

پس از تبیین فهرست عوامل و موانع و نیز تبیین محورهای کلیدی یا کلیدواژه‌های مورد تأکید، حال نوبت آن است که تحلیل جامعی از وضعیت ارتباط جوانان با مسجد، حسب آنچه در مصاحبه‌ها گفته شده است، ارائه شود تا یافته‌های آن، مبنایی باشد برای نیل به نتیجه‌گیری بهتر و پیشنهادهای راهبردی‌ای که قرار است در فصل بعدی ارائه شود. بر این اساس به ارزیابی رسالت، چشم‌انداز، وضعیت موجود و مطلوب مسجد، حسب نظر مصاحبه‌شونده‌ها پرداخته می‌شود:

۱. رسالت‌ها

رسالت‌های حضور جوانان در مسجد، درواقع همان مأموریت‌هایی است که مسجد برای آن ایجاد شده است؛ به عبارت دیگر کارویژه‌های مسجد برای نیل به آن می‌باشد و انتظار می‌رود حضور جوانان در مسجد، این نتایج را در پی داشته باشد. با تحلیل مصاحبه‌های صورت‌گرفته می‌توان رسالت‌های زیر را برای حضور جوانان در مسجد بیان کرد (لازم به ذکر است که موارد مشابه در هم ادغام شده‌اند):

الف) کسب تعلیم و تربیت اسلامی: به‌طور قطع حضور جوانان در مسجد از چند نظر می‌تواند وی را بیشتر با تعلیم و تربیت اسلامی آشنا سازد؛ اول اینکه با

حضور در مسجد و استفاده از منبرهای خوب، اطلاعات و رفتارهای درست دینی را خواهد آموخت؛ دوم اینکه با مشاهده مستقیم، با رفتارهای بسیاری از افراد مسجدی که آراسته به اخلاق اسلامی هستند، به صورت عملی آشنا می شود و چه بسا این رفتار ملکه ذهن وی شود و از سوی دیگر با همنشین شدن با جوانان مذهبی و مسجدی زمینه درک و پذیرش تربیت دینی بیشتری خواهد داشت.

ب) گرفتن پاسخ شبهات و قوی تر شدن اعتقادات و مقابله با انحرافات: یکی از ویژگی های جوان پرسشگری است. علاوه بر ذهن خود جوان که عموماً شبهه ایجاد می کند تا نهایتاً به یک یقین قوی برسد، گاه دیگران هم برای او شبهه ایجاد می کنند. حضور در مسجد و قرار گرفتن در جمع افراد مذهبی و آگاه و نیز امام جماعت آشنا به آموزه ها و معارف دینی و اسلامی، می تواند زمینه ساز برطرف کردن این شبهات و مقابله با انحرافات فکری ای باشد که عموماً در جامعه در حال ترویج است.

ج) کاهش جرم و جنایت: حضور در مسجد و آشنایی با جو معنوی آن و حشر و نشر با افراد صالح و سالم، زمینه ای را به وجود می آورد که جوان، خلق و خوی متعالی همنشینانش یعنی نمازگزاران را پیدا کند که همین گرایش به سمت معنویات، وی را از رفتن به سوی رذایل اخلاقی و رفتارهای نامطلوب باز می دارد و در سایه این امر، نه تنها خود به سمت جرم و جنایت نمی رود، بلکه با رعایت سلسله مراتب امر به معروف و نهی از منکر، باعث کاهش میزان جرم و جنایت در محیط ارتباطی و جامعه اطراف خود نیز خواهد شد.

د) ایجاد روحیه نظم پذیری: نماز جماعت در زمان های خاصی برگزار می شود و اهتمام به حضور در نماز جماعت، جوان را مجبور می کند تا در این زمان ها در مسجد حضور داشته باشد. از سوی دیگر ایستادن در صفوف منظم و رعایت نظم و انضباط در نماز خواندن و اجرای مناسک واجب، به طور طبیعی باعث نظم پذیری جوانان خواهد شد. توصیه های بزرگان به نظم نیز که در رفتار و گفتار امام جماعت باید به جوانان منتقل شود، خود عامل مهم دیگری در نظم پذیری جوانان از طریق ارتباط با مسجد است.

هـ) تقویت حس مسئولیت‌پذیری: حضور در مسجد و پذیرفتن برخی مسئولیت‌ها در آن، حس مسئولیت‌پذیری را در جوان به‌شدت تقویت می‌کند.

و) آموختن یکرنگی و یکدلی در مسجد: ایستادن در صفی واحد، بدون در نظر گرفتن رنگ و نژاد و طبقه اجتماعی و طبقه اقتصادی، ضمن آموختن حس تواضع و پرهیز از خودخواهی، باعث خواهد شد که جوانان یکرنگی و یکدلی را بیاموزند.

ز) اعتماد به نفس: حضور جوان در مسجد و ارتباطش با این کانون معنویت، به‌طور عمومی باعث افزایش اعتماد به نفس و ایجاد احساس توانایی در وی می‌شود؛ زیرا رویکرد تعالیم عرضه‌شده در مسجد، نهراسیدن از غیر خدا و ورود در کارزار زندگی و سختی‌های آن با توکل بر خداست.

۲. چشم‌انداز

«چشم‌انداز» نقطه‌ای آرمانی است که مورد تأکید جمعی قرار دارد. هرچند شاید این نقطه آن قدر آرمانی باشد که قابلیت دسترسی نداشته باشد، به هر حال می‌تواند باعث حرکت و البته نشان‌دادن راه برای آینده باشد. برای اینکه مفهوم چشم‌انداز مشخص‌تر شود، می‌توان آن را با آرزو مقایسه کرد؛ بدین شکل که آرزو یک نقطه فردی است که هر شخص برای خود تصور می‌کند، ولی وقتی این نقطه به عنوان آرمان جمعی درآید، بدان چشم‌انداز می‌گوییم. چشم‌انداز حضور جوانان در مسجد و ارتباط وثیق با آن، از نگاه کارشناسان مورد مصاحبه عبارت است از:

الف) رسیدن به مسجد تراز اسلامی: در بیانات نقل‌شده از سوی اکثریت مصاحبه‌شوندگان بر این مسئله بسیار تأکید شده است که اساس تشکیل مسجد در زمان پیامبر، تشکیل محوری برای اسلام بوده است؛ بدین شکل که مسجد در زمان پیامبر ﷺ محور تمام امور بود؛ لذا در زمان حال نیز لازم است اولاً مسجد دارای نقش محوری در همه فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی باشد و ثانیاً مسجد تراز اسلامی باید همه اقشار در دایره مسلمانی را با تفکرات و اصول مختلف به سمت خود بکشد و مملو از جوانان فعال و متدین باشد؛ ثالثاً مسجد تراز اسلامی

باید کانونی برای رفع گرفتاری‌ها باشد (گرفتاری‌های محله در وهله اول و توجه به رفع گرفتاری کل جامعه و جامعه مسلمانان در وهله بعدی).

ب) تربیت و تعالی روح، تزکیه نفس، رشد و تشکیل شخصیت و هویت اسلامی: باید مسجد در جامعه اسلامی به مرحله‌ای برسد که جوانان در آنجا به تربیت و تعالی روح و تزکیه نفس برسند و شخصیت و هویت اسلامی‌شان در آنجا به گونه‌ای شکل بگیرد که جامعه آرمانی و مدینه فاضله اسلامی را تشکیل دهند؛ درواقع مسجد باید نقطه آغازین انسان‌سازی و تربیت و تزکیه نفس باشد.

ج) ایجاد آرامش درونی و نیل به معرفت دینی با حضور در مسجد و نماز جماعت: مسجد باید ملجأ و مکانی برای رسیدن به آرامش روحی و روانی جوانان باشد و بعد از حضور جوانان در آن، شاهد جوانانی آرام و بامعرفت و برخوردار از نیروی معنوی باشیم.

۳. وضعیت مطلوب

وضعیت مطلوب شرایطی است که بر اساس اسناد بالادستی و نظر ذی‌نفوذان و بر اساس شاخص‌های موجود تبیین می‌گردد. برای تبیین وضعیت مطلوب لازم است ابتدا شاخص‌ها شناسایی شوند و بر اساس آن‌ها وضعیت مطلوب را ترسیم نماییم. این موضوع نیاز به ارزیابی دقیقی دارد؛ لکن در این مجال بر اساس اظهارات مصاحبه‌شوندگان به بررسی وضعیت مطلوب می‌پردازیم. موارد ذیل از میان صحبت مصاحبه‌شوندگان به عنوان مؤلفه‌ها و شاخص‌های وضعیت مطلوب بیان شده‌اند:

الف) تضمین سلامت زندگی اجتماعی: مساجد علاوه بر اینکه پایگاهی برای ترویج عقاید اسلامی هستند، باید در زندگی اجتماعی هم سلامت جامعه را تضمین کنند؛ یعنی در شرایط آرمانی، مسجد یک طبیب حاذق است که می‌تواند باعث سلامت و بهبود شرایط اجتماعی افراد شود.

ب) انجام کارهای علمی در مساجد: باید کارهای علمی صورت بگیرد تا حضور جوانان در مسجد افزایش یابد و باید مردم همه پای کار بیایند و کلاس‌های متعدد علمی در مسجد شکل بگیرد؛ کما اینکه بسیاری از مباحثه‌های علمی

زمان پیامبر در مسجد شکل می گرفت.

ج) مقدم بودن مسجد در قیاس با حسینیه ها و تکایا: مساجد باید انتخاب اول مردم باشند و نباید رقابت غیرسازنده و متناقض بین حسینیه هایی که در محله فعال هستند و مساجد وجود داشته باشد. باید مسجد محور باشد و اگر خارج از مسجد، تکیه ای وجود دارد برنامه هایش با مسجد هماهنگ باشد.

د) پیگیری مشکلات اجتماعی، اعتیاد، ازدواج، فضای محله و بقیه مسائل در مساجد: مسجد در شرایط مطلوب باید جوابگوی بسیاری از نیازها و خواسته های جوانان باشد؛ مشکلات اعتیاد و ازدواج باید توسط مسجد پیگیری و حل شود. اعتمادسازی عمومی نسبت به مسجد هم از همین طریق ایجاد می شود.

ه) حضور پررنگ همه اقشار و جوانان در مسجد: در زمان پیامبر و جامعه مدینه النبی جوانان گردانندگان اصلی مسجد بودند و تعلیم و تربیت، آموزش های لازم و مجالس وعظ و آنچه لازمه زندگی و حکومت بود، در مساجد اتفاق می افتاد و همین مسئله باعث شده بود که همیشه مسجد مملو از جمعیت باشد؛ لذا یکی از مطلوبیت های مهم این است که جوانان و اقشار مختلف جامعه همواره مساجد را پررونق نگه دارند.

و) جذب حداکثری نخبگان و حتی افراد کم اعتقاد به مسجد: در وضعیت مطلوب باید نخبگان متعددی از رشته های مختلف جذب مسجد شوند و پایگاه های بسیج فرهنگی در مسجد شکل بگیرد و حتی افرادی هم که اعتقادات قوی ای ندارند، اعتماد و اتصال به مسجد داشته باشند.

ز) انتخاب مسجد به عنوان اولین اولویت مردم: در وضعیت مطلوب، مسجد باید اولین انتخاب و اولویت اول جوانان باید باشد و اگر کارها و روزمرگی های دیگری هم وجود دارد، در صورت تلاقی با مسجد، مسجد رادر اولویت قرار دهند؛ نه اینکه رفتن به مسجد، به مواقع بیکاری اختصاص داشته باشد.

ح) ایفای نقش مسجد به عنوان یک نهاد فرهنگی مرکزی: مسجد باید یک پایگاه و نهاد فرهنگی بوده، کارویژه های یک نهاد فرهنگی را دارا باشد؛ به طوری که کلیه امور فرهنگی و مورد توجه جوانان در آنجا صورت بگیرد؛ یعنی در کنار

اینکه مسجد یک پایگاه عقیدتی و دینی محسوب می‌شود، یک مرکز فرهنگی هم باشد.

ط) ایجاد محیطی شاداب و جوان‌پسند در مسجد و ایجاد بسترهای لازم برای ایفای نقش‌های شهروندی و اجتماعی: مسجد باید بتواند با ایجاد محیطی شاداب و جوان‌پسند بستر مناسبی را برای ایفای نقش‌های شهروندی و اجتماعی جوانان فراهم سازد. این فعالیت‌ها در قالب‌های متفاوت آموزشی تا فعالیت‌های نیکوکارانه می‌تواند دسته‌بندی شود که مکمل نقش‌های اصلی شهروندی جامعه خواهد بود. ی) جریان‌ساز و تأثیرگذار بودن مسجد در پیشرفت جامعه: باید سیاستگذاران و نهادهای مؤثر در عرصه‌های مختلف از ظرفیت‌های بالای مسجد و مسجدیان برای رشد و پیشرفت جامعه استفاده کنند. جوانان مستعد مسجدی شناسایی شده، در امور علمی و اجرایی روی آن‌ها سرمایه‌گذاری شود. ضمن اینکه از خود مسجد به عنوان یک مرکز برای رشد و تعالی استفاده شود.

۴. وضعیت موجود

وضعیت موجود شرایطی است که با توجه به شاخص‌های اعلام‌شده و با توجه به محیط‌های داخل و خارج، هم‌اکنون موجود است. برای شناسایی این وضعیت لازم است نقاط قوت و ضعف و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای موجود شناسایی شود. نقاط قوت و فرصت‌ها درواقع موارد مثبت و تقویت‌کننده موضوع برای رسیدن به هدف هستند و نقاط ضعف و تهدیدها درواقع نکات منفی و تضعیف‌کننده موضوع در راه رسیدن به هدف هستند.

در اینجا به بررسی نقاط ضعف و قوت و تهدیدها و فرصت‌های ذکرشده در صحبت‌های مصاحبه‌شوندگان خواهیم پرداخت. لازم به ذکر است که نقاط قوت و ضعف در محیط داخلی و تهدیدها و فرصت‌ها در محیط خارجی شکل خواهد گرفت:

الف) نقاط قوت

۱. وجود الگو و اسوه‌های حسنه مسجدی از حیث اخلاق و رفتار: برخی از افراد مسجدی به دلیل داشتن روحیات بسیار خالصانه و خاضعانه، به گونه‌ای با جوانان برخورد می‌کنند که جوانان از حضور در کنار آن‌ها لذت می‌برند. این افراد فی‌نفسه عامل جذابی برای جذب جوانان هستند.

۲. وجود تقوا و ایمان در بین بسیاری از خانواده‌ها: وجود عنصر ایمان و تقوا در بسیاری از خانواده‌ها، نقش مؤثری در جذب مسجد شدن جوانان دارد.

۳. وجود پایگاه‌های بسیج جوانان در مساجد: وجود پایگاه‌های بسیج که در برخی نقاط دارای فعالیت خوب و مثبتی هستند، باعث شده است که جوانان خوب و مستعدی به سمت این پایگاه‌ها کشیده شده، نماز جماعت و مسجد را در این مناطق رونق ببخشند.

۴. تأثیر مثبت حضور والدین و خانواده‌ها در مساجد: هرچند اهتمام به حضور در نماز جماعت و مسجد در میان بزرگ‌ترها از شرایط آرمانی و مطلوب خود فاصله زیادی دارد، همچنان تعداد زیادی از پدر و مادرها، به حضور در نماز جماعت و مسجد تقیّد و اهتمام دارند. این اهتمام والدین باعث افزایش انگیزه جوانان برای حضور در مساجد می‌شود.

۵. وجود برنامه‌های جانبی و اردوها: در بسیاری از مساجد و پایگاه‌های مرتبط با آن‌ها، فعالیت‌های فرهنگی نسبتاً خوبی برگزار می‌شود که جوانان را به سوی مساجد جذب می‌کند. برخی از این فعالیت‌ها که عبارت‌اند از اردوها و فعالیت‌های علمی و هنری، نقطه قوت مناسبی برای مساجد محسوب می‌شود. امید است که این مسئله در اکثر مسجدها جریان پیدا کند.

۶. وجود ائمه جماعات باسواد و دارای بیان دلنشین در برخی از مساجد: در بین ائمه جماعات، برخی از الگوهای بسیار مناسب وجود دارد که برخی از مصاحبه‌کنندگان هم بدان‌ها اشاره نموده‌اند. از آن جمله می‌توان به حسن خلق و باسوادبودن برخی از این ائمه جماعات اشاره نمود که باعث جذب جوانانی از راه‌های دور به مسجد شده است؛ همچنین سخنرانان بسیار خوبی وجود دارند که با سخنان

زیبای خود نقطه قوت بسیار خوبی در جذب جوانان به مسجد بوده‌اند.

۷. وجود رابطه‌های دو سویه و دوستانه بین مسئولان مسجد و جوانان: در برخی از مساجد، بسیاری از کارها را به جوانان واگذار کرده‌اند که این مسئله تأثیر بسیار مثبتی در حضور جوانان داشته است.

۸. وجود کانون‌های فرهنگی مساجد و کتابخانه‌ها: برخی از مساجد دارای کانون‌های فرهنگی بسیار فعال و کتابخانه هستند که جوانان مشتاق زیادی را به سمت خود جذب کرده است. این کانون‌ها برنامه‌های فرهنگی مناسبی را برای جوانان ترتیب داده‌اند.

(ب) نقاط ضعف

۱. بی‌جواب ماندن برخی سؤالات نمازگزاران جوان به دلیل کم‌سوادی امام جماعت: به دلیل نداشتن سواد کافی یا بی‌صبری بعضی از ائمه جماعات، بسیاری از جوانان جواب شبهات و سؤالات خود را نمی‌یابند و این مسئله نقطه ضعفی اساسی در راه حضور جوانان به مسجد است.
۲. طولانی کردن نمازهای جماعت توسط برخی از امامان جماعت (با سخنرانی بین دو نماز و...): طولانی شدن نمازها برای جوانان خسته‌کننده است؛ همچنین حرف‌های تکراری و موعظه‌های بیش از حد و تکراری بودن سخنران عامل منفی برای حضور جوانان در مسجد است.
۳. نامنظم و غیرمستقر بودن امام جماعت: برخی از ائمه جماعت دیربه‌دیر به مسجد می‌آیند و بسیار نامنظم هستند؛ گویی نماز و مسجد، اولویت دست چن‌دم آن‌هاست.
۴. مسن و بی‌حال بودن ائمه جماعات: در برخی از مساجد امامان جماعت از افراد خیلی مسن هستند که توانایی ارتباط‌گیری با جوانان را ندارند و حتی حضورشان در نماز جماعت هم با سختی و دشواری‌های زیادی همراه است.
۵. تراکم نامتوازن حضور جوانان در مساجد: اگر در کل، محله‌های تهران را به دو بخش مذهبی و غیرمذهبی تقسیم کنیم، در محله‌های مذهبی، حضور جوانان

نسبتاً خوب است و حضور جوانان به‌طور طبیعی در محله‌های غیرمذهبی کمتر است؛ ولی به‌طور کلی، چه در محله‌های مذهبی و چه در محله‌های غیرمذهبی، کهنسالان بیشتر از جوانان حضور دارند؛ گویا چنین فرهنگی شکل گرفته است که عبادت مخصوص زمان پیری و پیران است.

۶. امکانات نامناسب مساجد: امکانات مساجد بسیار اندک است. در بسیاری از مساجد حتی در حد ماژیک و تخته سفید هم کمبود وجود دارد.

۷. وضعیت ظاهری نامناسب برخی از مساجد: وضعیت ظاهری و مسائلی مثل تهویه و حتی پذیرایی نامناسب از عوامل دفع جوانان است. نظافت مسجد برای جوانان بسیار مهم است.

۸. پارتی‌بازی برخی متولیان مسجد: متولیان مساجد در خیلی جاها با رابطه فامیلی انتخاب شده‌اند و در جاهایی نمی‌گذارند کسی برای خیرات در مساجد پول جمع کند و اگر هم کسی این کار را بکند، باید آن‌ها را به مسجد بدهد.

۹. رفتار نادرست و دون شأن برخی از مسجدی‌ها: برخی از بزرگ‌ترهای مسجد رفتار ناشایستی با جوانان دارند و تحملشان در برخورد با جوانان کم است و مدام در پی انتقاد کردن از آن‌ها هستند. این رفتارها مانعی بر راه حضور جوانان در مسجد است.

ج) فرصت‌ها

۱. وجود برخی ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبیهات و پاسخگویی به آن‌ها: خوشبختانه برخی از پایگاه‌های فرهنگی فعال هستند که در راستای ترویج عقاید دینی قدم برمی‌دارند. تعداد معدودی هم هستند که شبیهات موجود را رصد می‌کنند و در صدد پاسخگویی به آن‌ها هستند. این‌ها می‌توانند فرصت مناسبی برای مسجدی کردن جوانان باشد.

۲. وجود برخی شبکه‌ها و سایت‌ها و کانال‌های مفید: در برخی از شبکه‌های مجازی کانال‌های مفیدی وجود دارد که در راستای ترویج عقاید اسلامی و نماز جماعت و مسجد رفتن فعالیت می‌کنند.

۳. وجود ذهنیت مثبت درباره مسجدی‌ها: با توجه به افراد صالحی که از تاریخ گذشته اسلامی به عنوان افراد مسجدی شناخته می‌شدند، ذهنیت نسبتاً خوبی درباره افراد مسجدی ایجاد شده است و امانت‌داری و اعتماد عمومی هم وجود دارد؛ البته این مسئله انتظارات را هم از افراد و جوانان مسجدی افزایش داده است و این می‌تواند فرصت مناسبی برای جذب جوانان به مسجد باشد.

د) تهدیدها

۱. تهاجم فرهنگی: بسیاری از شبکه‌های مجازی و ماهواره‌ای مشخصاً با برنامه هدفمند دین را نشانه گرفته‌اند که این تبلیغات مسموم در برخی از موارد بر روح و روان جوانان تأثیرگذار است. اینکه در تهاجم فرهنگی باورها و ارزش‌های جوانان مورد هدف قرار گرفته است، باورهایش به ارزش‌های اسلامی تغییر می‌کند و از مسجد گریزان می‌شود، حقیقتی غیرقابل انکار است.

۲. تمسخرشدن توسط گروه همسالان: برخی افراد جوان از ترس تمسخرشدن توسط دیگران از حضور در مسجد سر باز می‌زنند.

۳. تضعیف جایگاه مسجد در جنگ نرم: دشمن در جنگ نرم ابتدا کارکردها و جایگاه مسجد را تضعیف می‌کند و آنگاه کم‌کم در پی حذف آن برمی‌آید.

۴. وجود برخی از تبلیغات در مورد ریاکاربودن مسجدی‌ها: برخی تبلیغات منفی وجود دارد که سعی می‌کنند با استناد به اعمال و رفتار تعداد محدودی از افراد مسجدی، آن را به همگان تعمیم داده، ذهنیت جوانان را درباره افراد مسجدی منفی کنند.

۵. عامل مزاحم بودن تکنولوژی و وسایل ارتباطی (مانند بازی‌های رایانه‌ای): وقتی جوان‌ها تمام ساعات خود را با گوشی‌های همراه خود می‌گذرانند، زمانی برای حضور در نماز جماعت ندارند.

۶. کشیده‌شدن جوانان توسط ماهواره به سمت مهمانی‌های شبانه و مشروبات: از جمله تهدیدهای موجود، کشیده‌شدن جوانان به سمت مشروبات الکلی و ماهواره است که سد محکمی بر راه اعتقادات جوانان و حضورشان در مسجد است.

۷. تأثیر مخرب تبلیغات ضددینی در شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی: تبلیغات ضددینی شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی باعث ایجاد تزلزل در باورهای جوانان می‌شود و همین مسئله باعث کاهش حضور جوانان در مساجد و کاسته شدن از تراکم صفوف نماز جماعت می‌شود.

۸. غرق شدن جوانان در دنیای مجازی: جوانان در دنیای مجازی غرق شده‌اند. تأثیر فضای مجازی بر جوانان، البته به فضای خانوادگی و نوع برخوردهای خانواده‌ها با آن‌ها نیز بستگی دارد و عموماً در خانواده‌هایی که اعضای آن‌ها رفتار نامناسبی با هم دارند، این تأثیرات بیشتر است.

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادهات

نتیجه‌گیری

پس از تبیین صدق فرضیه‌ها، نتایج عمده این تحقیق در خصوص عوامل افزایش و موانع کاهش حضور جوانان در مسجد در سه بخش قابل طرح است. در مورد فرضیه‌ها باید گفت که همه فرضیه‌های دوازده‌گانه، به‌صورت کامل به اثبات می‌رسند؛ با این توضیح که تأثیر هر یک از عوامل و موانع افزایش یا کاهش ارتباط جوانان با مسجد، چنان‌که در جداول ذیل آمده است، با جمع‌زدن گزینه‌های خیلی زیاد، زیاد و متوسط، بالاتر از ۵۰ درصد هستند و اکثریت بیش از ۵۰ درصدی و غالب پاسخگویان، همه عوامل و موانع را مؤثر در ارتباط جوانان با مسجد ارزیابی نموده‌اند و این چیزی نیست جز اثبات فرضیه‌ها؛ زیرا گویه‌های پرسشنامه که همان عوامل و موانع بودند، برآمده از شاخص‌ها و آن‌ها نیز مستخرج از مؤلفه‌ها هستند و از سوی دیگر، فرضیه‌های تحقیق نیز برگردان مؤلفه‌های مبنای نظری تحقیق و مستخرج از آن‌ها هستند:

جدول میزان درصد تأثیر عوامل مختلف در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر کل پاسخگویان مسجدرو

مجموع	خ. زیاد	زیاد	متوسط	
۹۳.۲	۴۰.۶	۳۳.۶	۱۹	امام جماعت بانقوا و پرهیزکار
۹۵.۹	۳۳.۹	۴۴.۴	۱۷.۶	امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی
۸۲.۶	۳۰.۷	۲۷.۴	۲۴.۵	امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز
۹۲.۴	۴۱.۹	۳۳.۷	۱۷.۸	امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است
۹۰.۷	۴۲.۲	۳۳.۷	۱۵.۸	دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاء در ددل
۸۹.۹	۴۹.۸	۳۲.۳	۱۷.۸	برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان
۸۴.۶	۲۱.۹	۳۴.۷	۲۸	وجود برنامه‌های اخلاقی و تربیتی از جانب امام جماعت یا تحت مدیریت وی
۸۸.۴	۳۷.۱	۳۰.۲	۲۱.۱	اجرای جذاب و جوان پسند برنامه‌های دعا، مداحی، سخنرانی‌ها و قرائت قرآن در مسجد
۸۵.۹	۲۷.۱	۳۳.۹	۲۴.۹	وجود نهادهای فرهنگی فعال در مسجد
۸۸.۳	۳۴	۳۴.۷	۱۹.۶	ورود مسجد در فعالیت‌های جنبی فرهنگی، تفریحی و آموزشی
۷۹.۲	۲۳.۴	۲۶.۳	۲۹.۵	فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب
۶۵.۷	۲۳.۱	۱۸.۱	۲۴.۵	حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)
۷۵.۹	۲۹.۵	۲۵.۱	۲۱.۳	مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)

جدول میزان درصد تأثیر موانع مختلف در کاهش ارتباط جوانان با مسجد،
از نظر پاسخگویان مسجدرو

وجود اختلافات در بین هیئت‌امنا و امام جماعت	بی‌نظمی در برنامه‌های مسجد	حضور نامنظم امام جماعت	عدم ثبات امام جماعت و تغییر زود به زود وی	
۲۸,۳	۳۴,۲	۲۶,۷	۲۸,۳	خ. زیاد
۲۱,۷	۲۸,۶	۳۷,۵	۳۲,۷	زیاد
۲۱,۱	۲۱,۱	۲۰,۴	۱۹,۱	متوسط
۷۱,۱	۸۳,۹	۸۴,۶	۸۰,۱	مجموع

جدول میزان درصد تأثیر موانع مختلف در کاهش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی

مجموع	خ زیاد	زیاد	متوسط	
۷۶٫۹	۳۲٫۵	۲۶	۱۸٫۴	فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آنها وجود امانان جماعت غیر جذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)
۸۸٫۳	۲۸٫۶	۳۵٫۲	۲۴٫۵	
۷۹٫۶	۲۹٫۷	۲۲٫۵	۲۷٫۴	
۸۵٫۳	۳۲٫۹	۳۱٫۵	۲۰٫۹	
۸۲٫۲	۲۵٫۴	۳۶٫۶	۲۰٫۲	ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند
۷۲٫۳	۲۴٫۷	۱۹٫۲	۲۸٫۴	استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان
۸۲٫۹	۲۵٫۲	۳۱٫۳	۲۶٫۴	فقدان و یا کمبود برنامه‌های تبلیغی و ترویجی جذاب به منظور آشنا ساختن جوانان با مسجد
۷۹٫۹	۲۸٫۴	۳۲٫۵	۱۹	ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نماز جماعت و فواید آن
۸۴٫۴	۲۷٫۴	۳۳٫۳	۲۴٫۷	ضعف مطالبی اعتقادی و وجود شبهات دینی پاسخ داده نشده در ذهن جوان
۷۹٫۴	۲۶٫۲	۲۳٫۱	۳۰٫۱	عادت نداشتن به نماز جماعت و ترفیق به مسجد از دوره کودکی
۶۸٫۱	۲۰٫۹	۲۳٫۱	۲۴٫۱	این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد
۸۵٫۵	۲۶٫۲	۳۴٫۸	۲۴٫۵	وجود آسیب‌ها و تاهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان
۷۹٫۴	۲۵٫۸	۳۱٫۱	۲۲٫۵	پر مشغله بودن و وقت نداشتن جوان
۷۶٫۲	۳۱٫۳	۲۴٫۹	۲۰	نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی

جدول میزان درصد تأثیر عوامل مختلف در افزایش ارتباط جوانان با مسجد، از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی

پاسخ مناسب و علمی به سوالات جوانان در امور مذهبی و اجتماعی	ارائه خدمات مشاوره‌ای برای جوانان در خصوص مشکلات خانوادگی و فردی توسط مسجد	ارتباط گیری امام جماعت و مسئولان مسجد با جوانان موفق و فعال و نیز جوانان بیمار و حادثه دیده محل	
۳۱,۷	۲۸,۴	۳۸	خ. زیاد
۴۱,۳	۳۳,۹	۲۵,۴	زیاد
۱۵,۳	۲۴,۹	۱۹	متوسط
۸۸,۳	۸۷,۲	۸۲,۴	مجموع

این خروجی، از مصاحبه‌های کیفی صورت گرفته نیز قابل دریافت است؛ چنان که در ضمن تحقیق به تفصیل بدان پرداخته شد. نتایج کاربردی عمده تحقیق در سه بخش ذیل قابل طرح است:

الف) از منظر جوانان مسجدرو

از نظر کل پاسخگویان مسجدرو، عوامل «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان»، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل»، بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند. همچنین پایین‌ترین رتبه‌ها را «مطلوبیت ساختمان مسجد (موقعیت جغرافیایی مناسب، وسیع، دارای کفشداری، با معماری زیبا و مستحکم، مجهز به امکانات بهداشتی مناسب و سرمایشی و گرمایشی خوب)»، «فراهم نمودن دسترسی خانواده‌ها و جوانان به محصولات فرهنگی مفید و جذاب» و «حضور یافتن چهره‌های مشهور در نماز جماعت (شخصیت‌های مذهبی، مسئولان، هنرمندان، بازیگران)» دارند.

از نظر پاسخگویان مسجدرو که هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند و نیز از نظر پاسخگویان مسجدرو که اکثریت نمازگزاران مسجدشان جوانان هستند، «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار»، بالاترین رتبه را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان

در مسجد به خود اختصاص داده است.

از نظر پاسخگویان مسجدرو زن «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» و از نظر پاسخگویان مسجدرو مرد «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» رتبه اول را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل خانه‌داری (زنان) و نیز دانش‌آموزان و دانشجویان، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» رتبه اول را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده است.

از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند بخش خصوصی «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» و از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل کارمند دولتی «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار» و از نظر پاسخگویان مسجدرو با شغل آزاد «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» و از نظر پاسخگویان مسجدرو بیکار، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» رتبه اول، را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه اول، عوامل «امام جماعت باتقوا و پرهیزکار»، «امام جماعت خبره و آگاه در موضوعات دینی و مذهبی» و «امام جماعت آگاه به مسائل اجتماعی و سیاسی روز» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه دوم، «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است»، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان» و «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درددل» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

از نظر پاسخگویان مسجدرو خوشه سوم، «برخورد صمیمی و گرم امام جماعت و

مسئولان مسجد (هیئت‌امنا، خادم) با جوانان»، «دسترسی آسان جوانان به امام جماعت به منظور صحبت و مشاوره و احیاناً درد دل» و «امام جماعت فعال که مسجد و رسیدگی به امور جوانان در اولویت کارهایش است» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

ب) از منظر جوانان غیرمسجدی

● از نظر کل پاسخگویان غیرمسجدی، موانع «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان»، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» و «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند. همچنین «عادت نداشتن به نماز جماعت و نرفتن به مسجد از دوره کودکی»، «استفاده نادرست از مساجد در مسائل سیاسی و مواجهه ناصحیح با عقاید مخالفان» و «این ذهنیت اجتماعی که مسجد حرفی برای جوانان امروز ندارد» پایین‌ترین رتبه را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی زن «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» و از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مرد «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» بالاترین رتبه را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده است.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی متأهل «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» و از نظر پاسخگویان غیرمسجدی مجرد «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» بالاترین رتبه را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده است.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانش‌آموز، «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» و از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل دانشجو «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)»

و از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل کارمند بخش خصوصی «پرمشغله بودن و وقت نداشتن جوان» و از نظر پاسخگویان غیرمسجدی با شغل آزاد «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» بالاترین رتبه را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه اول «نارضایتی جوان از نظام دینی به دلیل ضعف عملکرد برخی مسئولان و متولیان دینی»، «وجود امامان جماعت غیرجذاب برای جوانان (از نظر اخلاقی و رفتاری)» و «حضور اندک یا بی‌اثر (فاقد فعالیت) امامان جماعت در مسجد» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه دوم «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان»، «وجود آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی در بین جوانان» و «ضعف مدیریتی مسجد در برگزاری برنامه‌های جذاب و جوان‌پسند» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

● از نظر پاسخگویان غیرمسجدی خوشه سوم «ناآشنایی با فلسفه و اسرار نماز و نمازجماعت و فواید آن»، «رفتار خشک یا غیرصمیمانه امام جماعت و نمازگزاران با جوانان» و «فقدان یا کمبود مساجد در برخی نقاط شهر یا محدودیت زمانی در باز بودن آن‌ها» بالاترین رتبه‌ها را در تأثیرگذاری بر عدم حضور جوانان در مسجد به خود اختصاص داده‌اند.

ج) از منظر صاحب‌نظران

از میان عوامل و موانع یادشده که توسط کارشناسان مذهبی و فرهنگی به عنوان عوامل و موانع تأثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد مطرح ذکر شده، برخی موارد مورد تأکید بیشتری قرار گرفته‌اند که ده عامل مورد تأکید از حیث افزایش حضور جوانان در مسجد بدین شرح هستند:

● احیای کارکردهای سنتی مسجد در کنار محوریت‌یافتن مسجد در امور

فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، علمی و اقتصادی؛

● بالا بودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت به منظور پاسخگویی به شبهات و سؤالات جوانان؛

● حسن خلق و برخورد صمیمانه امام جماعت؛

● جوان و با صبر و حوصله بودن امام جماعت؛

● مشارکت دادن جوانان در مدیریت مسجد و تصمیم‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌ها؛

● افزایش برنامه‌های جنبی و کلاس‌های آموزشی در مسجد؛

● اقناع درونی و باورپذیری جوانان؛

● متدین بودن و داشتن تربیت دینی؛

● مخلص و صادق بودن امام جماعت و یکی بودن رفتار و گفتارش؛

● بااخلاص و درستکار بودن مسجدی‌ها و داشتن رفتار اسلامی خارج از مسجد.

همچنین ده مانع تأثیرگذار مورد تأکید از جهت کاهندگی حضور جوانان در مسجد به شرح ذیل هستند:

● خارج شدن مسجد از اولویت بسیاری از جوانان؛

● مشکل در دسترسی به مساجد؛

● تهاجم فرهنگی و پذیرش عادات فرهنگی و سبک زندگی غربی؛

● چالش‌های اعتقادی و دوری از مذهب؛

● شکل ظاهری نامناسب برخی مساجد؛

● انحصارطلبی متولیان مساجد؛

● خلق و خوی نامناسب برخی مسجدی‌ها؛

● کم‌رنگ شدن فعالیت بسیج و دیگر مراکز فرهنگی در مساجد؛

● عامل مزاحم بودن تکنولوژی و وسایل ارتباطی و شبکه‌های مجازی؛

● تبعیض قائل شدن بین جوانان در برخورد با آنان و در برنامه‌ها و اردوهای مربوط به مسجد.

همچنین از نگاه صاحب‌ه‌شوندگان در تحلیل وضعیت موجود ارتباط جوانان با مسجد، مهم‌ترین نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها عبارت‌اند از:

نقاط قوت

۱. وجود الگو و اسوه‌های حسنه مسجدی از حیث اخلاق و رفتار؛
۲. وجود تقوا و ایمان در بین بسیاری از خانواده‌ها؛
۳. وجود پایگاه‌های بسیج جوانان در مساجد؛
۴. تأثیر مثبت حضور والدین و خانواده‌ها در مساجد؛
۵. وجود برنامه‌های جانبی و اردوها؛
۶. وجود ائمه جماعات باسواد و دارای بیان دلنشین در برخی از مساجد؛
۷. وجود رابطه‌های دوسویه و دوستانه بین مسئولان مسجد و جوانان؛
۸. وجود کانون‌های فرهنگی مساجد و کتابخانه‌ها.

نقاط ضعف

۱. بی‌جواب ماندن برخی سؤالات نمازگزاران جوان به دلیل کم‌سوادی امام جماعت؛
۲. طولانی شدن نمازهای جماعت توسط برخی از امامان جماعت (سخنرانی بین نماز و...)
۳. نامنظم و غیرمستقر بودن امام جماعت؛
۴. مسن و بی حال بودن ائمه جماعات؛
۵. تراکم نامتوازن حضور جوانان در مساجد؛
۶. امکانات نامناسب مساجد؛
۷. وضعیت ظاهری نامناسب برخی از مساجد؛
۸. پارتی‌بازی برخی متولیان مسجد؛
۹. رفتار نادرست و دون شأن برخی از مسجدی‌ها.

فرصت‌ها

۱. وجود برخی ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبهات و پاسخگویی به آن‌ها؛

۲. وجود برخی شبکه‌ها و سایت‌ها و کانال‌های مفید؛

۳. وجود ذهنیت مثبت درباره مسجدی‌ها.

تهدیدها

۱. تهاجم فرهنگی؛

۲. تمسخر شدن توسط گروه همسالان؛

۳. تضعیف جایگاه مسجد در جنگ نرم؛

۴. وجود برخی از تبلیغات در مورد ریاکار بودن مسجدی‌ها؛

۵. عامل مزاحم بودن تکنولوژی و وسایل ارتباطی (مانند بازی‌های رایانه‌ای)؛

۶. کشیده شدن جوانان توسط ماهواره به سمت مهمانی‌های شبانه و مشروبات

الکلی؛

۷. تأثیر مخرب تبلیغات ضد دینی در شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی؛

۸. غرق شدن جوانان در دنیای مجازی.

پیشنهادهای تحقیق

سه پیشنهاد عمده و اساسی قابل طرح است:

۱. تقویت بخش پژوهش‌های کاربردی

به نظر می‌رسد که به اندازه کافی و در حد نیاز، در حوزه نظر و تئوری کار شده باشد؛ لذا لازم است در گام‌های بعدی، بخش پژوهش‌های کاربردی و عملیاتی مورد توجه بیشتر قرار گیرد تا از این طریق، نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای موجود برآورد شود و گرنه صرف بحث و نظر و بیان دغدغه‌ها و توصیف وضعیت ایده‌آل حسب متون دینی و کلام بزرگان، (از این به بعد) چندان راهگشا نخواهد بود؛ برای نمونه در این تحقیق به این نتیجه رسیدیم که «امام جماعت» در مسجد و عنصر «بروزبودن» وی یک مؤلفه اساسی تأثیرگذار در افزایش یا کاهش حضور جوانان در مسجد است؛ همچنین عامل «خوش رفتاری با جوان و برقراری ارتباط دوستانه با وی، خصوصاً از جانب امام جماعت» از تأثیرگذارترین عوامل در افزایش حضور جوانان در مسجد به شمار می‌رود؛ حال باید پژوهش‌های بعدی را بدین سمت سوق دهیم که وضعیت موجود امامان جماعت از حیث «بروزبودن و نبودن» و «ارتباط گرفتن یا نگرفتن با مأمومان جوان» چگونه است؟ مطلوب است یا نامطلوب؟ آن‌گاه کلیت فرایند «بروزبودن» و «خوش اخلاق و خوش برخورد بودن» امام جماعت را مورد بررسی قرار دهیم؛ بدین معنا که ببینیم یک طلبه از زمانی که پا به حوزه علمیه می‌گذارد تا زمانی که امام جماعت شود، چه عناصر و نهادهایی در «بروز بودن و نبودن» و «خوش اخلاق و خوش برخورد بودن و نبودن» وی تأثیرگذارند تا پس از شناسایی آن‌ها، اقدامات تقویتی، اصلاحی یا احیاناً حذفی لازم در مورد آن‌ها صورت گیرد تا خروجی کار، امام جماعتی خوش فکر و خوش اخلاق باشد.

۲. اقدام پژوهی

گام بعد از این تحقیق، اقدام پژوهی است؛ بدین معنا که یافته‌های این تحقیق

به صورت عینی و در چندین مسجد تهران به صورت پایلوت و نمونه مورد آزمایش قرار گیرد که نتیجه این کار از دو حال خارج نخواهد بود: یا به شکل عینی اثبات کننده نتایج این تحقیق خواهد شد یا نتایج را دستخوش اصلاحات و تغییرات لازم خواهد نمود و احیاناً نیز تحقیقات دوباره را خواهد طلبید.

به هر حال این «پژوهش میدانی» و نیز «اقدام میدانی» در کنار هم و در یک حالت رفت و برگشتی، باید آنقدر به موازات هم ادامه یابند که به نقطه واحدی برسند و همدیگر را در سطح مقبولی تأیید نمایند؛ آنجا همان نقطه مبارکی است که باید به عنوان الگو و مدل، به تمام مساجد مشابه تعمیم یابد و اقدامات عملی بر اساس آن صورت گیرد.

۳. اولویت دهی به عنصر «امام جماعت» در تمام اقدامات سلبی یا ایجابی

با نظر به یافته‌های عمده تحقیق، چه در بخش مصاحبه و چه در بخش پرسشنامه‌ها، امام جماعت نقش محوری در مسجد دارد و بسیاری از عوامل افزایش حضور جوانان در مسجد و نیز موانع کاهش حضور، به امام جماعت برمی گردد؛ لذا لازم است توجه اولویت دار و ویژه به این عنصر اساسی در مسجد صورت گیرد. بر این اساس برخی از پیشنهادهای کاری و پژوهشی در مورد امامان جماعت به شرح ذیل است:

- طراحی و اجرای نشست‌های دوره‌ای امامان جماعت با جوانان؛
- ارزیابی عملکرد امامان جماعت از سوی نمازگزاران و مأمومان؛
- برگزاری آموزش‌های کاربردی و روان‌شناسی برای امامان جماعت در حوزه مهارت‌های ارتباطی با جوانان؛
- تهیه و ارزیابی دوره‌های شاخص‌ها و استانداردهای امام جماعت تراز مسجد در تهران؛
- بررسی روش‌های تقلیل و کاهش تأثیر منفی گرایش‌های حزبی - سیاسی در عملکرد امامان جماعت.

۱. قرآن کریم؛
۲. نهج البلاغه؛
۳. آزاد ارمکی، تقی، *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، سروش، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۱ ش.
۴. ابراهیمی، عبدالحسین، *بررسی علل عدم گرایش دانش‌آموزان به نماز در مدارس راهنمایی شهرستان اسلامشهر در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۹۳ ش.
۵. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، انتشارات آیت الله العظمی مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۴ ق.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی، *امالی*، مؤسسه البعثه، تهران، ۱۴۱۷ ق.
۷. ———، *ثواب الاعمال*، مکتبه الحیدریه، نجف، ۱۳۷۵ ق.
۸. ———، *خصال*، تصحیح و تعلیق علی اکبر الغفاری، مرکز انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ ق.
۹. ———، *علل الشرایع*، مکتبه الحیدریه، نجف، ۱۳۸۵ ق.
۱۰. ———، *معانی الاخبار*، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۱ ش.
۱۱. ———، *من لا یحضره الفقیه*، تصحیح و تعلیق علی اکبر الغفاری، مرکز انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، بی تا.
۱۲. ابن عاشور، محمد بن طاهر، *التحریر والتنویر*، [بی جا]، [بی تا].
۱۳. ابن هشام، عبد الملک، *سیره النبویه (زندگانی حضرت محمد ۷، مطبعها المذنی*، قاهره، ۱۳۸۳ ق.
۱۴. اچ ترنر، جانانان، *ساخت نظریه جامعه‌شناختی*، ترجمه عبدالعلی لهسایی زاده، نوید شیراز، شیراز، ۱۳۸۲ ش.
۱۵. ازکیا، مصطفی و دربان آستانه، علیرضا، *روش‌های کاربردی تحقیق*، انتشارات کیهان، ۱۳۹۳ ش.
۱۶. اسکیدمور، ویلیام، *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد حاضری و دیگران، سفیر، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۱۷. اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان کرمان، *فصل نامه پژوهشگران فرهنگ*، شماره ۸.
۱۸. ادیبی، حسین، *جامعه‌شناسی طبقات اجتماعی*، دانشکده علوم اجتماعی و تعاون، تهران، ۱۳۵۴ ش.
۱۹. ———، *و عبدالمعبود انصاری، نظریه‌های جامعه‌شناسی*، جامعه، تهران، ۱۳۵۸ ش.
۲۰. استراس، آنسلم و جولیت کوربین، *اصول روش تحقیق کیفی*، ترجمه بیوک محمدی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۸۵ ش.
۲۱. اسعدی، علیرضا، *بررسی عوامل تضعیف دینداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)*، دانشگاه قم، ۱۳۸۲ ش.
۲۲. اصفهانی، راغب، *مفردات الفاظ القرآن*، تحقیق ندیم مرعشی، دارالکتب العلمیه، [بی تا].
۲۳. افروز، غلامعلی، *روش‌های پرورش احساس مذهبی نماز در کودکان و نوجوانان*، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۱ ش.
۲۴. امینی، ابراهیم، *اسلام و تعلیم و تربیت*، انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۲۵. انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، *فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ش ۱۰.
۲۶. بازرگان، عباس و زهره سرمد والهه حجازی، *روش‌های تحقق در علوم رفتاری*، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۸۴ ش.
۲۷. برقی، احمد بن محمد بن خالد، *محاسن*، دارالکتب الاسلامیه، [بی تا].
۲۸. بیرو، آلن، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، انتشارات کیهان، تهران، ۱۳۶۶ ش.
۲۹. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، *مجله نامه پژوهش فرهنگی*، شماره ۱ و ۲.
۳۰. پی‌راینر، استیفن، *مبانی رفتار سازمانی*، ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ سیزدهم، تهران، ۱۳۸۵ ش.
۳۱. تبریزی، محمد زمان، *فرائد الفوائد در احوال مدارس و مساجد*، تصحیح و تحقیق رسول جعفریان، احیای کتاب و دفتر نشر میراث مکتوب، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۳۲. تحویلیان، وجیهه و نجمه تحویلیان، *بررسی عوامل مؤثر در گرایش بیشتر دانش‌آموزان دبیرستانی به نماز*

- جماعت در مدارس ناحیه دو و ناحیه چهار شهر اصفهان، دانشگاه آزاد واحد خوراسگان، ۱۳۷۵ ش.
۳۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، *غرر الحکم و درر الکلم*، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۶۶ ش.
۳۴. توسلی، غلامعباس، *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، سمت، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۳۵. جاویدی، لیلا، *بررسی راه‌های مؤثر در جذب دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر شیراز به نماز و معارف دینی*، دانشگاه آزاد واحد خوراسگان، ۱۳۸۴ ش.
۳۶. جعفرزاده، محمدحسن، *مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری*، دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳ ش.
۳۷. جلالی، محمدحسین، *علت دین‌گریزی جوانان*، تهران، ۱۳۸۱ ش.
۳۸. جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصاحح تاج اللغة و صحاح العربیة*، دارالعلم، چاپ چهارم، بیروت، ۱۴۰۷ ق.
۳۹. جیمز، آرتور فینچ و همکاران، *مدیریت، سازماندهی، رهبری، کنترل*، ترجمه علی پارسائیان و سیدمحمد اعرابی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۴۰. حرانی، ابن شعبه، *تحف العقول*، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، قم، ۱۴۰۴ ق.
۴۱. حر عاملی، محمد، *وسائل الشیعه*، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، چاپ دوم، قم، ۱۴۱۴ ق.
۴۲. حسین‌زاده، داود، *عوامل انگیزشی مؤثر در ترغیب نوجوانان تهرانی به نماز*، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۸ ش.
۴۳. حسین‌زاده، علی حسین، *بررسی عوامل مؤثر بر افزایش گرایش به نماز در بین زندانیان*، ۱۳۹۲ ش.
۴۴. حشمتی، محمدرضا و علی پروانه، *تجدید حیات مساجد ایران*، نشر تهران، ۱۳۸۳ ش.
۴۵. خامنه‌ای، سیدعلی، *حدیث ولایت (مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری)*، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۴۶. خدایاری‌فرد، محمد، *مسائل نوجوانان و جوانان*، انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۴۷. خلیلی، ناصر و ابراهیم دانشوری، *روش تحقیق و کاربرد آن در مدیریت*، نشر آذین، تهران، ۱۳۷۸ ش.
۴۸. خامنه‌ای، سیدعلی، *بیانات و پیام‌ها به مناسبت‌های مختلف*، پورتال رسمی دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۶۷/۳ - ۱۳۹۴/۱۰.
۴۹. خمینی، سیدروح‌الله، *صحیفه نور*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، ۱۳۸۵ ش.
۵۰. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۱.
۵۱. دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل *فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی جوانان*، شماره ۷.
۵۲. دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، *دوفصلنامه دین و ارتباطات*، شماره ۳۹.
۵۳. دانشگاه تربیت مدرس، *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، دوره شانزدهم، شماره ۴.
۵۴. دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت آموزش و پرورش، *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران*، ۱۳۹۰ ش.
۵۵. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، *مجله مهندسی فرهنگی*، شماره ۷۵.
۵۶. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، *ماهنامه پاسدار اسلام*، شماره ۲۸۷.
۵۷. دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، *عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مسجد، ثقلین*، قم، ۱۳۸۶ ش.
۵۸. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۵۹. دهدشتی، مسعود، *سنجش میزان دینداری نوجوانان و جوانان استان بوشهر و عوامل مؤثر بر آن*، [بی‌جا]، ۱۳۹۱ ش.
۶۰. دیلینی، تیم، *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*، ترجمه بهرنگ صدیقی و وحید طلوعی، نشر نی، تهران، ۱۳۸۷ ش.
۶۱. رابرتسون، یان، *درآمدی بر جامعه*، ترجمه حسین بهروان، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۶۲. راسخی، میکائیل، *بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر میزان دینداری جوانان*.

- دانشگاه آزاد واحد تهران، ۱۳۸۵ ش.
۶۳. ریتزر، جورج، *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۶۴. رضایی، علی، *جایگاه مساجد در فرهنگ دینی*، مؤسسه فرهنگی ثقلین، قم، ۱۳۸۲ ش.
۶۵. زبیدی، محمد مرتضی، *تاج العروس (من اهر القاموس)*، منشورات دارمکتبه الحياه، لبنان، [بی تا].
۶۶. زحیلی، وهب‌بن مصطفی، *تفسیر الوسیط (زحیلی)*، دار الفکر، دمشق، ۱۴۲۲ ق.
۶۷. زرکشی، محمد بن عبدالله، *اعلام المساجد با حکام المساجد*، تحقیق ابوالوفاء مصطفی المراغی، دارالکتب المصریه، قاهره، ۱۴۰۳ ق.
۶۸. زرین کوب، عبدالحسین، *کارنامه اسلام*، امیر کبیر، تهران، [بی تا].
۶۹. زکی دوغان، محمد، *تأثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی*، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۴ ش.
۷۰. ژیان پناه، فاطمه، *رابطه عوامل خانوادگی با دینداری دختران نوجوان*، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۶ ش.
۷۱. ساجدی، ابوالفضل، *دین‌گریزی چرا؟ دین‌گرایی چه سان؟ قرآن و نظام تربیتی نسل نو*، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ۱۳۸۸ ش.
۷۲. سازمان تبلیغات اسلامی، *بررسی علل کاهش حضور مردم در مساجد*، تهران، ۱۳۷۴ ش.
۷۳. _____، *مسئله حضور جوانان در مسجد (وضع مساجد موجود از دیدگاه جوانان و نگرش جوانان درباره‌ی مسجد)*، تهران، ۱۳۷۶ ش.
۷۴. سازمان ملی جوانان، *دیدگاه‌های نظری در مورد سنین جوانی*، پورتال سازمان، ۱۳۸۹ ش.
۷۵. سلیمی، اسماعیل، *علل دین‌گریزی و قانون‌گریزی در پرتو آیات قرآن*، آوای اسلام، تربت جام، ۱۳۸۷ ش.
۷۶. شارون، جوئل، *ده پرسش از دیدگاه جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۷۷. شاذلی، سید بن قطب بن ابراهیم، *فی ظلال القرآن*، دارالشروق، چاپ هفدهم، بیروت و قاهره، ۱۴۱۲ ق.
۷۸. شرفی، محمدرضا، *دنیای نوجوان*، انتشارات تربیت، تهران، ۱۳۷۰ ش.
۷۹. شکوهی، علی، *عوامل و ریشه‌های دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث*، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۴ ش.
۸۰. شورای عالی انقلاب فرهنگی، *نقشه مهندسی فرهنگی کشور*، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران، ۱۳۹۲ ش.
۸۱. شوکانی، محمد بن علی، *فتح القدیر*، دار ابن کثیر و دار الکلم الطیب، دمشق و بیروت، ۱۴۱۴ ق.
۸۲. صمدی، فریده، *عوامل مؤثر در ترغیب جوانان به اقامه نماز*، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۸ ش.
۸۳. طباطبائی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، قم، ۱۴۱۷ ق.
۸۴. طبرسی، حسن بن فضل، *مکارم الاخلاق*، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، [بی تا].
۸۵. طبری، محمد بن جریر، *جامع البیان*، دار المعرفه، بیروت، [بی تا].
۸۶. طوسی، محمد بن الحسن، *تهذیب الاحکام*، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۶۵ ش.
۸۷. _____، *امالی*، دارالثقافه، قم، ۱۴۱۴ ق.
۸۸. عسکریان، مصطفی، *روابط انسانی و رفتار سازمانی*، امیر کبیر، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۸۹. علاقه‌بند، علی، *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، نشر روان، تهران، ۱۳۸۶ ش.
۹۰. عمید، حسن، *فرهنگ فارسی عمید*، انتشارات امیر کبیر، چاپ سی و پنجم، تهران، ۱۳۸۶ ش.
۹۱. عینائی، محمد بن محمد، *مواعظ العددیه*، طبع‌النور، قم، ۱۳۸۴ ش.
۹۲. غریب، جواد، *بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان دینداری دانشجویان دانشگاه آزاد واحد نوشهر*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۹۱ ش.
۹۳. فرهادیان، سعید، *بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر دینداری جوانان*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد

- تهران شمال، ۱۳۹۰ ش.
۹۴. فلسفی، محمد تقی، *جوان از نظر عقل و احساسات*، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۹۵. قرائتی، محسن، *راز نماز برای جوانان*، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ ش.
۹۶. قوامی، صمصام الدین، *مدیریت از منظر کتاب و سنت*، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، قم، ۱۳۸۳ ش.
۹۷. کاپلان، هارولد، خلاصه روانپزشکی علوم رفتاری، ترجمه نصرت‌اله پورافکاری، شهر آب، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۶ ش.
۹۸. کریمی، یوسف، *روان‌شناسی شخصیت*، نشر پیام نور، چاپ پانزدهم، تهران، ۱۳۸۴ ش.
۹۹. _____ و همکاران، *نظریه‌های شخصیت*، نشر ارسباران، چاپ پنجم، تهران، ۱۳۸۴ ش.
۱۰۰. کشانی، سعید، *بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر دین‌داری جوانان (شهر تهران)*، دانشگاه آزاد واحد تهران شمال، ۱۳۹۲ ش.
۱۰۱. کلینی، محمد بن یعقوب، *روضة کافی*، ترجمه هاشم رسولی، علمیه اسلامیة، تهران، ۱۳۶۴ ش.
۱۰۲. _____، *کافی*، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۸ ق.
۱۰۳. کمالی، محمدعلی، *بررسی علل و عوامل اجتماعی، خانوادگی مؤثر بر گرایش دانش‌آموزان دبیرستانی به نماز*، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی، در سال ۱۳۷۱ ش.
۱۰۴. گال، مریدیت و دیگران، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه احمد رضا نصر و دیگران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و سمت، تهران، ۱۳۸۲ ش.
۱۰۵. گریفین و مورهد، *رفتار سازمانی*، ترجمه سیدمهدی الوانی و غلامرضا معمارزاده، مروارید، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۱۰۶. *گزارش‌های فصلی و سالی مرکز آمار ایران در موضوع اشتغال و بیکاری*.
۱۰۷. مایکل، راش، *جامعه و سیاست: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی*، ترجمه منوچهر صبوری، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۰۸. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، دارالوفاء، چاپ دوم، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
۱۰۹. محمدی، محسن، *علل نماز گریزی و نقش رسانه در گسترش نماز (۲)*، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، قم، ۱۳۸۳ ش.
۱۱۰. مرکز آمار ایران، *داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۰ ش.*
۱۱۱. مزارعی، زهرا، *بررسی دینداری و عوامل مؤثر بر آن در دختران مقطع پیش‌دانشگاهی شهر اهواز*، دانشگاه پیام نور، مرکز تهران، ۱۳۸۹ ش.
۱۱۲. مصباح یزدی، محمد تقی، *مراتب وحدت در اصول گرایبی*، پایگاه اطلاع‌رسانی آثار آیت‌الله مصباح یزدی، ۱۳۹۰/۵/۶ ش.
۱۱۳. *تعریف جوان و جوانی*، مصوبات بیست‌وسومین جلسه شورای عالی جوانان، مورخ ۱۳۸۴/۲/۷.
۱۱۴. مطهری، مرتضی، *حماسه حسینی*، صدرا، تهران، ۱۳۶۴ ش.
۱۱۵. _____، *سیری در سیره نبوی*، صدرا، تهران، ۱۳۵۸ ش.
۱۱۶. _____، *گفتارهای معنوی*، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۶۶ ش.
۱۱۷. معاونت ارتباطات سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، شماره ۱۸.
۱۱۸. معاونت تبلیغ و آموزش‌های کاربردی حوزه‌های علمیه اداره کل امور رسانه‌ها، *فصل‌نامه مبلغان*، شماره ۱۳.
۱۱۹. _____، شماره ۵۸.
۱۲۰. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله علیه، *فصلنامه روانشناسی و دین*، شماره پیاپی ۱۷.
۱۲۱. _____، *ماهنامه معرفت*، شماره ۱۹۴.
۱۲۲. _____، *مجله معرفت فرهنگی اجتماعی*، سال دوم، شماره ۴.
۱۲۳. نجفی، محمدحسن، *جواهر الکلام*، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۹۲ ق.
۱۲۴. نصیری، بابک، *میزان دینداری دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد و عوامل مؤثر بر آن در سال تحصیلی*

- ۹۰-۸۹، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۹ ش.
۱۲۵. نظری، مرتضی، بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه اسلام، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۱ ش.
۱۲۶. نظیف، محمد، حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها، نشر امید مهر، مشهد، ۱۳۸۸ ش.
۱۲۷. نقیبی، شیماء، مطالعه وضعیت دینداری و عوامل مرتبط با آن در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر کرمان، دانشگاه پیام نور استان تهران، ۱۳۸۸ ش.
۱۲۸. نگارش، حمید و دیگران، تبلیغ دین از منظر دین، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، قم، [بی‌تا].
۱۲۹. نوابی‌نژاد، شکوه، رفتارهای بهنجار و نابهنجار، انجمن اولیا و مربیان، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۱۳۰. نوری، عوامل سستی مذهبی و بی‌دینی و بیان اصالت مذهب و دینداری، نوید نور، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۱۳۱. نوری ایرانی، ابراهیم، عوامل گرایش جوانان و دانشجویان به اقامه نماز، [بی‌تا].
۱۳۲. نوری، حسین، مستدرک الوسائل، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، چاپ دوم، بیروت، ۱۴۰۹ ق.
۱۳۳. نیکخواه، هدایت‌الله، سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن (دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شیراز)، دانشگاه شهید بهشتی، [بی‌تا].
۱۳۴. وافی، محمد، بررسی عوامل درون‌مدرسه‌ای مؤثر بر شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت از دیدگاه دانش‌آموزان و مربیان پرورشی دوره اول متوسطه ناحیه ۳ شهر قم در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲، دانشگاه آزاد واحد اراک، ۱۳۹۳ ش.
۱۳۵. وفایی، حسن، عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به اقامه نماز جماعت، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۸ ش.
۱۳۶. ولی‌زاده، محمدجواد، کودک و نوجوان و مسجد، مرکز رسیدگی به امور مساجد، قم، ۱۳۹۴ ش.
۱۳۷. هرسی، پاول و بلانچارد، کنت، مدیریت رفتار سازمانی، ترجمه علی علاقه‌بند، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۵ ش.
۱۳۸. همیلتون، پیتر، تالکوت پارسونز، ترجمه احمد تدین، انتشارات هرمس، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۱۳۹. یزدان‌شناس، محمد، نقد تئوری مدیریت (تئوری وجود، وابستگی، رشد آزادگر)، وبلاگ شخصی، پست ۵.
۱۴۰. یغمائی، حشمت، دینداری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن مورد: شهر یزد، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۰ ش.

Hockenbury Don h. & Hockenbury Sandra E. - Discovering Psychology.